LEXICOGRAFIA ACADEMICĂ ROMÂNEASCĂ

Studii. Proiecte

GABRIELA HAJA
(editor)

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA" IAȘI

Gabriela Haja
(editor)

Lexicografia academică românească

Studii. Proiecte

Gabriela Haja (n. 1968, Ostra, Suceava), cercetătoare la Institutul de Filologie Română „A. Philippide" din Iaşi din 1994, şefa Departamentului de Lexicologie – Lexicografie din 2008, secretar ştiinţific, cu delegaţie, al Institutului, în perioada 2010-2012, 2015-prezent, coautoare şi revizoare la tema de cercetare fundamentală *Dicţionarul limbii române (DLR)* şi la tema prioritară *Corpus lexicografic românesc electronic (CLRE)* ale Academiei Române. A contribuit la realizarea ediţiei *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688* de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, iniţiat de Paul Miron şi Elsa Lüder de la Albert-Ludwigs-Universität din Freiburg im Breisgau, Germania. A facilitat colaborarea cu specialiştii informaticieni de la Academia Română şi de la Facultatea de Informatică a Universităţii ieşene. A fost director şi cercetător în proiecte cu finanţare extrabugetară ale căror obiective au fost ori sunt informatizarea cercetării lingvistice şi lexicografice academice, editarea, în format electronic, a unor texte româneşti vechi, promovarea, în plan internaţional, a lexicografiei privitoare la limba română.

Volum realizat în cadrul planului de cercetare pentru anul 2017 al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", Filiala din Iaşi a Academiei Române.

Referenţi ştiinţifici:
Prof. univ. dr. Stelian Dumistrăcel
Prof. univ. dr. Bogdan Creţu

Redactor: Dana Zămosteanu
Tehnoredactor: Florentina Crucerescu
Coperta: Manuela Oboroceanu

ISBN 978-606-714-406-2

© 2014, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
700109 – Iaşi, str. Pinului, nr. 1A, tel./fax: (0232) 314947
http:// www.editura.uaic.ro e-mail: editura@uaic.ro

Gabriela Haja
(editor)

Lexicografia academică românească

Studii. Proiecte

Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza” Iaşi
2017

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Lexicografia academică românească: studii, proiecte /
ed.: Gabriela Haja. - Iaşi: Editura Universităţii „Al. I. Cuza”, 2017
ISBN 978-606-714-406-2

I. Haja, Gabriela

81

Cuprins

Introducere. Contribuţia lexicografilor ieşeni la *Dicţionarul limbii române* (DLR). Rolul DLR în politica lingvistică a Academiei Române (**Gabriela Haja**) 7

STUDII
TRADIŢIE ŞI ACTUALITATE

Dicţionarul limbii române (DLR), dicţionarul Academiei Române. Contribuţia lui A. Philippide
Gabriela Haja 21
Dicţionarul academic: sursă perenă de valorificări lexicale
Cristina Florescu 41
O etimologie controversată: *vorbă* < (v. **rom**. *dvorbă* <) sl. *dvorĭba*
Carmen-Gabriela Pamfil 51
Statutul locuţiunilor şi al expresiilor în *Dicţionarul limbii române* al Academiei. Studiu de caz – expresii din *Hronograf den începutul lumii* (ms. *3517*) neînregistrate în DA şi DLR
Mioara Dragomir 77
Noi cercetări privitoare la *Istoria* lui Mihai Cantacuzino: paternitate şi limba originalului
Eugenia Dima 91
Articolul în gramaticile româneşti din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea
Doina Cobeţ 115
Verbe care desemnează fenomene atmosferice în scrierea *Viaţa şi petreacerea svinţilor* a mitropolitului Dosoftei
Laura Manea 133
Tendinţe în tratarea sintagmelor specializate
Alina-Mihaela Pricop 139
Informatizarea lexicografiei academice româneşti
Elena Isabelle Tamba 145
Lexicografia şi evoluţia dicţionarelor: între formatul tipărit şi cel digital
Marius-Radu Clim 157

PROIECTE
LEXICOGRAFIA ACADEMICĂ ROMÂNEASCĂ
ÎN CONTEXT NAŢIONAL ŞI INTERNAŢIONAL

Gândire specifică şi gândire europeană în semantismul românesculuI *a lăsa* (1995-1997)
Cristina Florescu ... 177
Dicţionarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziţionarea (2003-2005)
Gabriela Haja ... 181
Resurse lingvistice în format electronic. *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688.* Pars VII. *Regum I, Regum II* – ediţie critică şi corpus adnotat (2006-2007) ... 185
Gabriela Haja ... 185
DLRI. Bază lexicală informatizată. Derivate (2007-2008)
Cristina Florescu ... 195
eDTLR. Dicţionarul tezaur al limbii române în format electronic (2007-2010)
Gabriela Haja ... 203
CLRE. Corpus lexicografic românesc esenţial. 100 de dicţionare din Bibliografia DLR aliniate la nivel de intrare şi, parţial, la nivel de sens (2010-2013)
Elena Isabelle Tamba ... 221
Terminologia românească meteorologică ştiinţifică şi populară a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic (2011-2016)
Cristina Florescu ... 235
ENeL – European Network of e-Lexicography (2013-2017)
Marius-Radu Clim ... 253
DMRIT. Dicţionarele multilingve româneşti. Istoric şi tipologie (2016-2017)
Alina-Mihaela Pricop ... 263

Introducere

Contribuția lexicografilor ieșeni la *Dicţionarul limbii române* (DLR). Rolul DLR în politica lingvistică a Academiei Române

GABRIELA HAJA

Volumul de faţă marchează 150 de ani de la înfiinţarea Academiei Române, 100 de ani de la Unirea din 1918, 50 de ani ai Departamentului de Lexicologie – Lexicografie ieşean. Dorim să punem în evidenţă, în acest context, preocupările cercetătorilor care au făcut sau fac parte din echipa ieşeană implicată în elaborarea unuia dintre cele mai importante proiecte ale Academiei Române, încă de la înfiinţarea acesteia, *Dicţionarul limbii române* (DLR), dedicat analizei şi prezentării tezaurului limbii noastre, de la începuturile scrisului în limba română până în actualitate. De asemenea, prin această lucrare, punem la dispoziţia publicului mai puţin familiarizat cu domeniul elemente prin care se poate înţelege locul şi rostul dicţionarului tezaur, redactat sub egida Academiei, în cultura noastră, dar şi în relaţie cu alte culturi, apropiate ori mai îndepărtate.

Profilul ştiinţific al unui lexicograf trebuie să fie, prin natura specializării sale, unul complex. De aceea, pe lângă cunoştinţele din domeniul lingvisticii generale şi comparate, el trebuie să stăpânească deplin metodele de lucru ale filologiei şi istoriei limbii (literare), ale gramaticii şi semanticii, dar să şi fie cel puţin familiarizat cu istoria literaturii scrise şi orale, a culturii şi civilizaţiei în genere. Situarea limbii române în Romania de sud-est şi procesul de reromanizare a vocabularului din secolul al XIX-lea, pe de o parte, şi, pe de altă parte, contactul cu limbile slave, cu maghiara, turca, medio- şi neogreaca, cărora li se adaugă astăzi, masiva influenţă, la nivel lexical, a englezei sunt circumstanţe pe care autorul DLR e obligat să le înţeleagă în profunzime şi să le aibă în vedere atunci când, pornind de la uzul limbii, defineşte structura semantică a fiecărui cuvânt şi stabileşte raporturile pe care acesta le are, pe verticală, cu hiperonimul şi cu hiponimele sale, iar pe orizontală, cu etimonul, cu sinonimele şi cu antonimele.

De aceea, prima parte a cărţii, *Tradiţie şi actualitate*, cuprinde o serie de studii realizate de lexicografi din cadrul Departamentului de Lexicologie – Lexicografie (1967-2017) de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide" din Iaşi (înfiinţat în 1927), şi reflectă rezultate ale cercetării unor subiecte care i-au

interesat (ori încă se află în orizontul lor de interes) pe specialiştii angajaţi în redactarea DLR şi care sunt corelate, explicit sau implicit, cu activitatea de cercetare principală. Astfel, de la istoria lexicografiei academice, la studii de lexicografie comparată, de istorie a gramaticii, de lexicologie şi terminologie se ajunge la cele privind procesul de informatizare a cercetării lexicografice din Filiala Iaşi a Academiei Române, cu trimiteri la realizări remarcabile ale altor institute academice de profil şi ale mediului universitar.

În prezent, se derulează în departament două proiecte de cercetare, de importanţă majoră pentru lexicografia românească: *Dicţionarul limbii române* (DLR). Serie nouă. *Litera C* (din 2011) şi CLRE. *Corpus lexicografic românesc electronic* (din 2014), ambele subordonate programului fundamental al Academiei Române, *Tezaurul lexical al limbii române*. Proiectul DLR. Serie nouă. *Litera C* este în faza de documentare şi de redactare; deocamdată, lista de cuvinte a *Literei C* cuprinde 25 990 de lexeme. Al doilea proiect, CLRE, este în curs de dezvoltare; ne propunem ca, începând cu anul 2018, să punem la dispoziţia publicului larg accesul la această necesară şi valoroasă sursă de informare, pe măsură ce datele lexicale digitizate sunt verificate şi revizuite.

Echipa actuală este formată din opt lingvişti: dr. Marius-Radu Clim, dr. Mioara Dragomir, dr. Cristina Florescu, dr. Gabriela Haja, dr. Laura Manea, dr. Eugen Munteanu, dr. Alina-Mihaela Pricop, dr. Elena Isabelle Tamba şi un informatician, cu specializare în lingvistică computaţională, Mădălin-Ionel Patraşcu (http://philippide.ro/pages/lexicografie.html).

De la înfiinţarea sa, când, de altfel, au fost create şi celelalte departamente ale Institutului de Filologie Română „A. Philippide", aflat sub direcţiunea filologului N. A. Ursu, care a proiectat structura organizatorică a instituţiei în funcţie de mari teme de cercetare, fundamentale pentru cultura română, Departamentul de Lexicologie – Lexicografie a fost angrenat în redactarea unor tomuri din *Dicţionarul limbii române* (DLR), alături de departamente similare de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" de la Bucureşti şi Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" de la Cluj (cf. *infra*, p 16-17). În Institut, au fost începute şi continuate, în celelalte departamente, alte lucrări majore: *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900* (dezvoltat, ulterior, prin monumentalul *Dicţionar general al literaturii române*, ajuns la a doua ediţie, definitivă), *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Moldova şi Bucovina*, *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, *Arhiva de folclor a Moldovei şi Bucovinei* (vezi www.philippide.ro).

Tomurile DLR. Serie nouă redactate la Iaşi sunt cele privitoare la *Literele E, L, Ş, V, W, X, Y*. Ele însumează 23 238 de cuvinte-titlu analizate şi prezentate în 3 944 de pagini. Aceste volume sunt:

Dicţionarul limbii române (DLR). Serie nouă. Tomul I. Partea a 8-a. *Litera E (es – ezredeş)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2010, 361 p.

Dicţionarul limbii române (DLR). Serie nouă. Tomul I. Partea a 7-a. *Litera E (e – erzaţ)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2009, 388 p.
Dicţionarul limbii române (DLR). Serie nouă. Tomul IV. *Litera L (l – lherzolită)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2008, 778 p.
Dicţionarul limbii române (DLR). Serie nouă. Tomul V. *Litera L (li – luzulă*), Bucureşti, Editura Academiei Române, 2008, 816 p.
Dicţionarul limbii române (DLR). Tomul XIII. Partea a 3-a. *Litera V (vîclă – vuzum). Literele W, X, Y*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, 578 p.
Dicţionarul limbii române (DLR). Serie nouă. Tomul XIII. Partea a 2-a. *Litera V (venial – vizurină)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2003, 426 p.
Dicţionarul limbii române (DLR). Serie nouă. Tomul XIII. Partea 1, *Litera V (v – veni)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1997, 326 p.
Dicţionarul limbii române (DLR). Serie nouă. Tomul XI. Partea 1. *Litera Ş*, Bucureşti, Editura Academiei, 1978, 271 p.

Autorii lucrării, care au participat la diverse etape de lucru, de la documentare şi redactare, la revizie şi corelaţii, au fost, de-a lungul vremii, lexicografii Irina Andone, Lucia Cifor, Marius-Radu Clim, Rodica Cocîrţă, Doina Cobeţ, Marcela Deutsch, Eugenia Dima, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura-Mona Manea, Zamfira Mihail, Dragoş Moldovanu, Corneliu Morariu, Eugen Munteanu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Elena Tamba, Despina Ursu, Mioara Vişoianu, Victoria Zăstroiu şi analiştii programatori Monica Corodeanu, Adriana Ivanciu, Iolanda Lăcătuşu, Georgiana Puşcaşu. Au contribuit, în calitate de consultanţi foneticieni, specialişti în dialectologie, Stelian Dumistrăcel şi Doina Hreapcă. Activităţile departamentului au fost coordonate de N. A. Ursu, Doina Cobeţ, Eugenia Dima, Ioan Oprea, Cristina Florescu, Gabriela Haja.

Contribuţia lexicografilor la realizarea şi finalizarea primei ediţii a DLR a fost apreciată prin acordarea, în 2010, a Premiului „Timotei Cipariu" al Academiei Române pentru tomul IV. *Litera L* şi a Diplomei „Meritul academic" pentru întregul efort.

Partea a doua, *Lexicografia academică românească în context naţional şi internaţional*, este dedicată prezentării proiectelor de cercetare, finanţate prin competiţie din fonduri extrabugetare, derulate în departament, paralel cu activitatea de cercetare de bază. Toate aceste proiecte fac parte din strategia de dezvoltare managerială a cercetării lexicografice din departament şi sunt subordonate, tematic, proiectului *Dicţionarul limbii române* (DLR), constituindu-se ca elemente complementare, de suplinire ori de valorificare a resurselor umane şi materiale şi a experienţei dobândite ca autori ai DLR. Prin intermediul acestor proiecte, lexicografia academică actuală a depăşit graniţele cercetărilor la nivel naţional, rezultatele obţinute fiind puse în circuit internaţional graţie numeroaselor comunicări ştiinţifice susţinute în străinătate, articolelor şi studiilor prezente în reviste sau în volume ale unor manifestări

ştiinţifice internaţionale, publicate în străinătate şi, mai cu seamă, mulţumită unui proiect european la care România a participat ca partener (ENeL. *European Network of e-Lexicography*) alături de alte douăzeci şi nouă de ţări, în cadrul căruia s-a facilitat cunoaşterea a două dintre cele mai importante realizări (eDTLR. *Dicţionarul tezaur al limbii române în format electronic* şi CLRE. *Corpus lexicografic românesc esenţial* devenit, după augmentarea numărului de dicţionare digitizate, *Corpus lexicografic românesc electronic*).

Toate aceste proiecte au presupus cercetări de pionierat în domeniul cercetării limbii române. De aceea, trebuie subliniat faptul că, la Iaşi, s-au pus bazele digitizării dicţionarului tezaur al limbii române, DLR, prin realizarea, mai întâi, a unor studii, apoi prin lansarea şi coordonarea celui mai amplu proiect de tip parteneriate, la nivel naţional, eDTLR. Acest proiect a generat, pe de o parte, apariţia altor direcţii şi teme de cercetare şi, pe de altă parte, a schimbat viziunea coordonatorilor proiectului academic care au decis ca ediţia unificată şi actualizată a DLR să fie redactată direct în format electronic, structurat ca bază de date. Pentru prima oară, în România (la vremea respectivă, era o noutate şi la nivel mondial) s-a folosit, în efectuarea unor activităţi, metoda colaborativă, prin intermediul voluntarilor care au putut contribui la anumite etape de lucru, folosind instrumente on-line, special create pentru aceste activităţi.

În cadrul departamentului nostru, s-a realizat primul eşantion de corpus paralel al limbii române vechi (o tipăritură, *Biblia* de la 1688, şi două manuscrise inedite din secolul al XVII-lea, ms. *45* şi ms. *4389*, adnotate la nivel de cuvânt şi aliniate la nivel de verset) analizat morfologic cu mijloace informatice şi o ediţie critică a unui text românesc vechi în format electronic. Au fost create instrumente de lucru on-line pentru validarea şi corectarea adnotărilor automate.

Un alt demers important este cel în care a fost actualizată şi unificată din punctul de vedere al tehnicii lexicografice, conform normelor actuale ale DLR, prima colecţie de articole adunate într-un dicţionar al derivatelor în *-ime* şi *-işte* din limba română.

Mai mult, a fost realizată cea mai amplă monografie lingvistică şi un dicţionar dedicat unei terminologii speciale, anume terminologia meteorologică a stărilor atmosferice. Efortul ştiinţific şi soluţiile inovative din volumul rezultat în urma acestei cercetări interdisciplinare, *Terminologia românească meteorologică* (*ştiinţific* vs *popular*) *a fenomenelor atmosferice*, Iaşi, 2015, au fost premiate de Academia Română.

De asemenea, a fost alcătuită o substanţială monografie privitoare la lexicografia poliglotă din secolele XVII-XXI, incluzând limba română, precum şi o cuprinzătoare bibliografie adnotată şi ordonată cronologic a dicţionarelor multilingve din perioada precizată. Rezultatele obţinute pot constitui o bază solidă pentru viitoare teme de lucru.

Se impune observaţia că, în cadrul acestor proiecte, s-au format echipe de cercetare mixte, în care lingviştii lexicografi ieşeni au găsit cele mai bune căi de

colaborare cu specialiştii din alte domenii, precum filosofia, informatica, matematica, biologia, geografia, dar şi cu specialiştii angajaţi în administraţia cercetării academice, fără al căror suport derularea proiectelor ar fi fost dificilă, cu atât mai mult cu cât, mare parte din fondurile extrabugetare au fost investite în infrastructura atât de necesară cercetărilor actuale.

În plus, mulţumită acestor finanţări suplimentare, au putut fi atraşi spre cercetare masteranzi şi doctoranzi, iar cei mai buni au fost angajaţi (foarte puţini, totuşi, faţă de nevoile existente), prin concurs, pe perioadă nedeterminată, în cadrul departamentului nostru, în cadrul Departamentului de Cercetare Interdisciplinar – Domeniul socio-uman şi în cel al Facultăţii de Informatică ale Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi.

Lexicografii ieşeni s-au implicat, în calitate de colaboratori, în mari proiecte internaţionale, bilaterale ori multinaţionale, de realizare a unor lucrări de referinţă precum: *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* de H. Tiktin (proiect internaţional interuniversitar, Freiburg-Iaşi, 1979-1987, coordonatori: Paul Miron, V. Arvinte, cercetători: Cristina Florescu, Eugen Munteanu, Ioan Oprea); *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688* (proiect internaţional interuniversitar, Freiburg-Iaşi, 1988-2015, coordonatori: Paul Miron (1988-2008), Al. Andriescu (2003-2008), Gabriela Haja (2006-2008), Eugen Munteanu (2010-2015), cercetători: Eugenia Dima, Mioara Dragomir, Gabriela Haja, Elena Tamba); *BalkaNet. Design and Development of a Multilingual Balkan WordNet* (proiect european cu finanţarea UE, 2001–2004, Institutul de Cercetări pentru Inteligenţă Artificială, Academia Română, Bucureşti, Facultatea de Informatică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, responsabili pentru România: acad. Dan Tufiş, Dan Cristea m.c., cercetător: Gabriela Haja, http://www.dblab.upatras.gr/balkanet/workpackages.htm); volumul dedicat limbii române din seria *Handbuch der romanischen Lingusitik/Manuel de linguistique romane*, (2012-2015, în curs de publicare la Editura de Gruyter, coordonatori: Wolfgang Dahmen şi Eugen Munteanu, colaboratori din departament: Marius-Radu Clim, Cristina Florescu, Laura Manea, Elena Tamba); *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom). *Première phase: le noyau panroman* (proiect franco-german finanţat de ANR (Agence Nationale de la Recherche), DFG (Deutsche Forschungsgemeinschaft), ATILF (Analyse et Traitement Informatique de la Langue Française), Université de Loraine, FEDER (Fondurile europene de dezvoltare regională), directori: Eva Buchi, Wolfgang Schweickard, cercetători: Cristina Florescu, Laura Manea, Eugen Munteanu, Alina-Mihaela Pricop, Elena Tamba; http://www.atilf.fr/DERom/).

Lexicografii ieşeni au realizat, ca iniţiative personale, independente, dicţionare de referinţă pentru limba română: *Dicţionarul enciclopedic ilustrat*, 2004, 2007 (Doina Cobeţ, Eugenia Dima, Cristina Florescu, Laura Manea, Elena Dănilă/Tamba), *Dicţionarul explicativ ilustrat. Junior*, 2005 (Doina Cobeţ, Eugenia Dima, Gabriela Haja, Laura Manea, Rodica Radu), *Noul dicţionar uni-*

versal al limbii române, reeditat, în a cincea ediţie, în 2017 şi *Dicţionar universal al limbii române ilustrat*, 2011 (Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu), *Dicţionar de cuvinte şi sensuri recente*, 2014 (Elena Tamba), *Dicţionar general de sinonimie al limbii române*, 2013 (Doina Cobeţ, Laura Manea).

Alte lucrări la a căror alcătuire şi definitivare au contribuit cercetători din departament, la nivel naţional, sunt: *Dicţionarul limbajului poetic eminescian*, vol. I-II, Iaşi, 2005-2007 (coordonator: Dumitru Irimia; coautori: Lucia Cifor, Cristina Florescu, Mioara Săcrieru-Dragomir), *Septuaginta. Versiune comentată, în limba română, a Bibliei greceşti*, 4/II, Colegiul Noua Europă, Polirom, 2003-2009 (coordonatori: Cristian Bădiliţă, Francisca Băltăceanu, Monica Broşteanu, Ioan-Florin Florescu; coautor: Eugen Munteanu).

Cercetătorii departamentului se înscriu, prin preocupările lor, deopotrivă în tradiţia filologică ieşeană, iniţiată de savantul Alexandru Philippide, continuată de G. Ivănescu ş.a., cu aprehensiune pentru teoriile lingvistice coşeriene, dar şi cu o bună capacitate de adaptare la mijloacele moderne de cercetare lexicografică, pentru realizarea cărora, în parte, au ostenit (DLRex, eDTLR, CLRE, ENeL).

Cercetarea filologică fundamentală, care a dus la realizarea *Dicţionarului limbii române* şi a celorlalte lucrări majore elaborate în Institut, impune profesionişti cu specializare particulară, care nu pot fi formaţi în puţinii ani pe care un proiect de cercetare cu finanţare extrabugetară, limitată şi orientată spre produse cu impact economic imediat, îi îngăduie. Specialistul lexicograf se formează lucrând alături de seniori, în echipă, mai multă vreme, până să ajungă la statutul de redactor independent şi de revizor al acestei lucrări. Cu atât mai mult cu cât problemele pe care limba română, studiată semantic, din perspectiva uzului, la nivel diacronic, diatopic, diastratic, diafazic, nu sunt puţine şi nici uşor de rezolvat. În prezent, la nivelul întregii ţări, doar patruzeci de lexicografi lucrează efectiv, la documentarea, redactarea şi publicarea DLR, ceea ce este infim în raport cu volumul de muncă necesar, chiar în condiţiile actuale de informare. O comparaţie poate fi lămuritoare: DLR, prima ediţie, a fost elaborat de circa optzeci de specialişti vreme de o sută de ani, în 37 de volume, cuprinzând cca 175 000 de intrări şi cca 1 000 000 de exemple ilustrând şase secole de text românesc; *Le Trésor de la Langue Français*, dicţionarul limbii franceze moderne şi contemporane (sec. XIX-XX), comparabil ca structură şi manieră lexicografică, a fost elaborat de o sută de cercetători, vreme de treizeci de ani, în 16 volume, cuprinzând 100 000 de intrări şi 430 000 de exemple. Prima variantă digitizată a acestui dicţionar a fost lansată în 2004, în urma efortului, care a durat douăzeci şi patru de ani, al unui număr semnificativ de specialişti (http://www.atilf.fr/spip.php?rubrique77).

De aceea, cercetarea de tip umanist care are în vedere salvgardarea, analiza şi valorificarea moştenirii noastre culturale – iar una dintre cele mai importante astfel de moşteniri este limba însăşi – trebuie protejată şi susţinută financiar, pe perioadă nelimitată, din fonduri naţionale, ca o investiţie pe termen lung şi ca o strategie înţeleaptă. Fiindcă ceea ce se obţine în urma acestui tip de cercetare este asigurarea menţinerii identităţii şi a promovării valorilor culturale proprii, atât de importante în perioada actuală a globalizării informaţiei. Impactul cultural pe care cercetarea de tip umanist îl are poate fi imediat în mediul academic şi apoi în cel universitar, unde se formează viitorii specialişti. Dar acest tip de cercetare are efecte majore în timp, reverberând în învăţământ, în mass-media, în formarea oricărui individ, în cele din urmă.

Un dicţionar precum seria nouă a dicţionarului Academiei surprinde nu doar înţelesurile unui cuvânt, aşa cum reies ele din analiza contextelor în care acesta apare, dar poate da seama de felul în care vorbitorul de limba română percepe realitatea şi de modul în care se raportează la aceasta; urmărind originea, cronologia, proiecţia spaţială şi domeniile utilizării cuvintelor, putem observa cu acurateţe circulaţia ideilor, influenţele filosofice, cele politice, dar şi cele ştiinţifice şi tehnice, de la un moment dat. Toate acestea sunt posibile deoarece dicţionarul Academiei este un construct care codifică nu limba ci limbajul, în forma sa discursivă şi vorbită. Or, tocmai la nivelul acesta putem descoperi maniera în care se manifestă identitatea culturală. Dicţionarele şi gramaticile diverselor limbi au apărut din nevoia de a legitima identitar un stat şi au avut rol unificator, de omogenizare a unor entităţi distincte, inclusiv la nivel lingvistic. Iar acest proces a pornit, întâi intuitiv, apoi explicit şi declarativ, de la premisele că limbajul stă la baza conturării identităţii, deopotrivă individuale şi colective, în domenii fundamentale ale activităţii umane: domeniul relaţiilor sociale, domeniul gândirii şi domeniul valorilor.

***

Nu altul a fost rostul obiectivelor pe care şi le-a stabilit, la înfiinţare, Academia Română, înainte încă de ieşirea de sub suzeranitatea otomană, înainte cu mai bine de jumătate de secol de Unirea de la 1918. Astfel, politica lingvistică a acestei instituţii se subordona eforturilor politice de obţinere a unităţii teritoriale şi de recunoaştere a existenţei naţionale.

Pornind de la această stare a lucrurilor, nu ne mai pare exagerat purismul la care aspiră autorii primului dicţionar academic, *Dicţionariul limbei române* (1871-1876) (LM), A. T. Laurian şi I. C. Massim, precum şi dorinţa de a impune o neologizare radicală a vocabularului pornind de la lexicul romanic, după modelul limbii latine, încercând o sistematizare a lexicului prin adaptarea unor familii lexicale, potrivit normelor pe care sistemul limbii le permitea. Altminteri spus, în politica lingvistică pe care o susţin cei doi latinişti, se urmăreşte principiul definirii identităţii naţionale, prin

recuperarea şi argumentarea continuităţii romanice. Pentru cei doi, dicţionarul Academiei trebuia să fie „monument al romanităţii noastre" (LM I: vi), pentru că „limba ce are nefericirea de a fi pătrunsă şi, mai mult sau mai puţin, inundată de vorbe străine, ca şi planta înfăşurată în parazite, e împiedecată în dezvoltarea sa regulată şi condamnată a lângezi şi, prin aceasta, a opri zborul cugetărei însăşi" (LM I: viii) şi de aceea „puritatea limbei este o cerinţă imperioasă nu numai a instinctului popular, ci şi a minţii sănătoasă şi luminată prin experienţă şi reflexiune" (*ibidem*). Primul dicţionar finalizat al Academiei Române respectă formula secolului al XIX-lea, „o limbă, un popor, o naţiune", care a stat la baza alcătuirii statelor naţionale, a identităţilor naţionale.

Acelaşi principiu este urmat de Bogdan Petriceicu Hasdeu, în primele trei volume ale *Etymologicum magnum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor* (1886-1893) (HEM), cu deosebirea că el pleacă de la ideea că ceea ce defineşte natura unei limbi este uzul şi de aceea este cu deosebire interesat de limba populară şi de textele româneşti vechi. Dacă în LM există, cel puţin la nivel declarativ, aceeaşi intenţie, dar îndeplinită cu destule limite („Dicţionariul, ca tezaur al limbei, caută, sub pedeapsa de a fi de puţin folos, să cuprindă limba în totul său, să îmbrăţişeze nu numai forma aşa numită clasică, ci toate cuvintele şi construcţiunile de cuvinte, nu numai câte se află scrise în verce epocă a limbei, ci şi cîte se pot culege din viul grai al poporului, destul numai ca acele cuvinte şi combinaţiuni de cuvinte să fie corecte şi conforme cu geniul limbei" LM I: vi), Hasdeu îşi propune să pornească de la realitatea contemporană lui şi, pe lângă citarea izvoarelor („fântâne") textuale diverse (tipărituri şi manuscrise româneşti vechi, documente juridico-administrative, texte literare de secol XIX, culegeri de folclor, dicţionare, glosare, manuscrise etc.), foloseşte răspunsurile la un Chestionar pe care l-a elaborat spre a înregistra regionalismele şi arhaismele păstrate în graiuri, precum şi „terminologia tecnică vulgară" (Răspunsurile la acest Chestionar, tipărit sub titlul *Dotaţiunea Carol I. Programă pentru adunarea datelor privitoare la limba română*, păstrate în colecţia de manuscrise a Bibliotecii Academiei Române din Bucureşti au fost digitizate şi au intrat în curs de editare critică, în cadrul unui proiect al colegei Astrid Cambose, început în 2016, la Institutul nostru.).

Meritul lui Hasdeu, chiar dacă lucrarea sa nu trece de cuvântul *bărbat*, este acela că porneşte, în cercetarea sa lexicografică, nu de la un criteriu dogmatizant, precum cel al romanităţii pure („Singurul criteriu care caută să conducă pre lexicograful român este şi nu poate fi decât romanitatea cuvintelor în formă ca şi în materie" LM I: vi), ci de la „valoarea de circulaţiune" (HEM 1887: LII) a cuvintelor, indiferent de originea lor. Hasdeu crede că, folosind criteriul statistic îmbinat cu cel al uzului, poate pune în evidenţă „adevărata fizionomie a graiului românesc" (HEM 1887: LIX), respectând p r i n c i p i u l s p e c i f i c i t ă ţ i i. Plecând deci de la modelul gândirii economice, autorul dă mare importanţă fenomenului circulaţiei cuvintelor în sensul de „mişcare productivă

a valorilor" (HEM 1887: XLVI şi urm.) şi crede că, făcând etimologie prin metoda comparativă, poate surprinde specificul naţional reflectat în lexic: „A face *etimologia* în sensul ştiinţific al cuvântului, lămurind prin metoda comparativă, întru cât e cu putinţă, nu numai originea vorbelor române ca materie, ca formă, ca sens, ca propoziţiune, dar totodată sorgintea credinţelor sau obiceielor exprese prin acele vorbe; a discerne în limba română [...] *amestecul primar*, care i-a dat naştere, şi multiplele *amestecuri secundare* [...] aceasta este ţinta" (HEM 1887: LIX).

Preluând elemente din experienţa antecesorilor, A. Philippide elaborează noi norme de redactare ale *Dicţionarului limbii române* (1897-1905), potrivit unor modele europene contemporane şi respectă, pe lângă cele anterioare, mai cu seamă principiul exhaustivităţii şi al reprezentativităţii. În plus, consideră că, prin bogăţia exemplelor, dicţionarul Academiei poate deveni sursă de documentare pentru specialiştii care urmau să elaboreze gramatica limbii române sau studii de antropologie culturală. El redactează, în şase ani, porţiunile *A-C, D-dăzvăţ* şi prep. *de*. Divergenţele între principiile lui A. Philippide şi cele ale Comisiei Dicţionarului privind elaborarea dicţionarului au dus la abandonarea lucrării care s-a păstrat în manuscris (o prezentare mai detaliată a contribuţiei savantului ieşean se găseşte în studiul ce i-a fost dedicat în volumul de faţă).

Renunţând la principiul exhaustivităţii, Sextil Puşcariu, care preia materialul documentar (cca 500 000 de citate) predat Academiei de A. Philippide, consideră şi el important rolul *Dicţionarului limbii române* (1907/1913-1948) (DA) în definirea identităţii naţionale. Formal şi metodologic, DA se înscrie în seria marilor dicţionare europene, după model francez. Principial, continuă tradiţia creată de dicţionarele academice anterioare, asumându-şi însă un caracter conservator, prin rezerva, accentuată la început, faţă de neologizarea lexicului. Puşcariu şi colaboratorii săi, C. Găluşcă, C. Lacea, I. Rădulescu-Pogoneanu, alături de alţii care au participat la adunarea şi ordonarea materialului lexical, lărgesc mult lista izvoarelor consultate în vederea culegerii de exemple, având în vedere acelaşi criteriu al uzului în selecţia materialului şi în stabilirea listei de cuvinte. Dicţionarul avea să prezinte limba română în ansamblul său, cu înregistrarea elementelor lexicale din dialectele sud-dunărene, cu preferinţa pentru lexicul vechi şi cel popular, oferind explicaţii etimologice ample, urmărind filiaţia formelor şi a sensurilor – toate acestea, după norme lexicografice limpezi, cu excepţii impuse de „biografia" fiecărui cuvânt. Aceste excepţii înseamnă, spre exemplu, concesiile făcute de autori enciclopedismului, în măsura în care apelează la date oferite de istorie, de istoria culturală şi de folclor (DA tom I: XXV). De asemenea, prin menţinerea traducerii în franceză a sensurilor/definiţiilor (începută în HEM, preluată de Philippide, care prefera, însă, latina), la începutul fiecărui articol, dicţionarul propunea deschiderea spre spaţiul cultural mai vast oferit de această limbă.

În fine, seria nouă a *Dicţionarului limbii române* (1965-2010) (DLR) continuă ediţia începută de S. Puşcariu urmând tradiţia lexicografică creată, liniile de politică lingvistică ale Academiei Române şi, parţial, tehnica lexicografică, pentru a menţine o unitate de ansamblu a lucrării. Principiilor identităţii, specificităţii, reprezentativităţii, DLR le adaugă pe acela al normativităţii. Noua serie a DLR, care a fost coordonată, iniţial, de Iorgu Iordan, discipol al lui A. Philippide, alăturându-i-se apoi Al. Graur şi Ion Coteanu, pentru ca, din 2000, conducerea lucrării să fie preluată de Marius Sala şi Gh. Mihăilă, este redactată după norme lingvistice şi lexicografice clare, bine definite şi respectate de cele trei echipe de specialişti care au fost angajate în realizarea proiectului, în trei institute de cercetare ale Academiei Române de la Bucureşti, Cluj şi Iaşi. Numărul izvoarelor din care au fost excerptate contextele cuvintelor studiate a sporit semnificativ, ajungându-se, la finele ediţiei, la peste 2 500 de titluri. Totuşi, din pricina schimbării politicii de stat, se fac mari concesii în privinţa politicii lingvistice („se impun modificarea radicală a orientării filosofice imprimate iniţial dicţionarului, precum şi revizuirea atentă a tehnicii lexicografice" DLR tomul VI: V). Astfel, se renunţă la traducerea în franceză a definiţiilor, se renunţă, de asemenea, la citarea elementelor din toate dialectele limbii române şi, mai ales, la înregistrarea termenilor regionali din punctele de anchetă ale *Atlasului limbii române* aflate în afara graniţelor stabilite prin Tratatul de pace de la Paris (1947). Dincolo însă de aceste cedări impuse de circumstanţe extralingvistice, lucrarea are meritul de a fi evitat, în definiţii, în selectarea citatelor ilustrative, limbajul de lemn şi dogmele noii puteri. Este adevărat că în lista de izvoare au fost incluşi doi sau trei autori proletcultişti. Printr-un acord tacit, textele lor nu au fost citate. Era aceasta urmarea unei activităţi coordonate de Iorgu Iordan, între 1949 şi 1953, în care s-a făcut o schiţă a întregului dicţionar, cu revizia volumelor seriei vechi şi cu citarea unui număr restrâns de izvoare, între care, printr-un pact temporar, şi textele ideologice ale noii puteri şi ale portavocilor regimului. Rămas în manuscris şi cunoscut sub numele de *Baza DA/DLR*, textul a servit ca punct de plecare pentru redactarea mai multor dicţionare academice, între care şi seria nouă a DLR (cf. *Cuvânt-înainte* la ediţia anastatică a DLR, 2010, tomul I: 6-7).

Cu totul remarcabil este faptul că, într-o epocă a epurărilor drastice, în care majoritatea reperelor valorice, mai cu seamă cele din perioada regalităţii, au fost eradicate, obnubilate, uitate, blamate, responsabilii proiectului au recuperat şi au menţinut, în realizarea dicţionarului, toate elementele tradiţiei lexicografice academice: de la izvoarele textuale biblice, până la dicţionarele secolului al XIX-lea, inclusiv LM, de la răspunsurile la chestionarul lui Hasdeu, până la fişierul cules de Philippide şi echipa lui şi, desigur, considerarea volumelor coordonate de Puşcariu ca un bun câştigat şi demn de a fi continuat, iar nu înlocuit de o altă redactare: „Prin continuarea *Dicţionarului limbii române* se realizează unul dintre marile

deziderate ale culturii naţionale. Publicând această operă, noii redactori valorifică nu numai propria lor muncă, ci şi strădaniile câtorva generaţii de cercetători ai limbii române a căror activitate lexicografică a permis să nu se reia totul de la capăt" (DLR tomul VI: XV).

DLR înregistrează, analizează (semantic, gramatical, stilistic) şi ilustrează prin citate evoluţia lexicului românesc, aşa cum a fost el folosit în texte şi în vorbire, de la începutul secolului al XVI-lea până în primul deceniu al secolului al XXI-lea (în funcţie de data apariţiei fiecărui volum); lista sa de cuvinte este cea mai cuprinzătoare, iar descrierea semantică este cea mai rafinată şi fidelă istoriei fiecărui cuvânt. Cel mai bine structurat şi nuanţat din punctul de vedere al analizelor semantice, DLR este o operă fundamentală pentru limba şi cultura română.

În prezent, a început etapa de actualizare şi de unificare, după normele DLR, a primelor volume ale dicţionarului Academiei, coordonate de S. Puşcariu. Astfel, la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" din Bucureşti se lucrează *Literele A* şi *B*, la Institutul „Sextil Puşcariu" din Cluj, *Literele F-J*, iar la Institutul de Filologie Română „A. Philippide" din Iaşi, *Litera C*. Se elaborează interfaţa de scriere a dicţionarului, în format .XML, potrivit tehnicilor de redactare specifice DLR şi se fişează materialul bibliografic, în curs de completare şi actualizare. Ceea ce lipseşte lexicografiei informatizate academice este, în prezent, un corpus diacronic al limbii române, adnotat morfo-sintactic, la nivel de cuvânt. Graţie însă unui proiect cu finanţare extrabugetară câştigat în 2017 de colegii bucureşteni şi al cărui obiectiv principal îl constituie tocmai realizarea acestui tip de corpus, credem că maniera de lucru la DLR se va schimba mult, în sensul reducerii timpului necesar activităţilor pregătitoare, anterioare celor de analiză semică propriu-zisă. Tot la Bucureşti, colegii noştri lexicografi participă la realizarea unei interfeţe de scriere a DLR în format electronic, în colaborare cu specialişti de la firma Oxygen. Echipa ieşeană, omogenă din punctul de vedere al formării profesionale, antrenată în suficiente proiecte dedicate digitizării şi informatizării cercetării filologice şi lexicografice, este pregătită să înceapă o nouă etapă a istoriei dicţionarului Academiei Române.

Este vorba despre e t a p a l e x i c o g r a f i e i e l e c t r o n i c e , în care resursele, instrumentele de lucru, maniera de structurare a informaţiei pe care le vom folosi vor respecta standarde internaţionale, încât rezultatele activităţii noastre de cercetare să poată fi corelate uşor cu rezultate obţinute pentru alte limbi. Proiectul ENeL. *European Network of e-Lexicography*, la care a participat şi România, a avut, între altele, şi obiectivul stabilirii unor asemenea standarde, comune pentru toate cele 30 de ţări participante. În cercetarea lexicografică mondială se simte nevoia unei schimbări majore, astfel încât dicţionarele viitorului să facă faţă modificărilor de paradigmă în gestionarea cantităţii imense de informaţie (*Big Data*) pe care spaţiul virtual o vehiculează, dar şi

tendinţelor de creare a unor reţele transnaţionale de metadate, prin care datele sunt sau pot fi valorificate într-o multitudine de domenii.

Există în Academia Română institute de cercetare care au ca obiect de cercetare, între altele, prelucrarea limbajului natural cu mijloace informatice. Departamentul nostru are deja o tradiţie în colaborarea cu două dintre acestea, alături de Facultatea de Informatică (FII) a Universităţii ieşene, şi anume: Institutul de Cercetări pentru Inteligenţă Artificială (ICIA) de la Bucureşti şi Institutul de Informatică Teoretică (IIT) al Filialei Iaşi a Academiei Române. Cele trei instituţii au dezvoltat în ultimii ani cel mai mare corpus de limbă română contemporană, scrisă şi vorbită, adnotat morfologic la nivel de cuvânt, prin proiectul CoRoLa. *Corpus of Contemporary Romanian Language* (2014-2017) (http://www.racai.ro/en/research-activities/corola-program-prioritar-al-academiei-romane/). În forma actuală, el poate constitui o sursă pentru un dicţionar de colocaţii al limbii române, foarte util în cercetarea lexicologică şi lexicografică sau pentru un dicţionar al limbii române actuale, cu citate. De asemenea, cele trei instituţii au construit cea mai mare bază de date lexicale, structurată semantic (RoWordNet), care este aliniată cu WordNet-ul pentru limba engleză, în varianta 3.0, realizat la Princeton, unde a şi fost lansat conceptul (https://wordnet.princeton.edu/) şi cu alte peste 200 de asemenea baze de date lexicale ale limbilor lumii (http://globalwordnet.org/wordnets-in-the-world/). Acesta este un exemplu de resursă globală, creată prin intermediul cercetărilor din domeniul corelării informaţiilor (*Linked Data*).

Politicile lingvistice contemporane sunt orientate tocmai spre adaptarea la facilităţile pe care tehnologiile actuale le oferă. De altfel, succesul limbii engleze este datorat, în mare parte, unei foarte bune strategii de promovare prin intermediul resurselor şi al instrumentelor digitale. Exemplul limbilor romanice este de asemenea demn de luat în considerare. Şi pentru limba română s-au făcut paşi importanţi. Dar cred că cel mai important pas este acela ar realizării unor proiecte comune, interinstituţionale, la nivelul Academiei Române, prin care experienţa cercetătorilor lingvişti să fie pusă în relaţie cu experienţa specialiştilor în prelucrarea limbajului natural, prin care rezultate obţinute paralel să fie conjugate, astfel încât procesul de punere în valoare a limbii române în mediul informatic actual să fie simplificat şi optimizat. Cu alte cuvinte, suntem datori să ne păstrăm temeiurile tradiţiei şi, pornind de la premisele create deja, să integrăm limba română, prin lucrările fundamentale ale Academiei Române, în normalitatea societăţii informaţionale actuale, pregătiţi fiind pentru schimbările de paradigmă viitoare.

STUDII

TRADIŢIE ŞI ACTUALITATE

Dicţionarul limbii române (DLR), dicţionarul Academiei Române. Contribuţia lui A. Philippide

GABRIELA HAJA*

The Romanian Language Dictionary (DLR) –
Dictionary of Romanian Academy. The A. Philippide's Contribution

Abstract: *The paper presents a short history of the* Romanian Language Dictionary *(1st ed. 1913–2010) elaborated under the auspices of Romanian Academy, after several attempts, since the foundation of the institution, 150 years ago. One of the most important such attempts is represented by the A. Philippide's contribution, preserved in manuscript in the Library of Iaşi Branch of Romanian Academy. The manuscript contains 12,250 pages of the* Romanian Language Dictionary (A–D) (DLR-MS)*; it was drafted between 1897 and 1905. Besides the selection of quotes that were the main support for the development of the first edition of the* Romanian Language Dictionary (DA) *coordinated by Sextil Puşcariu, these manuscript is a testimony to the impressive intellectual effort made by the scientist of Iaşi. A comparative study of* DLR-MS *and* DLR *provides some interesting results. It is certain that A. Philippide established the suitable principles and method for the elaboration of the monumental lexicographical works of Romanian Academy.*

Keywords: *linguistics, lexicography, the history of the Academic Romanian Language Dictionary, A. Philippide.*

1. Câteva repere istorice

De istoria Academiei Române se leagă, indisolubil, evoluţia celei mai importante lucrări lexicografice elaborate sub egida înaltului for ştiinţific, *Dicţionarul limbii române* (DLR).

Astfel, dacă la 1 aprilie 1866 se întemeia Societatea Literară Română, devenită, după un an, Societatea Academică Română (Pascu 1991: 54-55), în 1869 au început lucrările preliminare pentru realizarea celei dintâi lucrări lexicografice academice. *Dicţionarul limbii române*, împreună cu stabilirea unei ortografii unitare, cu redactarea unei *Gramatici* normative şi alături de tratatul de *Istorie a românilor* au reprezentat repere întemeietoare ale Societăţii Academice Române.

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2, România http://www.philippide.ro/persoane/gabriela_haja.html.

Aceste repere aveau rolul de a defini şi de a susţine, cu mijloace ştiinţifice, statul creat prin unirea din ianuarie 1862 a Principatelor Române. De altfel, misiunea noii instituţii, care a fost declarată „institut naţional" sub numele de Academia Română, la 29 martie 1879 (Pascu 1991: 105), nu e diferită de cea a altor academii europene, al căror obiectiv dominant a fost susţinerea identităţii şi a unităţii naţionale manifestate la nivel lingvistic: un astfel de exemplu îl reprezintă Accademia della Crusca cu al său *Voccabolario* (1612); un alt exemplu este Real Academia Española (RAE) care publică mai întâi *Diccionario de autoridades* (1726-1739). Pentru noi, modelul principal rămâne Academia Franceză care, prin statut, avea rolul de a crea mijloacele prin care limba franceză să fie promovată [1]; unul dintre principalele mijloace este *Dictionnaire de l'Académie Française* (1694)[2], lucrare ce reflectă pe deplin, în ediţiile sale succesive, principiile politicii lingvistice promovate de instituţia academică franceză.

Un rol similar are să îl joace *Dicţionarul limbii române* (1907/1913-2010) pentru România. De aceea, realizarea acestei opere a fost încredinţată unor mari lingvişti, repere pentru istoria culturii noastre: Sextil Puşcariu, coordonatorul seriei vechi (1905-1947), Iorgu Iordan (1949-1991), Al. Graur (1959-1991), Ion Coteanu (1959-1999), Marius Sala şi Gh. Mihăilă (2000-2010), redactori responsabili ai seriei noi.

Înainte de a se ajunge la această primă ediţie a dicţionarului Academiei Române, au existat o serie de încercări care, însă, nu au răspuns, din motive diferite, deziderateloor instituţionale.

O primă încercare este reprezentată de *Dicţionarul limbei române, general, istoric şi etimologic* (1871-1876), redactat de A.T. Laurian şi de I.C. Massim, lucrare criticată pentru exagerările specifice curentului latinist, căruia i-a rămas tributară, dar care prezintă şi merite incontestabile, între care utilizarea principiului etimologiei multiple şi impunerea a numeroase neologisme ce au contribuit la modernizarea lexicului limbii române literare (Seche 1966, 180). Chiar dacă, în lipsa unui corpus diacronic al limbii române, care să cuprindă majoritatea textelor (tipărite) până în deceniul al şaselea al secolului al XIX-lea, nu putem afirma fără rezerve, aşa cum parte dintre membrii Academiei au reproşat, că multe dintre neologismele introduse de cei doi autori în lista de cuvinte a *Dicţionarului* au fost creaţii ale celor doi eruditi şi că, deci,

[1] „Si l'«une des plus glorieuses marques de la félicité d'un État était que les sciences et les arts y fleurissent et que les lettres y fussent en honneur aussi bien que les armes», ce serait le rôle de l'Académie de donner à la langue française les moyens d'y parvenir" (http://www.academie-francaise.fr/linstitution/lhistoire).

[2] Publicat în mai multe ediţii (accesibile on-line sunt cele editate în anii 1694, 1762, 1798, 1835, 1932-1935, cf. http://dictionnaires.atilf.fr/dictionnaires/ ACADEMIE/ index.htm), acest dicţionar a ajuns, în prezent, la a noua ediţie, începută în 1986, aflată în curs de elaborare, publicată şi în versiune informatizată (http://atilf.atilf.fr/ academie9.htm).

ele nu au fost utilizate până atunci, trebuie să recunoaştem un merit aparte al autorilor. Anume, deplina lor înţelegere a funcţionării sistemului limbii române, a geniului limbii adică, şi adecvata adaptare a unor cuvinte, de origine romanică ori latină, la specificul fonetic şi morfologic al românei. De altminteri, multe dintre aceste neologisme au fost ulterior reîmprumutate şi adaptate întocmai cu formele propuse de Laurian şi Massim (cf. Seche 1966: 147). În plus, lucrarea răspundea dezideratului Şcolii Ardelene de a recupera şi argumenta, cu mijloace ştiinţifice, romanitatea limbii române în spaţiul geopolitic oriental.

O a doua încercare a fost a lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, prin *Etymologicum magnum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor* (1887-1893); ajuns la cuvântul *bărbat*, acest dicţionar nu putea fi încheiat de autorul său cu mijloacele de documentare ale secolului al XIX-lea şi, de aceea, proiectul hasdeian a fost abandonat; totuşi, lucrarea rămâne un punct de referinţă pentru istoria lexicografiei academice române (Haja et al. 2005: 17), deoarece are în vedere analiza amănunţită, în micromonografii lexicale, a termenilor vechi şi populari, orientarea fiind spre evidenţierea elementelor de identitate lingvistică naţională, din perspectiva mai largă a antropologiei culturale.

Cea de a treia tentativă de finalizare a dicţionarului Academiei a fost întreprinsă de A. Philippide, între anii 1897 şi 1905. Alegerea de către Comisia Dicţionarului[3] a savantului ieşean s-a dovedit a fi una inspirată, fiindcă el a stabilit principiile şi metodologia redactării acestei lucrări, preluate în parte de Sextil Puşcariu, reluate şi sistematizate, sub coordonarea lui Iorgu Iordan, de autorii normelor de redactare ale seriei noi a DLR.

Prima descriere a contribuţiei lui A. Philippide la realizarea DLR a făcut-o G. Ivănescu în monografia, rămasă inedită şi păstrată în Fondul „G. Ivănescu" la Biblioteca Filialei din Iaşi a Academiei Române, *Viaţa şi opera lui Alexandru Philippide*, capitolul *Munca lui Alexandru Philippide la* Dicţionarul limbii române *(1897-1905)*. Informaţiile din acest capitol sunt rezumate, comentate şi îndestul completate de Carmen-Gabriela Pamfil în consistentul capitol *Dicţionarul limbii române al Academiei* din monografia *Alexandru Philippide* (Pamfil 2008: 64-106), pornind de la bibliografia cvasiexhaustivă a subiectului şi, mai ales, pe baza analizei manuscrisului integral, descoperit de autoare în 1982.

2. Manuscrisul *Dicţionarul limbii române* redactat de A. Philippide şi colaboratorii

În anul 2015, manuscrisul *Dicţionarului limbii române* realizat de A. Philippide şi colaboratorii săi în perioada 1900-1905 a fost digitizat la

[3] Comisia Dicţionarului a fost constituită în aprilie 1897. Membrii acesteia, Ion Kalinderu, Titu Maiorescu, Gr. G. Tocilescu, N. Quintescu, D.A. Sturdza (secretar – I. Bianu), decid să-i încredinţeze lui A. Philippide redactarea *Dicţionarului limbii române*, în şedinţa din 10/22 iunie a aceluiaşi an (Pamfil 2008: 66-67).

Institutul de Filologie Română „A. Philippide" al Academiei Române – Filiala Iaşi, cu aprobarea conducerii B.A.R. Iaşi. În urma acestei operaţii, au fost obţinute 12.955 de imagini ce reproduc tot atâtea pagini scrise, incluzând şi paginile care au fost doar numerotate, fără a mai fi completate. Graţie acestui efort, lucrarea lui A. Philippide se află la îndemâna tuturor cercetătorilor lingvişti, mai ales a lexicografilor implicaţi în redactarea, după normele seriei noi, a porţiunilor din seria veche a DLR.

Textul este scris cu cerneală neagră pe coli ministeriale destul de bine conservate, completate pe o singură faţă. Unele dintre acestea prezintă însemnele fabricantului, în filigran. Numerotarea se face continuativ, în partea de sus a paginilor[4]; în secţiunea dedicată *Literei A*, apar modificări ale numerelor de pagină pentru ca, alternativ, să se recurgă la soluţia adăugirilor completate cu numerale literale (de exemplu, pagina 2 este dublată de 2[a], pagina 854 este dublată de 854[a]), ajungându-se, uneori, până la patru-cinci pagini suplimentare (care cuprind, adesea, citate sau, în alte cazuri, intrări noi, adăugate pe parcurs, ori reluarea unor intrări, fie cu adaosuri, fie cu eliminări, fără a fi respectată mereu ordinea alfabetică a întregului). Volumul I conţine *Litera A*, cu 3.514 pagini, *Litera B*, cu 2.831 de pagini, *Litera C*, cu 6.090 de pagini, iar volumul al II-lea are 479 de pagini din *Litera D* şi anume porţiunea *d – dăzvăţ*. Cele 12.914 pagini ale dicţionarului propriu-zis sunt precedate de 41 de pagini ale unui sumar aparat critic privitor la *Planul cum să se adune materialul* (numerotate de la 1 la 12) şi la *Scurtări şi semne* (numerotate de la 1 la 29).

Pe lângă acest manuscris, A. Philippide şi colaboratorii săi, S.Fl. Marian, J. Urban Jarník, Iosif Popovici, M. Carp, cărora li se adaugă G. Teodorescu-Kirileanu, C. Botez, I. Botez, I. Popovici, G. Ibrăileanu, au extras, vreme de doi ani, materialul lexical ce a stat la baza redactărilor lui A. Philippide şi ale lui Sextil Puşcariu. Parte dintre fişele (numite „bilete" de Philippide) realizate atunci au folosit şi seriei noi a DLR. Au fost excerptate cca 500.000 de citate din 209 volume (Pamfil 2008: 67, 92), între care şi toate dicţionarele tipărite anterior (Pamfil 2008: 71-72).

Scrise în decursul a şase ani de efort covârşitor, paginile manuscrisului DLR conceput de A. Philippide cuprind a cincea parte a vocabularului limbii române. Principiile şi maniera de redactare au fost schiţate în *Proiect de Dicţionar al limbii române* trimis Academiei la 23 iunie 1897 şi în *Planul cum să se adune materialul*, datat cu 25 august 1897. Aceste norme au fost rafinate şi explicitate, pe măsură ce autorul înainta cu lucrul, în Rapoartele trimise Comisiei Dicţionarului[5], în cele două machete („specimene") tipărite[6] şi, mai apoi, în articole publicate în „Viaţa românească" între 1906 şi 1908.

---

[4] O altă numerotare este făcută de îngrijitorul Fondului „A. Philippide" de la B.A.R. Iaşi, în josul paginii, în colţul din dreapta.

[5] Rapoartele, alături de alte documente referitoare la elaborarea DLR-MS, au fost publicate în Croicu eds 1976: 259-350.

Potrivit acestor norme, dicţionarul avea să fie elaborat pe baza unei bibliografii cuprinzând izvoare de referinţă pentru limba română, de la texte de secol XVI până la cele reprezentative pentru secolul al XIX-lea, dicţionarele publicate până atunci şi lucrări de specialitate (numai pentru ilustrarea utilizării termenilor tehnici cu tendinţă de intrare în uzul general). Datorită acestui efort de culegere cât mai atentă a contextelor cuvintelor-titlu, avea să fie posibilă elaborarea, pe de o parte, a unei liste provizorii de cuvinte, absolut necesară redactorului, şi, pe de altă parte, redactarea celui mai bogat dicţionar din punct de vedere lexical. Materialul lingvistic este organizat riguros, în articole distincte pentru fiecare formă lexicală stabilită în funcţie de etimologie. Articolele sunt structurate astfel: cuvântul-titlu[7]; transcrierea fonetică a acestuia; categoria gramaticală; indicaţii morfologice; definiţia şi traducerea acesteia în latină şi în franceză (în ultima parte, numai în franceză); etimologia; izolările (reprezentate de sintagme, locuţiuni, expresii); citatele ilustrative[8].

În privinţa manierei de citare, autorul a ezitat între a reproduce, în ordine strict cronologică, exemplele la finele fiecărui articol, aşa cum procedează în machete, şi a repartiza citatele ordonate cronologic după fiecare sens al unui cuvânt. A doua variantă este cea folosită în manuscris şi rămâne opţiune definitivă, preluată de DA şi păstrată în DLR. Dacă, la început, operaţia de selecţie, de ordonare cronologică şi semantică a acestora era făcută de însuşi Philippide, după trei ani, magistrul încredinţează această sarcină tinerilor săi colaboratori ieşeni: „Doi din ajutoarele mele cercetează şi completează citaţiile, al treilea clasifică provizor înţelesurile, al patrulea scrie citaţiile în manuscript, iar eu fac restul" (Raportul din 10 martie 1903, în Croicu eds 1976: 331, cf. Pamfil

---

[6] Dintre acestea, s-a păstrat, la B.A.R. Bucureşti, numai cea de a doua machetă, care cuprinde cuvinte din porţiunea *a – acord*, în vreme ce primul specimen este o raritate bibliografică (Pamfil 2008: 94-95).

[7] Marcat de semne care indică uzul, precum: † „vechi, ieşit din uz", * „dialectal", ** „puţin întrebuinţat", ? „îndoios", ! „neologizm"; „* în urma cuvântului deasupra – cuvântul nu este probat, ci presupus" (*Scurtări şi semne*, DLR-MS: 19).

[8] Compară cu: „La disposition commune à tous les articles est la suivante: le mot; la prononciation; la conjugaison du verbe, si le verbe a quelque irrégularité; la définition et les divers sens classés et appuyés, autant que faire se peut, d'exemples empruntés aux auteurs des dix-septième, dix-huitième et dix-neuvième siècles; des remarques, quand il y a lieu, sur l'orthographe, sur la signification, sur la construction grammaticale, sur les fautes à éviter, etc.; la discussion des synonymes en certains cas; l'historique, c'est-à-dire la collection des exemples depuis les temps les plus anciens de la langue jusqu'au seizième siècle inclusivement, exemples non plus rangés suivant les sens, mais rangés suivant l'ordre chronologique; enfin l'étymologie" (Littré 1873, VI). Philippide propune o schemă lexicografică similară şi, cu toate că, în machetele tipărite, reproduce contextele excerptate la finele articolelor, vedem că, în cele din urmă, decide să susţină fiecare sens prin citate ordonate cronologic.

2008: 95). Numărul uneori exagerat de mare al citatelor şi ambiţia tratării exhaustive[9] a lexicului limbii române (pornind de la principii statistice descrise de autor încă înainte de începerea documentării propriu-zise) au alcătuit elemente de discordanţă accentuată între viziunea lexicografică a lingvistului ieşean şi aşteptările membrilor Comisiei Dicţionarului şi ale Casei Regale a României, care a susţinut substanţial, din punct de vedere financiar, lucrarea. Inflexibilitatea lui A. Philippide şi impacienţa Comisie Dicţionarului au dus la retragerea savantului ieşean din postura de coordonator al dicţionarului[10].

3. Elemente de continuitate şi de disjuncţie în redactarea Dicţionarului Academiei

A. Philippide a asumat cu mare temeinicie elaborarea principiilor şi a planului de redactare a dicţionarului Academiei şi, în efortul său de concepere a unei lucrări alcătuite potrivit unor principii lexicografice de referinţă, şi-a luat de reper, fie şi prin opoziţie, tradiţia lexicografică românească, dar mai cu seamă tradiţia lexicografiei franceze (prin *Dictionnaire de l'Académie Française* şi *Dictionnaire de la langue Française* semnat de É. Littré a cărui primă ediţie apăruse în 1873) şi a celei germane (prin *Deutsches Wörterbuch* de Jacob Grimm şi Wilhelm Grimm, citat şi de Littré 1873). Un dicţionar ca cel al lui Littré avea să îi fie potrivit ca model, fie şi doar pentru că era cea mai amplă abordare lexicografică asupra limbii franceze, privite în diacronie, iniţiată şi finalizată de un singur autor, între 1847 şi 1865. Dicţionarul lui Littré a fost publicat, cu între-

[9] „Pentru dicţionarul românesc noi voim să culegem cuvintele din autorii români pentru două motive: întâi pentru că dicţionarele deja existente nu cuprind niciun sfert din cuvintele cari constituiesc limba noastră comună şi al doilea pentru că noi dorim să avem la fiecare cuvânt toate înţelesurile. Ca să ajungem scopul întâi [...], vom ceti *tot* şi vom însemna *tot* (subl. a.) [...]. Aici, ca şi în toate ştiinţele, omul nu trebuie să se încreadă într-însul, ci să procedeze, puţin genial dar sigur, cu statistica, şi anume cu statistica aceea care nu uită nimic, nici cel mai neînsemnător lucru în aparenţă" (*Dicţionarul. Planul cum să se adune materialul*, DLR-MS: 1).

[10] A. Philippide a făcut, totuşi, destule concesii revizorilor lucrării. A renunţat, de exemplu, la redarea în latină a sensurilor, după ce, într-o scrisoare din 27 februarie 1904, nota imperios: „Decât să renunţ la traducerea latină mai bine renunţ la cap; nu pierd niciun timp cu ea; este una din trebuinţele şi podoabele totodată ale Dicţionarului" (Croicu eds 1976: 337). A redus masiv din numărul mare de citate (aşa cum se poate remarca prin compararea machetei DLR cu porţiunea respectivă din manuscris ori din simpla observare a numeroaselor citate tăiate cu o line, mai ales în prima parte a volumului I, deşi avea argumente destule pentru menţinerea lor (cf. Croicu eds 1976: 339). Când i s-a cerut, după revizia *Literei A*, să reducă masiv lista de cuvinte (mai cu seamă prin eliminarea neologismelor) şi numărul sensurilor, autorul a renunţat să mai încerce să convingă pe membrii Comisiei şi a reziliat contractul cu Academia. Obiecţii similare i s-au adus şi lui S. Puşcariu (Pamfil 2008: 86).

ruperi, de casa Hachette între 1859 şi 1872. Dar, desigur, *Dictionnaire de l'Académie Française* avea să rămână, la rându-i, un reper, deoarece principiile Academiei Franceze au fost preluate şi de noi: „La principale fonction de l'Académie sera de travailler avec tout le soin et toute la diligence possibles à donner des règles certaines à notre langue et à la rendre pure, éloquente et capable de traiter les arts et les sciences" (*Statuts et règlement de l'Académie française,* 1635, text folosit ca epigraf la *Préface à la neuvième édition de Dictionnaire de l'Académie française*, 1986).

Cu toată autoritatea acestui din urmă model, A. Philippide inovează şi răspunde necesităţilor impuse de statutul limbii române în raport cu limbile marilor culturi europene şi consideră că, pentru o bună receptare a aspectului fonetic al lexicului nostru, dar mai ales pentru studiul comparativ al limbilor, este obligatorie precizarea pronunţiei prin transcrierea fonetică, general acceptată de specialiştii foneticieni, evitând astfel şi complicaţiile pe care o ortografie neunitară şi ezitantă le provoacă. De aceea, deşi, după apariţia celei de a doua machete a *Dicţionarului*, I. Kalinderu insista să se renunţe la transcrierea fonetică a cuvintelor-titlu[11], Philippide, ca şi Littré, menţine indicaţiile de pronunţie, consecvent planului iniţial, şi explică – pornind de la observaţia că „o ortografie fonetică este grea în limba noastră, pe care acum întâiaşi dată o catalogăm şi a cărei pronunţare acum întâiaşi dată o bănuim, câteodată o ştim, de zece ori o gâcim prin fantasticele ortografii ale scriitorilor" (Croicu eds 1976: 302)[12] – faptul că problema putea fi soluţionată prin dicţionarul academic: „Obiceiul de a da cuvintele numai în ortografia specifică diferitelor limbi este un obicei rău al tuturor dicţionarelor, care îngreuie enorm cercetările ştiinţifice. Numai cine s-a ocupat cu studii comparative de limbă ştie ce dificultăţi fără seamăn prezintă dicţionarele cele scrise în tot atâtea ortografii câte limbi sânt. Eu socot că am făcut în aceasta o inovare fericită, de care-mi vor fi recunoscători studioşii" (Croicu eds 1976: 311).

Mai concesiv şi mai aproape de aşteptările Comisiei Dicţionarului, Sextil Puşcariu nu preia inovaţia în DA. De asemenea, renunţă la echivalarea în latină a sensurilor cuvintelor (Philippide însuşi a fost, aşa cum am arătat, obligat să o facă). Şi, poate cea mai semnificativă dintre concesiile pe care autorii DA o fac, mânaţi de presiunea publicării în cât mai scurt timp a lucrării, este reducerea drastică a listei de cuvinte.

Altminteri spus, de la principiul exhaustivităţii pe care A. Philippide aspira să îl poată respecta, se trece la adoptarea, ca prioritare, a altor principii

---

[11] „Cred că figurarea pronunţării nu e trebuincioasă, după cum zice Academia Franceză (în prefaţa la ediţiunea din 1879 a dicţionarului): «Nu se învaţă pronunţarea dintr-un dicţionar»" (Croicu eds 1976: 340; cf. Pamfil 2008: 102).

[12] Problema e, în continuare, de actualitate, fiindcă ortografia neunitară, inconsecventă în textele româneşti vechi dar şi în cele de secol XIX rămâne unul dintre elementele dificil de rezolvat pentru interpretul filolog, autor de ediţii critice.

şi anume cel al reprezentativităţii, al identităţii, al normativităţii. Nici Philippide nu le pierduse din vedere pe acestea, urmându-le, în fapt, mai consecvent; de aceea, în conflictul cu recenzenţii săi, ceea ce l-a determinat să renunţe la proiect a fost tocmai dorinţa de a analiza lexicografic toate cuvintele culese din textele de referinţă pe care le alesese şi a căror listă a sporit în timpul redactării.

O analiză comparativă a lexicului din porţiunea *a–ab-* prelucrat în DLR-MS şi DA poate da seamă de una dintre diferenţele majore existente între cele două lucrări. Dacă DLR-MS înregistrează 358 de cuvinte-titlu, DA analizează doar 150:

DA: *a*[1], *a*[2], *a*[3], *a*[4], *ă*, *â*, *abá*[1], *abá*[2], *abác*, *abagér*, *abageríe*, *abagíu*, *abagiúbă*, *abaí*, *abáte*[1], *abáte*[2], *abátere*, *abatóriu*, *abaţíe*, *abăgerésc*, *abăioáră*, *abărlău*, *abătătoáre*, *abătătór*, *abătătúră*, *abătút*, *abcés*, *abdicá*, *abdicáre*, *abdomén*, *abdominál*, *abductór*, *abducţiúne*, *abecedár*, *aberánt*, *aberáţie*, *aberaţiúne*, *abéş*, *abiá*, *abielúşa*, *abielúşca*, *abielúţa*, *abíl*, *abilitáte*, *abine*, *abiruíre*, *abís*, *abitaţiúne*, *abitír*, *abiúţa*, *ablas*, *ablatív*, *ablaţiúne*, *ablegát*, *abligeánă*, *ablişoáră*, *abluţiúne*, *abnegá*, *abnegáre*, *abnegáţie*, *abnegaţiúne*, *abnormitáte*, *abó*, *áboală*, *abolí*, *abolíţie*, *aboliţiúne*, *aboná*, *abonamént*, *abonáre*, *abonát*, *abondá*, *abordá*, *abordágiu*, *aborigén*, *aborî*, *abortá*, *aboţít*, *abracadabránt*, *abráş*, *abreviá*, *abreviáre*, *abreviatív*, *abreviáţie*, *abreviaţiúne*, *abrogá*, *abrogáre*, *abrogát*, *abscés*, *abscísă*, *absciziúne*, *absént*, *absentá*, *absentáre*, *absénţă*, *absídă*, *absínt*, *absolút*, *absolutísm*, *absolutíst*, *absolutóriu*, *absolúţie*, *absoluţiúne*, *absolvá*, *absolvént*, *absolví*, *absolvíre*, *absorbí*, *absorbíre*, *absorbít*, *absorbitór*, *absorpţiúne*, *abstinént*, *abstinénţă*, *abstinenţiúne*, *abstráct*, *abstrácţie*, *abstracţiúne*, *abstráge*, *abstrágere*, *absúrd*, *absurdităte*, *abţineá*, *abţínere*, *abúa*, *ábubă*, *abúnă*, *abunăoáră*, *abunăseámă*, *abundá*, *abundánt*, *abundánţă*, *abundáre*, *ábur*, *aburá*, *aburát*, *aburcá*, *abureálă*, *aburél*, *aburí*, *aburíre*, *aburít*, *aburitór*, *aburós*, *abúşile*, *abúz*, *abuzá*, *abuzáre*, *abuzát*, *abuzív*.

DLR-MS f. 1-91[13]: *a*[1], *a*[2], *a*[3], *a*[4], *abá*[1], *ába*[2], *ába*[3], *ábă*[1], *ábă*[2], *abác*, *abácă*, *abacíu*, *abád*, *abadír*, *abáe*, *abagér(iu)*, *abăgér(iu)*, *abagerésc*, *abageríe*, *abăgerésc*, *abăgeríe*, *abagíu*[1], *abagíu*[2], *abagiúbă*, *abaí*, *abáiu*, *abăioáră*, *abajúr*, *abáldă*, *abalgibáş*, *abălúţă*, *abandón*[1], *abandón*[2], *abandonáre*, *abandonemânt*, *abandonéz*, *abanós*, *abanoseríe*, *abanoséz*, *abanosíst*, *abár*, *abărlău*, *abaróca*, *abastardésc*, *abastardéz*, *abastardisment*, *abát*, *abatáj*, *abătătoáre*, *abătătóriu*, *abătătúră*, *abáte*, *abátere*, *abatésă*, *abaţiál*, *abaţíe*, *abatór*, *abatóriu*, *abătút*, *abc*, *abcés*, *abcésă*, *abcís*, *abdál*, *abdaláh*, *abdés*, *abdést*, *abdíc*, *abdicáre*, *abdicaţie*, *abdicaţiúne*, *abdicăţiúne*, *abdicătóriu*, *abdomén*, *abdoménă*, *abdominál*, *abdúc*, *abducătór*, *abdúcere*, *abdúcţie*, *abducţiúne*, *abductór*, *abductóriu*, *abecé*, *abecéd*, *abecedár*, *abecéu*, *abecíst*, *abenevís*, *aberánt*, *aberáţie*, *aberaţiúne*, *aberăciúne*, *aberbeleácu*, *abéş*, *abeţadár*, *abeţé*, *abeţédă*, *abeţedár*[1], *abeţedár*[2], *abí*, *abiá*, *abié*,

[13] În fapt, 150 de pagini.

abielúşa, *abielúţa*, *abietinée*, *abiiá*, *abíl*, *abileménte*, *abilicéşte*, *abilitáte*, *abím*, *abiméz*, *a bíne*[14], *abiruíre*, *abís*, *abisáre*, *abitaţiúne*, *abitír*, *abitúdine*, *abituriént*, *abjéct*, *abjectáre*, *abjécţie*, *abjecţiúne*, *abjúdec*, *abjudecáre*, *abjúr*, *abjuráre*, *abjuráţie*, *abjuraţiúne*, *abjurătór*, *abjurătóriu*, *ablás*, *abláş*, *abláţie*, *ablaţiúne*, *ablăţiúne*, *ablatív*, *ablegáre*, *ablegát*, *ablegáţie*, *ablegaţiúne*, *ablegatóriu*, *ablegătóriu*, *abligeánă*, *ablişoáră*, *ablúţie*, *abluţiúne*, *ablutóriu*, *abminţíre*, *abnég*, *abnegáre*, *abnegáţie*, *abnegaţiúne*, *abnegătív*, *abnórm*, *abnormál*, *abnormitáte*, *abnutáre*, *abnutáţie*, *abnutaţiúne*, *abó*, *ábó*, *abóa*, *áboală*, *aboálă*, *aboáre*, *abolésc*, *abolíre*, *abolisábil*, *abolismént*, *abolíţie*, *aboliţiúne*, *abolitór*, *abolitóriu*, *abominábil*, *abomináre*, *abominăţie*, *abominaţiúne*, *abominéz*, *abonaménт*, *abonánt*, *abonáre*, *abonarisésc*, *abonát*, *abonáţie*, *abondaménte*, *abondánt*, *abondánţă*, *abondánţie*, *abondáre*, *abondént*, *abondéz*, *abonéz*, *ábor*[1], *abór*[2], *abórd*[1], *abórd*[2], *abordábil*, *abordágiu*, *abordáre*, *abordéz*, *ábore*, *aboreálă*, *aborél*, *aborésc*, *aborigen şi aborígen*, *aboríre*, *aboritór*, *aborós*, *abórt*, *abortáre*, *abortéz*, *abórţie*, *abortív*, *abortón*, *aboţésc*, *abracadabránt*, *abrád*, *abráş*, *abráşa*, *abregământ*, *abregáre*, *abregéu*, *abreviáre*, *abreviáţie*, *abreviaţiúne*, *abreviatív*, *abreviatór*, *abreviatóriu*, *abreviatúră*, *abreviéz*, *abróg*, *abrogáre*, *abrogáţie*, *abrogaţiúne*, *abrogătór*, *abrogătóriu*, *abrúp*, *abrúpt*, *abrupţiúne*, *abrutizéz*, *abscés*, *abscísă*, *abscisiúne*, *absciziúne*, *absént*[1], *absént*[2], *absént*[3], *absénţă*, *absentéz*, *absídă*, *abşidár*, *absímil*, *absínt*, *absíntă*, *absínţă*, *absínte*, *absintéz*, *absoárbere*, *absoluménte*, *absolút*[1], *absolút*[2], *absolutésc*, *absolutéşte*, *absolúţie*, *absolutíst*, *absoluţiúne*, *absolutízm(u)*, *absolutóri*, *absolutóriu*, *absólv*, *absolváre*, *absolvént*, *absolvéntă*, *absolvésc*, *absolvéz*, *absolvíre*, *absórb*, *absorbábil*, *absorbíre*, *absorbít*, *absorbitív*, *absorbitór*, *absórpţie*, *absorpţiune*, *absorviruésc*, *abspăláre*, *abstáre*, *absténţie*, *abstenţiúne*, *abstergatív*, *abstérsie*, *abstersiúne*, *abştín*, *abstinént*, *abstinénţă*, *abstinére*, *abştinére*, *abstráct*, *abstrácţie*, *abstracţiúne*, *abstractív*, *abstráctor*, *abstrág*, *abstrágere*, *absúrd*, *absurdităte*, *abţín*, *abţinénţă*, *abţinere*, *abţinint*, *abţininţă*, *abu*, *ábubă*, *abúbă*, *a búnă*, *a búnă oáră*, *a búnă sámă*, *a búnă seámă*, *abúnd*, *abundánt*[1], *abundánt*[2], *abundánţă*, *abundáre*, *abundént*, *abundéz*, *abundínt*, *ábur*[1], *ábur*[2], *abúr*[3], *aburáre*, *aburát*, *abúrc*, *ábure*, *ábure*[1], *ábure*[2], *abureálă*, *aburél*, *aburésc*, *aburéz*, *aburíre*, *aburít*, *aburós*, *abúsălea*, *abúşile*, *abút*, *abutilón*, *abúz*[1], *abúz*[2], *abúz*[3], *abuzánt*, *abuzáre*, *abuzát*, *abuzéz*, *abuzív*, *abzíc*.

Aşa cum şi-a propus, Philippide ordonează alfabetic cuvintele-titlu, indiferent de statutul lor lexical (derivate, variante), în intrări separate. Şi în DA este urmat, iniţial, acelaşi principiu, dar, începând cu *Litera B*, unele derivate sunt lucrate sub cuvântul de bază (ca în cazul verbelor *bănuí*, *băsní*, *bâţâí*, *batjocorí*, *bătucí*, *betejí* ş.a. sau al substantivelor *bernevéci*, *besacteá*, *béschie*,

[14] Din grupul locuţiunilor adverbiale de acest tip înregistrate de DLR-MS în porţiunea analizată aici (*a bine*, *a bună*, *a bună oară*, *a bună samă*, *a ce*, *a făta*, *a lene*, *a minune*, *a scăpare*, *a scăpări* DLR-MS 24[a]) DA preia o parte, în transcrieri diferite: *abine*, *abunăoară*, *abunăseamă*, *a-lene*, *a-minune*, cu trimiterile propuse de Philippide.

beşleágă, *béstie*, *bezér* ş.a.). Philippide îşi justifică opţiunea pornind de la principiul pragmatic, potrivit căruia dicţionarul avea să fie destinat unui public interesat în primul rând de dimensiunea semantică a lucrării: „Sunt dicţionare unde toate derivatele se înşiră sub una şi aceeaşi rădăcină, aşa că *treabă*, *detreabă* (sic), *netrebnic*, *trebuitor*, *trebuie* sunt înşirate unul după altul. Dicţionarul pe care noi îl plănuim nu este de acest fel, căci, măcar că etimologii se vor găsi de ajuns într-însul, scopul său nu este acel al unei opere de artă, care să răspundă unui ideal pur ştiinţific oarecare, ci acel al unei opere practice, care să înşire cuvintele limbii române, cu – pe cât se poate – toate înţelesurile lor, în ordine alfabetică" (DLR-MS 4)".

De asemenea, fie şi numai la o repede trecere în revistă a celor două liste de cuvinte citate mai sus, observăm atenta înregistrare a cuvintelor populare şi regionale, a arhaismelor, cu variantele lor, dar şi includerea neologismelor (multe dintre ele preluate din dicţionare anterioare, precum cel al lui Pontbriand[15] sau acela semnat de Negulici[16]) şi a termenilor speciali.

Cât priveşte forma cuvintelor titlu, Philippide decide să folosească ortografia academică, în ciuda faptului că avea destule rezerve faţă de capacitatea acesteia de reda fidel şi sistematic, adică după un sistem coerent, fonetismul limbii române, cu atât mai mult cu cât Academia modifica, repetat, normele ortografice[17]. Din acelaşi motiv pragmatic, dar şi pentru a putea sistematiza şi unifica diversele variante de ortografie folosite în textele-sursă[18], practică urmată, în chip firesc, şi în DA.

Cele două demersuri lexicografice diferă şi prin numărul de citate folosite spre ilustrarea sensurilor. Este adevărat că, adesea, Philippide exagerează[19].

---

15 Raoul de Pontbriant, *Dicţiunar româno-frances*. Bucureşti şi Göttingen, Adolf Ulrich, Paris, Gustave Bossange & C-ie, Leipzig, E. F. Steinacker, 1862.

16 I. D. Negulici, *Vocabular român de toate vorbele străbune repriimite până acum în limba română, şi de toate cele ce sunt a se mai priimi d-acum înainte, şi mai ales în şciinţe*. Bucureşti, Tipografia Colegiului, 1848.

17 A. Philippide foloseşte, în scrierile sale, altă ortografie decât aceea impusă de Academia Română; principiile sale ortografice sunt respectate de revistele „Convorbiri literare" şi, mai ales, de „Viaţa romînească".

18 „Fiindcă ortografia variază de la un autor la altul, apoi s-ar produce încurcătură, în caz când colectorul ar păstra chiar în titlu ortografia originalului. Titlurile (cuvintele-titlu, n.n.) trebuiesc pentru aceea scrise cu una şi aceeaşi ortografie – anume ortografia Academiei" (DLR-MS, 5).

19 Nemulţumirile Comisiei Dicţionarului ajung şi la Rege care, în discursul de la 1 aprilie 1905, de la Academie, îşi exprimă dorinţa de a vedea cât mai repede lucrarea publicată: „Aştept dar cu nerăbdare ca Etymologicum să fie cât mai curând pus în mâna tuturor, avându-se grija ca întocmirea lui să fie cât mai întreagă, cu un numări de citaţiuni bine alese, însă limitat, spre a nu se înnămoli lucrarea într-o prea mare întindere" şi concede: „Perfecţiunea lui are mai puţină însemnătate decât fiinţa lui" (DA, tomul I, A–B: VIII). Textul este reluat, ca moto, de S. Puşcariu, în

Cu toate acestea, înţelegea să folosească exemplele de uz al cuvintelor analizate ca parte integrantă a unui sistem lexicografic adecvat viziunii sale: „Vă rog apoi, în numele ştiinţei, lăsaţi exemplele aşa cum sânt. Dicţionarul va fi mai înainte de toate un izvor pentru toţi acei ce dintr-un punct de vedere ori altul vor studia limba română. Din exemplele cele multe se vor afla *întâiaşi dată* formele limbii noastre (cazuri, numere, persoane, genuri, timpuri, moduri etc.) din diferite timpuri şi diferite provincii. Din exemplele cele multe se vor afla *întâiaşi dată* înţelesurile acestor forme. Din exemplele cele multe se vor putea înjgheba întâiaşi dată morfologia şi sintaxa limbii noastre[20], care lipsesc până în momentul de faţă. Din exemplele cele multe vor ieşi studii comparative folcloristice între poezia populară română şi alte poezii populare din punct de vedere al cutărei comparaţii, al cutărei imagini, al cutărei preferinţe, al cutărei deprinderi etc. Dacă luaţi exemplele, decapitaţi Dicţionarul" (Croicu eds: 339). O viziune similară asupra rolului exemplelor într-un dicţionar academic o avea, la vremea lui, Voltaire, rol pe care îl comentează Littré în prefaţa dicţionarului său, tocmai pentru pertinenţa observaţiei pe care o făcea iluministul francez: „Il me semble aussi qu'on s'était fait une loi de ne point citer ; mais un dictionnaire sans citation est un squelette" (*Lettre à Duclos*, 11 d'août 1760) (Littré 1873: XVI)[21]. Desigur, în absenţa unei colecţii de texte de limbă română editate critic,

Raport către Comisiunea Dicţionarului, publicat în prefaţa primului tom al dicţionarului.

[20] Afirmaţia lui Philippide putea părea, la vremea aceea, nepotrivită; de fapt, într-o cercetare ce a avut ca obiect varianta informatizată a DLR, seria nouă, am reuşit să demonstrăm că poate fi extrasă, semi-automat, o morfologie diacronică a limbii române, tocmai pe baza prelucrării, cu mijloacele lingvisticii computaţionale, a citatelor (vezi Cristea et al. 2012), mai numeroase în volumele redactate la Iaşi şi la Bucureşti. De asemenea, citatele extrase automat din eDTLR, varianta electronică a celor două serii ale DLR, au fost procesate printr-un program de analiză sintactică, corectată manual, în cadrul unui proiect doctoral derulat la Facultatea de Informatică a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, cu posibilitatea de a fi integrate într-o bancă de arbori sintactici care vor face parte din colecţia de arbori sintactici de referinţă pentru limba română, alcătuit la Institutul de Cercetări pentru Inteligenţă Artificială din Bucureşti (http://www.racai.ro/).

[21] Émile Littré dezvoltă comentariul, argumentând complet şi elegant necesitatea citărilor, mai cu seamă într-un dicţionar de tip istoric: „Sans admettre d'une manière absolue l'expression de Voltaire, puisqu'un dictionnaire peut être fait à bien des points de vue, il est certain qu'une littérature classique fondée il y a plus de deux cents ans, reçue comme le plus beau des héritages dans le dix-huitième siècle, entretenue avec des renouvellements dans le dix-neuvième, offre de quoi largement alimenter la lexicographie ; et, si la nomenclature des mots avec des exemples créés exprès est un squelette, il est facile de lui redonner du corps et de l'ampleur avec tant et de si précieux éléments. Ce n'est que continuer ce qui fut à l'origine ; car les littératures, précédant les dictionnaires, en fournirent les premiers éléments. Voltaire pensait qu'il fallait laisser pénétrer les exemples, soutenir l'usage par les

după aceleaşi norme, în lipsa unei tradiţii lexicografice precum aceea occidentală, Philippide se afla, la finele secolului al XIX-lea în situaţia lexicografilor de secol XVII din Franţa; de aceea trimiterea la Voltaire este potrivită. A. Philippide înţelegea să acopere, prin opera sa lexicografică, un gol în literatura de specialitate românească şi să ofere nu doar un simplu dicţionar, ci o sursă de documentare şi de inspiraţie ştiinţifică tuturor specialiştilor interesaţi de studiul limbii române în context romanic, dar, mai cu seamă, un instrument de lucru, de referinţă, pentru specialiştii români care aveau să folosească materialul lexical analizat, suplinind astfel lucrările care ne lipseau, din perspectivă diacronică, diastratică, diafazică, semantică şi etimologică. Ambiţia sa nu a fost mai mică decât aceea a lui Hasdeu. Totuşi, dacă ar fi avut răgaz şi îngăduinţă să îşi pună în fapt proiectul, cum îl gândise iniţial, ar fi putut finaliza lucrarea, cu nu puţine merite. Chiar şi aşa, în forma brută a manuscrisului, cu toate scăderile inerente, dicţionarul lui Philippide are calităţi pe care DA le-a pierdut[22].

Faptul că Philippide acordă atenţie tuturor cuvintelor înregistrate în scris până la redactarea dicţionarului, din motive ştiinţifice (filologice) temeinice, era o realitate acceptată. Indirect, S. Puşcariu recunoaşte meritele deciziei savantului ieşean: „Din punct de vedere lingvistic, orice cuvânt întrebuinţat odată în scris sau în vorbire e de însemnătate; uneori o formă sporadică, o formaţiune efemeră, poate prezenta pentru lingvist mai mult interes decât cele mai uzuale cuvinte". La fel, în privinţa citărilor: „Cu cât se vor da mai multe citaţiuni pentru fiecare cuvânt, cu atât cercetările asupra lui vor putea fi mai întemeiate" (DA tomul I, A–B: XI). Aceste adevăruri s-au verificat, în repetate rânduri, în redactarea cuvintelor pe care lexicograful DLR trebuie să le rezolve, în stabilirea formelor titlu, dar mai cu seamă în lămuririle etimologice şi, implicit, în cele semantice.

Dincolo de diferenţe, elementele de continuitate sunt vizibile între DLR-MS şi DA.

Ca şi Philippide, Sextil Puşcariu are aceeaşi convingere că dicţionarul Academiei avea rostul de a oglindi, obiectiv, tezaurul limbii. De aceea, numai presiuni circumstanţiale[23] l-au determinat să facă, în ciuda acestei convingeri,

---

autorités, et établir entre les mots et ceux qui s'en sont heureusement servis le lien réel qui est consacré par les livres" (Littré 1873: XVI).

[22] „Lucrarea elaborată în parte de Alexandru Philippide promitea să devină o remarcabilă operă lexicografică şi ni se pare regretabil faptul că autorul a fost împiedicat să o continue; şi din punct de vedere cantitativ erau speranţe ca ea să înregistreze mari progrese, dovedite în cei şase ani de muncă efectivă a lingvistului" (Seche 1969: 41; cf. Pamfil 2008: 99, 100 şi mai ales 102).

[23] „Acest dicţionar e însă aşteptat de atâţia ani, încât azi trebuie să ocolim tot ce ar putea întârzia apariţia lui şi i-ar îngreuna redactarea" (*Raport către Comisiunea Dicţionarului*, în vol. cit., p. XI).

reduceri, uneori severe, în lista de cuvinte. După ce dă seamă de natura, tipul şi motivaţia spicuirilor făcute din materialul pus la dispoziţie de Academie[24], coordonatorul DA face o declaraţie de principiu: „În general, acest dicţionar nu trebuie considerat ca un îndreptar al Academiei Române, prin care unele cuvinte se condamnă iar altele se aprobă. Nu avem acest drept. Numai timpul poate consacra sau îngropa o vorbă: limba nu se plăsmuieşte în Academii, ci se cristalizează din scrierile autorilor mari şi din cuvântările şi povestirile oamenilor cu darul vorbirii" (DA, tomul I, A–B: XXII), dar imediat nuanţează: „Ceea ce poate face autorul unui dicţionar de dimensiunile celui prezent este de a recomanda numai în mod indirect unele îndreptări" (*ibidem*) şi, apoi, explică maniera în care înţelege acest „mod indirect" de îndreptare, şi anume prin propunerea „echivalentului românesc" în pofida neologismelor, contrazicând întrucâtva afirmaţia de la început: „În acest chip dicţionarul acesta poate servi mai bine la stârpirea neologismelor nefolositoare şi nu numai a celor literare, ci şi a celor ştiinţifice. Medicii vor învăţa cum numeşte poporul boalele, terminii geologici streini vor putea fi înlocuiţi cu termini româneşti, – chiar şi mecanicul, care introduce bunăoară locomotiva cu numirile ei franţuzeşti, va putea înlocui o mare parte din acestea cu termini româneşti, căci multe din părţile locomotivei se găsesc şi la carul ţăranului nostru" (*ibidem*). Că proiectul Academic a eşuat în privinţa stăvilirii neologizării limbii este vădit. O limbă precum româna, extrem de receptivă la noutatea lexicală, cu împrumuturi numeroase, atât la nivelul variantelor literare, de-a lungul celor câteva secole de cultură scrisă, cât şi la acela al limbii populare, influenţată de graiurile limbilor învecinate şi de limba literară (Dumistrăcel 1978), nu putea fi strunită. Această permisivitate este specifică sistemului limbii române. De altfel, în ultimele volume redactate în seria Puşcariu, acceptarea acestui fapt se manifestă prin înregistrarea şi analizarea, într-o mai mare măsură, a cuvintelor nou intrate în uz.

Ca şi Philippide („operă de artă", „ideal pur ştiinţific"), Puşcariu are conştiinţa faptului că întreprinderea sa nu avea să fie perfectă, dar era necesară şi trebuia dusă la capăt: „... idealul unui bun dicţionar, – dar a ajunge la acest ideal, a atinge desăvârşirea, nu va fi cu putinţă niciodată, căci limba unui popor e un aparat atât de uriaş şi întreţesut de atâtea subtilităţi, e supusă la atâtea transformări zilnice, încât nu o pot încăpea scoarţele câtorva volume scrise de

[24] „Această conştiinţă (aceea că lucrarea este perfectibilă, n.n.) ne face să renunţăm mai uşor la completarea materialului care ni s-a pus la dispoziţie şi nu adăogăm decât ceea ce ni se pare absolut necesar, luând încolo de bază extrasele, de multe ori neegale ca valoare şi exactitate, pe cari a le fi adunat rămâne, în cea mai mare parte, meritul d-lui A. Philippide şi al colaboratorilor săi" (DA, tomul I, A–B: XI). Cu toate reproşurile ce i se puteau aduce, colecţia de extrase reprezenta „cea mai anevoioasă dintre lucrările pregătitoare, [...] munca grea şi obositoare a adunării materialului", cum notează însuşi Puşcariu (*ibidem*: X).

mână omenească" (DA, tomul I, A–B: XI) şi, ca şi antecesorul său, gândea lucrarea academică pentru un public larg, „publicul mare". Diferenţa este de raportare la acest receptor. Dacă Philippide avea în intenţie să dea explicaţii cât mai precise şi mai simple fiecărui cuvânt (respectând principiul exhaustivităţii în înregistrarea cuvintelor, dar pe baza unor izvoare selectate valoric) odată cu indicaţiile de uz (indicaţiile de pronunţie, cele gramaticale) şi ilustrarea bogată cu exemple, Puşcariu consideră că acest public „nu va şti să spicuiască dintr-un material prea vast, se va pierde în amănunte, fără să deosebească părţile esenţiale, şi cu drept cuvânt poate cere ca lucrarea de selecţiune să nu fie lăsată în sarcina lui, ci să fie făcută de filologul care redactează dicţionarul" (*ibidem*). Altfel spus, S. Puşcariu se apropie mai mult de normele de redactare ale unui dicţionar general al limbii decât de cele ale unui tezaur lexical; cu diferenţe pe care el însuşi le specifică, după ce îşi indică modelul[25].

Structural, articolele din DLR-MS şi DA sunt comparabile. Puşcariu simplifică maniera de expunere grafică a datelor, dar păstrează, totuşi, destule elemente. Că cele două lucrări puteau avea, fiecare în parte, modelul lexicografiei europene de tradiţie franceză, este adevărat. Important rămâne, deocamdată, faptul că amândoi lingviştii ajung la forme asemănătoare.

În cele ce urmează, voi face o analiză a unor articole în cele două redactări, pentru a căuta argumente în favoarea unei continuităţi, de conţinut de astă dată. M-am oprit, pentru început, la seria *absolút*[1], *absolút*[2], *absolutéşte*, *absolutísm*, *absolutíst*.

DLR-MS[26]		DA
I ![27] **Absolut** (**apsolút**). *ad[j] f.* absolută. *pl. m.* absoluţi, *f.* absolute. *Liber de orice influinţă străină, de sine stătător, fără margini, suprem. – Voluntarius, infinitus, immodicus, summus. Absolu.* – Et.: fr. **absolu**.		**ABSOLÚT**, **-Ă** *adj., s. a., adv.* *„Absolu. Absolument". – Adj.* Nesupus nici unei condiţiuni (contrariul de la *condiţionat*) şi nici unei restrângeri (contrariul de la *relativ*). „Necondiţionat, deplin, nemărginit, desăvârşit".

[25] „Dacă dicţionarul care mi-a slujit în cea mai mare parte de model: *Dictionnaire général de la langue fançaise*, par A. Hatzfeld, A. Darmesteter et A. Thomas (Paris, Delgrave) admite că «L'usage est ici le supreme arbitre […]», – acest principiu, foarte elastic, […] e însă şubred cu privire la limba română" fiindcă „Suntem încă într-o stare de tranziţie" (DA, tomul I, A–B: XV-XVI).

[26] În interpretarea tehnoredactării articolelor din DLR-MS am avut drept reper exemplele din macheta *Dicţionarului limbii române* (*a – abia*), îngrijită de Philippide şi aflată la Biblioteca Academiei Române.

[27] Pentru semnificaţia simbolurilor grafice, vezi *supra*, nota 7.

DLR-MS[26]		DA
Direcţia oaselor este **absolută** sau relativă. CREŢ. ANAT. 17. – Majoritatea **absolută** a membrilor aflaţi la seanţă [jumătate din voluntari plus unul]. GH. A. 798. – **Absolută** şi arbitrară putere. UR. X. 1. Imperiu **absolut**. MA. CR. III. 101. – Frumosul **absolut**. MA. CR. II. 111. Libertatea **absolută** a rostirii ideilor. MA. D. I. 58. – Legea morală **absolută**. BĂL. 2. – Preponderenţa **absolută** a minţii şi a cugetării. BĂL. 2. – Dezvoltarea **absolută** a cugetării. BĂL. 2. – Legea evangelică, descoperind spiritului cauza **absolută**... BĂL. 2. – Repaos **absolut**. PON. F. 7. – Mişcarea este **absolută**, când corpul îşi schimbă locul său în spaţiu faţăd e un altul care se află în stare de repaos **absolut**. PON. F. 7. – Se dă nume de valoare **absolută** a unei câtimi algebrice valoarei numerice a aceştei câtimi luată fără niciun semn. CUL. A. 7. – Radicalele principii de suprem şi **absolut** patriotizm român. O. III. 20. **II** ! **Absolut** (**apsolút**) adv. *Dacă iei lucrurile în ele înseş, cu totul, complect. – Absolute, prorsus, omnino. Absolument.* – **Et**.: **Absolut I**. Obiectele, cât de mari sânt ele **absolut**? E. N. 31. – Ar pricepe **absolut** în feliul în care pricepem noi. E. N. 31. ! ** **Absoluteşte** (**apsolutéšte**). *adv.* = *Absolut II.* – **Et**.: **Absolut** + **-eşte**. ! ** **Absolutist** (**apsolutíst**). *ad[j]. f.* absolutistă. *pl. m.* absolutişti, *f.* absolutiste. *Partizan al domniei absolute. – Qui voluntario imperio favet. Absolutiste.* – **Et**.: fr. **absolutiste**. În Rusia **absolutistă** ţarul este şi capul sinodului. MA. D. I. 112. ! ** **Absolutizm(u)** (**apsolutízm** şi **apsolutízmu**) *s. et. pl.* absolutizme şi **absolutizmuri. *Domnie absolută, mai ales în afaceri politice. – Imperium summum quum dominatu unius omnia tenetur. Absolutisme.* – **Et**.: fr. **absolutisme**.		*Sântem pentru libertatea absolută a rostirii ideilor.* MAIORESCU, D. I, 58. **/** (Gram.) *Genetiv, ablativ absolut* = Propoziţie în care verbul e înlocuit printr-un participiu sau printr-un adjectiv atributiv pus în genetiv (în l. greacă) sau în ablativ (în l. latină). **/** (Fizic.) *Mişcarea este absolută, când corpul îşi schimbă locul său în spaţiu faţă cu un altul care se află în stare de repaos absolut.* PONI, F. 7. **/** (Chim.) „Curat, neamestecat, pur”. *Alcool absolut.* **//** *Subst.* (Fil.) *Absolutul* = Ceea ce există prin sine, în afară de orice condiţii ale fenomenelor. **//** *Adv.* „Întocmai, aidoma”. *Să ne închipuim lumea redusă la dimensiunile unui glonte şi toate celea din ea scăzute în analogie...; locuitorii acestei lumi ar pricepe toate celea absolut în felul şi în proporţiile în care le pricepem noi.* EMINESCU, N. 31. [În Transilv. şi în înţelesul de „absolvent”. *Teolog absolut* = „absolvent de teologie”.] – *N.* din lat. **absolutus**. **ABSOLUTÍSM** *s. a. „Absolutisme”.* – 1⁰. Regim politic în care suveranul are o putere absolută. **//** 2⁰. Teorie care admite acest fel de regim. **//** 3⁰ *P. ext.* Purtare sau judecată a unui om care cere supunere absolută. *Legislaţiunea devine personală şi astfel forma guvernului este ceea ce numim noi modernii: absolutism.* MAIORESCU, CR. III, 121. – *N.* din fran. **ABSOLUTÍST** *adj. „Absolutiste”.* – 1⁰. Stăpânit de absolutism. **//** 2⁰. Partizan al principiilor absolutismului. *În Rusia absolutistă ţarul este şi caul sinodului.* MAIORESCU, D. I, 112. – *N.* din fran.

DLR-MS[26]		DA
Absolutizmul începe iar a-şi râdica capul. N. I. 294. – **Absolutismu** cu iluzii liberale. MA. CR. III. 101. – Legislaţiunea este ceea ce numim noi, modernii, **absolutizmu**. MA. CR. III. 121.		

Observăm, pentru început, diferita încadrare alfabetică a neologismului *absolutízm* la Philippide, care sonorizează constrictiva prepalatală *-s-* din originalul francez. Forma a rămas înregistrată, ca învechită, în dicţionarele ulterioare. Indicaţiile de circulaţie a cuvintelor transmise prin semne grafice în DLR-MS, la începutul fiecărei intrări, în DA se mută la finele cuvântului-titlu, iar statutul neologismelor e indicat, prin *N.*, în paragraful destinat precizărilor etimologice[28]. Aceste indicaţii se păstrează în DLR. Seria nouă, dar nu prin simboluri, ci prin paranteze de tipul (Rar), (Învechit), (Regional), puse la începutul definiţiei. Alături de semnele convenţionale, Philippide foloseşte diferitele tipuri de caractere tipografice pentru redarea cuvintelor-titlu, cu scopul de a le stabili rangul în funcţie de uz (aldine majuscule, pentru cele considerate fundamentale; aldine minuscule – cazul exemplelor de faţă, minuscule drepte, pentru raritătţi). Apoi maniera diferită de analiză semantică a termenilor: dacă în DLR-MS se preferă o definiţie unică, sintetică, în DA analiza este mai nuanţată, pornindu-se de la general spre particular (sensuri speciale, în funcţie de domeniile de utilizare (Chim., Fizic., Fil., Gram.) sau de limbajele speciale; subsensuri derivate, prin diverse procedee logico-semantice (P. ext.), care surprind mai explicit nuanţele de înţeles). Dacă Philippide foloseşte citatele şi specificul izvoarelor pentru a sugera domeniile de utilizare, sensurile particulare ale cuvintelor şi antonimele (ex. *absolút*), în DA, citatele, (mult) mai puţine, dar reproducând uneori contexte lărgite, au rol ilustrativ. Siglele, sintetice în DLR-MS, sunt mai explicite în DA. Această formă extinsă a siglelor a fost urmată şi în seria nouă a DLR, pentru a se menţine continuitatea şi relativa unitate a ediţiei. Dacă DA preferă să trateze adv. *absolút* în acelaşi articol cu adj. şi s.a., Philippide, explicându-i proveniența prin conversiune, îl lucrează separat. De mirare e faptul că DA consideră numai adj. *absolutus* în explicarea etimologiei (valabilă pentru adjectiv şi substantiv, dar nu şi pentru adverb), câtă vreme sensurile cuvântului sunt cele din francezul *absolu*, pe care Philippide îl crede la originea neologismului *absolút*, laolaltă cu a celorlalte neologisme (provenite tot din franceză şi după DA): *absolutísm, absolutíst.* DELR propune o rezolvare elegantă: „Lat. neol. *absolutus*, cu sensurile fr. *absolu*; var. *asolút* < it.

[28] Dintre semnele convenţionale folosite de Philippide, Puşcariu păstrează doar trei: „* *Asteriscul* înaintea unui cuvânt (de obicei în paragraful destinat explicaţiilor etimologice n.n.) † *Crucea* arată că vorba sau înţelesul respectiv a ieşit din uz. [...] < «derivă din».” (DA, tomul I, A–B: LI).

assoluto" (s.v.), prin care se poate explica deopotrivă forma cuvântului-titlu şi sensurile sale. De asemenea, DELR nu analizează adverbul, care nu poate avea aceeaşi origine.

E de remarcat faptul că, dacă lista cuvintelor e mai bogată în DLR-MS, Philippide omite, lipsindu-i unica atestare citată de DA, cuvântul *absolutist*. Analizează însă doi termeni ce lipsesc din DA, adj. *absolutór* şi s.n. *absolutóriŭ*.

Rezumând, trebuie să admitem că în linii mari, structura articolelor este asemănătoare, cu deosebirea că A. Philippide consideră citatele ca forme de definire implicită a sensurilor secundare ori speciale ale cuvântului subliniat (evidenţiat prin aldine), în vreme ce, pentru Puşcariu ele sunt utile mai cu seamă spre exemplificarea unui sens, descris de definiţie, DLR-MS este mai sintetic (forma cuvântului-titlu, simbolurile grafice, definiţia restrânsă), iar DA, mai explicit. Structura articolelor a fost continuată în seria nouă a DLR, care simplifică accesul la informaţie, prin paranteze explicative, prin consecventa precizare a domeniului şi a relaţiilor semantice interne, prin definiţii de diferite tipuri, utilizate consecvent, în funcţie de criterii gramaticale precise. Dacă DLR, spre deosebire de dicţionarele anterioare, este pecabil din punctul de vedere al tratării cuvintelor în context cultural mai larg (prin traducerea sau echivalarea sensurilor într-o limbă de largă circulaţie, în cazul nostru, franceza) şi al explicaţiilor etimologice schematizate la maximum, el câştigă prin rigoare, sistematizare, explicitare şi printr-o foarte bogată colecţie de contexte ce ilustrează fiecare sens.

Ceea ce s-a păstrat, în toate cele trei redactări – DLR-MS, DA, DLR – este metodologia cercetării, valabilă inclusiv astăzi, când aspirăm la utilizarea unor resurse şi instrumente informatizate: stabilirea listei de cuvinte, pe baza unei colecţii de texte (adnotate) scrise sau vorbite, extragerea de contexte, stabilirea sensurilor cuvintelor în contexte şi gruparea contextelor după sens, stabilirea etimoanelor, documentare bazată pe bibliografia secundară (alte dicţionare, studii de specialitate etc.), stabilirea relaţiilor semantice interne (structura semantică a articolului lexicografic) şi a celor externe (pe orizontală – sinonimie, antonimie, corelaţii; pe verticală – meronimie, holonimie, hiperonimie, hiponimie), rafinarea definiţiilor.

Desigur, digitizarea instrumentelor de analiză a limbajului natural poate modifica major această paradigmă. Lexicografia se află, în prezent, la începutul unei noi generaţii de dicţionare[29], a unui alt mod de a prezenta informaţia lexicografică, nu alfabetic, liniar sau tabelar, ci ca o structură poliedrică

[29] „In fact, the analytical approach of dictionaries as marked by the alphabet-based separation of semantically related words and the subdivision of lemmas into word senses and meaning components can now be complemented by more synthetic procedures as in thesauri, semantic networks, and lexical ontologies showing relationships between words, word senses, and conceptual categories" (Kinable 2017: *Introduction*). Vezi şi prezentarea proiectului ENeL din volumul de faţă.

dinamică, în care toate informaţiile (gramaticale, de sens, cele referitoare la uz şi la formă, privite diacronic ori sincronic, înregistrarea pronunţiei, relaţiile semantice la nivelul întregului vocabular, corelaţiile; cele metalingvistice precum imaginile, ilustraţiile etc.) să fie organizate ca bază de date, cu posibilitatea consultării după mai multe criterii, în funcţie de interesul utilizatorilor, depăşind chiar graniţele unei singure limbi prin intermediul dicţionarelor poliglote, care ar putea juca rolul de liant între mai multe tezaure.

4. Concluzie

Dicţionarul limbii române este legat nu doar de istoria instituţiei academice, dar reprezintă, totodată, expresia identităţii lingvistice şi culturale române. Contribuţia lui A. Philippide, în pofida faptului că dicţionarul a rămas într-o formă manuscrisă, nefinisată şi nedefinitivată, este una însemnată, fiindcă principiile şi metodologia redactării el le-a stabilit, fiind urmate, în bună parte, şi în prezent. De aceea, credem că includerea manuscrisului dicţionarului (cu toate scăderile inerente unei lucrări aflate în desfăşurare) în lista izvoarelor secundare din bibliografia actuală a DLR este recomandabilă şi poate deveni o sursă de inspiraţie pentru cercetătorii lexicografi de astăzi.

Bibliografie

Cristea et al. 2012 = Dan Cristea, Radu Simionescu, Gabriela Haja, *Reconstructing the Diachronic Morphology of Romanian from Dictionary Citations*, în lucrările LREC (Language Resources and Evaluation Conference) din 2012, p. 923-927 (reprodus, integral, on-line pe: https://profs.info.uaic.ro/~dcristea/papers/Reconstructing%20Diachronic%20Morpho-LREC%202012.pdf)

Croicu eds 1976 = Marieta Croicu şi Petre Croicu (editori), *Scrisori către Ioan Bianu*, vol. III, Bucureşti, Editura Minerva, 1976.

DA = (Academia Română) *Dicţionarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Tomul I. Partea I: *A–B*. Bucureşti, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea, 1913.

DELR = *Dicţionarul etimologic al limbii române* (DELR). Volumul I. *A-B*. Tiraj nou, revizuit. Bucureşti, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2012.

DLR = *Dicţionarul limbii române* (DLR). Serie nouă. *Literele D-E, L-K, M-Z*. Tomul V – Tomul XIV, coordonate de Iorgu Iordan, Ion Coteanu, Al. Graur, Marius Sala, Gh. Mihăilă şi elaborate de cercetători de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" din Bucureşti, Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" din Cluj, Institutul de Filologie Română „A. Philippide" din Iaşi, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1965-2010.

DLR-MS = A. Philippide, *Dicţionarul limbii române*, manuscris, s.a. [1897-1905], păstrat în Fondul „A. Philippide" al Bibliotecii Academiei Române – Filiala Iaşi, provenit din donaţia Gheorghe Ivănescu; disponibil, în forma scanată, la Institutul de Filologie Română, „A. Philippide", Academia Română – Filiala Iaşi.

Dumistrăcel 1978 = *Influenţa limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978.

Haja et al. 2005 = Gabriela Haja, Elena Dănilă, Corina Forăscu, Bogdan-Mihai Aldea, *Dicţionarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziţionarea*, Iaşi, Editura Alfa, 2005.

Kinable 2017 = Dirk C. J. Kinable, *At the crossroads of digital humanities and historical lexicography: The Middle Dutsch 'seemly play (abel spel) of Winter and Summer' as a research case*, în „Digital Scholarsip in the Humanities". Volume 32, Issue suppl_2, 1 decembrie 2017, Oxford Academic, Oxford University press on behalf of EADH (accesibil on-line la adresa: https://academic.oup. com/dsh/ article/doi/10.1093/ llc/fqx051/4436416/At-the-crossroads-of-digital-humanities-and?guestAccessKey=49 bfccae-90e1-4ed2-aeee-c09d9893316f).

Littré 1873 = É. Littré, *Dictionnaire de la langue Française*, tome premier, *A–C*, Paris, Londres, Librairie Hachette et Cie, 1873.

Pamfil 2008 = Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide*, Bucureşti, Chişinău, Editura Litera Internaţional, 2008.

Pascu 1991 = Ştefan Pascu, *Istoricul Academiei Române. 125 de ani de la înfiinţare*, Bucureşti, Editura Academiei, 1991.

Seche 1966 = Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei româneşti*, vol. I. *De la origini până la 1880*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1966.

Seche 1966/1969 = Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei româneşti*, vol. II. *De la 1880 până astăzi*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1969.

Surse web:

http://atilf.atilf.fr/

http://dictionnaires.atilf.fr/dictionnaires/ACADEMIE/index.htm

http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5406710m/f24.item.zoom

http://portail.atilf.fr/cgi-bin/dico1look.pl?strippedhw=abeille&headword=&docyear=ALL&dicoid=ALL&articletype=1#ACAD1798

http://woerterbuchnetz.de/DWB/

http://www.academie-francaise.fr/le-dictionnaire/la-9e-edition

http://www.academie-francaise.fr/linstitution/lhistoire

http://www.accademiadellacrusca.it/it/laccademia/storia/

http://www.littre.org/

http://www.rae.es/la-institucion/historia/

Dicţionarul academic: sursă perenă de valorificări lexicale

CRISTINA FLORESCU*

The Academic Dictionary –
a Timeless Source of Lexical Development

Abstract: *The aim of this paper is to prove that the* DA+DLR *series, in spite of its unavoidable discrepancies (of the temporal, regional, graphic and orthographic kind), encompasses lexical values that are still insufficiently known and analyzed. While underlining the idea that the dictionary represents currently the largest Romanian lexical corpus that has been processed linguistically and lexicographically, the proof takes into account two revealing examples, based on two collective research projects and published in the volumes:* DTLR^{d}. Bază lexicală informatizată. Derivate în *-ime* şi *-işte*, *2008*, *„Alexandru Ioan Cuza" Publishing House*, Iaşi (353 p.) *and* Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice. Ştiinţific *versus* popular, *2015*, *„Alexandru Ioan Cuza" Publishing House*, Iaşi (711 p.).

Keywords: *lexicographics features*, *lexicology*, *lexical group*, *exhaustive analysis.*

§ 1. *Dicţionarul limbii române*, dicţionar tezaur redactat sub egida Academiei, este finalizat din anul 2010, an care marchează publicarea ultimelor volume din cele 37 care-l alcătuiesc. Cele două serii supranumite „Seria veche, DA" şi „Seria nouă, DLR", bine cunoscute specialiştilor, cuprind paisprezece tomuri eşalonate astfel:

DA = (Academia Română) *Dicţionarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Tomurile I/1,2,3 şi II/1,2,3. Literele *A–De*, *F–Lojniţă*. Bucureşti, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea / Tipografia Ziarului „Universul" / Imprimeria Naţională, 1913 – 1949.

DLR = (Academia Română) *Dicţionarul limbii române*. Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur şi acad. Ion Coteanu; acad. Marius Sala şi acad. Gheorghe Mihăilă. Tomurile I/3– I/8, IV – XIV. Literele *D*, *E*, *L*, *M*–Z. Tomul III. Literele *J*, *K*, *Q*. Bucureşti, Editura Academiei, 1965–2010.

Acest dicţionar reprezintă, la ora actuală, cea mai mare bază lexicală prelucrată lingvistic şi lexicografic a limbii române.

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2, România, http://www.philippide.ro/persoane/cristina_florescu.html.

Dorim să analizăm câteva aspecte privind modalităţile de valorificare a acestei surse lexicale fără echivalent în lingvistica şi cultura română.

§ 2. Dicţionarul academic înglobează aspectele esenţiale ale structurii lexicale a limbii române.

i. **Dimensiunea diacronică** a acestui lexicon rezultă din: a) eşalonarea sensurilor, subsensurilor şi structurilor sintagmatice ale românei, conform vechimii acestora; b) redarea citatelor exemplificatoare în aceeaşi ordine a derulării lor istorice; c) indicarea etimologiei.

ii. **Dimensiunea diatopică** a lexiconului este dată de tezaurizarea aspectelor dialectale şi reflectă cu minuţie structura cuvintelor daco-române (în DLR) şi româneşti, în general (în DA).

iii. Evitându-se exacerbările enciclopedice, sunt marcate, în funcţie de extinderea în structura lingvistică a limbii, elemente ale **dimensiunii diastratice**, de cele mai multe ori subliniate de indici lexicografici care explică arealul terminologic al circulaţiei, prin: a) prescurtări ale domeniilor socio-profesionale în care circulă un termen; b) paranteze de tipul „În limbajul ...".

iv. Una dintre puţinele obiecţii aduse seriei vechi ţine de concepţia lui Puşcariu despre poziţionarea şi ponderea elementelor lexicale marcate (în evoluţia istorică a limbii) expresiv: familiar, argotic, figurat, metaforic, poetic, afectiv etc.

Fiind unul dintre autorii articolelor care reiau, într-o nouă redacţie, volumele DLR ale literei L, am observat punctual în cel fel se manifestă diafazia în DA. Este vorba, mai ales, de preluarea adecvată a unor încărcături metaforice din limba de origine, sau sublinierea unor evoluţii semantice figurate pe teritoriul limbii române. Acest fapt este, în ambele serii ale dicţionarului academic, un principiu de subtilitate lexicologică. Considerăm că ne găsim în faţa unui element conceptual care asigură seriei DA perenitate. Dincolo de continuitatea evidentă, de legăturile inerente seriei vechi şi noi ale dicţionarului tezaur al Academiei Române, DLR preia în mod concret, practic, subtilităţile semantice ale seriei lui Puşcariu cu privire la marcarea elementelor expresive ale românei[1]. Ţinem cont, în această comparaţie, de diferenţele cantitative şi tehnice dintre cele două serii academice. Dacă DA dispunea de „o mare" de date, DLR a avut la dispoziţie „un ocean" de informaţii filologice.

Păstrând raportul corect dintre încărcăturile semice ale DA *versus* DLR, factor stabilit diacronic, diatopic şi diastratic, facem afirmaţia că acest raport este păstrat şi diafazic, **dimensiunea diafazică** fiind una dintre trăsăturile comune tuturor volumelor dicţionarului tezaur.

[1] De obşte, tehnica minuţioasă lexematic a Dicţionarului Academiei este socotită ca fiind realizată mai ales sub influenţa lexicografiei franceze moderne, cf. şi Seche: 1969, 46, 47; Busuioc: 2014, p. 73.

De exemplu, o comparaţie, amănunţită semic, a celor două serii, privind articolele *lăcustă* sau *lepădá*, *datorie*, *dărâmá* etc., confirmă configurarea asemănătoare a disocierilor semantice *sens propriu* versus *sens figurat* / *poetic* / *familiar* etc. Afirmaţia este valabilă pentru toate volumele DLR.

Volumele seriei noi care cuprind redacţia cea mai îndepărtată faţă de DA, din acest punct de vedere – al ponderii indicaţiilor diafazice, sunt volumele realizate la Cluj, datorită modalităţii mai sintetice de redactare.

§ 3. În funcţie de perspectiva cercetării, materialul cuprins în dicţionarul academic reprezintă o bază de plecare pentru analize fie punctuale, fie amplu axate pe diferite grupuri lexico-gramaticale. Exemplele sunt nenumărate, iar disciplina lingvisticii româneşti şi romanice a impus autoritatea necesară a acestui dicţionar tezaur.

În mod logic, pe măsură ce filologia română evoluează, datele lexiconului academic sunt completate, reactualizate, reeşalonate. Ne confruntăm adesea cu păreri conform cărora se consideră că materialul lexical cuprins în DA+DLR este în totalitate cunoscut şi analizat în literatura de specialitate, discuţiile analizelor lingvistice centrându-se, mai totdeauna, asupra limitelor inerente acestui lexicon tezaur. Fără discuţie, în mod normal şi obligatoriu, DA+DLR cuprinde un material mereu depăşit, pe măsura evoluţiei limbii şi a avansării cercetării lingvistice. Rezolvarea unor etimologii, corectarea unor relaţii polisemie / omonimie, găsirea unor atestări mai vechi, sunt numai câteva aspecte lingvistice care se modifică în timp, relaţionarea cu redacţiile DA şi DLR fiind necesară şi permanentă.

Cu toate acestea, considerăm că masa lexicală a dicţionarului nu este avută în vedere totdeauna *în totalitatea ei*. Două sunt motivele unei astfel de derulări a faptelor exegetice.

Cel dintâi motiv este obiectiv şi ţine de decalarea temporală a celor 37 de volume redactate pe parcursul a peste 100 de ani. În mod evident, concluziile unei cercetări derulate în acest interval de timp nu aveau cum dispune de totalitatea unor informaţii, rezumându-se la cele existente în momentul cercetării.

Al doilea motiv are la bază ceea ce am putea numi o prejudecată a cercetării care consideră că faptele incluse în acest lexicon au un statut oarecum elementar, ştiut. Pentru fiecare articol de dicţionar în parte acest lucru poate avea doza sa de adevăr datorită caracterului inerent sintetic al lucrării. Însă, de cele mai multe ori, se neglijează *totalitatea* valenţelor lexicale cuprinse în *toate* volumele dicţionarului, în cazul analizelor unor grupuri lexicale asociate din diverse puncte de vedere, a unor câmpuri lexico-semantice, a unor terminologii, a unor elemente de diafazie etc.

Ne propunem să dăm două exemple susţinute pe baza unor cercetări colective derulate în acest sens.

3.1. Primul exemplu demonstrează modul în care un studiu lingvistic contrastiv, privind două grupuri de derivate ale limbii române, contribuie la completarea informaţiilor din literatura de specialitate, întemeindu-se pe analiza şi excerptarea bazei lexicale DA+DLR **în totalitatea ei**.

Ne vom referi la rezultatele cercetării din cadrul proiectului *DTLR*[d]*. Bază lexicală informatizată. Derivate în* -ime *şi* -işte (cod CNCSIS 1609), desfăşurat în perioada 2007-2008, la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române – Filiala Iaşi. Echipa de cercetare a fost formată din lingviştii: Cristina Florescu (director de proiect), Laura Manea, Elena Dănilă (Tamba), Marius-Radu Clim, lexicografi care i-au avut alături pe informaticienii: Bogdan Aldea, Corina Forăscu, Marius Răschip. Valorificarea centrală a proiectului este reprezentată de volumul cu acelaşi titlu, publicat la Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, în anul 2008 (353 p.), având-i ca autori pe Cristina Florescu (coordonator), Laura Manea, Elena Dănilă (Tamba), Marius-Radu Clim.

Din punct de vedere lingvistic, cercetarea vizează actualizarea şi unificarea lexicografică, conform normelor DLR, a celor două grupuri de derivate din limba română cu sufixele *-ime* şi *-işte* existente în toate volumele DA+DLR. Cartea cuprinde o serie de patru studii bazate pe materialul lexicografic, respectiv DTLR[d], dicţionarul – bază de date care alcătuieşte partea a doua a lucrării. Analizele lingvistice ale celor două grupuri de derivate sunt incluse în lucrarea rezultată din cercetarea proiectului menţionat, şi evidenţiază: 1) raportul literar *versus* regional, 2) numărul şi relevanţa variantelor regionale, populare şi literare ale derivatelor studiate, 3) circulaţia acestora în limba română literară veche *versus* modernă, 4) tipologia etimologiilor cuvintelor numite *primitive* (cuvintele care au intrat în limba română ca „formatori" etimologici ai sufixelor *-ime* şi *-işte*)[2], 5) structura gramaticală a acestor primitive şi a derivatelor corespunzătoare, 6) capacitatea derivatelor de a fi, la rândul lor, derivate/compuse, deci capacitatea lor combinatorie. De asemenea, structura etimologică a derivatelor, încadrarea lor gramaticală şi tipologia semantică sunt fapte care au permis consideraţii semnificative privind îmbogăţirea fondului lexical al limbii române. Analiza s-a bazat în mod necesar şi obligatoriu pe studiu statistic şi efort taxonomic.

Literatura de specialitate de până la anul 2009 a fost studiată minuţios şi, în urma confruntării şi centralizării datelor, numărul tuturor lexemelor derivate cu cele două sufixe se ridica până la cca 350 de lexeme, inclusiv cu variantele lor fonetice. În urma cercetării cuprinse în proiectul respectiv, studierea exhaustivă şi excerptarea materialului – din cele aproape 18.000 pagini ale

[2] În cercetarea din acest proiect, termenul *primitive* desemnează cuvintele de origine veche slavă, slavonă, bulgară şi sârbă intrate în română cu terminaţia *-işte*, lexeme care au susţinut formarea şi dezvoltarea derivatelor româneşti cu respectivul sufix (Florescu 2007: 130) şi cuvintele de origine latină şi romanică susţinătoare ale derivatelor româneşti cu sufixul *-ime*.

dicţionarului academic al limbii române – au identificat un număr de 720 de elemente (inclusiv variantele fonetice)[3]. Este unul dintre motivele pentru care volumul rezultat al acestui proiect ieşean a fost introdus în bibliografia unor lucrări esenţiale şi prioritare ale Academiei Române: noua ediţie actualizată şi informatizată a dicţionarului tezaur al limbii române (redactat, de asemenea, sub egida Academiei, proiect în curs de desfăşurare din anul 2011) şi volumul: *Formarea cuvintelor în limba română. Sufixele. Derivarea nominală şi adverbială.* Partea 1 (Bucureşti, Editura Academiei Române, 2015)[4].

3.2. În al doilea caz, DA+DLR reprezintă nucleul unei analize lexicologice privind o terminologie specializată, cea meteorologică. Ne referim la proiectul *Terminologia românească meteorologică* (*ştiinţific* vs *popular*) *a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic* (CNCSIS PN-II-ID-PCE-2011-3-0656) (2011-2016), realizat de lexicografii: Cristina Florescu (director de proiect), Laura Manea, Elena Tamba, Alina Pricop, Cristina Cărăbuş; dialectologul Florin-Teodor Olariu; geografii: Liviu Apostol (specialist meteorolog) şi Dan-Adrian Chelaru; informaticienii: Monica Păduraru (anul 2011) şi Mădălin Patraşcu (anii 2012-2016). Scopul principal al proiectului a fost redactarea volumului (coordonat de Cristina Florescu): *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice. Ştiinţific* versus *popular*, publicat în anul 2015, la Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi (711 p.), având ca autori toţi membrii proiectului şi colaboratori pe lingviştii: Maria Iliescu, Rodica Zafiu, Mariana Neţ şi Nistor Bardu.

Faptul că DA+DLR este nucleul unei astfel de analize lexicologice poate părea oarecum neaşteptat din perspectiva unui proiect centrat asupra unor terminologii specializate, pentru că printre regulile de selectare a cuvintelor şi sensurilor (sintagmelor, variantelor etc.) aparţinând DA+DLR există două principii clare: 1) nu sunt avute în vedere cuvintele / sensurile (foarte) recent introduse în limbă: regula sedimentării lexicale; 2) nu sunt avute în vedere cuvintele strict (şi unilateral) specializate: regula circulaţiei în cel puţin două stiluri/variante stilistice ale limbii.

Proiectul şi volumul avute în vedere se referă exact la două terminologii specializate.

Prima chestiune priveşte faptul că marea excepţie a celor două reguli este limba populară (în sens dialectal). DA+DLR înmagazinează termeni, forme şi sensuri dialectale, uneori atestate regional numai în una sau două localităţi. Se

---

[3] Pentru amănunte privind: a) tehnica fişării celor 37 de volume DA+ DLR, b) etapele derulării cercetării din respectivul proiect, c) noutăţile lexicologice, etimologice, gramaticale şi lexicografice ca rezultat al cercetării, a se vedea prezentarea proiectului în discuţie din volumul de faţă.

[4] Această Parte 1 a volumului bucureştean redactat sub egida Academiei Române citează derivatele în *-ime* cuprinse în Dănilă (Tamba): 2008, 23-83.

face acest lucru atât din motive recuperatorii (subiecţii chestionarului dialectal au dispărut în cea mai mare parte), cât şi pe baza unor consideraţii etimologice (caracterul arhaic al unor elemente regionale din zone conservatoare şi valoarea acestor elemente pentru stabilirea structurilor etimologice sunt mereu avute în vedere în literatura de specialitate[5]).

Prin urmare, terminologia populară meteorologică se găseşte cuprinsă în structura DA+DLR şi oferă cercetătorului elemente mereu semnificative: *aburel* (Mold., Trans.) ʻvânt mic', *aligní* (Mold.) ʻa adia', *bastará* (Munt.) ʻceaţă de vară neprielnică semănăturilor', *băltag* (Trans.) ʻvânt mare', *băltăgan* (sudul Mold.) ʻvânt de est', *buştină* (Trans.) ʻnegură', *chercheriţă* (Munt.) ʻgrindină măruntă', *ciorcoloş* (Trans.) ʻţurţure', *dudet* (Trans.) ʻtunet', *durdulă* (Trans.) ʻscurtă ploaie torenţială', *lumineală* (Olt.) ʻînseninare', *uzoni* (Ban.) ʻploaie torenţială', *vicodol* (Ban.) ʻfurtună puternică; vijelie', *vicolniţă* (Bucov.) ʻviscol', *vigădalm* (Trans.) ʻvânt puternic însoţit de ploaie şi/sau grindină', *viscoală* = (Trans.) ʻviscol', *vântoaie* (Mold.) ʻvântoasă', *vântoc* (Munt.) ʻvijelie', *vântoşele* (Maram.) ʻvânt puternic', *vârcol* (Olt.) ʻvânt puternic cu vârtejuri' ş. a.

În privinţa terminologiei ştiinţifice discuţia legată de prezenţa acestor termeni în DA+DLR se diversifică.

În primul rând, avem de a face cu o terminologie ştiinţifică de tip special care cuprinde în centrul ei termeni din fondul principal de cuvinte: *aer*, *brumă*, *ceaţă*, *cer*, *fulger*, *furtună*, *lapoviţă*, *nor*, *ploaie*, *tunet*, *trăsnet*, *vânt*, *viscol*, *zăpadă* etc. Am prezentat cu alte ocazii (cf. Florescu 2011: 190; Florescu 2014: 230) în ce măsură structură termenilor care denumesc fenomenele atmosferice corespunde disocierilor diastratice şi diafazice ale limbii şi cum se produce suprapunerea unor niveluri de limbă (literară şi populară) în cazul unei asemenea terminologii.

În al doilea rând, în DA şi, mai ales, în DLR se observă, la nivelul limbii literare a terminologiilor ştiinţifice, o tratare din ce în ce mai elastică a celei de a doua reguli (regula circulaţiei în cel puţin două stiluri ale limbii). O serie întreagă de neologisme recente sunt cuprinse în lista de termeni ai dicţionarului, fie că aparţin geologiei, geografiei, matematicii, arheologiei, medicinei sau farmaciei. Stratificările geologice, etapele dezvoltării istorice ale omenirii, temeni din chimie sau/şi fizică, din fizică sau/şi matematică pătrund adesea în corpusul DLR. Există o cauză bine întemeiată lexical şi stilistic a acestui aspect: este vorba de ceea ce am putea numi *varianta stilistică a limbajului lexicografic*. Motivaţia se întemeiază pe faptul că în bibliografia de bază a DLR există dicţionare: enciclopedice, de strictă specialitate şi de neologisme. Acestea înmagazinează cuvinte care ies din cadrul lexicologic iniţial al DLR. Ele corespund din plin scopului informaţional bine întemeiat pentru care au fost alcătuite. Dicţionarele respective au o circulaţie uneori extinsă. Dar nu această

[5] Cf. principiul de funcţionare a DÉRom (urmaşul declarat al REW) care cuprinde, în mod obligatoriu, şi indicaţii dialectale ale zonelor regionale care corespund vechii Romanii: Romania de sud-est, Italo-Romania, Galo-Romania şi Ibero-Romania.

circulaţie a respectivelor lexicoane duce la implicarea unui termen de specialitate în lista DLR. Motivul acestei implicări este faptul că un termen de specialitate este lucrat într-un dicţionar sau altul în funcţie de specificul dicţionarului. Astfel, un termen de strictă specialitate – prezent într-un dicţionar care tratează respectiva terminologie – este relevant şi ca structură lexicală neologică şi va intra în lista de cuvinte a unui dicţionar de neologisme, ori poate fi selectat într-un dicţionar enciclopedic (unde apare o suită mozaicată de lexeme). Avem, deci, trei categorii de lexicoane care cuprind respectivul cuvânt. În acest fel, redactorul dicţionarului tezaur are atestat cuvântul din trei direcţii (direcţia limbajului specializat, cea a limbajului neologic şi cea a unor structuri enciclopedice) şi astfel introducerea termenului respectiv în DLR este perfect întemeiată.

Aşa se explică de ce se găsesc termeni meteorologici care desemnează fenomene şi procese atmosferice în dicţionarul tezaur al limbii române. Se adaugă, în cazul acestui limbaj, indicele înalt de utilizare a termenilor în cadrul buletinelor meteorologice. Vom da câteva exemple de termeni meteorologici, strict ştiinţifici, prezenţi în DA+DLR: *alizeu*, *boreal*, *caloric*, *canicular*, *ciclonal*, *cumulus*, *dejivra*, *levant* (‘vânt’), *litometeor*, *meteor*, *meteoric*, *mistral* (‘vânt’), *muson*, *paraselenă* (‘fenomen fotometeorologic’), *parhelie* (idem.), *radiaţie*, *siroco* (‘vânt’), *smog*, *tropopauză* (‘strat atmosferic’), *troposferă* (idem.) etc.

Subliniem în mod special ideea conform căreia orientarea în corpusul DLR (fişarea, verificarea şi recuperarea unor texte, revalorificarea unor sensuri, a unor atestări etc.) presupune *nu numai* analiza articolelor care reprezintă cuvinte desemnând fenomene atmosferice, ci *studiul tuturor cuvintelor* (aproape 180 000), din toate volumele DA şi DLR. Am procedat astfel pentru că, adesea, sensuri specifice unui anume limbaj sunt înglobate lexicografic într-un articol în care elementul cu pricina se încadrează în polisemia unui cuvânt care este dominant semantic de cu totul altă trăsătură lexicală.

Datorită acestei perspective asupra obiectului de lucru, au putut fi recuperate lexeme specializate, semnificative. De exemplu, s-a avut în vedere şi un lexem precum substantivul ŢIGÁN (DLR s.v. sensul 7): „(Prin Ban.; la pl.; în legătură cu verbe ca ‘a ploua’, ‘a ninge’, ‘a pica’) Măzăriche”. Structura semantică a cuvântului este amplă, însă, în afara sensului central care denumeşte etnia respectivă, celelalte sensuri numesc diverse animale, peşti, insecte, plante, terenuri etc., toate având ca semă de bază un element care se referă la culoarea neagră. Caracteristicile sensului care desemnează fenomenul atmosferic ‘măzăriche’ indică limpede culoarea ‘alb’ sau lipsa unei culori – ‘incolor’. Am considerat că avem de-a face cu un lexem independent, omonim, dezvoltat, probabil pe baza unui element sârb sau (mai puţin probabil) maghiar ori german. Specialistul dialectolog al echipei de autori, Florin-Teodor Olariu, ne aduce o informaţie suplimentară, care susţine ipoteza unei origini sârbe a lexemului: „În graiul sârb din Caraşova [comună din Banat] apare această echivalenţă: *ţigani*

= *mieluşei, măzăriche*, cf. răspunsul din ALR SN III h 797 punctul 37: *pádu ţigáncici* = cad mieluşei"[6].

Se înţelege că *Dicţionarul fenomenelor atmosferice* (înglobat în volumul mai sus menţionat) cuprinde mult mai mulţi termeni decât cei inseraţi în DA+DLR: termeni strict ştiinţifici şi, mai ales, termeni populari şi regionali (numărul total al lexemelor din acest dicţionar este de 1650 de cuvinte şi variante). Însă stabilirea listei finale şi conturarea noţională a multor elemente lexicale specifice nu ar fi fost posibile, în parametrii respectivi, fără studiul minuţios al tuturor lexemelor DA+DLR care formează baza de plecare a cercetării.

Se dovedeşte şi în acest al doilea caz faptul că studiul integral al unui grup lexical limpezeşte structura semantică şi etimologică a fiecărui lexem aparţinând respectivul grup. Iar conturarea iniţială a unui astfel de corpus nu se poate face fără o prealabilă analiză temeinică a tuturor volumelor *Dicţionarului limbii române*.

§ 4. În concluzie, caracterul relativ conservator al lexiconului tezaur poate produce spiritelor explozive o serie de frustrări şi nemulţumiri. Seria volumelor DA+DLR are limite şi inerente lacune. Însă Dicţionarul Academiei dispune de două dintre cele mai de preţuit, la ora actuală, calităţi ale culturii române: stabilitate şi caracter normativ. Conţine în paginile sale, cu toate inevitabilele inconsecvenţe (temporale, regionale, grafice şi ortografice), valori lexicale ale cuvintelor limbii române încă insuficient cunoscute şi analizate.

Bibliografie

Busuioc 2014 = Maria Busuioc, *Breve historia de la lexicografía rumana*, în „Lexicografía de las lenguas romanicás. Perspectiva histórica". Coordinatoras María Dolores Sánchez Palomino şi María José Domíngues Vázquez. Volumen I, 2014, p. 65-83. Walter de Gruyter GmbH, Berlin / Boston.

Dănilă (Tamba) 2008 = Elena Dănilă (Tamba), *Derivatele cu sufixul -ime*, în vol. *DTLR^d. Bază lexicală informatizată. Derivate în* -ime *şi* -işte, p. 23-83.

DÉRom: *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom). *Première phase: le noyau panroman* (a. 2008 – continuă) (subvenţionat ANR şi DFG a. 2008-2016); directori de proiect: Éva Buchi & Wolfgang Schweickard (cf. http://www.atilf.fr/DERom).

DTLR^d = DTLR^d. Bază lexicală informatizată. Derivate în -ime *şi* -işte, 2008, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" (353 p.). Autori: Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Dănilă (Tamba), Marius-Radu Clim.

Florescu 2011 = Cristina Florescu, *Probleme de semantică a limbii române*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2007, 395 p.

Florescu 2011 = Cristina Florescu, *Eugeniu Coşeriu şi chestiunea relaţiei dintre terminologiile ştiinţifice şi cele populare*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară" (ALIL), tom LI, 2011, Editura Academiei Române, p. 187-196.

[6] Analiza etimologică amănunţită a acestui lexem (şi a altora) cu posibilă origine sârbă va fi avută în vedere într-un studiu viitor.

Florescu 2014 = Cristina Florescu, *Terminologii ştiinţifice şi populare. Consideraţii contrastive*, în numărul omagial Petar Atanasov din „Romanistika i balkanistika", Skopje, 2014, p. 227-235.

Rădulescu Sala 2015 = *Formarea cuvintelor în limba română. Sufixele. Derivarea nominală şi adverbială.* Marina Rădulescu Sala (coord.). Partea 1, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2015.

Seche 1969 = Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române.* I–II, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, II: *De la 1880 până astăzi,* 1969.

Florescu et al. 2015 = *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice. Ştiinţific* versus *popular*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2015 (711 p.). Autori: Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Tamba, Alina Pricop, Cristina Cărăbuş, Liviu Apostol, Florin-Teodor Olariu, Mădălin Patraşcu, Dan-Adrian Chelaru. Colaboratori: Maria Iliescu, Rodica Zafiu, Mariana Neţ, Nistor Bardu.

O etimologie controversată: *vorbă* < (v. **rom**. *dvorbă* <) sl. *dvorĭba*

CARMEN-GABRIELA PAMFIL*

Une étymologie controversée:
vorbă < *(anc. roum.* dvorbă <) *sl.* dvorĭba

Résumé: *Dans la première partie (**I.**) sont présentées les trois hypothèses formulées au cours du temps envisageant l'origine du mot* vorbă *(et* vorbi*): 1) lat.* verbum, *2) étymologie interne* (vorbi < *anc. roum.* vorovi) *et 3) sl.* dvorĭba *(evolution sémantique de l'anc. roum.* dvorbă *«assemblée» soutenue surtout par l'evolution analogique du lat.* conventus *«assemblée»* > cuvânt). *La solution étymologique qu'on y propose met en valeur l'idée de l'étymologie interne:* vorbi < *anc. roum.* vorovi < *ukr.* hovoriti *et probablement l'anc. sl.* govoriti; vorbă *et* voroavă *sont postverbaux. Puisque l'étymologie* vorbă < *(anc. roum.* dvorbă <*) sl.* dvorĭba *est accéptée depuis longtemps par la plupart des linguistes, il s'imposait que la deuxième partie de l'étude (**II.**) soit un exposé des arguments (historiques et linguistiques) pour infirmer cette étymologie-là. Il est très probable que le sl.* dvorĭba *(> anc. roum.* dvorbă*) fût adopté par le roumain à l'époque de la formation des Principautés, comme terme administratif utilisé à la Cour. Ce mot-là est attésté tardivement dans la Moldavie du XVIIe siècle. À cette époque-là il gardait le phonétisme et le sémantisme de la langue d'origine (le slave), maintenus jusqu'à sa disparition (le XVIIIe siècle). En Valachie le slavonisme* dvorbă *n'est pas attésté. Mais ici on rencontre, dans le XVIe siècle, les premières attestations du verbe* a vorbi *(consideré par les adeptes de cette étymologie-là comme dérivé de* vorbă*). Par conséquent on peut soutenir qu'il n'y a aucune relation étymologique entre le slavonisme* dvorbă *et les mots «de déclaration»* vorbă – vorbi. *L'investigation sémantique et phonétique du matériel linguistique étudié impose la conclusion que l'origine éloignée du mot* vorbă *se trouve dans l'ukr.* hovoriti *et, probablement, dans le sl.* govoriti *adoptés par le roumain sous la forme* vorovi. *Dans la partie finale du travail (**III.**) sont présentés les arguments linguistiques qui soutiennent, d'une part, l'évolution du verbe* a vorbi *à partir de l'anc. roum.* a vorovi, *par des accidents phonétiques (la syncope de* o *sans accent et la dissimilation* v – v > v – b), *et, d'autre part, le fait que les mots* vorbă *et* voroavă *sont postverbaux.*

Mots-clés: *l'histoire de la langue Roumaine, étymologie, évolution sémantique et phonétique, étude sur les mots* vorbă *et* vorbi.

---

* Textul de faţă reia studiul publicat în ALIL t. XXXIX-XLI, 1999-2001, Editura Academiei Române, p. 7-30, unde purta dedicaţia: „Domnului Ion Gheţie la şaptezeci de ani, omagiu" (http://www.alil.ro/?p=470).

I.1. Asupra etimologiei cuvântului *vorbi*[1] s-au aplecat, de-a lungul vremii, numeroşi lingvişti români şi străini, mai ales în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi în primele decenii ale celui următor. Date fiind, pe de o parte, complexitatea problemei şi, pe de altă parte, insuficienţa materialului informativ supus investigaţiei, ipotezele referitoare la originea acestui cuvânt, formulate în timp, au fost dintre cele mai diferite; iniţial, s-a propus pentru *vorbă* un etimon latin, apoi o etimologie internă, şi, în final, de pe la începutul secolului al XX-lea, un etimon slav, *dvorĭba*, considerat, până astăzi, ca explicaţia cea mai plauzibilă[2].

Pentru că soluţia etimologică propusă acum valorifică, în esenţă, unele ipoteze formulate ori sugerate în istoria (mai îndepărtată a) cercetării, argumentaţia, într-o primă etapă, se va cristaliza în jurul punctelor de vedere exprimate anterior, care vor fi prezentate critic şi precumpănitor cronologic.

2. În *Scrisoarea Moldovei*, 1825, p. 333 (traducere târzie a lucrării *Descriptio Moldaviae*, redactată de D. Cantemir între 1714 şi 1716), se dă cea dintâi explicaţie etimologică a lui *vorbă* din lat. *verbum*[3] („lat. *verbum*, it. *parola*, mold. *vorba*")[4].

Deşi pare curios, în *Lexiconul de la Buda* (1825) şi în *Dicţionarul academic* al lui Laurian şi Massim (1876), lat. *verbum* nu este indicat ca etimon al lui *vorbă*[5]; aici, *verbum* apare doar ca echivalentul latin al unor semnificaţii ale rom. *vorbă* ('cuvânt', 'discurs', 'conversaţie' etc.), alături de alte sinonime, ca *vox*, *sermo*, *colloqium* etc.

Desigur, asemănarea formală şi concordanţele semantice dintre rom. *vorbă* şi lat. *verbum*, în condiţiile cunoaşterii insuficiente a legilor fonetice de evoluţie de la latină la română, i-au putut determina pe lingviştii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea să admită că la originea rom. *vorbă* ar fi lat. *verbum.* Astfel, Timotei C i p a r i u, în *Elemente de limba română după dialecte şi monumente vechi* (Blaj, 1854), deriva pe *vorbă* din lat. *verbum*, *-a.* În absenţa

---

1 Cuvintele din familia lexicală *vorbi* (peste 30 la număr) au frecvenţă mare în limbă, fiind şi foarte bogate semantic; *vorbă*, de pildă, are peste 40 de sensuri şi subsensuri şi intră în alcătuirea a peste 150 de sintagme, locuţiuni şi expresii; *a vorbi*, principalul verb prin care se reflectă în română *dimensiunea intersubiectivă* (E. Coşeriu) a limbajului, are, la rândul său, 40 de accepţii şi intră în peste 90 de construcţii fixe.

2 A existat şi ideea unei etimologii germanice, susţinută de C. Diculescu, în ZRPH, XLI (1921), p. 427, la care autorul a renunţat în *Die Gepiden*, I, Halle, 1922. Vezi DR, II (1922), p. 884; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, ediţie definitivă, Bucureşti, 1986, p. 221.

3 Vezi Gh. Bogaci, *Note semantice „A vorbi, vorbă"*, în „Arhiva", XLIV (1937), nr. 2-3, p. 251; G. Istrate, *D. Cantemir şi problemele limbii*, în LR, XXIII (1974), p. 7.

4 Menţiunea „mold." notifică circulaţia cuvântului *vorbă* în Moldova lui D. Cantemir. Totuşi, în lucrările redactate în română, principele moldovean a preferat seria *voroavă*, *vorovi*, *vorovitoriu* etc., folosind *vorbă* extrem de rar (CANTEMIR, I.I. I, 194).

5 Unii cercetători au interpretat eronat explicaţiile respective. Vezi Gh. Bogaci, *art. cit.*, p. 251; Werner Bahner, *Limba română în concepţia lui Diez*, în LR, XVII (1968), p. 7.

vreunui alt exemplu care să ilustreze schimbarea lat. *e* > rom. *o*, el explica această transformare excepţională prin „analogia latină din *verto – vorto*"[6]. A. de Cihac, în *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, vol. I, *Éléments latins comparés avec les autres langues romanes*, Francfort, Berlin, Bucarest, 1870, s. v. *vorbă*, menţionează, de asemenea, etimonul latin *verbum*, pl. *verba*, cu precizarea că „seulement le mot rom. a gardé l'acception du vocable latin; dans les autres langues romanes, *parabola* (*παραβολή*) a été substitué à *verbum*". Fapt important, Cihac înregistrează şi o formă *voroabă*, ca variantă învechită a lui *vorbă* (şi nu a lui *voroavă*; el nu inserează, de altfel, în volumul al II-lea al dicţionarului său, un articol *voroavă*). Lazăr Şăineanu, în *Încercare asupra semasiologiei limbii române*, Bucureşti, 1887, p. 164, îşi însuşeşte explicaţia lui Cihac: „*Verbum* a transmis româneşte, sub forma *vorbă*, toate nuanţele sale de sens"[7]. Chiar şi A. Philippide, rigurosul neogramatic, în *Principii de istoria limbii*, Iaşi, 1894, p. 66[8], deriva pe *vorbă* din lat. *verbum.* În cursul universitar *Istoria sunetelor româneşti* (redacţia M. Costăchescu)[9], 1901, p. 393, detaliind pe etape evoluţia fonetică, Philippide lărgeşte totodată cadrul discuţiei: „lat. *verbum* > **verbésc* > **vărbésc* > *vorbésc* > *vorovésc*; *vorbă* şi *voroavă* < *vorbesc*". El introduce, aşadar, două aspecte noi: 1) relaţia între *vorbă*, *vorbi* şi *voroavă*, *vorovi*; 2) calitatea de postverbale a substantivelor *vorbă* şi *voroavă*[10]. S. Puşcariu, în DR, III (1924), p. 838, plecând de la existenţa maced. *vârghésc* „dojenesc", se întreba, la rândul său, dacă „*vorbesc* al nostru nu reprezintă şi el un **vărbescu*, derivat din *verbum*[11]. În acelaşi articol, lingvistul clujean constata că *vorbă* ar fi „un postverbal din *vorbi*", concedând că „apropierea de slavul *dvorĭba* ar putea fi ulterioară" (*ibidem*). Pentru etimonul *verbum* a optat şi Th. Capidan (DR, III, 1924, p. 1088). De asemenea, romaniştii Fr. Diez şi A. Mussafia consideră că rom. *vorbă* provine din lat. *verbum.* F. George Mohl, în *Introduction à la chronologie du latin vulgaire*, Paris, 1899, p. 200, conştient, ca şi Cipariu, de imposibilitatea transformării lat. *é* în rom. *ó*, propune o formă latinească populară „**vorbum* > **vorba*, care ar fi existat în limba soldaţilor din

---

6 Vezi Timotei Cipariu, *Opere*, vol. I, Bucureşti, 1987, p. 193; cf. şi vol. II, Bucureşti, 1992, p. 93.

7 În *Dicţionarul universal al limbei române*, Şăineanu oferă – cum se va arăta la locul potrivit – o cu totul altă explicaţie.

8 Vezi şi noua ediţie, *Opere alese*, Bucureşti, 1984, p. 54, cf. p. 230.

9 Manuscris păstrat la Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu", Iaşi.

10 În *Originea românilor*, vol. II, Iaşi, 1927, p. 193, lingvistul ieşean va propune o altă etimologie, care va fi comentată mai jos.

11 Puşcariu trimitea la studiul lui Iorgu Iordan. *Diftongarea lui **e** şi **o** accentuaţi în poziţiile **ă**, **e***, Iaşi, 1920, p. 65, care mai degrabă respingea etimonul lat. *verbum:* „Dacorom. *vorbesc* «sprechen» < *verbum* (?); în macedor. lipseşte reflexul latinescului *verbum*, totuşi *vârg'escu* rezultă mult mai uşor decât dacorom. *vorbésc* dintr-un radical *verbum*". Pe vechiul *voroavă* Iordan îl consideră „derivat imediat de la verbul *vorovesc = vorbesc*" (p. 190).

Dacia, de unde dr. *vorbă*" [12]. Pentru W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1924, lat. *verbum* 'Wort' se regăseşte numai în ital., span., port. *verbo*.

Contestarea etimonului latin *verbum* s-a făcut întotdeauna numai cu argumente de fonetică istorică. În sprijinul aceleiaşi idei mai poate fi invocat şi faptul că rom. *vorbă* nu este atestat deloc în secolul al XVI-lea; el apare sporadic abia către jumătatea secolului al XVII-lea în Muntenia: *să facem vorbă* (*voroavă* mold.) PRAV. 29; în textele din Moldova, *vorbă* este puternic concurat de *voroavă* şi în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea; prima atestare de care dispunem este din *Letopiseţul* lui Miron Costin: *au făcut vorbă către craiul.* O. 284; în Transilvania, *vorbă* îşi face apariţia abia către sfârşitul secolului al XVIII-lea, fiind şi astăzi în concurenţă cu *voroavă*, la nivelul graiurilor. Deşi sunt destule cazuri de atestare târzie a unor cuvinte moştenite, totuşi un cuvânt cu asemenea încărcătură semantică şi-ar fi manifestat neîntrerupt existenţa, dacă ar fi provenit din latină. Mai mult, dacă româna ar fi moştenit lat. *verbum* 'cuvânt', nu ar mai fi fost necesară crearea unui sinonim *cuvânt* < lat. *conventus* 'adunare', *conventum* 'înţelegere'.

3. B. P. Hasdeu este primul lingvist care, în *Cuvente den bătrâni*, tomul I, Bucureşti, 1878, intuieşte că *a vorbi* şi *a vorovi* reprezintă unul şi acelaşi cuvânt; el greşeşte însă când consideră că *vorovi* a rezultat din *vorbi*, prin „propagaţiunea... progresivă [a lui *o*], însoţită de asimilaţiunea labialelor" (p. 417)[13]. Gr. Creţu, într-o notă explicativă din *Lexiconul slavo-românesc* al lui Mardarie Cozianul, editat în 1900, propune o etimologie internă pentru *vorbă* şi *vorbi*, în relaţie directă cu *vorovi*, căruia îi atribuie origine slavă: „Forma relativ nouă *vorbă*, în loc de *voroavă*, este un substantiv verbal de la *vorbire*, şi acesta s-a făcut din mai vechiul *vorovire*, prin sincoparea lui *o* al doilea neaccentuat şi o uşoară disimilaţie a lui *v* din grupul *rv;* iar *vorovire* nu este decât sl. **говорити** metatezat în **горовити**, în care apoi s-a asimilat guturala iniţială. Am zis că formele *vorbă*, *vorbire* sunt relativ nouă, pentru că nu le-am putut găsi în nici un monument anterior *Lexiconului* acestuia din 1649. Cea mai veche carte cu dată sigură din *Chrestomatia* d-lui Gaster, unde se află o asemenea formă, este *Apostolul* de la Bucureşti, 1683" (p. 389). Din păcate, ipoteza profesorului huşean, pe care vom încerca s-o argumentăm în partea a III-a a studiului de faţă, nu a avut ecou în epocă[14].

Ov. Densusianu, care citise lucrarea lui Creţu înainte de tipărire, adoptă ipoteza acestuia, susţinând, în *Histoire de la langue roumaine*, vol. I, p. 74, cam aceeaşi evoluţie, la care însă va renunţa mai târziu: „Considerăm

---

[12] *Apud* Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine.* Tome premier, Paris, 1901, p. 74; în versiunea românească, *Istoria limbii române*, I, Bucureşti, 1962, p. 59.

[13] Vezi şi noua ediţie B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, tomul I, Bucureşti, 1983, p. 408.

[14] Singur Gh. Bogaci, în *art. cit.*, p. 252-253, se referă la soluţia etimologică a lui Gr. Creţu, dar introduce unele inexactităţi în legătură cu contribuţiile acestuia.

cuvântul românesc [*vorbă*] ca un derivat postverbal al lui *vorbire*. Or, forma cea mai veche a lui *vorbi* este *vorovi*, care nu are nimic de-a face cu *verbum*".

4. Câţiva ani mai târziu, slavistul bulgar St. R o m a n s k y , în articolul *„Vorbă" und „voroavă"*, apărut în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache", Leipzig, XIII (1905-1907), p. 106-108, fixează rădăcinile modernului *vorbă* în v. rom. *dvorbă* (< sl. *dvorĭba*). Din punct de vedere fonetic, evoluţia *dvorbă* > *vorbă* nu pune probleme; grupul *dv* s-a redus la *v*, ca în *dvornic* > *vornic* (cf. *dvorniceasă*, *dvornicel*, *dvornicie*). Dificultatea constă în explicarea evoluţiei semantice. Pentru Romansky, veriga de legătură între *dvorbă* şi *vorbă* o constituie verbul v. rom. *dvorbi* (< sl. *dvorbiti*). El propune două posibile evoluţii semantice. Într-o primă ipoteză, sensul ʻa sluji la biserică, a face o slujbă religioasăʼ al v. rom. *dvorbi* (derivat din *dvorbă* ʻslujbă la curteʼ) s-ar afla la originea accepţiilor ʻa se închina, a se ruga; a spune, a rosti o rugăciuneʼ, pe care le ilustrează cu două exemple din Dosoftei, *Viaţa şi petreacerea svinţilor: dvorbindu-l cetaşii lui şi îmbiindu-l în toate pohte să să dezmierde şi să-şi petreacă...* şi *aflând pre sfântul Polihroni dvorbind la sfântul jărtavnic*. Interpretarea semantică este eronată. În aceste contexte *dvorbi* nu are sensul ʻa se rugaʼ, ci ʻa slujiʼ, cum remarca P. P. Panaitescu[15]. Romansky apreciază că sensul ʻa se ruga; a spune, a rosti o rugăciuneʼ al v. rom. *dvorbi* ar fi putut constitui nucleul din care s-ar fi dezvoltat ulterior semnificaţiile modernului *vorbă*.

Mai plauzibilă i se pare însă cea de-a doua ipoteză, în care v. rom. *dvorbi* este derivat „direct" dintr-un sl. *dvorbiti*, descoperit în versiunea slavonă a *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab*, cu un sens diferit faţă de cel indicat de editorul P. A. Lavrov, anume ʻa interveni pentru cineva; a pleda pentru cinevaʼ; şi, de aici, ʻa vorbiʼ. Verbul *dvorbiti* ar fi o variantă a sl. *dvoriti* (> rom. *dvori*), căruia Romansky îi imaginează următoarea evoluţie semantică: a sluji la curte – a vorbi cu bunăvoinţă – a interveni în favoarea cuiva – a ruga pe cineva, a se ruga – a vorbi. Şi conchide: „Sensul verbului trebuie să fi influenţat înţelesul substantivului *dvorbă*, care există în limba modernă numai în forma *vorbă*"[16]. În finalul articolului, St. Romansky se referă la cuvintele *voroavă – vorovi*, sinonime, în textele vechi, cu *vorbă – vorbi*. El atribuie rom. *vorovi* origine ucraineană, explicând evoluţia printr-o metateză reciprocă: ucr. *hovoriti* > **hovoresc* sau **vovoresc* > *vorovesc* (cf. ucr. *mohila* > *movilă* > *moghilă*).

Etimologia ucraineană a verbului *vorovi* (< *hovoriti)* a fost diferit apreciată de lingvişti: a fost acceptată de P. Skok[17], S. Puşcariu[18], H. Bruske[19],

---

[15] În articolul *Urme feudale în vocabularul limbii române*, în SCL IX (1958), p. 170.

[16] „Die Bedeutung des Verbums muβ die Bedeutung des Subst. *dvorbă* beeinfluβt haben, das in der heutigen Sprache unter der Form *vorbă*" (p. 107).

[17] În „Slavia" IV (1923), p. 336.

[18] În DR III (1924), p. 380. În *Limba română*, II. *Rostirea*, Bucureşti, 1959, p. 153 (§ 91), Puşcariu va invoca un sl. *govoriti* ca etimon al lui *vorovi:* „Dacă *vorovi* s-a născut din

Ion Gheţie [20]; primită cu rezervă de Kr. Sandfeld-Jensen [21] şi de autorii dicţionarelor actuale (DM şi DEX); respinsă de A. Philippide[22], H. Tiktin[23], Ov. Densusianu[24] şi alţii. Aceştia din urmă au propus – cum vom vedea – diferite etimoane slave. Li se adaugă, în ultimele decenii, G. Mihăilă, care, într-o notă la *Cronica lui Moxa*, din *Cuvente den bătrâni*, tomul I, preciza că „verbele *a vorbi* şi *a vorovi* au etimologie diferită: primul provine de la subst. *vorbă*, *dvorbă* (< slavon. *дворьба* 'serviciu la curtea domnească'), în timp ce al doilea se explică, mai degrabă, prin v. sl. *говорити* 'a zice, a spune'" (p. 592)[25].

În schimb, derivarea cuvântului *vorbă* din v. rom. *dvorbă* (susţinută şi de analogia evoluţiei lat. *conventus* > rom. *cuvânt*) s-a impus, fără a mai fi supusă vreodată unei necesare revizuiri. Cealaltă ipoteză, a unei evoluţii directe dintr-un slav *dvorbiti* a fost ignorată, după ce, în 1910, A. Philippide atrăgea atenţia că verbul *dvorbiti* din textul slavon al *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab* „este într-adevăr egal cu *dvorbesc*, dar nu în felul cum crede dl Romansky, că adecă verbul român ar fi împrumutat din slavoneşte, ci, din contra, *dvorbiti* din textul slav al *Învăţăturilor lui Neagoe* este foarte probabil un românism" (*ibidem*). Şi pentru G. Mihăilă *dvorbiti* 'a sluji la curte' este „derivat specific slavonei româneşti, alături de *dvoriti*"[26]. Faptul că există atestări ale verbului *a vorbi* în Muntenia secolului al XVI-lea (într-un document din 1550, ap. STOICESCU, S. D. 161, şi la CORESI, L. 389/8) vine, de asemenea, în sprijinul ideii că sl. *dvoriti* a putut deveni *dvorbiti* sub influenţa rom. *vorbi.*

Primul care a adoptat soluţia etimologică propusă de Romansky a fost L. Şăineanu. În ediţia a III-a a *Dicţionarului universal al limbii române* (1914), s. v. *vorbă*, se precizează: „[Vechi rom. *dvorbă* «curte domnească şi adunare la sfat»... = slav. *dvorĭba* «curte», de unde formele reduse munt. *vorbă*, şi mold. *horbă*..., cu sensul de «adunare» şi de «vorbire», noţiuni înrudite şi analoage sinonimelor *cuvânt*, *taifas* etc. (v. *voroavă*)]". *Voroavă* „pare de aceeaş origină cu *vorbă* (printr-un intermediar rusesc)"; *vorovi* este derivat din *voroavă*. H. Tiktin, în *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Band II, Bukarest, 1895,

---

slav. *govoriti*, cu acelaşi sens, trebuie să presupunem, alături de o asimilaţie (**vorovi*), o metateză reciprocă între *v* şi *r*".

19 În *Die russischen und polnischen Elemente des Rumänischen*, Jahresb. XXVI-XXIX (1921), p. 44: *voroavă* < ucr. *hovor* „das Sprechen".

20 *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, 1975, p. 196; *Graiurile dacoromâne în secolele al XIII-lea – al XVI-lea (până la 1521)*, Bucureşti, 2000, p. 131.

21 În Jahresb. XXXIII, p. 499; fonetismul nu ar fi justificat satisfăcător.

22 În studiul *Un specialist român la Lipsca*, Iaşi, 1910, p. 87.

23 În *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* [Band I–III], Bukarest. 1903-1924.

24 În GR. S. II (1925), p. 17.

25 Vezi şi art. *Addenda au „Dictionnaire du roumain ancien"* (III), RRL XXI (1976), nr. 1, p. 64.

26 În studiul *Originalul slavon al „Învăţăturilor" şi formaţia culturală a lui Neagoe Basarab*, care prefaţează ediţia *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, Bucureşti, 1970, p. 100. Vezi şi P. P. Panaitescu, *art. cit.*, p. 170.

înregistrase cuvântul *dvorbă* „Aufwartung, Huldigund bei Hofe, Cour", provenit din Ksl. *dvorĭba* (aşadar fără a face vreo relaţie cu *vorbă*), în seria lexicală *dvoreálă*, *dvoreán*, *dvorenésc*, *dvorenín*, *dvorí* (cu varianta *dvorbi* < Ksl. *dvoriti).* Însă în volumul al III-lea al dicţionarului (1924), cuvântul *dvorbă* devine varianta învechită a lui *vorbă*, în temeiul articolului lui Romansky: „Et. Ksl. *dvorĭba* (altrum, *dvorbă).* «Aufwartung», siehe WEIG. JB. XIII, 106, zur Form vgl. *vórnic = dvorĭnikŭ*", s. v. *vorbă.* Originea *voroavei* „ist dunkel, Ksl. *góvorŭ* «Lärm», *govoriti* «reden» etc. stehen lautlich zu weit ab". *Vorbi* este derivat din *vorbă.*

Ov. Densusianu, în *Semantism anterior despărţirei dialectelor* (GR. S. II, p. 16-17)[27], reluând discuţia despre originea cuvintelor *vorovi* (*vorbi*) – *voroavă* (*vorbă*), se dezice de ipoteza propusă în 1901: „e greu de admis că *vorbi* ar fi rezultat direct din *vorovi* prin sincopa celui de al doilea *o* şi trecerea lui *v* la *b* după *r*" (p. 16). El susţine, de astă dată, că aceste cuvinte nu pot fi decât de origine slavă, dar respinge etimonul ucr. *hovoriti* pentru *vorovi* şi reconstituie un v. sl. **dvoroviti* (derivat din *dvorŭ* 'curte domnească'), cu semnificaţia 'a se aduna la curte, a sta de vorbă acolo', înrudit cu sârb. *dvorovati* 'a sta, a petrece la curte sau aiurea' şi cu pol. *dworować* 'a glumi, a lua în râs'. Pentru explicarea originii cuvintelor *vorbă* şi *vorbi*, el invocă, asemenea lui Romansky, v. rom. *dvorbă* (< v. sl. *dvorĭba)* 'slujbă' şi *dvorbi* 'a sluji' şi 'a recurge la ajutorul cuiva, a ruga pe cineva'. Densusianu presupune că introducerea lui *vorovi* şi *vorbi* în română va fi fost favorizată de judecăţile de la curte[28]: „despre cei care luau parte la aceste judecăţi s-a zis că «*voroveau*», «*steteau la voroavă*», «*la vorbă*» şi pe urmă *a. vorovi*, *a vorbi* a ajuns să însemne acelaşi lucru ca *a cuvânta*, să-l înlocuiască chiar pe acesta în cele mai multe părţi" (p. 16-17)[29]. Lingvistul bucureştean încadrează această evoluţie semantică în seria unor evoluţii analoge: gr. *ὁμιλία* 'convorbire' şi *ὁμίλημα* 'subiect de conversaţie' > *ὁμιλεῖν* 'a se întâlni, a se aduna'; *ἀγορεύειν* 'a vorbi, a ţine o cuvântare' < *ἀγορά* 'adunare'; v. germ. *mahal* 'adunare, judecătorie, vorbire' > *mahalen* 'a vorbi'; lat. *conventus* 'adunare' şi, de aici, 'ceea ce se spune într-o adunare', 'convorbire' > *cuvânt* şi *cuvânta*; maced. *zbor* 'vorbă, cuvânt' *(zburâre* 'a vorbi; vorbire') < bulg. *sborŭ* 'adunare; vorbă' etc. – fapt care i-a asigurat credibilitatea.

În *Originea românilor*, volumul al II-lea, Iaşi, 1928, A. Philippide renunţă la ideea originii latine a cuvântului *vorbă.* Aici, el admite că *vorbă* (< probabil v. rom. *dvórbă*) şi *vorbi* au etimologie slavă: v. bulg. *dvorŭ* 'aula', *dvorovati* 'commorari', *dvoriti* 'servire', *dvorĭba* 'servitium, ministerium, die Aufwartung'. Cu acest prilej, învăţatul ieşean face remarca, foarte importantă,

---

[27] Vezi şi *Opere*, I, Bucureşti, 1968, p. 597-598.
[28] Vezi şi *Opere*, III, Bucureşti, 1977, p. 79.
[29] P. P. Panaitescu, în *art. cit.*, p. 171, respinge interpretarea lui Densusianu.

că atât *vorbă* şi *vorbi*, cât şi v. rom. *voroavă* şi *vorovi* au avut încă de la început aceleaşi înţelesuri. El consideră că „aceste cuvinte s-au născut din împrejurările de «a sta în cercul familiei», «a se găsi împreună cu alţi oameni de serviciu la curtea lui Vodă ori la curtea boierului»" (p. 193). Şi adaugă: „un înţeles analog s-a dezvoltat la bulgarul *dvoriа* «persuader, exhorter, se concerter»" (*ibidem*).

Tot în aceeaşi perioadă, Gh. B o g a c i , în *art. cit.*, p. 251-261, încearcă să argumenteze ideea că pentru cercetarea originii cuvântului *vorbă* trebuie reţinut sensul 'a peţi, a curta', care s-ar regăsi în numeroase cuvinte slave cu rădăcina în *dvorŭ* 'curte'.

Şi pentru I.-A. C a n d r e a , *Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"*, Partea I, *Dicţionarul limbii din trecut şi de astăzi*, Bucureşti, 1931, *vorbă* ar fi derivat din v. rom. *dvorbă* (< vsl. *dvorĭba*), la fel, pentru A. S c r i b a n , *Dicţionaru limbii româneşti*, Iaşi, 1939.

O primă sinteză a rezultatelor – în fond modeste – la care s-a ajuns în cercetarea acestei probleme, apare la Alexandru C i o r ă n e s c u , în *Diccionario Etimologico Rumano*, La Laguna, 1958-1959: „Origine incertă. Pare să provină din sl. *dvorĭba*, de la *dvoru* «curte» (Tiktin; Candrea; Densusianu, GR. S., II, 16), prin intermediul unei evoluţii ca aceea a lui *cuvânt* < *conventum.* Prezenţa lui *horbă* «adunare» la Dosoftei (Iordan, BL, IX, 57) şi «vorbă» la Neculce pare să confirme această ipoteză. Totuşi *dvorbă* apare în limba veche cu sensul de «serviciu la curte» şi nu se confundă niciodată cu *vorbă*, pe de altă parte, *voroavă* nu a căpătat o explicaţie satisfăcătoare. Der. din lat. *verbum* (Cipariu, *Gram.*, 320: Şăineanu, *Semasiol.*, 164; cf. Romansky, *Jb.* XIII, 106-8) nu este probabilă. Uz general (ALR I, 28). După Herescu, ZRPh., LXXII, 388-91, a existat o «fuziune populară» între cuvântul lat. şi cel sl."[30]. Această ultimă ipoteză nu reprezintă o noutate. O. Densusianu în 1925 lansa o supoziţie asemănătoare: „Aceste cuvinte [*vorbă*, *vorbi*, *voroavă*, *vorovi*] se prezintă ca un grup semantic care a apropiat forma moştenită din latină de câteva altele de provenienţă străină"[31].

Al. R o s e t t i , în *Istoria limbii române*, III. *Limbile slave meridionale*, Bucureşti, 1940, p. 64, reia ipoteza Romansky – Densusianu, anume, dr. *vorbă*: cf. v. sl. *dvorĭba* 'servitium', *dvoriti* 'servire' (pentru sens, trebuie plecat de la 'bei Höfe dienen', Romansky, Weig.Jb., XIII, 106 sq.)[32].

G. I v ă n e s c u , în *Istoria limbii române*, Iaşi, 1980, în ciuda faptului că susţine aceeaşi etimologie (sl. *dvorĭba)* pentru *vorbă*, lărgeşte perspectiva cercetării, încercând să fixeze momentul pătrunderii cuvântului *dvorbă* în limba română. Sl. *dvorĭba* 'serviciu, vizită la curte, omagiu', şi descendentul acestuia, v. rom. *dvorbă* 'slujbă la curte', nu puteau fi cercetate de lingvistul ieşean decât

[30] Citat după traducerea românească a acestui dicţionar, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Bucureşti, 2001.

[31] În *art. cit.*, p. 17.

[32] Vezi şi ediţia definitivă, Bucureşti, 1986, p. 316: cf. p. 289.

în relaţia firească cu realitatea la care se referă, anume curtea feudală şi, implicit, momentul întemeierii Principatelor (secolul al XIV-lea). Constatând unele inadvertenţe între faptele de limbă – formele palatalizate, de tipul *vorg'i*, şi variantele moldoveneşti *horbă*, *horbi* – şi propria sa concepţie privind vechimea respectivelor fenomene lingvistice, savantul ieşean formulează unele explicaţii suplimentare, menite – în opinia sa – să lămurească lucrurile. Cum, pentru G. Ivănescu, palatalizarea labialelor „s-a petrecut cel mai târziu prin veacul al X-lea sau al XI-lea" (*ibidem*: 332), iar prefacerea lui *v-* > *h-* a fost, de asemenea, anterioară întemeierii Principatelor (*ibidem*: 485), urma că sl. *dvorĭba* 'serviciu, vizită la curte, omagiu' a ajuns să însemne 'vorbire, vorbă' numai în situaţia în care cuvântul va fi fost introdus „mai înainte de întemeierea ţărilor, pe vremea acelor voievodate româno-slave din Ardeal, de prin secolele al IX-lea – al XI-lea". Realitatea lingvistică infirmă această ipoteză. Consecinţa imediată ar fi fost, în acest caz, ca în Transilvania sl. *dvorĭba* să fi lăsat şi primele urme. Or, cum am precizat deja, aici *vorbă* apare în texte mai târziu decât în Principate, către sfârşitul secolului al XVIII-lea, fiind şi astăzi puternic concurat, în graiurile populare, de *voroavă*. Ivănescu precizează, în acelaşi context, că altul va fi fost statutul slavonismelor *a dvori* 'a sluji' şi *dvorean* 'curtean', care „sânt în mod sigur din epoca întemeierii ţărilor" (*ibidem*).

II.1. Probabil că sl. *dvorĭba* (> rom. *dvorbă)* va fi pătruns în română în epoca întemeierii Principatelor, odată cu slavonismele *dvoriti* (> rom. *dvori*)[33] şi *dvorjaninŭ* (> rom. *dvorean*), ca termen administrativ, de curte. Cuvântul este atestat târziu, cu fonetismul slav menţinut în secolul al XVII-lea, iar atestările de care dispunem provin numai din Moldova.

Originarul slavon apare într-un document din 1611, menţionat de P.P. Panaitescu[34], în care se vorbeşte despre casa unde locuiesc călugării de la mănăstirea Secul (Iaşi) *„când vin na dvorbah* (pentru slujbe)".

V. rom. *dvorbă* 'slujbă, serviciu la curte' figurează rar în documentele româneşti[35], indiciu că va fi avut o circulaţie foarte restrânsă la aristocraţia cultă moldovenească. Este întâlnit într-un înscris moldovenesc din 1678, în *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar*, Bucureşti, 1988, s. v. *dvorbă*. Cu acelaşi sens, cuvântul mai apare într-un act din secolul al XVII-lea, la N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. XVI, p. 129. Într-un zapis

---

[33] Verbul *dvori* 'a sluji, a servi pe cineva' apare în secolul al XVI-lea la Coresi, precum şi în documentele din secolele al XIV-lea – al XVII-lea; în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, *dvori* este atestat în toate cele trei ţări româneşti (vezi *Dicţionarul limbii române literare vechi (1640-1780). Termeni regionali*. Bucureşti, 1987, s. v.).

[34] Autorul indică colecţia *Documente privind istoria României. A. Moldova*, sec. XVII-3, p. 26.

[35] În DRH, seria *A. Moldova* şi seria *B. Ţara Românească*, cuvântul *dvorbă* nu figurează.

din 1662, este atestat şi sensul ʻsfat domnescʼ: „*dvorbă curţăi Măriei Sale domnului*”[36], care, în textele literare, va evolua spre ʻadunare, mulţimeʼ.

2. Scriitorii moldoveni din secolul al XVII-lea au îmbogăţit semantismul cuvântului[37]. De la sensul etimologic ʻserviciu, slujbă (la curte)ʼ[38], Varlaam, Gr. Ureche, M. Costin, Dosoftei ş. a. au dezvoltat semnificaţia ʻslujbă religioasă; rugăciuneʼ (la Dosoftei şi ʻslavă, binecuvântareʼ): *Să ne agiute noao... cu dvorba şi cu ruga lor.* VARLAAM, O. 25^{v}/1. *Carii dvoriţ la Domnul în casă... Şi nopţâle tăind dvorbă lungă* (binecuvântaţi pe Domnul B 1938), *Vă rădicaţ mânule pre rugă.* DOSOFTEI, O. I, 300.

Teoretic, acest sens ar fi putut evolua, în timp, cu fonetismul *dv-* > *v-*, spre valorile „dicendi”, ʻadresare către cineva; vorbire, vorbăʼ. În realitate, *dvorbă* şi-a păstrat până la dispariţia din limbă fonetismul slav, asemenea întregii familii lexicale (*dvori*, *dvorean*, *dvorbitor*, *dvoreală*, *dvorelnic*), iar dezvoltarea semantică s-a limitat la ʻrugăciune către Dumnezeuʼ. În mod simetric, verbul *a dvori* (*advorbi*) a stagnat la semnificaţia ʻa sluji la biserică; a se ruga lui Dumnezeuʼ: *Chemarea svinţilor ce-i chemăm ca să dvorbască pentru noi cătră Domnul Dumnedzeu.* VARLAAM, O. 25^{v}/1.

În această epocă, pentru ideea de ʻexprimare, comunicare verbalăʼ, în textele moldoveneşti, pe lângă *a cuvânta*, *a grăi*, *a spune*, *a zice* etc. erau uzuale *a vorovi – voroavă*. În Muntenia însă, *vorbă* şi, mai ales, *a vorbi* erau frecvente în secolul al XVII-lea: *Să facem vorbă* (*voroavă* mold.). PRAV., 29. *Ce graiuri şi ce vorbe vei vorbi.* NEAGOE, ÎNV. 270 ş. a.

Aşadar, faptele de limbă nu conduc spre constatarea unei legături genetice între *dvorbă* şi *vorbă*, întrucât: 1) în Muntenia, slavonismul *dvorbă* nu este atestat; în schimb, aici apar, în secolul al XVI-lea, primele atestări ale verbului *a vorbi* (considerat a fi derivat din *vorbă*): *Acel om va vorbi cu mine* (a. 1550). STOICESCU, S. D. 161; *Cela ce ne-au vorbit pentru această lume rea.* CORESI, L. 389/8. *Vorbă* apare, însă, în texte în prima jumătate a secolului al XVII-lea, în *Pravila* lui Matei Basarab şi în *Învăţăturile lui Neagoe Basarab*; 2) în Moldova, *dvorbă* este atestat în secolul al XVII-lea şi tot acum apar primele atestări ale cuvintelor *vorbă* şi *vorbi*: *E vorba de unul din aceste două popoare.* M. COSTIN, O. 222. *Încearcă să vorbească prin semne.* id. ib. 232. La Dosoftei apare varianta populară, cu *v-* > *h-* (care dovedeşte circulaţia cuvântului în graiuri): *Fără nemică frică de celea ce-ş cugeta a horbi.* V. S. decembrie 214^{v}/26.

---

[36] Vezi Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, vol. III/I, p. 202, ap. STOICESCU, S. D., 24.

[37] Vezi şi *Dicţionarul limbii române literare vechi* (1640-1780). *Termeni regionali.*

[38] De la acelaşi sens s-a creat şi accepţia ʻsprijin, ajutorʼ: *Pre cei din grele scârbe Le fii, Fecioară, dvorbă.* DOSOFTEI, O. I, 339. Cf. şi *dvorbitor*, *-oare* ʻajutor, sprijinʼ: *Eu voi fi rugătoare fi dvorbitoare către iubitul mieu fiu.* VARLAAM, în *Dicţionarul limbii române literare vechi (1640-1780). Termeni regionali.*

Concluzia firească, în această situaţie, ar fi că între slavonismul *dvorbă* ‘slujbă; adunare’ şi cuvintele „de declaraţie” *vorbă – vorbi* nu se poate reconstitui nici o relaţie etimologică.

Şi totuşi, între cele două serii lexicale s-au produs, în timp, apropieri, chiar interferenţe. Influenţele s-au exercitat însă dinspre *a vorbi – vorbă* spre slavonismele respective. Astfel, asemănarea formală între *dvori* şi *vorbi* a făcut ca la un moment dat, probabil în Muntenia secolului al XVI-lea, să apară, prin atracţie paronimică, varianta *dvorbi* şi, de aici, şi cuvântul *dvorbitor, -oare*[39]. Poate că sensurile ‘a se ruga lui Dumnezeu’ şi ‘rugăciune’ ale cuvintelor *dvor(b)i*, respectiv *dvorbă* se vor fi constituit în contexte în care predomina ideea adresării către divinitate: *Chemarea svinţilor ce-i chemăm ca să dvorbască pentru noi către domnul Dumnedzeu... ca pre nişte slugi şi priiatini lui Dumnedzeu, înaintea căruia dvorbăsc şi-l proslăvăsc, nu ca cu putearea lor să ne agiute noao, ce cu dvorba şi cu ruga lor să ne împreune noao darul lui Dumnedzeu.* VARLAAM, O. 25^{v}/1. *Cu inemă curată şi frântă şi cu frică să dvorim la rugă naintea lui D[u]mn[e]dzău să ne ierte de greşeale.* DOSOFTEI, V. S. mai 134^{v}/23.

Semnificaţia ‘sfat domnesc’ (atestată documentar) a generat sensul ‘adunare, reuniune’. Cu acest sens, *dvorbă* apare la aceiaşi scriitori moldoveni (*Dvorba îngerilor.* VARLAAM, C.; *Au poftit Racoţii îndată pre Ştefan Vodă la masă... Dacă s-au mai veselit, au poftit cimpoiaşul cu cimpoi de urşinic la dvorbă cu dzicături* [„cântări”]. M. COSTIN, O. 173; *Stând înainte-i în dvorbă toţi aleşii şi boiarii.* DOSOFTEI, V. S. noiembrie 124^{v}/25).

O evoluţie de la ‘adunare, reuniune’ la ‘discuţie, conversaţie; vorbire, vorbă’ nu a mai avut loc. E drept că asemenea dezvoltări semantice s-au produs în alte situaţii (lat. *conventus – cuvânt*, sl. *soborŭ – sobor, zbor* etc.), dar nu şi în cazul cuvântului *vorbă*. Date fiind neconcordanţele semnalate mai sus, se poate susţine că nu există nici un spaţiu, nici un timp anume pentru o asemenea evoluţie. În Moldova, unde ar fi fost normal ca ea să se producă, *voroavă*, cu sensul ‘conversaţie, taifas; vorbire’ a predominat în toată epoca veche, până în veacul al XIX-lea (*Acoló şedzum şi plânsăm La voroava ce ne strânsăm.* DOSOFTEI, O. I, 307. *Conversaţia sau voroava... este în armonie cu purtările lor.* AR (1829), 247), în vreme ce în Muntenia (unde v. rom. *dvorbă* nu este atestat în secolul al XVI-lea şi în prima jumătate a veacului următor), actualul *vorbă* era folosit, şi cu această accepţie, încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea (*Când... vei tocmi boiarii şi slugile-ţi la masă... şi vor sta în vorbă.* NEAGOE, ÎNV. 260). Cum ideea de ‘adunare’ este înrudită cu aceea de ‘conversaţie’[40] şi creează adesea un raport implicit, transferul semantic poate avea loc în ambele sensuri: *Când vei fi chiemat la ospăţ în vorba oamenilor, portul şi cuvintele tale să fie spre învăţătură*

[39] Cum s-a văzut, verbul *a vorbi* a influenţat şi slavonul *dvorbiti*, în veacul al XVI-lea.

[40] Vezi Iorgu Iordan, *Notes de lexicologie roumaine*, în „Bulletin linguistique”, IX (1941), p. 57.

creştinilor (a. 1677). BUL. COM. IST. II, 266; cf. *S-au vorovit* [ʻs-au adunat, s-au întâlnit (pentru a se sfătui)ʼ] *cu o seamă din curtea domnească.* URECHE, ap. Densusianu, *Opere*, III, p. 79[41]. *Acoló şedzum şi plânsăm La voroava ce ne strânsăm.* DOSOFTEI, O. I, 307.

Lingviştii (în special Romansky şi Densusianu) care au identificat în v. rom. *dvorbă* (<sl. *dvorĭba)* etimonul cuvântului *vorbă* şi-au susţinut demonstraţiile cu exemple extrase mai ales din opera lui Dosoftei. Puşcariu a intuit însă că „*vorbă* ar fi un postverbal din *vorbi*, iar apropierea de slavul *dvorba* ar putea fi ulterioară”[42]. Într-adevăr, Dosoftei a creat de la *dvorbă* şi *dvorbi* forme şi sensuri noi, care au putut conduce la o asemnea interpretare. Astfel, ideea de ʻadunare, mulţime (de oameni); public, asistenţă; sfatʼ este exprimată de Dosoftei şi prin *ho(a)rbă*: *Să mira toată horba vădzând.* V. S. septembrie 4^{r}/1. *Strângându-să hoarbă pregiur dânşii.* ib. octombrie 75^{r}/28. *Să face o adunare...*; *îl întreba cine-i... Iară sv[i]nţia sa, făcând o voroavă de horbă* [discurs public], *povesti limpede.* ib. 179^{v}/7. *Împăratul şi patriarhul făcând horbă chemară pre omul de-l întrebară.* ib. decembrie 200^{v}/22. De aici, poetul moldovean a dezvoltat şi alte valori semantice speciale, precum ʻ(adunare prilejuită de o) sărbătoareʼ: *Pentru veşmânt de podoabă Că s-au îmbrăcat la hoarbă.* O. I, 212. *Fetele le sânt cu podoabă, Ca beserica în dzî de hoarbă.* ib. 322, chiar şi construcţii fixe: *în hoarbă cu...* ʻîmpreună, laolaltă; alături, aproapeʼ: *De vii cu totul iadul să-i soarbă, Să nu mai hie cu lumea-n hoarbă.* O. I, 123. *Şi mearsără s[u]fl[e]tele lor la Dumnădzău în hoarbă cu îngerii în ceriu.* V. S. septembrie 33^{r}/29. La Dosoftei apare şi verbul *a vorbi* (< *a dvor(b)i*) cu sensul ʻa sluji; a se rugaʼ: *Şi dorind lungă vreme svânta liturghie să vadză făcută de mânule preuţeşt[i] şi diaconeşti, în loc de olătar trebui* [marginal: *trebălui*] *preutul svânta şi spăsâtoare dumnădzăiasca liturghie denainte lui. Iară svântul de toată dulceaţa săturându-să, părându-i aşe că prăveşte vădzându-să în ceriu. Şi aşe bine vieţuind şi în ceriu suindu-să vorbeşte cu toţ svinţii în sălaşele întăi născuţâlor, cântând sfânta troiţă.* V. S. ianuarie 34^{v}/16. Acest context nu a intrat în atenţia lingviştilor vreodată; însă acelaşi *vorbi*, dintr-un alt pasaj (*Ceata sfinţilor în beserică vorbeşte cu noi.* MOL. 9^{b}), a fost interpretat de D. Puşchilă ca însemnând ʻa se adunaʼ.

Cuvântul *horbă* a fost înregistrat de Fr. Damé şi de H. Tiktin în dicţionarele lor; Tiktin precizează: „Et. Unbek”. Pentru Ov. Densusianu[43] această formaţie lexicală ar descinde din sl. *dvorĭba* şi ar constitui un argument în plus în sprijinul etimologiei sale: „Înţelesul de la Dosoftei, oricât s-ar îndepărta de cel din slavă, se poate explica admiţând că *horbă* < *vorbă* a însemnat mai întâi «strângere de oameni la curte, adunare la curte» şi apoi «adunare», în general. Rămâne însă întrebarea: de unde a luat Dosoftei această formă? Direct din slavă, românizând-o, cum a făcut în alte cazuri, sau poate a

[41] Ov. Densusianu oferă altă interpretare citatului respectiv.
[42] Vezi DR III (1924), p. 838.
[43] Vezi *Semantism anterior despărţirii dialectelor*, p. 16-17.

auzit-o în Moldova? Fonetismul (cu *h* pentru *v*) pare să ne arate că avem de a face cu un slavism ce pătrunsese în graiul moldovenesc şi, în cazul acesta, am avea o confirmare indirectă pentru ceea ce am spus cu privire la *vorbi*, că nu poate fi izolat de *dvorĭba*". Argumentaţia lui Densusianu este, de fapt, un demers ipotetic, nesusţinut de fapte de limbă. Mai întâi, în ce epocă va fi însemnat *vorbă* (sau moldovenescul *horbă*) 'adunare la curte'? Abia în secolul al XVII-lea *dvorbă* este atestat cu acest sens (inexistent la sl. *dvorĭba*). Şi tot în secolul al XVII-lea apar primele atestări ale cuvântului *vorbă*, cu sensurile de astăzi. Apoi, nu era nevoie ca Dosoftei să fi „românizat" sau „moldovenizat" forma slavă. Varianta *horbă* (= *vorbă*) circula, desigur, prin Moldova şi-i era cunoscută lui Dosoftei, de vreme ce el însuşi foloseşte verbul *a horbi* (= *a vorbi*) (V. S. decembrie 214^{v}/26). Mai târziu, în prelegerile universitare privind limba lui Dosoftei[44], lingvistul bucureştean elimină sl. *dvorĭba* din explicaţia formei *horbă*, propunând derivarea acesteia din construcţia *a sta în dvorbă* 'a sta la un loc cu alţii într-o adunare', pe considerentul că „faptul strângerii mai multora la un loc implică o convorbire". Drept urmare, *horbă* „nu poate să fie decât forma de mai înainte *dvorbă* – *vorbă* cu fonetismul alterat, cunoscut în Moldova şi în alte părţi de la nordul ţării, unde *v* înainte de *o*, *u* trece la *h* (*hulpe*, *hultur* etc.). *Horbă* a fost schimbat apoi în *hoarbă*, după cum a mai procedat [Dosoftei] şi în alte cazuri". P. Skok[45] identifica, de asemenea, pe *horbă* cu *vorbă*, considerat a fi provenit din sl. *dvorĭba.* La fel vor fi gândit Puşcariu şi echipa de lexicografi ai *Dicţionarului Academic*, din moment ce s. v. *horbă*[46] se face trimitere la *vorbă.* Iorgu Iordan[47] apropie, şi el, pe *horbă* de *vorbă.* L. Şăineanu[48] vedea în acest cuvânt o influenţă din partea gr. *hor* 'cor'. Toţi cercetătorii au considerat că *horbă* 'adunare, mulţime' este o formaţie lexicală proprie numai limbii lui Dosoftei. Era firesc să se încerce, de aceea, explicarea genezei acesteia, cu toate riscurile pe care le presupune pătrunderea în laboratorul creaţiei unui mare poet. Dar antrenarea unui asemenea cuvânt, ca verigă în lanţul argumentelor unei demonstraţii etimologice, este cel puţin oţioasă. Sunt cunoscute virtuţile lui Dosoftei în domeniul creativităţii lexicale[49], iar acest *horbă*, ca şi derivatele: *horbi* (*Horbiia* ['aduna'] *împregiur săgetând pre sv[â]nt[u]l la obraz şi la ochi.* V. S. februarie 62^{r}/1) şi *horbitor* (*Maică-mea... s-au mirat cu toţ horbitorii* ['cei de faţă']. ib. noiembrie 153^{r}/8) vin să confirme ingeniozitatea poetului moldovean. *Horbă* este, fără îndoială, o formaţie inspirată. Dosoftei va fi pus în relaţie acest

---

[44] Vezi *Limba română în secolul al XVII-lea* (1935-1936), în *Opere*, III, Bucureşti, 1977, p. 47.

[45] Vezi recenzia lui S. Puşcariu, în DR III (1924), p. 838.

[46] Nu este varianta moldovenească a lui *vorbă*, ci *horbă* 'adunare, mulţime' din Dosoftei. Vezi S. Puşcariu, *art. cit.* (DR III, p. 838).

[47] Vezi *art. cit.*, p. 57.

[48] Vezi *Încercare asupra semasiologiei limbei române*, p. 165.

[49] Vezi Ov. Densusianu, *op. cit.*, p. 44-54.

cuvânt (şi derivatele) de el creat, şi nu preexistând în limbă, cu o realitate originară, pe care astfel o evocă[50]. Poate că prin *horbă*, Dosoftei, îngemănând '(con)vorbirea' cu ideea de 'solidaritate', cu 'comuniunea', a revelat rostul profund al limbajului uman. *Horbă* a fost însă pus în legătură cu un alt cuvânt obscur, *horbot*[51] (*Ce horbot de oameni* 'mulţime zgomotoasă de oameni', înregistrat la Târgu-Neamţ, în revista „Ion Creangă" (Bârlad) III (1910), p. 341). De aceea, formula lexicografică a lui Tiktin pare, deocamdată, optimă.

III.1. Respingerea sl. *dvorĭba*, ca etimon al rom. *vorbă*, atrage, în mod firesc, propunerea unui alt etimon. Cercetarea materialului lingvistic sub aspect semantic şi fonetic a dus la concluzia că originea îndepărtată a cuvântului *vorbă* s-ar afla în ucr. *hovoriti*[52] (prin metateză reciprocă şi asimilaţie) sau, poate, şi într-un mai vechi slav *govoriti*[53] 'a spune' (ca în cazul cuvântului *movilă*[54], de pildă). Această problemă rămâne deschisă. Obiectivul studiului de faţă este de a prezenta argumentele lingvistice care susţin ipoteza lui Gr. Creţu (şi nu numai), anume că *a vorbi* provine din v. rom. *a vorovi*, prin accidente fonetice, şi că *vorbă* este postverbalul lui *vorbi*, aşadar, fără nici o legătură etimologică cu sl. *dvorĭba.* Majoritatea lingviştilor derivă verbul *a vorbi* din *vorbă*; cât priveşte statutul lui *voroavă* de postverbal al lui *vorovi*, acesta este de multă vreme acceptat. De altfel, cei mai mulţi lingvişti care au studiat etimologia lui *vorbă* au luat în discuţie şi perechea lexicală *voroavă – vorovi*. Înaintea tuturor a făcut-o, cum s-a văzut, B. P. Hasdeu. A urmat Gr. Creţu. Ov. Densusianu vorbea chiar de un „grup semantic"[55] complex, ale cărui elemente au istorii ce se interferează, confundându-se adesea. În acelaşi sens, Philippide constată sinonimia perfectă între *vorbă – vorbi* şi *voroavă – vorovi*, în româna veche: „De la capul locului, *vórbă*, *vorbésc*, vechi române *voroávă*, *vorovésc*, au avut înţelesul pe care Gaster, în *Chrestomaţie*, îl traduce cu *discussion*, *dispute*, *discours*, *causerie*, şi pe care-l au *voroavă*, *vorovesc* în vechea română"[56]. Acelaşi Philippide susţinea[57] însă că „limba nu sufere sinonime. Cuvinte cu exact acelaş înţăles nu există, căci îndată se diferenţiază prin ceva, astfel că cutare cuvânt arată cutare nuanţă, iar celalalt cuvânt altă nuanţă a lucrului". Perechea *vorovi*

---

[50] Cf. Eugen Coşeriu, *Limbajul poetic*, în *Prelegeri şi conferinţe* (1992-1993). Supliment la „Anuar de lingvistică şi istorie literară", tomul XXXIII. A, Editura Academiei Române, 1994, p. 149-162.

[51] În DA, *horbot* s. a. este trimis la *vorbă* şi *horbotă* [sic!].

[52] Etimologia verbului *vorovi* < ucr. *hovoriti* a fost susţinută – cum am precizat deja – de St. Romansky, P. Skok, S. Puşcariu (iniţial), H. Brüske şi Ion Gheţie.

[53] Pentru o etimologie slavă (alta decât ucraineană) au optat: Gr. Creţu, Ov. Densusianu, L. Şăineanu, A. Philippide, Gh. Bogaci, S. Puşcariu (la un moment dat), G. Mihăilă.

[54] Cf. soluţia etimologică în DLR, s. v.

[55] Vezi *Semantism anterior despărţirii dialectelor*, p. 17, şi *Opere*, I, p. 598.

[56] Vezi *Originea românilor*, II, p. 193.

[57] Vezi *Principii de istoria limbii*, p. 213.

– *vorbi* nu se afla, în limba veche – cum se va putea constata în continuare –, într-un raport propriu-zis sinonimic; ea reprezenta, de fapt, două ipostaze ale uneia şi aceleiaşi existenţe: prima, originară, *vorovi*, şi-a transferat, în timp, întreaga încărcătură semantică, într-o a doua ipostază, nouă, *vorbi*, rezultată din accidentarea formei originare.

În româna veche, clasa „verba dicendi" era alcătuită dintr-o serie de cuvinte, parţial sinonime: *băsădi*, *băsni*, *bleşti*, *certa*, *chema*, *cuvânta*, *gâlcevi*, *glăsui*, *grăi*, *îndemna*, *mărturisi*, *minţi*, *numi*, *ocări*, *pârî*, *pomeni*, *porecli*, *porunci*, *povesti*, *prici*, *propovădui*, *propozi*, *răspunde*, *rosti*, *sfădi*, *sfătui*, *spori*, *sporovăi*, *spovedi*, *spune*, *stărui*, *sudui*, *vădi*, *vesti*, *zice*, *zvoni* etc.[58]. Prin majoritatea verbelor menţionate se exprimă ideea comunicării *despre*, *ceva* (*cuvânta*, *grăi*, *mărturisi*, *rosti*, *spune*, *zice* etc.). Puţine sunt acelea care desemnează 'con-vorbirea', comunicarea *cu cineva*, sens prin care se relevă – ceea ce Eugen Coşeriu numeşte – *dimensiunea intersubiectivă a limbajului*, *alteritatea*[59]. În plus, semantismul acestora era specializat pentru anumite tipuri de comunicare (*a băsădi*, *a se certa*, *a se sfădi*, *a se sfătui* etc.). Este adevărat că pentru comunicarea intersubiectivă, se foloseau în limba veche expresii şi perifraze verbale de tipul: *oamenii cuvântau* sau *grăiau mul cu altul*, *împreună* ori *între ei* etc. Totuşi, s-ar putea spune că sistemul semantic al verbelor de comunicare era oarecum dezechilibrat, dată fiind absenţa unui verb care să desemneze atât sensurile *comunicării cu cineva* ('a conversa', 'a sta de vorbă', 'a se sfătui', 'a se înţelege', 'a se certa' etc.), cât şi pe acelea ale *comunicării despre ceva* ('a (se) exprima', 'a spune, a zice cuiva', 'a se adresa' etc.), ca fr. *parler*, it. *parlare*, germ. *sprechen*, de exemplu. Probabil că acest fapt a făcut ca ucr. *hovoriti* – care conţine ambele categorii de semnificaţii[60] – să pătrundă în Moldova de nord, Maramureş şi Ardealul de nord încă de prin secolele al XI-lea – al XII-lea[61] şi de aici să se extindă în tot teritoriul românesc. Mărturie stau textele vechi care îl atestă încă din secolul al XVI-lea. Despre vechimea şi circulaţia cuvintelor *vorovi – voroavă* probează, de asemenea, toponimul *Voroveşti* din Moldova, atestat prima dată în 1456[62], antroponimul *Voroveanu(l)*[63], atestat în 1576 în Ţara Românească, şi toponimul identic, atestat la începutul veacului al XVI-lea[64].

---

[58] Lista, selectivă, conţine numai verbe vechi, moştenite din latină şi împrumuturi din limbile slave şi din maghiară sau derivate de la acestea pe teren românesc.

[59] Vezi Eugen Coşeriu, *Filozofia limbajului*, în *Prelegeri şi conferinţe* (1992-1993), p. 19-24.

[60] Vezi Б. Д. Гринченко, *Словарь украинского языка (нове видання)*, Berlin, 1925; *Украинско-русский словарь*, ТОМ I, Киев, 1953, s. v. говорити.

[61] Pentru G. Ivănescu, „influenţa ucraineană a început a se impune asupra românilor prin preajma anului 1000 sau 1100" (*Istoria limbii române*, p. 437).

[62] Vezi D. Bogdan, *Glosarul cuvintelor româneşti din documentele slavo-române*, Bucureşti, 1946, p. 217; DRH, A, II, nr. 56, p. 81; cf. *ibidem*, nr. 61, p. 91, şi nr. 87, p. 125, XXIV, nr. 256, p. 239; DERS.

La Coresi, verbul *a vorovi* are ambele valenţe semantice (etimologice), reflectate în următoarele semnificaţii: **1.** a comunica cu cineva (construit cu dativul, probabil pentru că în context predomină ideea de ʻadresare către... ʼ): *Doi bărbaţi voroviia lui* (*voroviia cu el* N. TEST., *vorbeau cu el* B 1938). EV. 531; **2.** a interveni în favoarea, spre binele cuiva; a se ruga; *Mântuitoriu sufletelor noastre... voroveaşte de noi lu Dumnezeu.* ib. 142. Cu acelaşi înţeles este folosit, e drept, o singură dată, şi *a vorbi*: *Cela ce pentru păcatele noastre se-au dat şi cela ce ne-au vorbit pentru această lume rea.* L. 389/8; **3.** a rosti, a spune, a zice: *Nici către ceia ce purta pre el nu zise cu răstit: „...Ce voroviţi?”.* EV. 244; 4. a comunica, a face cunoscut ceva, a relata despre...: *De judecată voroveaşte lor Dumnezeu.* ib. 306. Dar cea mai veche atestare a verbului *a vorbi* are sensul ʻa discuta cu cineva, a sta de vorbă’ şi apare într-un document muntenesc din 1550: *acel om va vorbi cu mine.* STOICESCU, S. D. 161. Faptul că şi într-un alt document, din anul 1593, este atestat *a vorovi* cu acelaşi sens (*de multe ori amu vorovit cu Domniia-sa.* DOC. Î. (XVI), 181) pledează în favoarea ideii că ambele forme erau uzuale, în special cu semnificaţia ʻa comunica cu cineva’, aceasta constituind o necesitate de exprimare sintetică.

În textele rotacizante însă, *a vorovi* şi *voroavă* nu sunt folosite cu sensurile „dicendi” etimologice. Sub influenţa sl. bisericesc *govoriti* ʻa face larmă, gălăgie, scandal; a se agita, a se zbuciuma; a se dezlănţui cu furie’ şi *govórŭ*, ʻgălăgie, larmă, scandal; agitaţie, zbucium’[65], traducătorii au folosit verbul *a vorovi* pentru ʻa face larmă, gălăgie (discutând aprins); a se certa, a cârti; a se nelinişti, a se zbuciuma’[66]: *Pavelu... dzise: „Nu vorovireţi* (nu g â l c e v i r e ţ N. TEST. 1648, nu vă t u r b u r a ţ i BIBLIA 1688, B 1938), *că sufletul lui întru elu easte.* COD. VOR.[2] 8[v]/11. De aici, şi la Coresi: *Nu voroviţi că sufletul lui întru el iaste.* L. 95/9. *Ce voroviţi* (g â l c e v i ţ i N. TEST. 1648, BIBLIA 1688, vă z b u c i u m a ţ i B 1938) *şi plângeţi? Fata n-au murit.* TETR. 82. La *voroavă* apare sensul simetric: ʻlarmă, gălăgie; dispută, ceartă; nelinişte, zbucium’: *Vădzui fără-de-lege şi vorroavă* (p r i c e BIBLIA 1688, î m p e r e c h e r e B 1938) *în cetate.* PSALT. HUR. 45[v]/15. *Fu în vreamea acea vorroavă* (g â l c e a v a N. TEST. 1648, BIBLIA 1688, t u r b u r a r e B 1938) *nu puţină de cale.* COD. VOR.[2] 4[r]/13. *Iară alţii altuceva striga în gloată, cum nu putea înţelege alesul dereptu voroava* (*de*

---

[63] Vezi DERS.

[64] *Ibidem.*

[65] Vezi *Словарь церсковно-словянского и рускаго языка, томь I, второе издание*, Сантпетербургь, 1867, s. v. го́воръ, Max Vasmer, *Russisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1950-1958, s. v. *govor*, cf. H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, s. v. *vorbă.*

[66] Pentru interpretarea semantică, vezi Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, tome II, *Le seizième stiècle*, Paris, 1938, p. 491-492; în versiunea românească, *Istoria limbii române*, II, Bucureşti, 1961, p. 312. El sugerează o apropiere de v. rom. *vreavă* ʻzarvă; agitaţie’.

voroavă CORESI, pentru gâlceavă N. TEST. 1648, BIBLIA 1688, din pricina huietului B 1938). ib. 18[r]/1. Locuţiunea *fără-voroavă* ‘tăcere, linişte, calm’ calchiază slavonul **безговорие** (vezi DA s.v. *fără*): *Multă fără-vorroavă fu* (fiind tăcere mare N. TEST. 1648, multă tăcere făcându-se BIBLIA 1688, linişte mare s-a făcut B 1938). COD. VOR.[2] 18[v]/11[67].

Aceasta nu înseamnă că sensurile „dicendi” ale cuvintelor *a vorovi* şi *voroavă* nu erau cunoscute de traducătorii primelor texte religioase româneşti. Dimpotrivă. Faptul că tocmai aceste cuvinte au servit pentru a reda semnificaţia ‘ceartă; gălăgie’, derivând din ideea comunicării, demonstrează contrariul. De altfel, a fost posibilă şi o extensiune în acest sens pe terenul limbii române. În graiurile din Transilvania, cuvântul *voroavă*, cu sensul ‘dispută, ceartă’, se foloseşte şi astăzi. Cu acelaşi sens, apare aici şi varianta *voarbă*: *Apoi se făcu voarbă şi oamenii se încăierară.* POP., ap. SLAVICI, O. P. 236. La Creangă, modernul *vorbă* are aceeaşi accepţie în contextul: *Multă vorbă s-a făcut între tata şi mama pentru mine.* A. 14.

Începând din secolul al XVII-lea, odată cu înmulţirea scrierilor diversificate pe genuri şi stiluri literare, *vorovi* şi *voroavă* se întâlnesc cu mai toate sensurile pe care le au astăzi *vorbi* şi *vorbă*: acestea din urmă, la rândul lor, îşi fac simţită mai des prezenţa, cu precădere în Muntenia; Moldova şi Transilvania au manifestat preferinţă pentru *vorovi* şi *voroavă* până spre sfârşitul secolului al XVIII-lea.

Situaţia semantică a verbelor *vorovi – vorbi* şi a postverbalelor *voroavă – vorbă* va fi prezentată, în continuare, sub forma unei scheme lexicografice rezumative, în care sensurile principale[68] vor fi ilustrate cu primele atestări ale perechilor *vorovi – vorbi*, respectiv, *voroavă – vorbă*, precum şi cu atestări regionale reflectând diferite variante fonetice ale acestora.

VOROVI – VORBI **1.** A avea facultatea, posibilitatea de a utiliza limbajul articulat: *Scoală-te şi voroveşte de grăieşte.* DOSOFTEI, V. S. noiembrie 127[r]/3. *Păcătosul... măcar că vorbeşte... iaste mort.* ANTIM, O. 141. *De suschin aghe vorgheşti.* MAT. FOLK. 1317. [Eu] *vorvesc.* ALRR – T I h 77/339, 429, 432; **2.** A articula, a pronunţa (sunete, cuvinte): *De abiia pot italii să înţăleagă cuvintele lor, carile vorovăiesc.* CANTEMIR, HR. 157. *Acelea... este rău să şi le vorbeşti.* GOLESCU, P. 320/6. *Vórog'e sâsâit.* ALRR – T I h 73/395; **3.** A utiliza o anumită limbă. *Ce feliu de limbă să fie vorovit.* CANTEMIR, HR. 362. *Vorbind limba grea.* BUDAI-DELEANU, Ţ. 245; **4.** A-şi exprima (oral) ideile, sentimentele etc.; a spune:

---

[67] Au fost omise sensurile din care lipseşte ideea comunicării, precum ‘a face efort, a-şi da osteneala’ (CORESI, TETR. 144); ‘a petrece; a stărui’ (BIBLIA 1688, 669[2]/3); de asemenea, calcuri după slavonă.

[68] Au fost eliminate, nefiind relevante pentru demonstraţia etimologică, sensurile noi şi cele regionale care nu reflectă concurenţa între cele două forme în limba veche, precum şi construcţiile fixe (locuţiuni şi expresii), majoritatea create în ultimele două secole, când *vorbi* şi *vorbă* se impuseseră în limba scrisă.

Şi nu vorbesc ei acestea care le vorbim noi. NEAGOE, ÎNV. 198. *Sv[â]ntul... începu a vorovi şi a să-ntreba.* DOSOFTEI, V. S. octombrie 59^{v}/13. *Fără nemică frică de celea ce-ş cugeta a horbi.* id. ib. decembrie 214^{v}/26; **5**. *Se osebiia însuşi, de vrea vorovi de boiari şi de mesereri.* MOXA, C. 135. A comunica (oral), a face cunoscut cuiva, a aduce la cunoştinţă (publică); a expune, a relata: *Fără de ruşine lucru să înţeleage... când vor vorovi* (*vor vorbi* munt.) *lucrure fără de ruşine.* PRAV. 103; *A vorbi pe* (ori *de*) *cineva* (*de rău* sau, învechit, *rău*): *Pre boiariul norodului tău să nu-l vorbeşti de rău* (*să nu-l voroveşti de rău* ms. 45, să nu-i zici cele rele ms. 4389). BIBLIA 1688^{2} II, 144–145; **6**. A afirma; a declara, a mărturisi: *Vorovăsc unii cum să fie dat şi o somă de bani.* N. COSTIN, L.^{2} 338. *Nu poci să vorbesc cele ce nu ştiu.* ANTIM, O. 31; **7**. A se răspândi vestea, a se zvoni, a se spune: *Aşe se voroveşte, că... au fostu.* NECULCE, L. 59. *Să vorbeşte de o rădicare de ostaş* (a. 1703). FN 131; **8**. A se adresa cuiva; a se ruga: *Acesta iaste slobozitoriu şi mântuitoriu sufletelor noastre şi voroveaşte de noi lui Dumnezeu.* CORESI, EV. 142. *Voi să vorbescu către voi.* NEAGOE, ÎNV. 217. *Vorovind... şi jeluind către un sameş.* DOSOFTEI, V. S. septembrie 11^{r}/7; **9**. A discuta cu cineva; a sta de vorbă: *Multe vorovi cu nuşi.* VARLAAM, C. 127. *Să vorovască cu el de rândul beseareciei.* N. TEST. 1648, 268^{r}/18. *Nici să vorbeşti mult cu ei.* NEAGOE, ÎNV. 171. *Vorobind de-a pururea cu zmeul.* HALIMA (1783), 20^{v}/30. *Nu-i daţi stare a sta,... Horbe de a vorobi Nici cu mumă, nici cu tată.* MARIAN, S. R. I, 131. *Şed să vorvăsc* (Vaşcău). ALR I 1322/80; **10**. A se sfătui; a conveni, a se înţelege: *Curăbiiarii să voroviră şi stătură.* VARLAAM, C. 395. *Atunce Fist vorovindu-să cu* (întreabă-se cu COD. VOR.^{2}, grăind împreună cu BIBLIA 1688, luând cuvânt cu B 1938) *soborul răspunse.* N. TEST. 158^{v}/12. *Banul... s-ar fi vorbit pe tainã cu altă boierime.* R. POPESCU, CM I, 408. *S-a voroghit Trii stăpâni... Ca să -ti omoari.* GRAIUL, I, 294. *Că eşti doi s-o vorozit Pă tin'e de omorât.* T. PAPAHAGI, M. 121. *Veri se voroviră, Mi se sfătuiră.* FOLC. TRANSILV. I, 77.

VOROAVĂ – VORBĂ **1**. Şir de cuvinte prin care se exprimă (oral) idei, sentimente etc.; spusă, zisă; cuvânt: *Voroavele şi cuventele tinerilor.* VARLAAM, C. 386. *Cuvinte spurcate şi... vorbe scârnave... nu să cad.* NEAGOE, ÎNV. 126. *Stănică... rămase cu vorvele întrerupte pe buze.* PELIMON, I. 150/2. *De la Măgura încolo şi voarvele-s altele.* ARH. FOLK. VII, 53. *M-ai îmbătat cu voarvele tale* (Groşi – Baia Mare). ALR II 3711/349. (Fig.) *Când tac a zilei voarve, şoapte.* MATEEVICI, O. I, 148; **2**. Ceea ce comunică (oral) cineva; relatare: *În mijlocul altor voroave, grăi ş-aceasta către-înşii.* VARLAAM, C. 127. *Să vezi... ce vorbe şi ce graiuri vei vorbi cu solul.* NEAGOE, ÎNV. 270. *Ştii tu ce?! îşi sfârşi baba voarbele* (Arad). POP., ap. SLAVICI, O. P. 232; **3**. Cuvântare, discurs; predică: *Sv[i]nţia sa, făcând o voroavă de horbă, povesti limpede.* DOSOFTEI, V.S. noiembrie 179^{v}/7. *Vorba mea nu iaste vrednică niciodată ca să îndulcească... auzirile ascultătorilor.* ANTIM, O. 16; **4**. Sfat, povaţă, învăţătură; îndemn; poruncă: *Pururea asculta sv[i]ntele lor voroave şi-mvăţături.* DOSOFTEI, V. S. octombrie 73^{r}/19. *Băgat-ai în cap vorbele mele?* CREANGĂ, P. 208; **5**. Promisiune; angajament: *Nu să încredea în... nestătătoarea a*

lui... voroavă. M. COSTIN, O. 303. *Îşi ţinea cinstită horba.* NECULCE, L. II, 282/10. *Nu s-o ţânú de horbă* (Topliţa). ALR II 4842/228; **6**. Înţelegere, învoială; tocmeală: *Áşea şi noi aceasta voroavă avem cu svinţii.* VARLAAM, O. 224. *Şi pe vorbă aceea au dat ei oile turcului* (a. 1753). ŞTEFANELLI, D. C. 52; **7**. Ştire, veste; zvon: *Dzî din dzî voroava izbucneşte.* DOSOFTEI, O. I, 43. *Dân om în om mergând vorba, au ajuns şi la domn.* R. POPESCU, CM I, 393; **8**. Bârfă, clevetire: *Neputând suferi vorova oamenilor au fugit cu dânsul.* DOSOFTEI, V. S. noiembrie 154^{r}/10. *Vorbe să crude în tot felul de minciuni* (a. 1787). FURNICĂ, D. C. 172; **9**. Discuţie; conversaţie; taifas: *Unul una, altul alta răspundzând, să lămureşte cu voroava lucrul.* M. COSTIN, O. 122. *D[u]mnizău numai un ceas singur ş-au ales, iară tu şi acesta îl cheltuieşti... în vorbe şi în râsuri* (a. 1691). GCR I, 293/34. *Cu răbdare, cu voarbe şi omenii Stavilă să pui odată la atâtea nebunii.* FACCA, în PR. DRAM. 109. *A sta* (sau *a şedea) de* (ori, învechit şi regional, *la,* învechit, *în) vorbă* (cu cineva): *Boiarii şi slugile... vor sta în vorbă.* NEAGOE, ÎNV. 260. *Au stătut la voroavă cu boierii.* M. COSTIN, O. 121. *Stau de horbă* (Topliţa). ALR II 4838/228. *Să mai stăm de vorbă* (Beiuş). A I 31; **10**. Vorbire; vorbit: *Încetă Iliu de voroavă.* BIBLIA 1688, 379^{1}/19. *Tăcură din vorbă.* GORJAN, H. I, 16/31. *A face vorbă*: *Vrem să facem voroavă* (*vorbă* munt.) *pentru rândul furtişagului.* PRAV. 29; **11.** Mod, manieră, stil de a vorbi: *Graiul şi voroava lor iaste plină de blândeţe.* NEAGOE, ÎNV. 198, *Altă vorbă trebuie celui învăţat şi alta celui neînvăţat.* ANTIM, O. 136; **12**. Elocvenţă, stil ales: *Domnul voroavei râmleneşti, Ţiţero.* N. COSTIN, L. 35. *A îndulci cu vorba auzurile ascultătorilor iaste dală ritorilor.* ANTIM, O. 29. *A amăgi pă om de tot prin voroabă.* CANTACUZINO, N. P. 76^{v}/16; **13**. Grai, limbă: *Harvat [era]... sârb pre voroava lui cea sârbească.* N. COSTIN, L. 513. *Să cheamă aceea laptele creştinătăţii, iară după vorba de obşte, catihism* (a. 1774). GCR, II, 99/29; **14**. Voce, glas; timbru: *Precum îţi cunosc voroava, să nu fi fost tu cel ce m-ai chiemat.* MINEIUL (1776), 57^{v1}/19. *Dar n-auzii vorba ta, Ci auzii pe maică-ta.* JARNIK – BÂRSEANU, D. 61. *S-aude vuárvă dă om* (Ceica – Beiuş). ALR I 1367/305, *Te-am cunoscut pă horbă, de pă horbă* (Beclean). ALR II 3194/260.

Faptele de limbă astfel prezentate permit formularea următoarelor constatări, legate în primul rând de conţinutul semantic al cuvintelor respective, cu consecinţe în elucidarea unor aspecte etimologice: a) între cele două perechi lexicale există, în limba veche, o sinonimie perfectă; persistenţa acesteia pe parcursul a două-trei sute de ani de „concurenţă" atestată, în care nu s-a produs nici o diferenţiere, nici o specializare semantică a vreuneia dintre ele, se prezintă ca o curiozitate lingvistică[69]; din a doua jumătate a secolului al

[69] O situaţie similară s-ar regăsi în română, în cazul verbelor *a vrea* (< lat. *volere)* şi *a voi* (< sl. *voliti)* (vezi Luiza Seche, Mircea Seche, *Dicţionarul de sinonime al limbii române*, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1997, s. v.). Dar şi în acest caz avem a face cu o interpretare eronată a realităţii lingvistice: *a voi* nu este decât o variantă a verbului *a vrea* (< lat. *Volere*); vezi DLR, litera *V*, partea a 3-a, s. v. *vrea.*

XIX-lea, *vorovi* şi *voroavă* dispar complet din texte, fiind, peste tot, înlocuite de *vorbi* şi *vorbă*; b) faptul că *a vorbi – vorbă* apar, cu acelaşi semantism, în cele mai multe cazuri mai târziu decât *a vorovi – voroavă*, permite considerarea lor ca variante ale acestora din urmă; c) conţinutul preponderent verbal al majorităţii semnificaţiilor substantivelor *voroavă* şi *vorbă*, ca şi apariţia mai târzie a acestora faţă de verbele corespunzătoare *a vorovi* şi *a vorbi*, confirmă statutul de postverbale[70] ale substantivelor respective. Apariţia mai târzie a postverbalului *vorbă* a avut consecinţe şi asupra evoluţiei sinonimului parţial *cuvânt*, care „avea în limba veche o întrebuinţare mai deasă şi mai multe accepţiuni decât astăzi, când, în foarte multe cazuri, a fost înlocuit prin *vorbă*" (DA, s. v. *cuvânt).*

2. Exemplele ilustrative din schema prezentată conţin, pe lângă *a vorovi – a vorbi* şi *voroavă – vorbă*, forme concurente multă vreme în variantele (dialectele) vechii române literare[71], şi alte forme alterate sau „hibride", atestate în graiuri, iar unele dintre ele, sporadic, şi în limba veche, precum: *vorví*, *vorg'í*, *horbí*, *vorobí*, *vorog'í*, *vorozí*, respectiv *vórvă*, *voárvă*, *hórbă*, *voárbă*, *voroábă.*

Cu câţiva ani în urmă, Ion Gheţie[72] formula câteva principii fundamentale în cercetarea foneticii, morfologiei istorice şi a lexicului vechi românesc, atrăgând, totodată, atenţia că studiile de până acum „s-au limitat, de regulă, să stabilească corespondenţe între sunetele (formele) originare şi cele din româna literară, sărind de obicei peste fazele intermediare şi neglijând cei mai adesea fenomenele dialectale care n-au fost încorporate în norma supradialectală" (p. 7). Cercetarea istoriei cuvântului *vorbă* este edificatoare în acest sens. Au fost nesocotite variantele dialectale care constituie verigile intermediare între vechiul *vorovi* şi *vorbi.*

Cum am văzut, Gr. Creţu, S. Puşcariu, O. Densusianu (într-o primă etapă) admiteau, pe la începutul secolului trecut, că *a vorbi* ar fi putut rezulta din *a vorovi*, prin sincopa celui de al doilea *o* şi prin disimilaţia iui *-v-* (din *-rv-)* în *–b-*. Mai ales formele regionale, înregistrate în atlasele lingvistice şi în anchetele

---

70 Vezi Sextil Puşcariu, în DR III (1924), p. 838 şi DR IX (1938), p. 433.

71 Bineînţeles, între cele două forme nu se pot stabili, în realitate, graniţe ferme. Uneori, acelaşi scriitor foloseşte ambele variante, manifestând însă preferinţă pentru una dintre ele. De pildă, la Coresi predomină *vorovi*, deşi tot în scrierile lui este atestat *vorbi;* în *Învăţăturile lui Neagoe Basarab*, se întâlnesc mai ales *vorbi* şi *vorbă*, deşi, sporadic, apare şi *voroavă*; M. Costin utilizează curent *vorovi* şi *voroavă*, dar tot el foloseşte, probabil primul în Moldova, *vorbi* şi *vorbă;* la fel, Neculce şi Cantemir, în scrisul cărora abundă formele vechi, dar apare, rar, şi *vorbă;* cronicarii munteni utilizează, în schimb, *vorbi* şi *vorbă*, deşi folosesc destul de des şi *voroavă*; situaţia este diferită la Antim Ivireanul, la care numai sporadic apar *vorovi* şi *voroavă*, şi exemplele se pot înmulţi. Vor apărea, desigur, atestări noi care pot modifica, pe alocuri, raportul dintre cele două forme, dar care nu vor putea infirma constatarea, în ansamblu.

72 Vezi *Introducere în dialectologia istorică românească*, Bucureşti, 1994.

dialectale, reflectă tipurile de accidente fonetice capabile să valideze această ipoteză.

Dar înainte de a trece la examinarea acestor variante, se impun unele precizări rezultate din cercetarea textelor (literare) vechi. Astfel, faptul că în secolul al XVI-lea, verbul *a vorovi* (< ucr. *hovoriti*), pătruns iniţial în nordul teritoriului dacoromân, este atestat în Muntenia şi Moldova (inclusiv în toponimie şi antroponimie), dovedeşte în mod cert circulaţia lui generală în epocă. Apariţia mai întâi în Muntenia a variantelor *a vorbi – vorbă* şi folosirea lor predilectă în această parte, pe tot parcursul secolelor al XVII-Iea şi al XVIII-lea, ar putea permite presupunerea că în această zonă s-ar fi produs inovaţia care apoi s-ar fi difuzat în restul teritoriului (mai ales pe cale livrescă). Dar fiind vorba de inovaţii spontane care nu formează arii de răspândire, accidentele fonetice respective (sincopa lui *o* neaccentuat şi disimilaţia lui *-r-* din grupul *-rv-* în *-b-*) s-au putut produce oriunde şi oricând.

Mărturie în acest sens stau faptele dialectale de astăzi. *A vorovi* şi *voroavă* se regăsesc numai în graiurile din Transilvania (ALR II/I h 20, h 24, h 27, h 29, h 31, h 33, h 108, MN 6 875, 10, ALR SN V h 1 391, h 1 477, ib. VII h 1 965, ALRR – T I h 71, h 73, ib. II h 200, A I 21, 26), unde, cel mai adesea, concurează cu dialectalele *a grăi – grai*, *a băsădi – besadă* şi, fireşte, cu literarele *a vorbi – vorbă*. Varianta regională *vorví* este înregistrată, de asemenea, numai în graiurile de peste munţi, aşadar numai în aria *vorovi* (ALR I 1 322/80, ALRR – T I h 71/350, 399, 428, 429, 430, 431,432, 433, h 73/429, ib. II h 200/429, 432, A I 31, 35); acest fapt demonstrează în mod evident propensia spre pronunţarea sincopată a verbului *a vorovi*. De regulă, forma sincopată *a vorví* (*vorvésc*, *vorvéşti* etc.) înlocuieşte pe *a voroví* (*vorovésc*, *vorovéşti* etc.) şi, prin disimilaţia: *v - (r)v* > *v - (r)b*, devine *a vorbí* (*vorbésc*, *vorbéşti* etc.). Nu trebuie exclusă, pentru perioada modernă, influenţa literarului *a vorbí* (*vorbésc*, *vorbéşti* etc.). În mod firesc, postverbalele *vórbă* şi *voárbă* apar în aceleaşi zone, dar şi în câteva locuri din afara ariei *vorví* (<*vorovî*), adică din afara Transilvaniei (PELIMON, I. 150/22, IZV. V, 16, ARH. FOLK. VII, 53, MATEEVICI, O. I, 148, ALR I 1 367/305, ALR I/I h 28/295, 305, 337, 355, 359, ALRM I/I h 41/595, ALR II 3 711/345, A I 31, III 4 şi la I. Popovici, *Rumänische Dialekte*, p. 132[73]). S. Puşcariu[74] considera că varianta *vórvă* (ALR I 93/351, 595) ar fi provenit din *vórbă* prin asimilaţie consonantică îndepărtată (*v - b* > *v* - v), cu precizarea că schimbarea este mai puţin obişnuită. Dacă pentru puţinele cazuri înregistrate în aria *vorbă* (Muntenia şi Moldova), acolo unde vorbitorii rostesc curent *vorbă*, o asemenea explicaţie poate fi acceptată, pentru numeroasele cazuri aflate în aria *voroávă*, singura explicaţie rămâne disimilaţia: *v - (r)v* > *v - (r)b* (*vorvă* > *vorbă*). Numai aici vorbitorul,

[73] *Apud* G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, Iaşi, 1989, p. 28.

[74] În DR IX (1938), p. 407 şi în *Limba română*, vol. II. *Rostirea*, p. 130 (§ 62). Tot aici, p. 163 (§ 87), Puşcariu, reluând o idee mai veche, admite că *vorbi* a provenit din *voroví*, prin sincopa lui *o*.

abandonându-l pe *voroávă*, rosteşte *vórvă* sau *vórbă.* Astfel, în ALR I/I h 28, de exemplu, în întreaga Transilvanie se înregistrează numai două forme, *vórbă* şi *vórvă, voroávă* fiind complet înlocuită de aceasta din urmă. Disimilaţia *v - (r)v > v - (r)b* şi, în general, trecerea consoanelor *v – b* una în locul alteia se întâlneşte şi în alte cazuri: *sărbúşcă – Sârvúşcă* n. pr., *sérvus* „salut" – *sérbus*, *lódbă – lódvă* etc. Varianta învechită şi regională *vorobí* (HALIMA (1783), 20[v]/30, MARIAN, S. R. I, 131, TEAHA, C. N. 77) şi postverbalul, învechit şi regional, *voroábă* (CANTACUZINO, N. P. 76[v]/16, 150[v]/26, CIHAC, I, 320) au rezultat probabil tot prin trecere lui *-v-* la *-b-*, prin disimilaţie[75]. Forma *voárbă* (POP., ap. SLAVICI, O. P. 232, ALR I 1 558/302, ib. I/I h 28/30, 35, 61, 65, 77, 80, 315, A I 26) confirmă tendinţa spre metafonie[76], la nivelul graiurilor, a lui *ó* în poziţie *-ă*, din *vórbă*, la fel ca în cazul lui *voroávă* (< *voróvă*, postverbalul lui *voroví*), *voárvă* (< *vórvă*, postverbalul lui *vorví*).

Este posibil ca *voroví* (*vorovésc*, *vorovéşti* etc.) să fi devenit, în unele graiuri palatalizante, *vorog'í* (*vorog'esc*, *vorog'eşti* etc.)[77]. În urma sincopării, va fi rezultat *vorg'í* (*vorg'esc*, *vorg'eşti* etc.).

Pentru G. Ivănescu, variantele învechite şi regionale *hórbi* şi *hórbă* (frecvente în Moldova şi Transilvania), ca şi formele verbale cu labiala *b* şi cu labiodentala *v* palatalizate (*vorog'í, vorozí, vorg'í)* ar proba vechimea cuvintelor *a voroví – a vorbi* în partea de nord a teritoriului dacoromân. Potrivit concepţiei sale[78], palatalizarea labialelor şi transformarea lui *v-* (urmat de *o, u) > h-* s-au petrecut prin veacurile al XI-lea – al XII-lea, adică tocmai în perioada în care s-a manifestat influenţa ucraineană.

Bibliografie

A I, III = Material (manuscris) cules în anchetele dialectale efectuate de institutele de lingvistică ale Academiei, în anii 1949 ş. u.; I (Valea Crişului Negru), III (Valea Jiului).

ALIL = „Anuar de lingvistică şi istorie literară", I ş.u. Academia Română – Iaşi. Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Bucureşti, Editura Academiei Române, 1965 –.

ALR I = *Atlasul lingvistic român...* Partea I. MN (Material necartografiat).

[75] Ar fi putut rezulta şi sub influenţa lui *a vorbi – vorbă.*

[76] Cf. Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 636.

[77] Pentru aria palatalizării lui *v > g'*, vezi Dimitrie Macrea, *Palatalizarea labialelor în limba română*, în DR IX (1938), p. 142-143, şi h 5, 5[a]; pentru circulaţia formelor vechi cu *v > g'*, vezi Ion Gheţie, *op. cit.*, p. 87,

[78] Vezi *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iaşi, 1948, p. 168-170; *Istoria limbii române*, p. 332 şi 485. Pentru Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, p. 468-471, Em. Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, Bucureşti, 1968, p. 121, Marius Sala, *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române*, Bucureşti, 1970, p. 29, Ion Gheţie, *op. cit.*, p. 87, Andrei Avram, *Câteva cazuri de hipercorectitudine aparentă*, în *Probleme de etimologie*, Bucureşti, 2000, p. 84, palatalizarea labialelor şi a labiodentalelor este un fenomen târziu, petrecut după secolele al XV-lea – al XVI-lea.

ALR I/I = *Atlasul lingvistic român...* Partea I (ALR I), vol. I, Cluj, 1938.
ALR II/I = *Atlasul lingvistic român...* Partea a II-a (ALR II), vol. I, Sibiu-Leipzig, 1940.
ALR II = *Atlasul lingvistic român...* Partea a II-a. MN (Material necartografiat).
ALRM I/I = *Micul Atlas lingvistic român.* Partea 1 (ALRM I), vol. I, Cluj, 1938.
ALR SN V, VII = *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, vol. V, Bucureşti, 1966; vol. VII, Bucureşti, 1972.
ALRR–T I–II = *Atlasul Lingvistic român pe regiuni. Transilvania*, vol. I, Bucureşti, 1992; vol. II, Bucureşti, 1997.
ANTIM, O. = Antim Ivireanul, *Opere.* Ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, Editura Minerva, 1972.
AR = „Albina românească", Ieşi, I (1829) ş. u.
ARH. FOLK. = „Anuarul Arhivei de folklor". Cluj, Bucureşti, I (1932) ş. u.
B 1938 = *Biblia, adică dumnezeiasca scriptură a Vechiului şi a Noului Testament*, tradusă... de preoţii profesori Vasile Radu şi Gala Galaction, Bucureşti, 1938.
BIBLIA 1688 = *Biblia, adecă dumnezeiasca scriptură a Vechiului şi a Noului Testament.* Tipărită întâia oară la 1688... [ediţia a II-a], Bucureşti, 1988.
BUDAI-DELEANU, Ţ. = I. Budai-Deleanu, *Ţiganiada.* Ediţie îngrijită de J. Byck. Studiu introductiv de Ion Oană, [Bucureşti], Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, [1953].
BUL. COM. IST. = „Buletinul Comisiei istorice a României", Bucureşti, I (1915) ş. u.
CANTACUZINO, N. P. = Florian, *Numa Pompilius, al doilea crai al Romii...*, tălmăcit de I[oan] C[antacuzino], 1796; ms. BAR, cota *1550.*
CANTEMIR, HR. = Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, publicat sub auspiciile Academiei Române... de Gr. G. Tocilescu, Bucureşti, 1901.
CANTEMIR, I. I. = Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, I-II. Ediţie îngrijită şi studiu introductiv de P. P. Panaitescu [şi] I. Verdeş, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1965.
CIHAC, I. = A. de Cihac, *Dictionnaire d'etymologie daco-romane.* Vol. 1. *Elements latins...*, Francfort, Berlin, Bucarest, 1870.
CM I–II = *Cronicari munteni.* Ediţie îngrijită de Mihail Gregorian. Studiu introductiv de Eugen Stănescu; I: Stolnicul Constantin Cantacuzino, Anonimul Cantacuzinesc, Radu Popescu; II: Radu Greceanu, Anonimul Brâncovenesc, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1961.
COD. VOR.^{2} = *Codicele voroneţean.* Ediţie critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1981.
CORESI, EV. = Diaconul Coresi, *Carte cu învăţătură* [1581], publicată de Sextil Puşcariu şi Alexie Procopovici, Bucureşti, Atelierele grafice Socec et Comp., 1914.
CORESI, L. = Diaconul Coresi, *Lucrul apostolesc. Apostolul*, [1563], Bucureşti, Cultura Naţională, 1930 (Academia Română. Secţiunea Literară. Texte de limbă din sec. XVI, reproduse în facsimile, îngrijite de I. Bianu).
CORESI, TETR. = *Tetraevanghelul* diaconului Coresi [1560-1561]. Reimprimat după ediţia primă... de... Gherasim Timuş Piteşteanu. Cu o prefaţă de Constantin Erbiceanu, Bucureşti, 1889.
M. COSTIN, O. = Miron Costin, *Opere.* Ediţie critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, [Bucureşti], Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1958.N. COSTIN, L. = Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării*

Moldovei de la zidirea lumii până la 1601. Ediţie cu o introducere de loan Şt. Petre, Bucureşti, Fundaţia pentru Literatură şi Artă, 1942.

N. COSTIN, L.[2] = Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 şi de la 1709 la 1711*, *Opere*, 1. Ediţie cu un studiu introductiv, note, comentarii, indice şi glosar de Const. S. Stoide şi I. Lăzărescu. Prefaţă de G. Ivănescu, Iaşi, Editura Junimea, 1976.

CREANGĂ, A. = Ion Creangă, *Scrierile lui...*, vol. II, *Amintiri din copilărie*, Iaşi, Tipolitografia H. Goldner, 1892.

CREANGĂ, P. = Ion Creangă, *Scrierile lui...*, vol. I, *Poveşti*, Iaşi, Tipolitografia H. Goldner, 1890.

DA = (Academia Română) *Dicţionarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Tomul I. Partea I: *A–B*. Bucureşti, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea, 1913; Tomul I. Partea II: *C*. Bucureşti, Tipografia Ziarului „Universul", 1940; Tomul I. Partea III. Fascicula I: *D–De*. Bucureşti, Universul, Intreprindere Industrială a Statului, 1949; [Fascicula II: *De–Desţina*; şpalt, 1948]; Tomul II. Partea I: *F–I*. Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului. Imprimeria Naţională, 1934; Tomul II. Partea II. Fascicula I: *Ĵ–Lacustru*. Bucureşti, Tipografia Ziarului „Universul" S. A., 1937; Tomul II. Partea II. Fascicula II: *Ladă–Lepăda*. Bucureşti, Tipografia Ziarului „Universul" S. A., 1940; Tomul II. Partea II. Fascicula III: *Lepăda–Lojniţă*. Bucureşti, Tipografia Ziarului „Universul" S. A., 1948.

DERS = *Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-române. 1374-1600*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1981.

DEX = *Dicţionarul explicativ al limbii române*. Ediţia a II-a. Conducătorii lucrării: acad. Ion Coteanu, Lucreţia Mareş. Academia Română. Institutul de Lingvistică din Bucureşti. Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1996.

DLR = (Academia Română) *Dicţionarul limbii române*. Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur şi acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala şi acad. Gheorghe Mihăilă. Bucureşti, Editura Academiei. Tomul VI. Litera *M*: 1965–1968; Tomul XIII. Partea 1 şi a 2-a şi a 3-a. Litera *V* şi literele *W, X, Y*: 1997–2005.

DM = *Dicţionarul limbii române moderne*, sub direcţia prof. univ. D. Macrea. Academia Română, Institutul de Lingvistică din Bucureşti. Bucureşti, Editura Academiei Române, 1958.

DOC. Î. (XVI)= *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*. Text stabilit şi indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena loniţă, Alexandru Mareş şi Alexandra Roman-Moraru. Introducere de Alexandru Mareş, Bucureşti, Editura Academiei, 1979.

DOSOFTEI, MOL. = D. Puşchilă, *Molitvelnicul lui Dosoftei*. Studiu de..., Bucureşti, 1914 (extras din Analele Academiei Române, seria II, tom. XXXVI, 1913-1914. Memoriile Secţiunii Literare, p. 1-114).

DOSOFTEI, O. I = Dosoftei, *Opere*, I. *Versuri*. Ediţie critică de N. A. Ursu. Studiu introductiv de Al. Andriescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1978.

DOSOFTEI, V. S. = Mitropolitul Dosoftei, *Viaţa şi petreacerea svinţilor*, Iaşi, 1682-1686.

DR = „Dacoromania", Cluj, I (1920-1921) ş. u.

DRH = *Documenta Romaniae historica*, Bucureşti, Editura Academiei, *A. Moldova*, I (1975) ş. u.; *B. Ţara Românească*, I (1966) ş. u.

FN = Emil Vârtosu, *Foletul novel. Calendarul lui Constantin-Vodă Brâncoveanu. 1693-1704*, Bucureşti, 1942.

FOLC. TRANSILV. = *Folclor din Transilvania*, [Bucureşti], Editura pentru Literatură, vol. I (1962) ş. u.

FURNICĂ, D.C. = Dum. Z. Furnică, *Documente privitoare la comerţul românesc. 1473-1868*, Bucureşti, Tipografia România Nouă, 1931.

GCR I—II = M. Gaster, *Chrestomaţie română*, Leipzig-Bucureşti, F. A. Brockhaus-Socec & Co., 1891.

GOLESCU, P. = [Dinicu Goleseu,] *Adunare de pilde bisericeşti şi filosofeşti...*, Buda, 1826.

GORJAN, H. = I. Gherasim Gorjan, *Halima sau povestiri mitologhiceşti arăbeşti...*, tom. I şi II, [Bucureşti], 1835.

GRAIUL, I = *Graiul nostru. Texte din toate părţile locuite de români*, publicate de I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Sperantia, Bucureşti, Socec & Co., 1906.

GR. S. = „Grai şi suflet", Bucureşti, I (1923) ş. u.

HALIMA (1783) = *Halima sau Povestiri mitologhiceşti arabeşti, pline de băgări de seamă şi de întâmplări foarte frumoase şi de mirare...* traduse de I. Gherasim Gorjan. Tom. I–IV. [Bucureşti]. I–II: 1835; III: 1837; IV: 1838.

IZV. = „Izvoraşul", Turnu-Severin, I (1920) ş. u.

Jahresb. / Jr. = „Jahresbcricht des Institute fur rumänische... zu Leipzig". I (1894) ş. u.

JARNÍK – BÂRSEANU, D. = Ioan Urban Jarník şi Andrei Bârseanu, *Doine şi strigături din Ardeal.* Ediţiunea Academiei Române, Bucureşti, 1885.

LR = „Limba română", I ş. u. Academia Română. Institutul de Lingvistică, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1952 –.

MARIAN, S. R. I–III = Sim. Fl. Marian, *Sărbătorile la români.* Studiu etnografic, vol. I-III, Bucureşti, 1898-1901.

MATEEVICI, O. = Alexei Mateevici, *Opere.* Ediţie critică de Ion Nuţă, Efim Levit, Sava Pânzaru, vol. I, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1993.

MAT. FOLK. = *Materialuri folkloristice.* Culese şi publicate... prin îngrijirea lui Gr. G. Tocilescu, Bucureşti, Tipografia Corpului Didactic, 1900.

MINEIUL (1776) = Chir Chesarie, episcopul Râmnicului, *Mineiul*, luna lui octombrie..., 1776.

MOXA, C. = Mihail Moxa, *Cronica universală.* Ediţie critică, însoţită de izvoare, studiu introductiv, note şi indici de G. Mihăilă, Bucureşti, Editura Minerva, 1989.

NEAGOE, ÎNV. = *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie.* Text ales şi stabilit de Florica Moisil şi Dan Zamfirescu. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv şi note de Dan Zamfirescu şi G. Mihăilă, Bucureşti, Editura Minerva, 1970.

NECULCE, L. = Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei* şi *O samă de cuvinte.* Text stabilit, glosar, indice şi studiu introductiv de Iorgu Iordan. Ediţia a II-a, revăzută, [Bucureşti], Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1959.

N. TEST. 1648 = *Noul Testament* tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ştefan, [reeditare], Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Albei-Iulia, 1988.

T. PAPAHAGI, M. = Tache Papahagi, *Graiul şi folclorul Maramureşului*, Bucureşti, Cultura Naţională, 1925.

PELIMON, I. = Al. Pelimon, *Impresiuni de călătorie în România*, Bucureşti, Imprimeria Naţională a lui Iosif Romanov et Comp., 1858.

R. POPESCU, CM I = Radu Popescu, în *Cronicari munteni*, I, Bucureşti, 1961.

PRAV. = *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*, însoţită... de... *îndreptarea legii* a lui Matei Basarab. [Ediţie] de S. G. Longinescu, Bucureşti, Carol Göbl, 1912.

PR. DRAM. = *Primii noştri dramaturgi.* Ediţie îngrijită şi glosar de Al. Niculescu, [Bucureşti], Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, [1956].

PSALT. HUR. = *Psaltirea Hurmuzaki* [ms. BAR, cota *3077*],

RRL = „Revue roumaine de linguistique (Romanian Review of Linguistics)", I ş.u. Bucureşti, Editura Academiei Române, 1963 –.

SCL = „*Studii şi cercetări lingvistice*", I ş.u. Institutul de Lingvistică din Bucureşti, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1950 –.

SLAVICI, O. P. = Ioan Slavici, *Opere*, I. *Poveşti.* Text ales şi stabilit la volumul I: Dumitru Pop, Ion Şeulean. Octavian Şchiau, Constantin Mohanu. Cronologia vieţii şi a operei, cronologia receptării critice şi glosar: Constantin Mohanu. Note: Dumitru Pop, Bucureşti, Editura Minerva, 2000.

STOICESCU, S. D. = Nicolae Stoicescu, *Sfatul domnesc şi marii dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVIT)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1968.

ŞTEFANELLI, D. C. = T. V. Ştefanelli, *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc*, Bucureşti, Socec, 1915.

TEAHA, C. N. = Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crişului Negru*, [Bucureşti], Editura Academiei, 1961.

VARLAAM, C. = Varlaam, *Cazania (1643).* [Ediţie de J. Byck], Bucureşti, Editura Fundaţiilor, 1943.

VARLAAM, O. = Varlaam, *Opere. Răspunsul împotriva catihismului calvinesc.* Ediţie critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mirela Teodorescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1984.

ZRPh = „Zeitschrift fur romanische Philologie", Halle, I (1876) ş. u.

Statutul locuţiunilor şi al expresiilor în *Dicţionarul limbii române* al Academiei. Studiu de caz – expresii din *Hronograf den începutul lumii* (ms. *3517*) neînregistrate în DA şi DLR

MIOARA DRAGOMIR*

The Status of Phrases and Expressions in the Romanian Language Dictionary. *Case Study – Expressions from* Chronicle from the Beginning of the World *(ms.* 3517*) not Recorded in DA and DLR*

Abstract: *In contrast to what is stated in the old series of* The Romanian Language Dictionary (DA), *written under the aegis of the Academy, regarding the integration of phrases and expressions into lexicographic schemes, in the norms of the new series of the* Dictionary (DLR) *there is an entire chapter in which it is stated how these structures should be recognized and treated. One criterion requires that such a structure be "established through consequent usage". Regarding the old period of the Romanian language, however, the problem needs to be treated differently, since the usage cannot be verified. In such a case, how do we recognize a stable expressive structure in a XVII*th *century text as ours,* Chronicle from the Beginning of the World, *in which there are hundreds of phrases and expressions? Here is a list of those that appear in other old texts, those recorded in* DA *and* DLR, *but which appear only in popular or modern texts, without being recorded in old texts, as well as those not recorded in* DA *and* DLR. *Regarding the latter, we intend to discuss each of them and to prove that there are phrases and expressions that should be recorded in the second edition of The* Romanian Language Dictionary, *according to the criteria from the norms stating this type of constructions.*

Keywords: *idiomatic constructions, linguistic use, figurative use.*

1. Structurile expresive cu formă fixă sunt înregistrate atât în seria veche, cât şi în seria nouă a *Dicţionarului limbii române* al Academiei, ca parte distinctă a unui articol. În *Raportul către Comisiunea Dicţionarului* publicat în seria veche, Sextil Puşcariu prezintă doar câteva scurte referiri la aceste construcţii, în partea a treia, intitulată *Tipărirea materialului*, pentru a preciza locul lor în cadrul articolului: „Idiotismele şi locuţiunile proverbiale urmează după clasarea înţelesurilor, cu alineat nou, aşezându-se înaintea lor semnul #" (p. XL). În *Normele* din seria nouă a Dicţionarului, referirile la construcţiile

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2, România (http://philippide.ro/persoane/mioara_dragomir.html).

idiomatice sunt structurate într-un capitol special, *Unităţi frazeologice: locuţiuni, expresii, proverbe, ghicitori*, în care se indică criteriile de diferenţiere între locuţiuni, sintagme, expresii, locul acestora, o întreagă serie de probleme care ţin de semantică şi de tehnica lexicografică sub care sunt introduse în cadrul articolului. De asemenea, se delimitează o seamă de situaţii în care aceste structuri, în special expresiile, necesită diferite modalităţi de definire. În cazul expresiilor, în normele dicţionarului tezaur se precizează câteva criterii prin care acestea se disting de celelalte tipuri de structuri, ca unităţi frazeologice fixe: 1) sunt construcţii cu formă stabilă; 2) cristalizarea lor este realizată şi „consacrată printr-un uz îndelungat" (p. 178); 3) în întregul lor, au altă valoare semantică decât fiecare termen luat separat; 4) prezintă expresivitate ridicată.

2. În cazul textelor vechi, ca, de pildă, cele din secolul al XVII-lea, problema cristalizării expresiilor şi locuţiunilor trebuie pusă diferit, deoarece, din cauza mai multor factori, consacrarea prin uz nu poate fi întotdeauna verificată. Literatura noastră veche este, în cea mai mare parte, una de traduceri religioase, în care structurile stabile expresive apar mai rar. În scrierile originale sau în traducerile cu altă temă decât cea religioasă, pot apărea expresii care circulau în epocă şi care, probabil, sunt în uz din secolele anterioare, dar fie au fost surprinse în puţine scrieri, fie nu se regăsesc deloc în texte şi, de aceea, nu au putut fi înregistrate ca atare în DLR. Uneori, prin intermediul traducerilor, au putut pătrunde expresii străine traduse, care au rămas în limbă şi, în acest caz, este dificil de departajat o construcţie care aparţine limbii române de una care este împrumutată. În alte cazuri, pur şi simplu, o expresie poate căpăta o formă universală, generată de situaţii de viaţă similare la diferite popoare.

3. În textul *Hronograf den începutul lumii* (ms. *3517*), traducere din limba greacă, datată de noi 1658-1661[1], apar foarte multe expresii şi locuţiuni, care indică atât redarea într-un mod participativ a textului original, cât şi o bună cunoaştere a limbii române de către traducător, pe care noi l-am identificat, pe baza metodei pe care o propunem în volumul al doilea al cărţii *Hronograf den începutul lumii (ms.* 3517*). Studiu lexicologic* (Dragomir 2017) şi a unei sume de argumente consistente de ordin lingvistic şi filologic, în persoana cărturarului Nicolae Milescu Spătarul. O bună parte dintre construcţiile fixe pe care le-am identificat în *Hronograf* au fost înregistrate în DA şi DLR în diferite texte vechi: *a-şi aduce aminte*, *a-i fi* (cuiva) *aminte*, *a lua aminte*, *cu amar*, *pre ascuns*, *cu asupră*, *a-şi băga capul* (pentru cineva), *a-şi pune capul* (pentru cineva), *a mânca capul* (cuiva), *(sângur) cu capul său (lui)*, *a urla* (cuiva) *capul*, *pre cătinel*, *într-un*

[1] Copierea ms. *3517*, care cuprinde prototipul copiilor care s-au păstrat, a putut fi terminată între acest interval şi înainte de 1672, după cum am arătat în capitolul *Datarea ms.* 3517*, din cartea* Hronograf den începutul lumii *(ms.* 3517*). Probleme de filologie*; vezi Dragomir 2007.

chip, *a da învăţătură*, *cu deşert*, *în deşert*, *în divuri*, *în chipuri*, *a spune (tot) cu dreptul*, *a face rugă*, *a-şi face voie rea*, *faţă la faţă* (foarte des folosită în *Hronograf*), *a-i fi cuiva voia să...*, *cu (mare) grijă*, *a şti har*, *de la adâncul inimii*, *inimă rea* (cu sensul 'întristare, mâhnire, amărăciune'), *a avea inimă împietrită*, *a i se împietri cuiva inima*, *a-şi împietri inima*, *a-i fi inima împietrită*, *a (-şi) pleca inima*, *cu toată inima*, *de iznoavă*, *fără leac de*, *nici leac*, *în loc*, *în loc de*, *la un loc*, *la loc*, *a-şi lua ziua bună*, *a lua cu bine* (pe cineva), *a-şi lua iertăciune*, *în lung şi-n lat*, *a-şi pierde mintea*, *a scoate den minte*, *(a fi) cu mână tinsă*, *de moarte*, *cu limbă de moarte*, *de nimic*, *a face* (cuiva) *parte*, *a (nu) avea parte*, *a paşte prilejul*, *a pune pe cineva la pământ*, *a-i părea* (cuiva) *bine*, *a părea şagă*, *cât un păr den cap*, *a hir a păr*, *a nu rămâne*, *a nu se alege*, *piatră pespre piatră*, *a mânca pâinea şi (sarea)* (cuiva), *de poveste*, *de mult preţ*, *a prinde de veste*, *a pune gând (sau cuget) (rău* sau *bun)*, *a fi de râs*, *a-ş face râs* (de cineva), *a pune sau a trece supt sabie*, *a băga seamă* (ceva sau pe cineva), *a da seamă*, *a ţine în seamă*, *de sârg*, *cu (pre) strâmbul*, *a schimba feţe*, *a sta spre (sau cu) rugă*, *pre strâmbătate*, *pre tainã*, *din temelie*, *cu totului tot*, *cu totul tot*, *de tot*, *toţi cu totul*, *de (toată) treaba*, *a face val*, *a ţine lege cu cineva*, *a ţine mânie*, *a ţine rău* (pe cineva), *într-umere*, *de-a umăr*, *a umere*, *a avea val*, *a face val*, *de-a valoma*, *cu voie şi făr' voie*, *a da veste*, *fără veste*, *în vârstă*, *în toată vârsta* (peste 80 de construcţii stabile expresive de acest tip).

Destul de multe construcţii idiomatice, însă, sunt înregistrate în DA şi DLR în texte moderne, populare etc., dar nu şi în texte vechi: *a avea voie*, *(nice) odănăoară cu capul* (cu forma *odată cu capul!*, *(pre)cum să cade* (folosită des în *Hronograf*), *a da cale*, *a fi cu cale*, *fără cale*, *a ţine calea*, *a zice cuvinte pre cale*, *a lua colac*, *cu cumpăt*, *în două cu*, *a face (în) (mici) fărâme*, *fă cum vei face*, *a face silă*, *a fi (cu) bănat*, *a-i fi cuiva grijă să...*, *a-şi pierde firea*, *cu foc*, *ca frunza şi ca iarba*, *într-un glas* (în *Honograf* des întrebuinţată), *gură cu gură*, *a-i fi inima la loc*, *a ţine inemă să*, *a lua credinţa cuiva*, *mică de ceas*, *a-şi ieşi den minte*, *a fi ieşit din minte*, *cât clipala ochiului*, *a socoti ca (pe) ochii săi*, *a (i) se sui perii în vârful capului*, *a nu lăsa piatră pespre piatră*, *a primi cu pâine*, *a se rupe preţul*, *a fura pe cineva somnul*, *a-şi da sufletul*, *fecior de suflet*, *a şti de ştirea cuiva*, *tot ca unul* (circa 40 de structuri stabile din această categorie).

4. O altă parte din construcţiile expresive stabile pe care le-am întâlnit în *Hronograf*, însă, nu apar în DA şi DLR. Deşi nu există nici un indiciu referitor la uz, noi considerăm că şi acestea sunt unităţi frazeologice stabile expresive, locuţiuni şi expresii, şi le vom supune analizei pentru a arăta că fac parte din această categorie şi trebuie înregistrate ca atare[2]. Construcţiile idiomatice sunt şi ele forme ale discursului repetat (Coşeriu 1992-1993), cu un grad de expresivitate ridicat. Prezenţa lor în număr mare într-o scriere veche de pe la mijlocul secolului al XVII-lea şi faptul că traducătorul a preferat astfel de forme

[2] În general, problematica construcţiilor idiomatice a fost studiată; vezi Andriescu 1956; Iordan 1944; Dumistrăcel 1980; Şăineanu 1999; Oprea 2001.

de exprimare expresive, demonstrează o bună cunoaştere a limbii şi dorinţa de a comunica informaţia din textul grecesc prin participare intensă şi cât mai pe înţeles.

Lărgim discuţia asupra acestor structuri aici[3], din perspectiva criteriilor *Dicţionarului limbii române*, pe care le amintim la fiecare construcţie în parte, arătând de ce considerăm structurile pe care le vom prezenta – peste 30 la număr – drept expresii sau locuţiuni, după cum urmează:

– structura *a da zile multe pe puţine* se află în contextul: *Ca păcurarii vii la mine, mişeale? Ce te-au purtatu păcatele tale a da dzile multe pre puţine?* f. 64^{r}. Este vorba despre o construcţie stabilă, o expresie, cu sensul ʻa-şi pune viaţa în pericol; a riscaʼ. Această îmbinare are expresivitate ridicată datorită faptului că, pentru a surprinde importanţa momentului pe care îl prezintă, traducătorul transmite ideea printr-o exprimare de tip proverbial, în manieră populară, aşa cum apare, de exemplu, în poveşti. Fragmentul este tradus liber şi textul în care apare expresia în discuţie aparţine traducătorului, căci în textul grecesc (K) momentul narativ respectiv este prezentat mai pe scurt: ʻΟ δε Γολιὰθ […] ἐγέλασεν καὶ ἐσύκωσεν τὸ σίδερον ὁποῦ εἶχεν εἰς το πρόσωπον νὰ τὸν ἰδῇ καλλήτερα [πγ'] (= Goliat [...] râse şi îşi ridică fierul pe care îl avea pe faţă, ca să-l vadă mai bine).

– structura *a-i fi cuiva de rând* apare în contextul: *I-au făcut cinste mare şi l-au întrebatu cum i-au fostu de rînd de au găsit acea piatră scumpă* f. 96^{r}. Sensul întregii structuri este ʻa i se întâmpla (cuiva) săʼ, iar sensul fiecărui element în parte este diferit de sensul îmbinării. Construcţia este una cristalizată şi are expresivitate în ansamblul ei.

– structura *a-i fi cuiva ceva la mână* apare în contextul: *Nu te mîhni nimic, că mîne ţ-a hi viia la mînă* f. 83^{v}. Această îmbinare se constituie într-o expresie cu sensul ʻa avea, a posedaʼ şi prezintă o exprimare de tip familiar. Sensul fiecărui element al construcţiei este diferit de sensul construcţiei în întregul ei şi, chiar dacă nu a fost înregistrată în dicţionare în texte vechi, expresia ca atare este cristalizată şi, foarte probabil, era folosită adesea oral.

– structura *a fi (ceva) pe mâna cuiva* se află în contextul: *Pre cei trei otroci i-au pus la boierie, iară pre Daniil l-au pus să hie toată sama casăi împăratului pre mîna lui* f. 116^{r}. Această îmbinare este o expresie şi are sensul ʻa fi în seama cuiva, a fi în grija cuivaʼ. Expresivitatea construcţiei este dată de folosirea în context figurat a cuvintelor.

– structura *a fi cu păcat* se află în contextul: *Fraţilor, să nu-l omorîm, ce să-l vindem, să să ducă, să nu să mai ştie de numele lui. Că va fi cu păcat de-l*

[3] În lucrarea citată despre lexicul *Hronografului*, vol. I, cap. *Locuţiuni, expresii şi alte structuri cu valoare expresivă*, am identificat aceste structuri şi am prezentat contextele în care apar în manuscris, fără a insista asupa analizei şi fără a le discuta din perspectiva normelor *Dicţionarului limbii române*. Ne propunem aceste demersuri în articolul de faţă.

vom omorî, că acesta ni-i frate f. 20^{r}. Îmbinarea este o locuţiunea verbală cu sensul ‘a păcătui’, cristalizată de-a lungul timpului, după cât se pare, prin folosire orală frecventă.

– structura *a fi cuiva (şi) tată şi mamă* se află în contextele: *Şi-i mîngîia Irimiia cu cuvinte bune şi-i lua cu bine şi le da nădeajde că-i va scoate Dumnădzău preste puţină vreame şi tuturor le era toată nădeajdea pre Irimiia prorocu. Şi tată, şi mamă, el le era într-acea robie* f. 106^{v}; *Şi acolea i-au făcut moarte jidovii ceiia ce i-au purtat Irimiia pren robie, de le-au fostu tată şi mamă, şi-i lua cu cuvinte dulci şi apoi i-au scos şi den robie* f. 111^{r}. Construcţia este o expresie cu sensul ‘a fi bun cu cineva; a se purta cu mare grijă faţă de cineva’ şi are valoare expresivă prin utilizarea cuvintelor în context figurat. În afară de aceasta, enumerarea aduce un plus de expresivitate, iar repetarea ei în *Hronograf* demonstrează că era o construcţie cristalizată şi, probabil, des folosită mai ales oral, ceea ce îi conferă statut de structură stabilă expresivă, de expresie.

– structura *(a se face) de-a firea* se află în contextul: *Pariju, dac-au încăput la bine şi la milă, s-au făcut mai de-a hirea şi mai frumos decît toţi fraţii lui* f. 132^{r} este o locuţiune adjectivală cu sensul ‘arătos, chipeş’, folosită într-o exprimare familiară, de tip popular.

– structura *a să aprinde de la inemă* este o expresie cu sensul ‘a-i părea rău; a se umple de necaz’. Construcţia a căpătat expresivitate şi statutul de expresie datorită sensului figurat al verbului *a aprinde*. În DA (s.v. *aprinde*) se specifică „despre sentimente vii, pasiuni sau manifestări ale lor” şi se indică sensul ‘a izbucni, a se încinge’. În *Hronograf*, expresia apare în contextul: *Vădzînd pre acel bonic bulgari că supusă pre toţi bonicii, să aprindea //* f. 403^{r} *de la inemă.* Acest text nu are echivalent în textul grecesc (v. K p. 365), ci face parte dintre fragmentele de traducere interpretativă liberă, cu o exprimare a traducătorului încărcată de expresivitate.

– structura *a i se aprinde inima de (mânie, dor etc.)* este o expresie atât datorită gradului ridicat de expresivitate, conferit de utilizarea figurată a verbului *a aprinde*, cât şi prin folosirea repetată a acestei construcţii în *Hronograf*, în contextele: *Atunce Iosif nu mai putu ţinea, că i să aprindea inema de jealea fraţilor săi, unde plîngea aşea cu seate unul de alalt* f. 24^{v}; *Împăratul, ca un vrăjmaş svintelor icoani, ş-au şi luat prepus spre împărăteasa că are icoani ascunsă şi să închină la dînsăle şi i să aprinsă inema de mînie* f. 383^{r}.

– structura *a-i bate inima la ceva*, este o locuţiune verbală cu sensul ‘a prefera, a-i plăcea’. În *Hronograf* se află în contextul: *Să bizuiia ei toţ tăriei lor şi părăsîsă a să mai închina lui Dumnădzău, ce să închina cine la ce-i bătea inema* f. 6^{r}. Expresivitate acestei construcţii este conferită şi de sintaxa neaşteptată, care prezintă un complement indirect într-un context în care, de obicei, se foloseşte numai subiectul şi predicatul (*a bate inima*), eventual cu diferite complemente de mod (*tare, încet, neobişnuit* etc.). Construcţia concepută în

această structură este permisă de valoarea intranzitivă a verbului, care face ca sensul mesajului să se refere tocmai la complementul indirect, iar verbul să fie folosit în acest context în sens figurat.

– structura *a fi ghimp la inimă* este o construcţie stabilă, cu expresivitate ridicată datorită folosirii figurate a substantivului *ghimp*. Sensul structurii în ansamblu ‘a avea grijă mare din cauza cuiva’, este diferit de al fiecărui element în parte. În *Hronograf*, această expresie apare în contextul: *Iară la inema lui totu-i era ghinpu pentru Chira, că va agiunge de-i va lua împărăţiia* f. 118^{r}.

– structura *a-şi înălţa inima* este o construcţie idiomatică, mai precis o expresie cu semnificaţia ‘a se mândri, a fi trufaş’. Expresivitatea acestei structuri este conferită de contextul figurat al folosirii cuvintelor. În *Hronograf*, expresia se află în textul: *Iară apoi ş-au prea înălţat inema şi pre nime nu mai ţinea în samă* f. 91^{v}.

– structura *a se înşela cu inima* este o expresie cu sensul ‘a fi încrezut, a fi trufaş’. Chiar dacă nu este înregistrată ca atare, calitatea de structură stabilă a acestei construcţii este probată de repetarea în cel puţin două contexte din *Hronograf*: *Întoarce-te către mine, părintele tău, şi socoteaşte de vedz şi nu te înşela cu inema a te întoarce către faraon, nice către eghipteanii cei păgîni* f. 27^{r}; *Ezechiia, vădzîndu atiţia împăraţi că vin la dînsu şi să pleacă lui, iară elu s-au fost înşelîndu cu inema şi s-au fostu mărind* f. 94^{r}.

– structura *a se lipi (cuiva) cineva de inimă* este o expresie cu sensul ‘a-i plăcea de cineva, a se îndrăgosti’ şi are expresivitate prin folosirea figurată a verbului *a lipi*: *Unde o vădzu Olofer atîta frumoasă şi iscusită, i să lipi de inemă şi o întrebă ce, cum ieste* f. 125^{r}.

– structura *a i se ucide de inimă cuiva* este o expresie cu sensul ‘a se supăra, a se irita’. Construcţia capătă expresivitate datorită folosirii figurate a verbului *a ucide* şi poziţiei de complement indirect a substantivului *inimă*, care este precedat de prepoziţia *de*, într-o structură mai puţin obişnuită. Această stuctură stabilă apare în contextul: *Dară era foarte amară acea apă şi nu putea nime să bea de dînsă. Şi li să ucisă de inimă jidovilor şi grăiră can cu cîrteală către Moisi şi dzîsără* f. 39^{r}. Prin expresia în discuţie, traducătorul redă o propoziţie în care verbul are sensul figurat ‘ἐβαρύνετο ἡ καρδιά’, ‘s-a îngreunat inima’ din pasajul: Καὶ δεν εὕρισκαν νερόν να πιούν [...] καὶ ἐβαρύνετο ἡ καρδιά του λαού των’Εβραίων κατὰ Μωϋσεως καὶ ἔλεγαν του [νθ΄] (p. 59) (= Şi nu au găsit apă să bea [...] şi i s-a îngreunat inima poporului evreu spre Moise şi i-a spus...).

– structura *a se săgeta la inemă* traduce unele contexte figurate şi se încarcă de expresivitate datorită verbului *a săgeta*. Construcţia apare în mai multe locuri în *Hronograf* şi, prin repetare, i se instituie un statut de expresie. În fragmentul *Şi unde o vădzu împăratul aşea frumoasă, s-au săgetat la inemă cu dragostele ei* f. 8^{r}, sintagma traduce fragmentul έμεινε εξεστηκώς όποῦ τὸ κάλλος τῆς (= Rămase devorat de frumuseţea ei) din fraza: Καὶ ὡς τὴν είδεν

έμεινε εξεστηκώς όποῦ τὸ κάλλος τῆς καὶ ἠθέλησεν νὰ πληρώση τὴν επιθυμίαν τοῦ μέτ᾽αὐτῆς [κε΄] (p. 25) (= Şi cum o văzu, a rămas devorat de frumuseţea ei şi vru să-şi împlinească dorinţa cu ea). În alt loc: *Şi o prăviia David şi să uita frîmseaţălor ei şi-l săgetă la inemă dragostele ei şi în loc trimisă de o şi luară şi o adusără la împăratul* f. 69^{v}, construcţia redă o formulare, de asemenea, figurată: Καὶ ἐπιάσθη ἀπὸ τὸ ἀγγίστρη τῆς εὐμορφίας (p. 86) (= Şi se prinse în undiţa (în mrejile) frumuseţii). Construcţia mai apare şi într-un alt pasaj, cu o conotaţie diferită, însă cu aceeaşi forţă expresivă: *Numai ce s-au mirat şi l-au şi săgetat la inemă cuget rău* f. 256^{v}. În acest context traduce verbul ἐθυμώθη ‘a se mânia’:᾽Εθυμώθη κατὰ τῆς Βασιλίσσης [σξε΄] (p. 265) (= Se mânie pe împărătească). Expresia mai apare şi în alt loc, fără determinări: *Cum vădzu armaşul capul fiiu-său, cum l-au şi cunoscut şi-l săgetă la inemă şi începu a plînge cu amar* f. 118^{v}. Dacă în *Hronograf* apare în mai multe locuri, cel mai probabil această expresie a circulat în epocă şi, probabil, apare şi în alte texte.

– structura *a împunge cu cuvântul (cu cuvinte)* nu este considerată ca expresie în DA, unde pentru unul din sensurile verbului *a împunge* se specifică „despre vorbe care produc durere”, iar sensul este figurat ‘a înţepa (cu vorba), a pişca, a răni, a ofensa (prin aluziuni înţepătoare)’. Datorită sensului figurat al verbului şi prezenţei în multe locuri în *Hronograf*, am considerat această structură drept construcţie idiomatică stabilă, mai precis o expresie cu sensurile ‘a îndemna’ (1) şi ‘a certa, a ocărî’ (2): (1) *Acel spurcat de duhovnic, tot împungea pre împăratul cu cuvinte şi-l nevoia să-l lasă pre Arie să cînte svînta liturghie cu patriarhul şi cu alalţi arhierei* f. 205^{v}; (2) *De cîte ori vrea spune cătră împărăteasa o cazanie, tot o împungea cu cuvîntul pentru lăcomiia* f. 236^{r}; *Împăratul, dacă vădzu că-l împunge patriarhul cu cuvinte dreapte şi i le loveaşte în obraz, ş-au rădicat împăratul mîna ş-au dat palmă patriarhului* f. 337^{v}; *Împărăteasa vădzînd fapteli ceale rreale a fiiu-său, a împăratului, şi strâmbătăţîle a frăţîne-său, a Vardei, nu putea să tacă, să nu-i împungă cu cuvîntul şi să-i înveaţă pentru bineli lor* f. 395^{v}, cf. f. 399^{v}, f. 400^{v}, f. 406^{v}, f. 423^{r}, f. 448^{r}.

– structura *a se lăsa în pradă* este o expresie cu sensul ‘a începe să prade, să jefuiască’, cu o expresivitate sporită datorită aspectului incoativ al verbului şi structurii sintactice pe care o prezintă, adică un complement indirect exprimat prin substantiv precedat, în mod neaşteptat, de prepoziţia *în*. Această expresie se află în contextul: *Şi iară s-au lăsat în pradă pren ţară şi pre cîţ oameni au mai găsit fugiţ şi scăpaţ de Navuhudonosor, pre toţ i-au robit* f. 107^{r}.

– structura *a lua cu cuvinte (dulci, bune)* este o expresie cu sensul ‘a vorbi blând cu cineva pentru a-l îndupleca; a convinge pe cineva cu vorbe meşteşugite şi cu un ton blând’. Statutul de expresie este impus, pe de o parte, de faptul că sensul în ansamblu este diferit de al fiecărui termen în parte şi, pe de altă parte, de faptul că în scrierea pe care o avem în vedere această structură apare în mai multe locuri. Cel mai probabil, construcţia circula în epocă, atâta vreme

cât în *Hronograf* se întâlneşte în mai multe contexte: *Începură a lua pre împăratul cu cuvinte domnii şi boiĕrii şi-l plecară a să închinari bodzilor* f. 91[r]; *Să-i iei cu cuvinte bune să-i îmblîndzăşti şi să le aduci aminte că iară-i voi mîntui eu den robie cu vreame* f. 105[r]; *Şi acolea i-au făcut moarte jidovii ceiia ce i-au purtat Irimiia pren robie, de le au fostu tată şi mamă şi-i lua cu cuvinte dulci şi apoi i-au scos şi den robie* f. 111[r]; *Începu a-l lua cu cuvinte bune şi cu glume, ca să-l aducă întru sîlţăle lui* f. 330[v], cf. f. 115[v].

– structura *a nu fi de trei mangări om* este o expresie care are ca echivalent expresia *a nu (-i mai) face (pielea nici) două parale* (sau *nici o para chioară)* ori (regional) *a fi trei de o para*, cf. DLR (s.v. *para*) cu sensul ‘a nu avea (nici o) valoare, a nu fi bun (de nimic)’. Această construcţie are un grad de expresivitate ridicat prin folosirea unui numeral prin care se doreşte indicarea unei sume mici care, prin comparaţie, arată valoarea sau, mai precis, lipsa de valoare a celui la care se face referire. În textul grecesc se întâlneşte o expresie echivalentă τρίων φόλλων ἄνθρωπος Μόνον ὁ Μιχαὴλ ὅπου ἦτον τρίων φόλλων ἄνθρωπος [τςζ΄] (p. 396) (= Numai Mihail, care era om de trei parale). Se poate ca expresia conţinând substantivul *mangăr*, de origine turcească (< tc. *mangir*), să fi fost cunoscută la acea vreme, ca urmare a influenţei turceşti. Se poate, însă, ca folosirea acestei expresii să nu fi intrat în uzul general şi să se datoreze faptului că traducătorul cunoştea limba turcă şi atunci expresia în discuţie ar fi un element nou pe care acesta îl introduce prin textul *Hronografului*. Cuvântul *mangăr*, în orice caz, îi era cunoscut, căci mai apare în trei locuri în traducerea de faţă (la f. 95[r], f. 396[r] şi la f. 265[v]). Expresia este folosită în textul traducerii în contextul: *Dentr-atîţea boiĕri harnici şi de rudă bună şi învăţaţ şi de-a firea nu să află să ia împărăţîia, ce numai Mihail Catalact, ce nu era de trei mangăr om* f. 446[r].

– structura *cu meşteşug* este o locuţiune adverbială cu sensul ‘(în mod) viclean; cu şiretenie; perfid’ şi are statut de construcţie stabilă, mai precis de locuţiune, prin faptul că apare în mai multe locuri în *Hronograf* şi se poate înlocui printr-un adverb: *Trimisă Isus pre doi oameni iscoade înainte, să nu-i priceapă, doar vor putea să să apropie cu meşterşug să descuie cetatea* f. 47[v]; *Pre ceaea vreame sarachineanii era numai să ia cetatea Edesa cu meşterşug, nu cu vriun războiu* f. 449[r], cf. f. 51[r], f. 481[v], f. 484[v].

– structura în diferite variante *den mic până în mare, den mare până în mic, cu mic cu mare, şi mici, şi mari* este o expresie înregistrată în DM (s.v. *mic*), cu formele *cu mic, cu mare (*sau *mic şi mare)*, cu sensul ‘toată lumea’. Considerăm şi noi această construcţie ca fiind o expresie, întrucât are un grad de expresivitate ridicat, iar în *Hronograf* apare în repetate rânduri, uneori cu corespondent, alteori fără echivalent în textul grecesc: *Să înnecară toţ oamenii, şi toate dobitoacele, şi toate gadenele, şi toate zburătoarele, şi toate trupurile, den mic pînă în mare* f. 2[v]: σώματα νεκρὰ (p. 14) (= corpuri moarte). În alte locuri traduce un fragment aproape identic din textul grecesc, ca în exemplul: *Şi-nce-*

pură a tăiia ş-a prăda ş-a omorî den mare pînă-n mic f. 49^{r}: ’Εθανάτωσαν ὅλους μικρούς μεγάλους (p. 71) (= I-au omorât pe toţi, mici şi mari). Sub una sau alta din formele precizate sau sub alte forme, expresia apare de multe ori în *Hronograf*: *Iosafat împărat au prins de veaste şi ş-au strîns şi el tot nărodul şi toate oştile cu mici, cu mari* f. 88^{v}; *Au dat ştire împăratului Ioram ş-au ieşit cu totul, cu mic, cu mare ş-au mărs* f. 87^{r}; cf. f. 99^{r}, f. 240^{r}; *Ş-au mărs cu mare, cu mic de l-au vădzut* f. 144^{v}; *Începură a-i tăiia ş-ai snopi, den mic pînă în mare* f. 145^{r}; *Să sculară asupra lui Neron cu mici, cu mari* f. 159^{r}; *L-au plîns Rîmul tot, cu mic cu mare* f. 163^{r}, cf. f. 217^{v}; *Să cutremurară toţ, şi mari, şi mici* f. 285^{r}; *Să posteşti dempreună cu toată curtea ta, den mic pînă în mare* f. 389^{v}, cf. f. 511^{v}; *Luaţ jidovii, şi cu muierile lor, şi cu ficiorii lor, şi mic, şi mare, şi vă duceţ în pustiiu* f. 34^{v}, cf. f. 49^{r}, f. 90^{r}, f. 99^{r}, f. 109^{v}, f. 184^{r}; f. 230^{v}, f. 237^{v}, f. 444^{v}, f. 452^{r} ş.a.

– structura *ca mişel de el (de dînsul)* este fie o locuţiune adjectivală, fie una adverbială, în funcţie de context şi are sensul ‘(care este) de plâns, (care este) de compătimit’. Faptul că în *Hronograf* apare în câteva locuri, conferă construcţiei statut de îmbinare stabilă expresivă şi este de remarcat că apare şi în situaţii în care este folosită pentru plural. În *Hronograf*, se întâlneşte în contextele: *Fugiia Sisara numai însuşi ca mişel de el* f. 51^{v}; *Şi-i tăie foarte asuprit şi le sparsă ţara şi-i robi şi-i feace ca mişel de dînşi* f. 164^{r}; *S-au sculatu împăratul cu oşti multe şi s-au dus şi i-au bătut ca mişel de ei* f. 223^{r}; *S-au înnecat în mare toată avuţîia omului şi toţ oamenii cîţ ş-au fost în corabie, fără numai ce-au scăpat el sîngur gol şi ca mişel de dînsu* f. 335^{v}.

– structura *a mânca om pre om* este o expresie care exprimă o situaţie extremă. Pentru că apare în *Hronograf* de mai multe fără echivalent în textul grecesc, considerăm că este o îmbinare stabilă, cristalizată deja la vremea traducerii *Hronografului*. Din unele fragmente rezultă că la originea construcţiei se află chiar un fapt din realitate, dar putem percepe şi o trecere a sensului spre figurat, ceea ce conferă structurii expresivitate: *Cu foamete mare, cît să vor cumpăni să mănînce om pre om* f. 22^{r}; *Să feace foamete mare pre pămîntu, cît să cumpăniia să mănînce om pre om* f. 81^{v}; *S-au făcut o foamete mare la Rîm, cît au fost mîncînd om pre om* f. 167^{r}; *Aceaea mînie a lui Dumnădzău le venisă, cît mînca om pre om* f. 328^{r}, cf. f. 392^{r}, f. 431^{r}, f. 443^{r}, f. 466^{r}.

– structura *într-o nemică* este o locuţiune adverbială şi are sensul ‘(în număr, în cantitate) nesemnificativ(ă); deloc’. Deoarece apare în mai multe locuri în textul traducerii noastre, considerăm că era deja o construcţie cristalizată: *Eu le voi da războiu pentru voi şi veţ vedea tăriia lor cea multă cum nu va hi într-o nemică şi veţ vedea putearea mea că iëste mare* f. 88^{v}; *Socotind cu firea sa că aceale greşeale a lui nu le sămăluiëşte Dumnădzău într-o nemică, acesta om nice de pocăinţă parte nu are* f. 27^{v}; *Stolnicul sudui foarte rrău şi pre ceauş, şi pre eparhul şi-i dzîsă că nu-l bagă samă într-o nemică* f. 284^{v}.

– structura *a călca (pâinea şi) capul* este o expresie cu expresivitate sporită datorită utilizării figurate a verbului *a călca* şi are sensul ‘a înşela, a fi

perfid'. Folosirea sa este cu atât mai interesantă, cu cât textul grecesc pe care îl traduce nu are un echivalent de acest fel. În *Hronograf* apare o singură dată: *Cum voi cutedza eu să fac acesta lucru şi să calc pîinea şi capul stăpînului mieu* f. 20^{v}, traducând textul Πῶς ἐγὼ νὰ κάμω τοῦτο τὸ πονηρὸν καὶ νὰ ἁμαρτήσω εἰς τὸν Θεὸν [λε΄] (p. 35) (= Cum să fac eu această viclenie şi să păcătuiesc înaintea lui Dumnezeu?). Expresia are drept corespondent fragmentul ἐγὼ νὰ κάμω τοῦτο τὸ πονηρὸν (= Cum să fac eu această viclenie), pe care îl traduce cu mai multă expresivitate decât în original. În alt loc structura este utilizată cu substantiv, în calitate de agent: *Toţ făcea pre Nechifor tiran şi călcător de pîine* f. 364^{r}.

– structura *a-şi prinde noaptea undeva* este o expresie a cărei sugestivitate se datorează sensului figurat al verbului, iar întreaga sintagmă are un sens diferit faţă de fiecare element în parte. Utilizarea figurată a verbului conferă acestei construcţii statutul de structură stabilă expresivă, cu sensul 'a rămâne undeva peste noapte; a înnopta': *Marsă* // f. 57^{v} *în casa unii muieri curve şi i să prinsă noapte acolo.* Traducătorul redă prin această construcţie textul Ἔμειναν ἐκει ὅλην τὴν νύκτα [οη'] (= Au rămas acolo toată noaptea) (78), deci traducătorul a optat pentru o structură mai expresivă.

– structura *a purta păcatele* este o expresie cu sensul 'a aduce în situaţia să...', deosebit de sugestivă în special datorită folosirii verbului cu sens figurat. Utilizarea acestei expresii este cu atât mai interesantă cu cât în textul grecesc ea nu are corespondent: *Ca păcurarii vii la mine, mişeale? Ce te-au purtatu păcatele tale a da dzile multe pre puţine?* f. 64^{r}.

– structura *a-şi umple cineva somnul* este o expresie cu semnificaţia 'a dormi pe săturate'. Expresivitatea structurii este conferită de sensul figurat al verbului care face ca sensul construcţiei, în ansamblu, să fie diferit de al fiecărui element în parte. În *Hronograf*, această expresie se întâlneşte în contextul: *Puţin am dormitu. Poate hi că nu mi-am împlut somnul, de mă doare capul. Şi vru să să mai culce* f. 107^{r}.

– structura *a da strînsoare* nu este înregistrată în dicţionare ca o formă fixă, însă în DLR (s.v. *strânsoare*) se arată că în acest caz este un sens figurat învechit al substantivului (în legătură cu verbe ca „a apuca", „a da", „a sta" etc.) şi are sensul 'constrângere'. Considerăm că *a da strânsoare* este o stuctură stabilă expresivă şi datorită repetării în două locuri în *Hronograf*. Semnificaţia expresiei este 'a constrânge pe cineva'. Pasajul *Da strînsoare marelui Lot să-i scoaţă afară* f. 9^{v} nu are corespondent în textul grecesc (v. K 26). Expresia mai apare şi în alt loc: *S-au mirat şi să svătuiră să apuci pre acel om şi să-i dea strînsoare* f. 316^{r}.

– structura *a avea strînsoare* este o locuţiune verbală, cu semnificaţia 'a obliga, a constrânge pe cineva'. Sensul structurii în ansamblu este diferit de al fiecărui element, fapt pentru care considerăm această construcţie o îmbinare stabilă, chiar dacă în *Hronograf* este utilizată numai o dată: *Tată-mieu mi-au*

spus mie cum vom să avăm strînsoare mare pentru crucea ce s-au răstignit pre dînsa Mesiia f. 184^{v}.

– structura *cu suflet* este înregistrată în DM (s.v. *suflet*) cu forma *cu sufletul pe buze* şi cu sensul ʻîn agonie'. Această construcţie este o locuţiune adjectivală cu semnificaţia ʻîn viaţă; viu' şi nu are corespondent în textul grecesc (v. K pp. 222-223). Structura fost selectată de traducător din sistemul limbii române, căci acesta preferă un mod expresiv de exprimare. În *Hronograf*, această structură stabilă apare în textul: *Că-i scriseasă soru-sa cum mai de sârg să vie să apuce pre tată-său cu suflet* f. 204^{r}.

– structura *a-şi pune sufletul* nu este atestată în dicţionare. În DM se întâlneşte însă o expresie cu sens asemănător, *a-şi încărca sufletul cu...* ʻa comite o faptă rea'. Structura din *Hronograf* are sensul ʻa comite o faptă rea, a face un rău cuiva' şi, în textul grecesc, nu îi corespunde o îmbinare expresivă (v. K 244^{a}) φύγε απ᾽ εδῶ γλήγορα (= Pleacă de aici repede). Această construcţie este o expresie care capătă sugestivitate datorită folosirii figurate a verbului, iar statutul de structură stabilă este conferit şi de folosirea repetată în textul *Hronografului*: *Iată că-ţi dzîc să te duci den olatul ţărîi meale, să nu te mai simţ că mai eşti aici, că-m voi treace peste giurământ şi-m voi pune sufletul cu tine* f. 134^{r}. Această expresie mai apare şi în alt loc, fără determinant: *Întîiu cît bine au făcut şi cît daru au avut de la Dumnădzău, iară mai apoi, cînd ari hi fostu să hie, atunce ş-au pierdutu tot binele, cît au făcut şi ş-au pus şi sufletul* f. 78^{v}.

– structura *a avea ştire* (*spre cineva* sau *înaintea cuiva*) este o expresie. În text este folosită în două locuri, cu referire la raportul dintre un om drept şi Dumnezeu şi are sensul ʻa socoti vrednic, a merita să...'. Folosirea repetată îi imprimă statut de structură stabilă expresivă şi demonstrează faptul că în epocă era utilizată: *Doamne, de am ştire înaintea Ta, să găsăsc dar de la Tine, nu treace pre lîngă robul tău, să aducă apă şi să spălăm picioarele voastre* f. 10^{v}; *Rogu-mă, Doamne, de am ştire spre Svinţiia Ta, arată-ne şi ne descopere pre acela om ce ne-au adus aceasta veaste* f. 55^{r}.

– structura *a da ştire* este o locuţiune verbală cu semnificaţia ʻa vesti, a anunţa' şi apare în mai multe locuri în *Hronograf*. Repetarea în textul acestei traduceri denotă că şi această structură este o construcţie idiomatică utilizată în epocă: *Au vădzut nişte oameni împărăteşti pre Sara frumoasă şi ghizdavă foarte şi în loc deaderă ştire lui Avimeleh împărat pentru Sara* f. 7^{v}; *S-au şi dus înapoi la samarineani ş-au datu ştire împăratului Ioram ş-au ieşit cu totul, cu micu, cu mare ş-au mărsu de ş-au luatu cine cît i-au trebuit* f. 87^{r}; *Să facem rugă spre Dumnădzău, să ne arate cum vom face să dăm ştire şi părintelui nostru, Irimiei, să ştie de ştirea noastră, cum ne-au acoperit Dumnădzău cu putearea Sa atîta vreame* f. 108^{v} ş.a.

– structura *den temei* este o locuţiune adverbială cu sensul ʻîn întregime, cu totul' şi apare în multe locuri în *Hronograf*. Repetarea ei constantă în acest text indică faptul că era o construcţie idiomatică des utilizată şi în limba epocii:

Nu-l putu mai răbda Dumnădzău, ce de sîrgu ş-au trimis mîniia Sa cea iute şi l-au desrădăcinat den temeiu, de nu să mai aleasă nemic de dînsu f. 27^{v}; *Feace den temeiu multe svinte beseareci şi minunate, întru numeli Domnului Dumnădzău şi întru numele Preacuratei Maicei Sale şi pre numele altor svinţi* f. 179^{r}, cf. f. 34^{v}, f. 182^{r}, f. 385^{r}, f. 402^{v}, f. 411^{v}, f. 412^{r}, f. 464^{r}.

5. *Dicţionarul limbii române* elaborat sub egida Academiei este o operă capitală a culturii române, rodul ştiinţei, talentului, muncii mai multor generaţii de lingvişti lexicografi, începând cu A. Philippide şi Sextil Puşcariu, cu micile echipe cu care aceştia au lucrat şi până în ziua de astăzi, când se lucrează, în continuare, la dicţionarul tezaur la Iaşi, Bucureşti şi Cluj, însă în departamente în care, din păcate, numărul membrilor echipei este diminuat faţă de cel al echipei din generaţia anterioară. Prin natura sa, această lucrare rămâne permanent deschisă cercetării, îmbogăţirii şi perfecţionării. Întrucât ne-am ocupat mai mulţi ani de o scriere veche din secolul al XVII-lea, *Hronograf den începutul lumii*, pentru care, în vederea stabilirii traducătorului în persoana lui Nicolae Milescu Spătarul, am construit o argumentaţie bogată, printr-o metodă bazată pe tradiţie, dar şi pe elemente inovatoare, precum şi pe cercetarea proprie, am considerat că este o datorie să contribuim, de-a lungul timpului, cu descoperirile pe care ni le-a relevat studiul lexicului acestui text, la îmbogăţirea dicţionarului tezaur. În demersul din această lucrare, pe baza criteriilor folosite la redactarea Dicţionarului, am prezentat circa 30 de construcţii stabile expresive care nu au fost înregistrate în seria veche şi în seria nouă a lucrării şi am arătat, acolo unde este cazul, dacă structura respectivă are echivalent în originalul grecesc de pe care s-a făcut traducerea, cronograful lui Matheos Kigalas, Νέα σύνωψις διαφόρων ἱστοριῶν ἀρχωμένη ἀπό κτίσεως κόσμου..., cu unele intervenţii din Dorotheos de Monemvasia, Βιβλίον ἱστορικὸν περιέχον ἐν συνόψει διαφόρους καὶ ἐξόχους ἱστορίας ... Constatarea noastră este că, aproape constant, expresiile şi locuţiunile discutate aici, utilizate de traducător în redarea informaţiei din textele greceşti, fie nu au echivalent în textele greceşti, fie, în alte cazuri, am identificat diferite pasaje corespondente, dar care nu au aceeaşi expresivitate ca în textul traducerii. Această situaţie ne permite, pe de o parte, o dată în plus, să tragem concluzii cu privire la trăsăturile *bazei spirituale*[4] a traducătorului *Hronografului*, care cunoştea foarte bine limba epocii sale şi a dorit să transmită într-un mod cât mai viu faptele din cronografele greceşti. Pe de altă parte, ne obligă să semnalăm construcţiile analizate drept fapte ce trebuie înregistrate în *Dicţionarul limbii române* în noua ediţie în lucru.

[4] Pentru pezentarea acestui concept vezi monografia *Alexandru Philippide*, de Carmen-Gabriela Pamfil, Bucureşti, Editura Litera Internaţional, 2008. Pentru aplicarea acestui concept din doctrina A. Philippide – G. Ivănescu, unica doctrină lingvistică românească, vezi Dragomir 2017.

Bibliografie

Andriescu 1956 = Al. Andriescu, *Valoarea stilistică a expresiilor idiomatice*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Filologie, Iaşi, VII, (1956), 1, p. 63–75.

Coşeriu 1992–1993 = Eugen Coşeriu, *Arhitectura şi structura limbii*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", tomul XXXIII, 1992–1993, A.

Dorotheos de Monemvasia, *Βιβλίον ἱστορικὸν περιέχον ἐν συνόψει διαφόρους καὶ ἐξόχους ἱστορίας…* (*Carte istorică cuprinzând pe scurt diferite şi interesante istorii…*), Veneţia, 1631.

Dragomir 2007 = Mioara Dragomir, *Hronograf den începutul lumii (ms.* 3517*). Probleme de filologie*, Iaşi, Editura Doxologia, 2007.

Dragomir 2017 = Mioara Dragomir, *Hronograf den începutul lumii* (*ms.* 3517). *Studiu lexicologic*, vol. I, *Descrierea lexicului. Raportare la lexicul din traducerile mitropolitului Dosoftei. Raportare la lexicul epocii*, vol. II, *Aplicarea conceptului de bază psihologică / spirituală în lingvistică şi filologie. Hronograful este traducerea lui Nicolae Milescu Spătarul*, Iaşi, Editura Doxologia, 2017.

Dumistrăcel 1980 = Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980.

Iordan 1944 = Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, Bucureşti, 1944.

K = Ματθέως Κιγάλας, *Νέα σύνωψις διαφόρων ἱστοριῶν ἀρχωμένη ἀπό κτίσεως κόσμου…* (*Nou compendiu de diferite istorii…*), Veneţia, 1650.

Oprea 2001 = Ioan Oprea, *Curs de filozofia limbii*, Suceava, Editura Universităţii, 2001.

Pamfil 2008 = Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide*, Bucureşti, Editura Litera Internaţional, 2008.

Şăineanu 1999 = Lazăr Şăineanu, *Semasiologia limbii române*, Timişoara, Editura de Vest, 1999.

Noi cercetări privitoare la *Istoria* lui Mihai Cantacuzino: paternitate şi limba originalului

EUGENIA DIMA [*]

New Developments regarding Michael Cantacuzino's History*: Paternity and Original Language*

***Abstract**: The present article on the* History of Wallachia*, attributed to Michael Cantacuzino, includes a synthesis of the available bibliography completed with personal researches of the author, who provides new information and formulates new opinions on the subject. To the previous studies she adds new reasons to support the idea that the history is indeed the work of Michael Cantacuzino. The author starts from the consideration that three manuscripts – ms. gr.* 42 *BAR, that includes the Greek text of the* History of Wallachia *and an interpolation in Romanian, ms.* 3771 *BAR and a hand-written document of Michael Cantacuzino – have identical writing and illustrates this oppinion with photographic fragments of the manuscripts. Furthermore, the study of all the Romanian manuscripts preserving the chronicle by Michael Cantacuzino, allows her to conclude that the work was written only in Greek by its author, while the Romanian texts include several translation versions by several unknown scholars. None of these texts has the linguistic features that characterize the known works by Michael Cantacuzino.* The History*, probably ordered by Russian officials, would have allowed them to gain a better inside knowledge of important details of the social, administrative, economic and geographical realities in Wallachia, and Greek would have been their language of choice.*

Keywords: *philology, translations, 18th century, history.*

Mihai Cantacuzino este cunoscut în istoria noastră culturală în calitate de genealogist, istoriograf, traducător. S-a născut în anul 1723 ca fiu al lui Matei Cantacuzino (Măgureanu) şi al Păunei Rustea, fiind descendent muntean pe linie paternă al stolnicului Constantin Cantacuzino; a beneficiat de o educaţie deosebită, învăţând mai multe limbi străine: latină, greacă, turcă, italiană, franceză; limba rusă a învăţat-o mai târziu, desăvârşindu-şi cunoştinţele în perioada exilului. Informaţii în legătură cu viaţa şi activitatea lui politică se află

[*] Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi.

în special în fragmentele cu caracter memorialistic din lucrarea sa intitulată *Ghenealoghia familiei Cantacozinilor*[1].

S-a căsătorit cu Elena Văcărescu, bogata urmaşă a Brâncovenilor. A avut mai multe funcţii importante în ierarhia ţării, în special aceea de mare vistier al Ţării Româneşti; a făcut parte din partida militanţilor pentru apropierea de Rusia considerată o posibilă eliberatoare, aderând la politica Imperiului Ţarist şi la planurile acestuia (planuri care, desigur, nu erau cunoscute în întregime), iar împreună cu cei doi fraţi ai săi, Pârvu şi Răducanu, s-a implicat direct în acţiunile diplomatice şi militare ale ţării. După 1774 (pacea de la Kuciuk-Kainargi) şi rămânerea în continuare a Moldovei şi Ţării Româneşti sub dominaţia Imperiului Otoman, Mihai Cantacuzino este nevoit să se refugieze împreună cu nepoţii săi Ioan şi Nicolae, cărora le era tutore, în Rusia, la Sankt Petersburg; este numit general-maior de către împărăteasa Ecaterina a II-a. Revine în ţară în anul 1775 pentru a-şi lichida imensa avere, pe care o vinde sau o donează, şi se reîntoarce definitiv în Rusia, în 1776. Ilie Corfus (1946: 132-139), pe baze documentare, apreciază că anul morţii cărturarului[2] poate fi plasat în perioada 1790-1793[3].

N. Iorga i-a dedicat un paragraf special în *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* şi capitolul *A doua cronică a Cantacuzinilor* din studiul *Cronicele muntene*[4]. El schiţează un inedit portret al „aventurosului personaj" ale cărui viaţă tumultuoasă şi vicisitudini sunt mai puţin cunoscute: refugiat în Moldova, în 1753, este rechemat în Muntenia de Constantin Racoviţă; în 1755 este mare vistier al Ţării Româneşti, mare logofăt după 1764; îl apără pe boierul Dudescu în faţa domnului şi ajunge în închisoare, fiind eliberat în urma unei revolte populare împotriva grecilor; se opune noului domn, Ştefan Racoviţă, privind introducerea fumăritului, şi se află iar în închisoare; în 1765 este caimacam sub Scarlat Ghica, stabileşte relaţii cu ruşii şi face parte din delegaţia deputaţilor munteni pentru tratative cu partea rusă; în 1772 este într-o nouă delegaţie, iar în 1774, după încercări zadarnice de apropiere a ţării sale de Imperiul Ţarist, îi comunică lui Potemkin dorinţa de a locui în ţara lui, dar i se explică la ce pericol s-ar expune; urmează refugiul, reîntoarcerea pentru scurt timp în patrie, înstrăinarea definitivă în Rusia.

Dacă avem în vedere intensa activitate administrativă şi politică a lui Mihai Cantacuzino, putem presupune că în perioada şederii în ţara sa a adunat

---

1 Deoarece nu s-a păstrat originalul scrierii, ci o copie din prima jumătate a secolului al XIX-lea, am refăcut titlul original, având în vedere trăsăturile lingvistice ale epocii în care a fost redactată lucrarea şi patronimul cunoscut al autorului în perioada efectuării acestei scrieri.

2 Ion Mihai Cantacuzino afirmă că a murit în 1793, dar nu precizează ce documente a utilizat (vezi Cantacuzino 1996: 236).

3 O biografie riguroasă, amănunţită a fost realizată de Rodica Şuiu (1979).

4 Iorga 1901: II, 103-106, Iorga 1899: 88-96.

documentele necesare pentru realizarea unor lucrări care vor fi terminate în timpul exilului. Pentru cercetători rămânea să-i studieze lucrările cunoscute şi să-i atribuie altele cu argumente convingătoare.

Cu aproape trei decenii în urmă, am stabilit paternitatea lui Mihai Cantacuzino pentru cele patru tomuri ale traducerii parţiale a operei abatelui francez Joseph Delaporte, *Le voyageur français*, efectuate dintr-un intermediar rusesc, în anii 1785-1788. Rezultatele acestui studiu au fost făcute publice încă din teza noastră de doctorat, susţinută în anul 1989, în două comunicări, în articolul *Mihai Cantacuzino, traducătorul în limba română al Voiajorului francez al lui Joseph Delaporte* (Dima 2006) şi în volumul *Traducătorii români şi traducerile laice din secolul al XVIII-lea* (Dima-Dima 2016).

Versiunea românească a lucrării lui Delaporte s-a păstrat în următoarele manuscrise: ms. *1376* BAR (editat de N. Iorga 1940), copie moldovenească (tomul I); ms. *IV-18* BCU-Iaşi, copie moldovenească (tomurile I, II, III); ms. *I-40* Biblioteca Patriarhiei Române, copie muntenească (tomul III); ms. *3771* BAR, copie muntenească (tomul IV). În cuprinsul manuscriselor româneşti nu sunt referiri în legătură cu traducătorul şi cu locul unde s-a făcut traducerea. Publicând tomul întâi al versiunii româneşti din ms. *1376* BAR, care poartă titlul *A toată lumea călătorie sau înştiinţare de lumea cea veche şi cea nouă, adecă istoria de toate pământurile ce sunt până acum ştiute la patru părţi ale lumii*, N. Iorga, în studiul introductiv, atribuie traducerea episcopului moldovean Amfilohie Hotiniul, aducând ca argumente cultura acestuia, interesul său pentru diverse domenii ale ştiinţei şi pentru utilizarea limbii române în şcoală. N.A. Ursu a apreciat că elementele lingvistice munteneşti din text au prioritate şi că traducerea a fost făcută de un muntean (Ursu 1962: 16-19). Demonstraţia noastră, pe care o prezentăm pe scurt, a fost făcută pe baza argumentelor lingvistice (analiza lingvistică contrastivă a traducerii, în continuare, *Călătorie*, şi a *Genealogiei*), a argumentelor grafologice, istorice. Noi am constatat că, pe lângă unele fonetisme datorate copistului, se întâlnesc particularităţi specifice graiurilor sudice în fonetică şi lexic, a căror prezenţă se poate explica *numai* prin copierea făcută de pe un arhetip muntenesc. Manuscrisele munteneşti (tomurile III şi IV), necunoscute lui N. Iorga, conţin şi elemente individualizatoare, care se regăsesc şi în *Genealogie*, alcătuind amprenta acestui scriitor; dintre acestea amintim: *a se răstinde, prăpădenie, neîncontenit, gârlici* ‘peşteră’, *ohavnic, a smredui, opreală* ‘închisoare’, *prostrămoş*; expr. *pe încet, încet, a veni în vârstă, singur de sine* ş.a. Pornind de la datele oferite de texte, şi anume că traducerea s-a făcut din limba rusă de către un cărturar din Muntenia, care nu se mai afla în ţară, şi că acesta era cunoscător a mai multe limbi (de cultură), am coroborat informaţiile istorice şi culturale cu cele lingvistice şi am stabilit existenţa unor trăsături lingvistice comune textelor conţinând traducerea din Delaporte şi *Genealogia familiei Cantacuzinilor*; în consecinţă, am atribuit lui Mihai Cantacuzino versiunea românească a scrierii abatelui francez, după un

intermediar rusesc al lui Iacov Ivanovici Bulgakov (Dima-Dima 2016: 216). Faptul că nu găsim în cele două manuscrise autografe (ms. *3771* BAR şi *I-40* BPR) numele lui M. Cantacuzino se poate explica prin condiţia sa de refugiat într-o ţară rivală Turciei. Şi nepotul său, Ioan Cantacuzino, poet şi traducător, de asemenea refugiat în Rusia, a evitat să-şi scrie numele pe volumul lui de poezii, unde apar doar iniţialele I. C.

Aprecierile noastre, pe baze lingvistice, au fost confirmate de identitatea grafiei chirilice din ms. *I-40* BPR şi ms. *3771* BAR cu aceea a unui document olograf, din anul 1776, aparţinând lui Mihai Cantacuzino (vezi Foto nr. 2). Rezultatele expertizei grafologice nu au făcut decât să reconfirme paternitatea stabilită de noi cu argumente lingvistice şi să demonstreze încă o dată că faptele de limbă pot contribui la aflarea unei paternităţi. La profilul de cărturar al lui Mihai Cantacuzino, căruia N. Iorga îi atribuise şi o istorie a Ţării Româneşti, am adăugat astfel şi traducerea din Delaporte.

***

În ceea ce priveşte conjunctura politică europeană în care a fost scrisă istoria atribuită lui Mihai Cantacuzino, mai mulţi cercetători au avut în vedere stabilirea unei relaţii între elaborarea lucrării analizate şi situaţia tensionată între marile imperii (Habsburgic, Rus, Otoman), comentând relaţia provinciilor române cu acestea.

În secolul al XVIII-lea ţarii ruşi urmăreau mai buna cunoaştere a realităţilor geografice, politice, strategice ale ţărilor europene şi desfăşurau o amplă propagandă în favoarea Rusiei în toată Europa şi prin intermediul cărturarilor din alte ţări sau al Bisericii. Astfel, au apărut două pamflete antiotomane, cu scop propagandistic, ale lui Voltaire, transpuse de Evghenie Vulgaris în greceşte şi, în limba română, de Toma Dimitriu din cercurile rusofile româneşti, cu titlurile *Toaca împăraţilor* şi *Tălmăcire a facerii lui Ioan Plokof, sfetnicul lui Olstein, la pricinile ceste de acum*[5]. Acelaşi logofăt de la Mitropolia din Iaşi, Toma Dimitriu, a mai tradus *Învăţătură a însuşi stăpânitoarei măriri Ecaterinii 2 către orânduita epitropie preste alcătuirea arătării a unii noao legiuitoare condică,* publicată la Iaşi în 1773, după versiunea în neogreacă a lui Evghenie Vulgaris, cerută de împărăteasa Ecaterina II-a a Rusiei[6]. Aceeaşi împărătească i-a comandat lui Voltaire alcătuirea unei istorii a regelui suedez Carol al XII-lea, învins de Petru cel Mare, şi a pus să fie transpusă în limba română de către ieromonahul Gherasim de la Mitropolia din Iaşi[7].

Austriacul Johann Michael Schweighofer, în lucrarea intitulată *Katharina die II,* Viena, 1787, face o prezentare encomiastică a ţarinei Ecaterinei a II-a,

5 Vezi Dima-Dima 2016: 28, 163-165.
6 Vezi Ursu 2002: 195-198, 272; Dima-Dima 2016: 164.
7 Vezi Ursu 2002: 272-273.

care plătise lucrarea, transpusă în acelaşi an în neogreacă şi din neogreacă în română. Versiunea grecească, *Ἀικατερίνα β ᾗτοι ιστορία συνοπτκὴ τοῦ ροσσικοῦ βασιλείοῦ ἀπ' ἀρχῆς αὐτοῦ ἄρχι τοῦ παρόντος ἔτους ὁμοῦ καὶ περιγραφὴ τῆς Ταυρικῆς Χερσόνης*, Viena, 1787, a rămas anonimă şi reprezintă probabil o comandă către Polyzois Lampanitziotis; versiunea românească a fost realizată la cererea lui Inochentie, egumen al Mănăstirii Pângăraţiului (vezi Chiriac 2016).

În acest context, subliniem că Rusia a obţinut prin pacea de la Kuciuk-Kainargi dreptul de a înfiinţa consulate în Imperiul Otoman, în Moldova şi în Muntenia, consulate având misiuni legate de documentare, de informare a guvernului rus despre situaţia locală etc. La cererea feldmareşalului Rumeanţev, arhimandritul Vartolomei Mazereanu din Moldova traduce în limba rusă *Letopiseţul Ţării Moldovii* pentru anii 1741-1769 (Ursu 1997: 227). În perioada conflictelor armate din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, ruşii au urmărit atragerea cât mai multor oameni politici din Principate cărora le promiseseră emanciparea de sub dominaţia Imperiului Otoman. Printre aceştia se aflau şi membri ai ramurii muntene a Cantacuzinilor, iar sentimentele filoruse ale acestora se constată atât din participarea lor la acţiunile diplomatice şi militare, cât şi din modul în care sunt prezentate evenimentele din timpul conflictului ruso-turc în *Genealogia familiei Cantacuzinilor.*

***

Deoarece am identificat două probleme în legătură cu scrierea cunoscută sub titlul *Istoria Ţării Rumâneşti,* în lucrarea de faţă urmează să discutăm despre **paternitatea** lui Mihai Cantacuzino, pe baza unei sinteze a informaţiilor bibliografice, şi despre **limba în care a fost redactat originalul scrierii**; atribuirea traducerii din Delaporte acestui cărturar ne oferă un material suplimentar, iar demersul nostru îşi propune cercetarea sub aspect lingvistic a cronicii lui Mihai Cantacuzino. Această cronică a fost descrisă pe larg mai ales din punctul de vedere al conţinutului istoric, astfel încât în legătură cu opera sa au rămas până acum o serie de întrebări cărora urmează să le oferim un răspuns.

Vom utiliza datele excerptate din texte despre versiunile în limbile greacă şi română pentru a susţine opinia noastră, stabilită mai ales pe baza cercetărilor lingvistice: *Istoria Ţării Româneşti* îi aparţine lui **Mihai Cantacuzino care a redactat-o numai în limba neogreacă**, **aceasta fiind limba-sursă pentru traducerile în limba română făcute de alţi cărturari**.

Versiunea românească a Istoriei Ţării Româneşti se află la BAR în cinci copii fragmentare de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi din prima jumătate a secolului al XIX-lea – mss. *468*, *2701*, *409*, *3119*, *5900* – şi într-un manuscris care conţine textul integral, astăzi la Biblioteca Academiei Filiala Cluj, Fondul Blaj, cu cota ms. rom. *84* (fost ms. *88* în Repertoriul Crăciun-Ilieş 1963: 190-191), pe care îl vom utiliza ca text de referinţă. Dintre manuscrisele greceşti care conţin Istoria prezentată semnalăm: mss. *42*, *2022*, *916* şi *917* BAR (catalog Litzica 1909; catalog Camariano 1940), ms. *O. 352* Biblioteca Academiei Filiala Cluj, Fondul

Blaj (fost ms. rom. *6*. în Crăciun-Ilieş 1963: 190, 197) şi un frumos manuscris despre care Alex. Lapedatu spune că l-a văzut în 1905 la d. Varcas, grec din Mitilene (Lapedatu 1906: 15, nota 3).

Calde mulţumiri domnului dr. Bogdan Crăciun de la Biblioteca Academiei Filiala Cluj, care ne-a transmis cotele actuale ale manuscriselor lui Cipariu, citate în alte cercetări cu indicii din Biblioteca Centrală de la Blaj[8].

Istoria lui Mihai Cantacuzino a fost descrisă de N. Iorga, care a prezentat structura textului: prima parte, de istorie şi geografie, este o compilaţie din mai multe izvoare, şi anume: Istoria Ţării Româneşti de Constantin Stolnicul, istoria latină a lui Martin Schmeitzel, geografia lui Anton Friedrich Büsching, o cronologie germană a Ardealului, vechi documente de familie, utilizate şi la prezentarea situaţiei administrative şi economice a ţării (venituri, dări, vămi, comerţ). Cronica mai cuprinde Cronologia Domnilor acestei ţări (numită în istoriografia română Cronologia tabelară), care reprezintă o prescurtare a cronologiilor anterioare, de la Radu Negru până la 1774, şi o descriere geografică a ţării. Interesantă şi în mare măsură originală, bazată şi pe documente personale, este ultima parte care cuprinde prezentarea hotarelor, a vecinătăţilor, a râurilor şi a drumurilor Ţării Româneşti din secolul al XVIII-lea[9].

Pentru a face o evaluare cât mai exactă, am parcurs toate manuscrisele româneşti, dar şi manuscrisele greceşti pe care le-am avut la dipoziţie (42, 916, 917 BAR); excelentele studii de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi din prima jumătate a secolului al XX-lea reprezintă cercetări filologice pentru un grup limitat de manuscrise, în funcţie de preocuparea pentru un anumit text sau pentru textele cunoscute la data elaborării studiului.

1. *Problema paternităţii.*

Această lucrare a fost cunoscută prin redacţia grecească tipărită de fraţii Tunusli, la Viena, în 1806: *Ιστορία τῆς βλαχίας, πολιτικὴ καὶ γεωγραφικὴ, αυτῆς αρχαιοτάτης κατάστάσεως ἕως τοῦ 1774 ἔτους*, fără indicarea numelui autorului; G. Sion traduce în limba română textul grecesc editat de Tunusli, cu titlul *Istoria politică şi geografică a Ţării Româneşti de la cea mai veche a sa întemeiere până la anul 1774*, şi îl publică la Bucureşti, în 1863; Sion, în prefaţa la ediţia lui, se întreba cine este autorul; el traduce cea mai parte a textului, dar se opreşte la capitolul referitor la râurile mari, de la sfârşitul textului, şi explică: *Mai urmează un capitol*[10] *în care se descriu drumurile cele mari, cu distanţele şi direcţiunile lor. Dar sau din greşala autorului sau din a tipografului, materia atât e de încurcată încât nu se poate trage nici o importanţă. De aceea am socotit de prisos a mai reproduce acest capitol în traducţiune* (Sion 1863: 192). Sion a fost

[8] La desfiinţarea Bibliotecii Centrale din Blaj, în 1948, pentru a fi salvate, cărţile şi manuscrisele au fost transferate la Biblioteca Academiei din Cluj-Napoca.

[9] Vezi şi Iorga 1899: 88-89, Iorga 1901: II, 111-112.

[10] În alte versiuni, acelaşi fragment de la sfârşitul cronicii este împărţit în două capitole.

desigur încurcat şi nemulţumit de numărul mare de nume din toponimia minoră, pe care nu le ştia, şi care prezentau pronunţii greceşti, el neputând să le transpună în limba română[11].

N. Iorga este primul care în 1899, în lucrarea *Cronicile muntene,* consideră că **istoria putea fi scrisă de Mihai Cantacuzino sau de un logofăt al lui**, pornind de la unele informaţii cuprinse în cronică, anumite referiri la boierii Cantacuzini: *Când se înseamnă hotarele muntene, adăogându-se într-o coloană specială, numele proprietarilor pământurilor de margine, toţi boierii sunt numiţi simplu „banul Creţulescu", „vornicul Măgureanu", „Dumitrache Roset", pe când Mihai Cantacuzino e calificat totdeauna de „dumnealui Mihai Cantacuzino* ***(τον αρχόντος Μηχαῆλ Καντακουζήνου)****, „dumnealui biv vel vistier Mihail Cantacuzino", iar vorbindu-se de Pârvu, fratele mai mare al lui Mihai şi un personagiu mult mai însemnat, lista cuprinde: dumnealui vel logofăt Pârvu şi frate al lui Mihail Cantacuzino* (Iorga 1899: 90); de asemenea, istoricul observă prezentarea detaliată a atribuţiilor spătarului şi vistierului, bine cunoscute din exercitarea funcţiilor Cantacuzinilor. Iorga presupune că va fi fost comandată lui Mihai Cantacuzino de către ţarină, pentru care provinciile române aveau o mare importanţă strategică (92). În urma analizei ms. rom. *468* BAR, a manuscrisului de la Biblioteca Episcopală de la Oradea, actualmente ms. *5900* BAR, şi a ms. rom. al lui Cipariu, N. Iorga constată că, faţă de ediţia Tunusli, în ms. *5900* ordinea capitolelor este diferită (89-90).

Puţin mai târziu, în 1901, când publică *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, Iorga formulează ferm opinia sa, şi anume că **autorul istoriei este Mihai Cantacuzino**: *S-a arătat mai demult că tot lui Mihai Cantacuzino trebuie să i se atribuie o altă operă, de istorie şi statistică, cari se vede a fi scrisă în 1776 cel mai curând pentru că atunci a apărut Erdbeschreibung a lui Büsching, cari e pomenită (t. II) în primele pagini ale compilaţiei. În ea// se spun în adevăr lucruri pe care Mihai Cantacuzino trebuie să le ştie mai bine decât alţii şi numai lucruri pe cari putea să le ştie acesta: se urmăreşte de aproape soarta familiei Cantacuzino, se culeg lucruri nouă din documente ce se păstrau la acesta, se dă cea mai mare atenţie, atât în prtea statistică de la început, cât şi în partea istorică, vicisitudinilor soartei lui Pârvu şi Mihai* (II, 109-110).

Deşi lucrarea sau o parte din ea i-a mai fost atribuită şi lui Pârvu Cantacuzino, Naum Râmniceanu ori clucerului Dumitrache, cei mai mulţi cercetători au acceptat părerea lui Iorga privind paternitatea cronicii (Lapedatu 1906, Pascu 1925, Bezdechi 1944, Corfus 1946).

Şt. Bezdechi semnalează că în ms. gr. *916* BAR, *în introducere, cronica e atribuită lui M. Cantacuzino şi ni se arată că a fost scrisă la 1776, ianuarie 30* (1944: 12). Bezdechi aduce aproape acelaşi argument ca Iorga pentru această atribuire: ***Numai el, vistiernicul, putea să facă această lucrare*** *căci, prin*

[11] Vom utiliza pentru comparaţie ediţia în limba română a lui G. Sion, traducere a textului în limba greacă editat de Tunusli.

slujba şi trecutul lui, era cel mai în măsură să posede şi materialul şi informaţiile necesare de care va face uz şi treisprezece ani mai târziu în cealaltă lucrare a sa (Bezdechi se referă la *Genealogie*). Bezdechi explică şi motivele efectuării unei descrieri atât de amănunţite a situaţiei geografice, administrative, economice: *Era nevoie de o lucrare documentară, atât pentru edificarea Curţii şi guvernului Rusiei, căruia Cantacuzineştii voiau să-i închine ţara, cât şi pentru alcătuirea convenţiei care avea să consfinţească acea închinare, cum se vede din tratativele urmate între notabilităţile muntene ale timpului, în frunte cu Mihai Cantacuzino, şi Curtea rusească prin reprezentanţii ei* (12).

Opinia lui Iorga a fost susţinută de dezvăluirea făcută de Şt. Bezdechi a informaţiei documentare din ms. gr. *916*: Mihai Cantacuzino este autorul *Istoriei Ţării Româneşti*.

2. *Problema limbii* în care a fost redactată istoria lui Mihai Cantacuzino este dificilă ca urmare a faptului că, deşi s-au păstrat mai multe manuscrise în limbile română şi neogreacă, nu există nicăieri vreo precizare care să ne indice limba-sursă, cea a versiunii originale; în consecinţă şi opiniile cercetătorilor sunt diferite.

Timotei Cipariu afirmă că nu poate preciza în ce limbă a fost scrisă (vezi mai jos), iar G. Sion presupune că *opera aceasta dintru început* ***a fost compusă în limba română şi tradusă în limba greacă*** (1863: III).

N. Iorga crede că lucrarea a fost redactată în limba română şi a fost tradusă de o altă persoană în limba greacă: *Întreaga lucrare a fost scrisă de Mihai Cantacuzino sau de un logofăt al lui după trecerea în Rusia a acestui boier,* ***scrisă, evident, în româneşte*** *şi probabil după un îndemn oficial rusesc, în primii ani ai noului război cu turcii, început la 1787.* El îşi sprijină opinia pe numărul mare de greşeli de limbă greacă existente în textul publicat de Tunusli: *Cred că opera mai întinsă care e „Genealogia Cantacuzinilor", operă care reproduce în parte pe aceasta, având aceleaşi greşeli ca şi dânsa, a fost redactată puţin după cea dintâi... Cât priveşte soarta literară a acesteia, mi-o explic astfel. În Muntenia, dar nu pentru Tunuslii, se făcu o traducere grecească. Această traducere, găsind-o Tunuslii gata făcută o dădură la tipar* [...]. *Alţii au desfăcut cronica de statistică şi e sigur că circula o versiune românească, mergând numai până după prinderea lui Grigore Ghica, dar înainte de 1774* (1899: 92)[12].

Giorge Pascu cercetează manuscrisul românesc *468* BAR şi apreciază că ***lucrarea a fost tradusă de autor în greceşte*** şi tipărită de fraţii Tunusli, fără indicarea autorului, **iar acest text a fost tradus în limba română şi se află în ms. *468* BAR**. Înţelegem că G. Pascu crede că va fi fost un protograf în limba română, tradus de autorul lui în limba neogreacă, tipărit de Tunusli, şi că texul, transpus din nou româneşte, se regăseşte în ms. *468* (în anul 1809) şi în ediţia lui

[12] Iorga, pe bună dreptate, nu putea să creadă că un cărturar precum Mihai Cantacuzino ar fi făcut greşeli de limbă greacă, dar trebuie să admitem că manuscrisul utilizat de Tunusli trecuse prin mâna mai multor scriptori, înainte de a fi editat.

G. Sion (în anul 1863). Precizăm însă că ms. *468* conţine numai un capitol, *Cronologia Domnilor,* cu un conţinut asemănător ediţiei Sion.

Şt. Bezdechi afirmă, referindu-se la ms. *468* BAR, că acesta este ***o traducere după un codice grec*** (1944: 12).

Ilie Corfus, într-un amplu studiu, cercetează manuscrisele româneşti şi greceşti cunoscute şi emite ipoteza că *Mihai Cantacuzino s-a servit la redactarea grecească de izvoare româneşti şi a trecut diferite numiri în forma lor românească, pentru că le ştia foarte bine şi aşa se pronunţau.* ***Înclin să cred că această lucrare a fost scrisă de la început în greceşte****. Ea a fost terminată la 30 ianuarie 1776, când autorul ei se afla întors pentru câtva timp în ţară pentru a-şi pune la punct plecarea pentru totdeauna în Rusia* (1946: 135).

Pentru a rezolva problema limbii redacţiei originale, ne-am propus investigarea manuscriselor româneşti, prin comparaţii textologice, şi stabilirea diferenţelor, a filiaţiilor, efectuarea unei analize lingvistice contrastive a acestor manuscrise cu lucrările aparţinând în mod cert lui Mihai Cantacuzino, precum şi studierea manuscriselor greceşti pe care le avem la dispoziţie pentru obţinerea de noi informaţii.

Având astfel pentru comparaţie un material lingvistic vast, aflat în cele două scrieri ale lui Mihai Cantacuzino (*Genealogia* şi *Călătoria*), am continuat cercetarea asupra *Istoriei Ţării Româneşti.*

Ms. rom. ***409*** BAR este un miscelaneu greco-român, format din 8 caiete de diferite mărimi, fixate la un loc într-o legătură modernă [13], descris în Crăciun-Ilieş 1963. Între ff. 68^{r}-79^{v} cu titlul *Perilipsis al Ţării Româneşti,* se află un fragment din istoria lui Mihai Cantacuzino, partea referitoare la boierii curţii domnului; în colontitlu, *Perilipsis al Ţării Româneşti.* Lipseşte începutul şi sfârşitul, filele sunt cusute greşit (la început este cap. 30, apoi 14, 15 şi la urmă 31 şi 32). S-a apreciat că este o copie de la începutul secolului al XIX-lea.

Ms. ***3119*** BAR, miscelaneu descris în Crăciun-Ilieş 1963 [14], unde se precizează că în cele 11 file se află un fragment din catagrafia lui Naum Râmniceanu (ff. 1^{r}-6^{r}) şi un fragment (ff. 7^{r}-11^{r}) [15] din istoria lui Mihai Cantacuzino (corespunzător capitolului 62 la Sion, *Râurile, de unde purced şi în ce locuri anume se întâlnesc cu alte râuri*). La sfârşitul manuscrisului, la f. 11^{r}, se află următoarea notă: „sfârşit de mâna me 1800, iunie"; în colontitlu, *Perilipsis al Ţării Româneşti.* Toate filele au fost scrise de acelaşi copist.

[13] Vezi şi Ştrempel 1978: I.

[14] Vezi şi Crăciun-Ilieş 1963: 189-190; în acest repertoriu, ms. *3119* este trecut la Naum Râmniceanu (197).

[15] Vezi şi Ştrempel 1987: III.

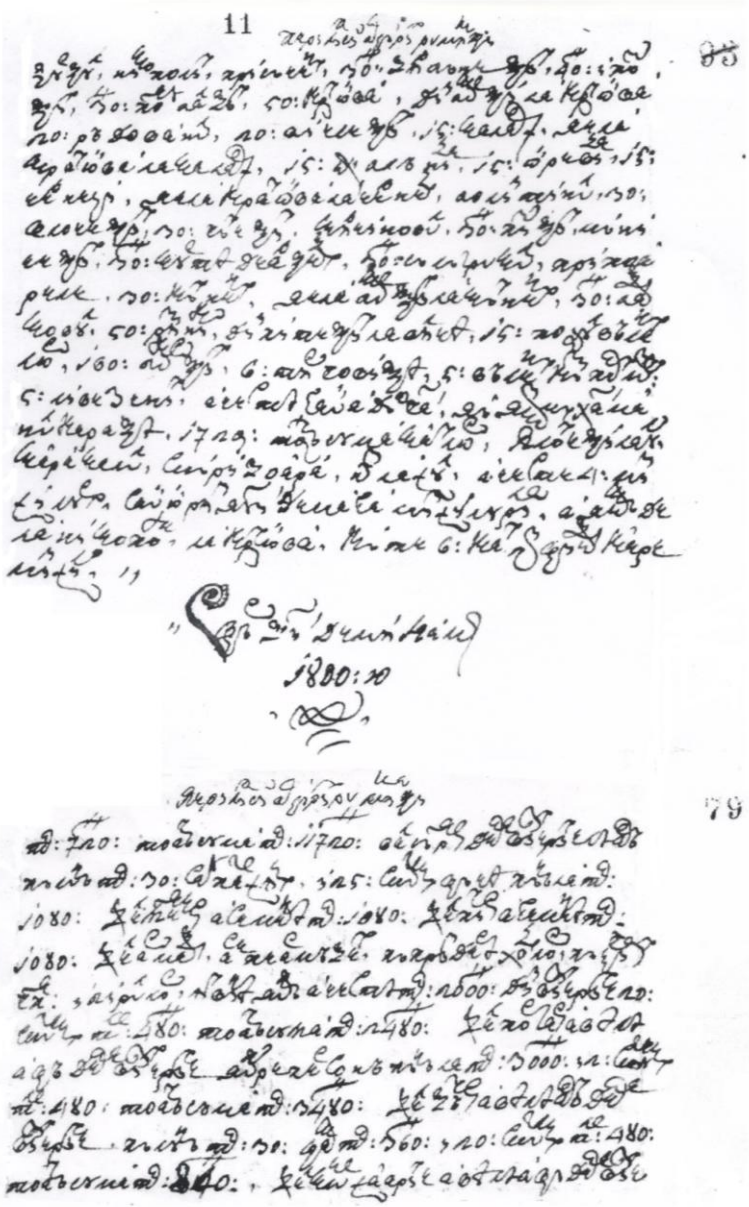

Foto 1: sus, ms. *409* BAR, jos, ms. *3771* BAR

Comparând manuscrisele româneşti care conţin *Istoria*, am putut să constatăm un fapt neobservat de alţi cercetători, şi anume că grafia chirilică din ms. *409* este identică cu cea din ms. *3119* (vezi Foto nr. 1).

Deoarece fragmentele din *Istorie* sunt diferite în cele două manuscrise, apreciem că va fi fost o singură copie din care s-au separat unele părţi, fiind ulterior legate în caiete diferite (în ms. miscel. *409* şi în ms. miscel. *3119*); probabil celelalte fragmente s-au pierdut ori au fost legate în alte miscelanee. În lumina acestor constatări, putem data şi fragmentul din ms. *409* tot în anul 1800. Ordinea capitolelor este diferită de Tunusli, dar asemănătoare manuscrisului *5900*. În această versiune sunt toponime care nu se regăsesc la Sion, de exemplu, în ms. *3119*, f. 7^{r} şi Sion, p. 188; am putea presupune că a fost utilizat un original grec diferit sau că un copist a adăugat ulterior în textul românesc informaţii suplimentare.

Ambele fragmente din mss. *3119* şi *409* conţin particularităţi munteneşti (*dă, pă, dupre*), dar şi moldoveneşti (*mâna me*), conectori specifici limbii vechi (*i* 'şi', *ot* 'de la'). Colontitlul celor două manuscrise, *Perilipsis al Ţării Româneşti,* ne conduce tot către **un original grecesc** utilizat de traducătorul român.

Ms. rom. *468* BAR este un miscelaneu scris de un singur copist care, între ff. 18^{r}-143^{v}, introduce *Istoria Ţării Rumâneşti,* cuprinzând o cronologie a domnilor cu începere de la Radu Negru (1215) şi se încheie cu relatarea retragerii lui Mihai Cantacuzino în Rusia, la 1774. Este semnalat de N. Iorga care îl consideră o **traducere în limba română după ediţia Tunusli** (1901: II, 110-111) [16]. Pe fila 2^{r} există o însemnare din care reproducem următorul fragment: *Această carte s-au scos dă cătră mine, scoţându-să după grecie pă rumânie, tălmăcindu-mi-o alţi prieteni în zilele muscalilor, când să afla comandir oştirilor Miloradovici ghinărar, cu leat 1809*; nota este semnată de un Alecu, la anul 1820 (cf. Ştrempel 1978: I, 119). Ceva mai jos, scrisă de altă mână, este nota: „Şi eu, cel mai jos iscălit, am tălmăcit după grecie pă rumânie", aceasta fiind probabil o precizare a traducătorului român al ms. *468*, rămas totuşi necunoscut. Avem aşadar informaţia explicită că *Istoria* aflată în ms. *468* este o *traducere din neogreacă, de la 1809*, *copiată de un Alecu, la 1820,* după arhetipul unei traduceri în limba română.

Am analizat şi noi textul manuscrisului *468* şi prezentăm câteva trăsături lingvistice care confirmă că acesta reprezintă o traducere din neogreacă:

– lexeme de origine neogreacă cu o circulaţie redusă în limba epocii: *gothis* 'goţii', *au zalisit* 'au împovărat', *să prohoriească* 'să intre, să pătrundă', *să să protimisească* 'să se suplimenteze';

– pronunţii: *Brana* „Bran", *apa Tirzului* „Tirciului", *jitnişteri* „jitniceri", *Ţihan Vodă* şi *Ţehan* „Cehan Racoviţă", *Fabriţian* „Fabricianu";

[16] Vezi şi Crăciun-Ilieş 1963: 189.

– sintaxă: ff. 124^{v}//125^{r}: *Şi soco//tind norodul că este rusească regulată oaste, vrând să să şi mântuiască ca să fugă dă cea mai întâi greutăţi ce cercase, au trecut toţi şi cu puţintică bătaie au gonit pă cei ce să aflase turci în Bucureşti.*

Manuscrisul este o copie efectuată de un vorbitor al graiurilor sudice (*după* „de pe", *pă, dă*).

Ms. rom. *84* i-a aparţinut lui Timotei Cipariu, iar astăzi se află la Biblioteca Academiei Filiala Cluj, Fondul Blaj. Are titlul *Istoria Ţării Rumâneşti politicească şi geograficească din starea ce veche până la anul 1774;* scriptorul titlului de pe prima filă copiază şi cuprinsul (pp. I-V), continuat de alt scriptor (pp. VI-VII) care copiază şi începutul textului propriu-zis, sub titlul *Istoria Ţării Rumâneşti* (pp. 1-31); urmează primul copist, până la p. 166, după care întâlnim un al treilea scriptor; grafia celor trei copişti alternează pe întregul manuscris. Observăm că pe foaia de titlu au intervenit ulterior alte două persoane, una repetă titlul de mai sus, următoarea scrie nota: *Învrednicindu-mă şi eu de a petrece prin vedere această cărticică, spre pomenire am pus şi eu nevrednicul condei cu mână de ţărână [...] la leat 1824, avgust 25*, semnează un Constandin Partenie[17]. Nu am regăsit în cuprinsul manuscrisului grafia celor doi care au adăugat notele de pe foaia de titlu, iar anul 1824 reprezintă doar data la care a fost scrisă ulterior nota reprodusă mai sus.

La sfârşitul textului (p. 447), persoana care a scris primul titlu de la începutul manuscrisului încheie, pe ultima filă, cu însemnarea: *Sfârşitul, cu ajutorul lui Dumnezeu, al Istoriei Ţării Rumâneşti.* Dedesubt, de altă mână, se află o informaţie cu conţinut financiar şi precizările: *1811, martie 3, Braşov, Nicolae Furnică.* Pe ultima filă a manuscrisului, mai multe note de posesor: *Braşov, 1813, Neculae Furnică, noiemvrie în 18*, notă tăiată cu mai multe linii; *această carte, anume Istoria Ţării Rumâneşti, este a dumnealui Ghiorghie Carcapeţ*, semnează *Costandin Carcapeţ, 1821, la prima, avgust* (p. 448); *această istorie este a dumnealui Stan Furnică, de s-ar întâmpla ca să o piarză, să o aducă la dumnealui că va da colac, noiemvrie 2*; o altă notă este semnată de Neculae Furnică, 1824 (p. 449).

Cipariu, care poseda, pe lângă manuscrisul în limba română, şi un manuscris în limba neogreacă[18], face o erudită analiză a textelor, constatând că ***în traducţiunea română, ca şi în cea grecéscă, dupre care e făcută,*** *occur unele nume proprie de persoane şi de locuri cari la prima vedere de sine se cunosc a fi corupte* (1869: 532); semnalează greşelile din ediţia Tunusli şi precizează că nici Sion sau Hasdeu nu aveau ştiinţă despre autorul textului. El editează mai multe documente din cuprinsul acestei istorii, punând în paralel textul din traducerea lui Sion cu cel din manuscrisul românesc *84*, şi semnalează

[17] Textul manuscrisului este precedat de o pagină pe care se află cota de înregistrare la Biblioteca Academiei Filiala Cluj: ms. rom. *84, Constantin Partenie Karkapeţ.*

[18] Vezi Cipariu 1868 şi Cipariu 1869.

inadvertenţele, greşelile, formele corupte din manuscrisul românesc (ms. *84*) şi din Tunusli, faţă de manuscrisul grec aflat în posesia sa; pentru ca să fie şi mai mare confuzia, istoria conţine documente vechi, din anii 1520, 1669 ş.a., traduse în limba română fără specificarea limbii originalului (slavonă ori greacă), astfel încât Cipariu conchide că **nu poate preciza dacă originalul va fi fost scris în româneşte sau într-o altă limbă** (1869: 532). Ceva mai jos Cipariu compară fragmente din textul românesc cu un altul atribuit unui P. Cantacuzino[19]. Manuscrisul este amintit şi de N. Iorga (1899: 89).

Noi am constatat marea asemănare între ms. *84* şi traducerea românească a lui Sion în privinţa succesiunii capitolelor şi a titlurilor acestora. Pe de altă parte, în ms. *84* titlurile şi ordinea capitolelor coincid în mare parte cu cele din ediţia Tunusli, lipsesc doar următoarele capitole: *Dările scoase de domni* (Sion, cap. 31) şi *Însemnarea dărilor după Reformă* (Sion, cap. 32); se regăsesc în finalul textului alte două capitole care lipsesc la Sion: *Drumurile din Bucureşti şi a celor două judeţe* (cap. 62) şi *Drumurile celor 5 judeţe ale Craiovei* (cap. 63)[20].

Ms. *84* prezintă, sub raport lingvistic, trăsături specifice începutului de secol XIX: fonetismele *direptate* şi *îndireptare*, *cătră*, *mulţămeşte*, pluralul *hotarăle*, iotacizarea: *viind, să să întinză,* lexemele: *adeveritoare, blagocestiv, bolniţă, clevetire, jalbă, a năzui, volnicie, voroavă*, neologisme latino-romanice: *departament* şi *departamenturi, patente tipărite, rang*. Considerăm că unele elemente regionale ne conduc spre graiurile munteneşti din sudul Transilvaniei: *acestaşi, cinevaşi, deşchisese, fieştecare,* lexemele: *oblu, porumb,* formele: *au cerşut, ţărmurea* sau împrumuturi ca: *ghinărariş, pretendelui, tituluşuri, şpital, au tractaluit.* Numărul cuvintelor de origine greacă este relativ mic, împrumuturile fiind specifice epocii: *haractir, ipolipsis, meghistani, pronomii, scopos;* semnalăm şi unele calcuri de structură după model grecesc: *împreună legătură,* ‘comuniune’, *împreună voroavă* ‘consiliu’, *împreună împreunare* ‘alianţă’, *de sine stăpânitoare* ‘autocrată’.

Mai semnificativă pentru considerarea limbii neogreceşti ca limbă-sursă a textului din ms. *84* ni se pare forma grecească a antroponimelor: *Costandin Vodă Gehanis*, istoricii *Cromeros*, *Pomfinie* şi *Gopentie* (= Bomfiniu şi Toppeltin). Credem că Mihai Cantacuzino, om de mare erudiţie, dacă ar fi redactat el versiunea românească, ar fi utilizat numele *Bonfiniu*, *Bomfinie* şi *Topeltin*, aşa cum apar ele la cronicarii români dinaintea sa.

Influenţa originalului grec se observă şi în aspectul fonetic al unor toponime: *Hrisova* (= Hârşova), *satul Greţii* (= Grecii), *Niaslovon* (= Neajlov), *satul Ţofrangeni* (= Ciofrângeni), *Ghialomiţa* (= Ialomiţa), *Ţerna* (= Cerna); numele oraşului Brăila este totdeauna transcris *Ibrăila*. În urma comparaţiei lingvistice dintre ms. *84* pe de o parte şi *Genealogia Cantacuzinilor* sau *Călătorie*, pe de altă parte, am constatat că dintre formele lexicale, morfologice, sintactice, care se

[19] Este vorba de Pârvu Cantacuzino, fratele lui Mihai Cantacuzino.

[20] Sion afirmase că a omis un singur capitol de la sfârşitul cărţii (1863: VI).

constituie ca o amprentă lingvistică şi stilistică a limbii lui Mihai Cantacuzino, nu am întâlnit în ms. *84* nici unul dintre elementele considerate de noi ca individualizatoare (vezi mai sus în *Călătorie* şi *Genealogie).*

Conchidem că ms. *84* reprezintă o **traducere integrală în limba română a unei versiuni greceşti** a istoriei lui Mihai Cantacuzino, **făcută anterior anului 1811, de către un traducător rămas încă necunoscut**; manuscrisul este copiat de trei scriptori, iar Constandin Partenie este doar semnatarul unei note de lector, adăugată pe prima pagină, la 1824.

Ms. rom. *2701* BAR este intitulat *Istoria Valahiii.* Are 102 file şi a fost copiat de cel puţin doi scriptori (Ştrempel 1983: II). După grafia chirilică şi trăsăturile lingvistice apreciem că poate fi plasat după 1810. La ff. 1^{r}-1^{v} cu litere latine este notat cuprinsul şi ordinea capitolelor de către unul dintre proprietarii manuscrisului. De la capitolul 1 până la capitolul 34 (ff. 4^{r}-78^{r}) ordinea este cea din ediţia Tunusli, lipsind doar două capitole. Urmează o copiere selectivă cu date despre hotare, dări, organizare administrativă, hrisoave „în prescurtare", într-o succesiune diferită de Tunusli. La f. 101^{v} începe o prescurtare a unui hrisov al menzilurilor (Poştei) dat de Alexandru Ipsilante (vezi Sion, cap. 50, p. 119). Ultimele file ale manuscrisului neterminat conţine reglementări pentru căpitanii de poştă. La f. 70^{r} se află interpolată o poezie cu conţinut patriotic, având în acrostih numele Pârvu Cantacuzino[21]. Lipseşte *Cronologia Domnilor* şi celelalte capitole de la sfârşitul textului (despre oraşe, vaduri, râuri).

Remarcăm neologisme latino-romanice: *apelaţie, colonii, finansuri* „finanţe", *departamenturi, limbă (dialect), manifest, metaluri, spitaluri* şi lexeme, mai ales nume proprii, cu fonetisme sau forme greceşti: *cliros, favrici* „fabrici", *hrisologhie, vivlioticar*; *Vulgaria* „Bulgaria", *Alexie Comnino, Lavrentie* ***Gopent, Pomfinie***[22]*, Ioan Ţeţi.* Textul conţine prea puţine particularităţi dialectale specifice pentru a fi localizat. Semnalăm, la capitolul referitor la proprietarii de moşii precizările: *Ulmenii,* ***ai dumnealui Mihail Cantacuzino*** şi *Olteniţa,* ***a dumnealui Pârvul, vel logofăt i brat ego Mihai Cantacuzino*** (f. 74^{r})[23].

Considerăm că ms. *2701* este o compilaţie după un text românesc tradus din neogreacă.

Ms. *5900* BAR **a** fost descris în amănunt de către N. Iorga (1899: 89), la acea dată manuscrisul aflându-se la Biblioteca Episcopală de la Oradea, şi de Florian Dudaş (1986: 332)[24]. În capitolul intitulat *A doua cronică a Cantacuzinilor,* N. Iorga se ocupă în amănunt de textul care conţine istoria critică a Ţării Româneşti de la Radu Negru până la 1774, care se află şi în manuscrisul lui Cipariu (ms. *84* BAR), ms. *468* BAR, ms. *5900* BAR şi în textul

[21] Publicată recent de Marieta Chiper 1992.

[22] Ca şi în ms. *84.*

[23] Vezi mai jos comentariul, la ms. *5900*, în legătură cu această precizare.

[24] Dudaş crede că acesta ar fi cea mai veche copie. Manuscrisul a fost înregistrat de G. Ştrempel 1992: IV.

tipărit în 1806 de fraţii Tunusli. Iorga analizează în paralel textul din ms. *5900* BAR şi ediţia Tunusli şi constată că ms. *5900* are numai 16 capitole faţă de 64 din Tunusli, iar ordinea este cu totul diferită de „traducerea grecească" (1899: 89)[25]. Iorga reproduce numărul şi titlurile capitolelor din ms. *5900* şi din Tunusli; astfel, capitolelor 26-50 din ms. *5900* (lipsesc capitolele 40-43) le corespund următoarele capitole din Tunusli: 29, 38, 39, 31, 44, 45, 6, 9, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 49, 54 (1899: 90). Iorga, crede că textul este de provenienţă cantacuzinească şi aduce mai multe argumente, printre care enumerarea minuţioasă a sarcinilor spătarului Mihalache (sic; ms. *84*, p. 240 *Manolache*; Sion, p. 107 *Manolache*) şi a vistierului Mihai Cantacuzino; atunci când se fac unele referinţe la Mihai şi Pârvu Cantacuzino ca proprietari ai unor moşii, în ms. *5900* este utilizat pronumele de reverenţă *dumnealui*: ***dumnealui Mihai Cantacuzino şi dumnealui vel logofăt Pârvu şi frate al lui Mihai Cantacuzino*** (ca în ms. *84*, p. 193: *a boieriului Mihail Cantacozino* şi *a boieriului marelui logofăt Pârvul şi frate a lui Mihail Cantacozino* şi ca în ms. *2701*, f. 74^{r}; la Sion, p. 89: *ale lui Mihai Cantacuzino* şi *a marelui logofăt Pârvu, frate al lui Mihai Cantacuzino*).

Un timp nu s-a mai ştiut de soarta acestui manuscris până în anul 1986, când a fost achiziţionat de Biblioteca Academiei. Astfel se explică şi faptul că nu este menţionat în Crăciun-Ilieş 1963.

Compararea lingvistică pe care am efectuat-o pe fragmentele similare din ms. *84* şi *5900* ne duce la concluzia că ambele au **acelaşi arhetip grecesc**, **dar sunt copii ale unor versiuni româneşti diferite**. Spre deosebire de ms. *84*, ms. *5900* prezintă unele forme arhaice, dar mai puţine elemente de origine greacă. Credem că această copie a fost făcută pe la 1800, în Muntenia (*dupe* şi *după* „de pe", *pă, hodaie*).

Aprecierea finală a lui N. Iorga referitoare la autorul şi limba în care a fost redactată *Istoria Ţării Româneşti* este că **autorul ei este Mihai Cantacuzino şi că redactarea a fost făcută în româneşte după plecarea în Rusia**.

Nu am avut în vedere manuscrisul *40* de la Biblioteca Academiei Filiala Cluj, Fondul Blaj, cu titlul *Catagrafie de istoria Ţării Româneşti* <1290-1834>, care a fost atribuit protosinghelului Naum Râmniceanu. În Crăciun-Ilieş 1963: 197 se specifică interpolarea unor fragmente din istoria lui Mihai Cantacuzino: la p. 56 începe o *Hronologhie a Domnilor Ţării Rumâneşti dupre adunarea ce au făcut Pârvul Cantacuzino şi clucer Dimitrache,* care se continuă, la p. 121, *cu Perilipsis al Ţării Rumâneşti.* Este o compilaţie târzie, cu numeroase intervenţii ale lui Naum Râmniceanu, care nu este utilă cercetării noastre (vezi Crăciun-Ilieş 1963: 198).

[25] Adăugăm că aceleaşi diferenţe sunt şi între ms. *5900* şi ms. *84*.

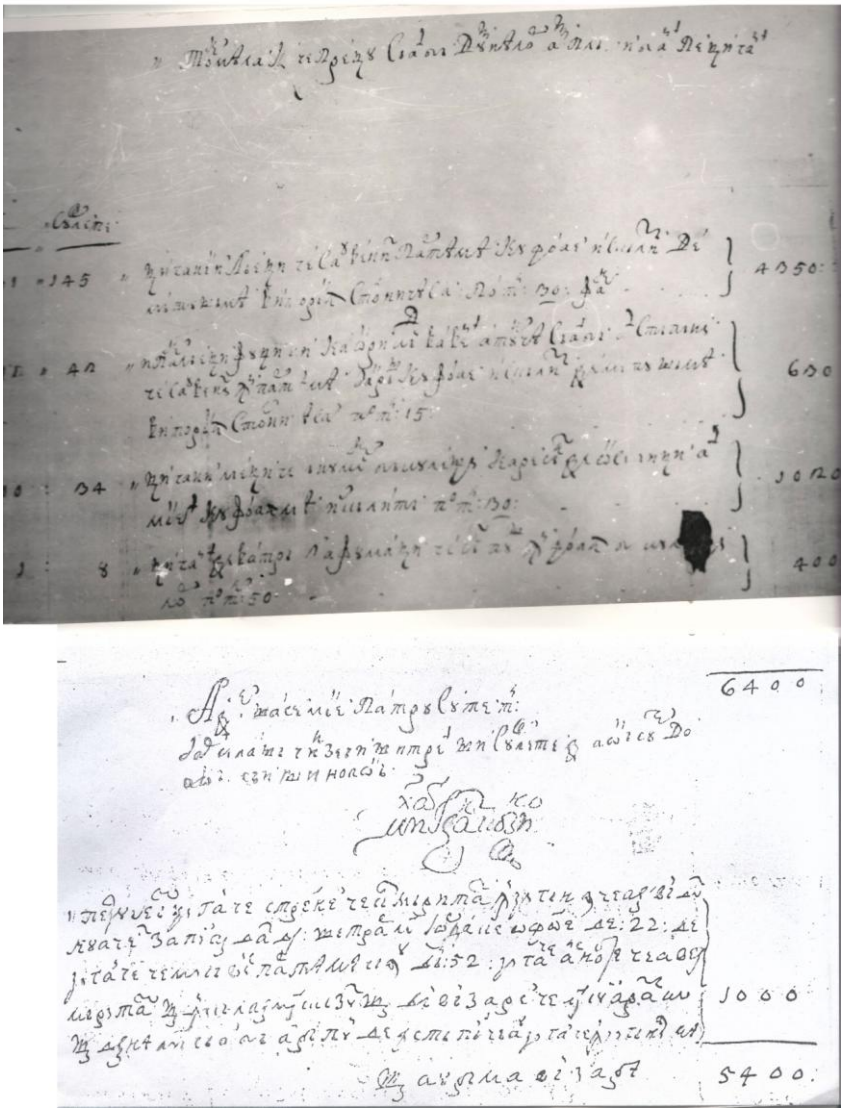

Foto 2: Act de vânzare-cumpărare din 1776, autograf Mihai Cantacuzino

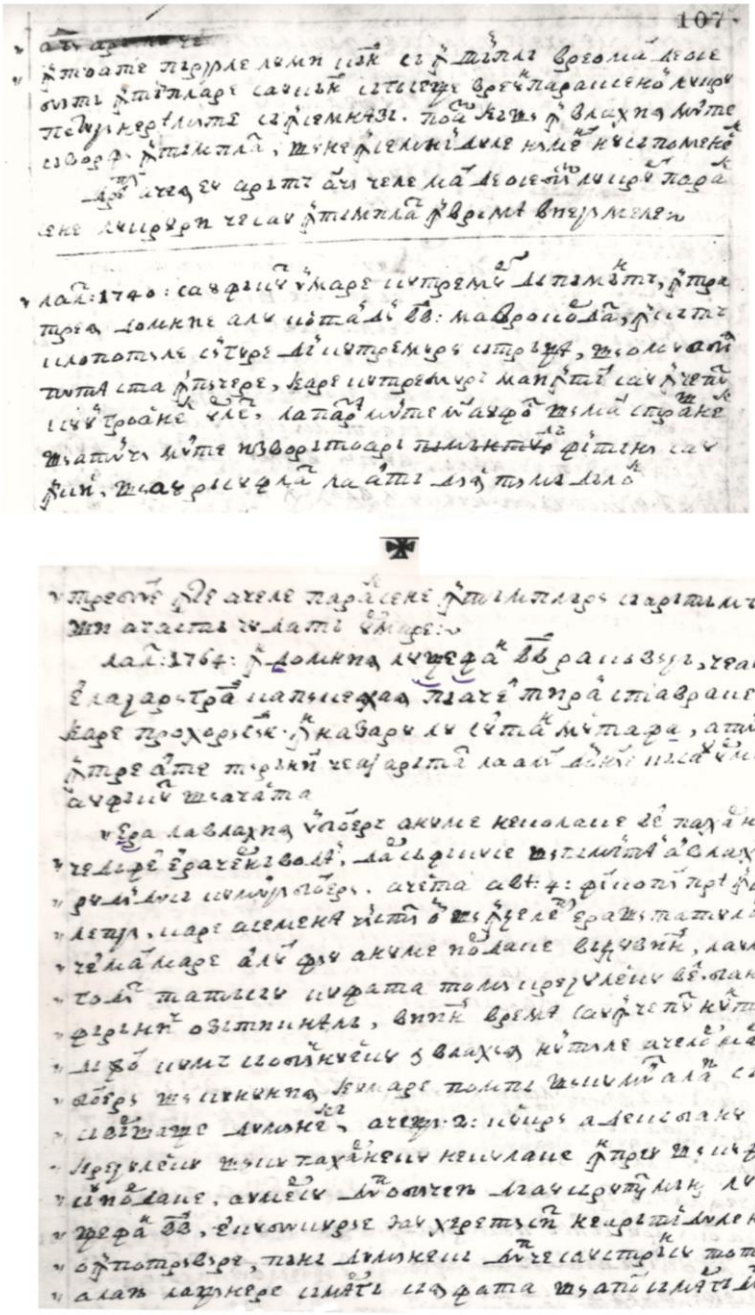

Foto 3: ms. gr. *9* (*42*) BAR

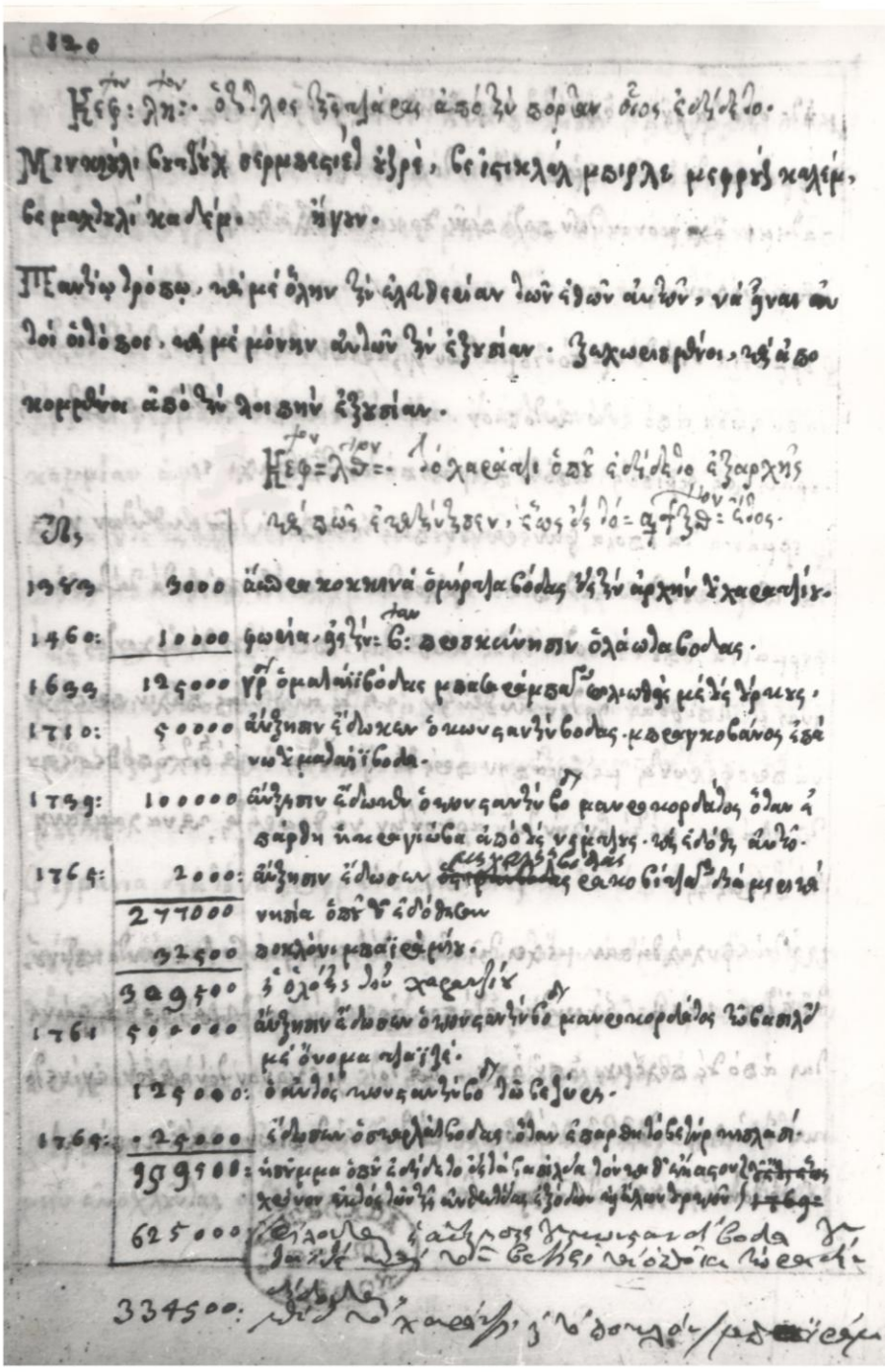

Foto 4: ms. gr. *9* (*42*) BAR

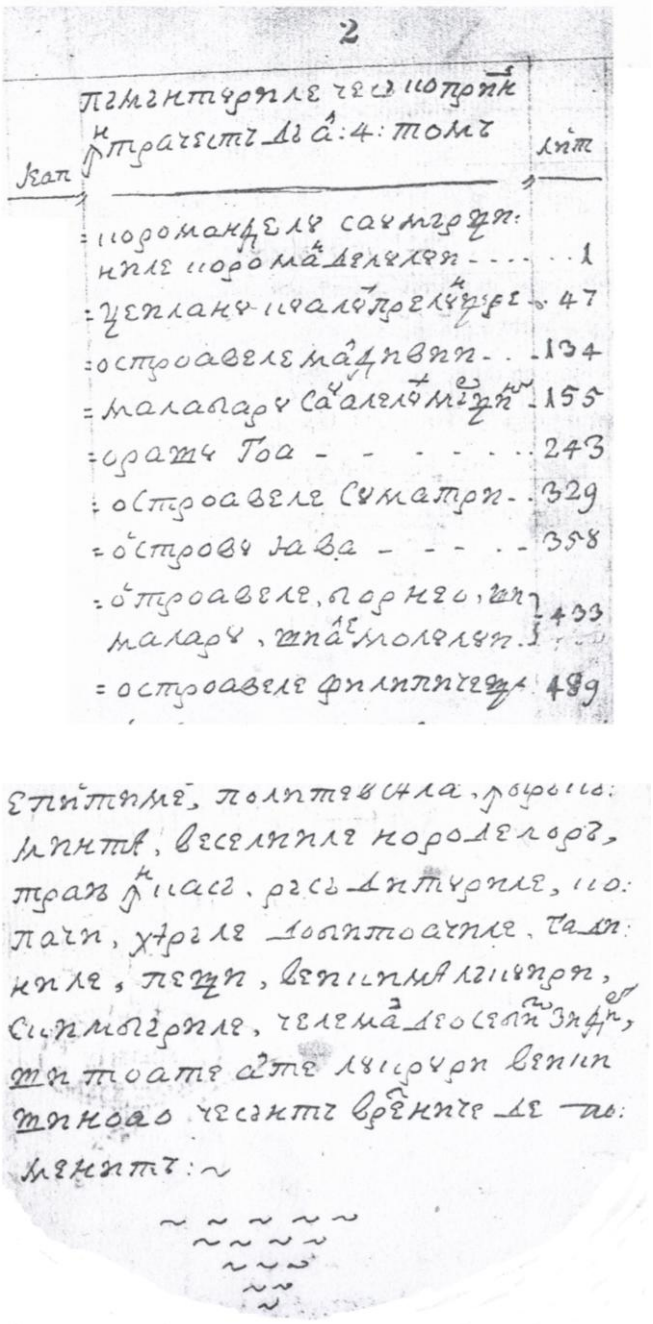

Foto 5: ms. *3119* BAR

Dintre manuscrisele greceşti care conţin *Istoria* lui Mihai Cantacuzino, am consultat următoarele:

Ms. gr. ***9*** (***42***)[26] BAR, Catalogul Litzica; acesta ne înlesneşte rezolvarea mai multor probleme de filologie. Manuscrisul are titlul *Περὶ Blaχίας*. Al. Lapedatu apreciază că sunt mari diferenţe între textul din ms. *42* şi ediţia Tunusli. Şt Bezdechi (1944: 13) constată că în ms. gr. *42* conţinutul *merge până la 1773, cu Cronologia Domnilor, ca şi textul fraţilor Tunusli. De pe un astfel de ms. e probabil că s-a alcătuit şi cartea din Viena.* I. Corfus (1946) a remarcat asemănarea grafiei chirilice din notele în limba română, interpolate în textul grec al ms. *42*, cu scrisul lui Mihai Cantacuzino dintr-un document olograf[27], la care noi adăugăm şi asemănarea cu grafia din ms. *3771* şi ms. *I-40*, care conţin traducerea din Delaporte. De asemenea, Ilie Corfus a observat apropierile existente între grafia cifrelor din textul chirilic şi din cel grec, afirmând că *dacă nu l-ar fi scris el în greceşte, manuscrisul a fost în posesia lui Mihai Cantacuzino pe care a făcut şi adnotări în româneşte* (1946: 132).

În urma cercetărilor grafologice făcute de noi pe textul grecesc şi pe cel chirilic din manuscrisele amintite (ms. rom. *3371* BAR, *I-49* Biblioteca Patriarhiei Române, ms. gr. *42* BAR) şi din documentul olograf prezentat am stabilit că unele litere comune celor două alfabete (chirilic şi grec) au caractere asemănătoare, iar cifrele sunt identice (vezi Foto 2, 3, 4, 5). De asemenea, notele în limba română de la ff. 107^{r}-109^{r}, 219^{r}-220^{r} prezintă şi trăsături lingvistice caracteristice lui Mihai Cantacuzino. Acest fapt ne determină opinia că avem a face cu un manuscris autograf grecesc al lui Mihai Cantacuzino, cu interpolări în limba română.

Ms. gr. ***916*** BAR, f. 1^{r}, are titlul *Περὶ Blaχίας σινόψις*. Ilie Corfus traduce informaţiile din cuprinsul paginii de titlu, referitoare la autorul cronicii şi la data efectuării ei: *au fost adunate spre ştiinţă în acest manuscris de către Mihai Cantacuzino, 1776 ianuarie 30* (Corfus 1946: 133-134). Urmează cuprinsul, iar la f. 4^{r} începe textul *Περὶ Blaχίας.*[28]

Ms. gr. ***917*** BAR are titlul *Περὶ Blaχίας*. Despre acesta Ilie Corfus afirmă că textul cronicii este asemănător cu Tunusli (1946: 134).

După o parcurgere a acestui manuscris am constatat că la sfârşit au mai fost adăugate câteva capitole, în care se indică, pe lângă anul 1774 (f. 186^{r}), şi 1779 (f. 187^{r}), 1783 (f. 188^{v}), 1790 (f. 191^{r}).

Ms. *O. 352* Biblioteca Academiei Filiala Cluj, Fondul Blaj, a aparţinut lui Timotei Cipariu; a fost utilizat de acesta pentru comparaţii textologice şi lingvistice cu manuscrisul românesc aflat în posesia sa (actualmente ms. rom.

---

[26] Din cele două cote, vom folosi cota cu numărul *42*, utilizată în alte cercetări.

[27] BAR Documente XCV-75, act din 28 februarie 1776. Noi am procurat o copie când acest document se afla la Arhivele Naţionale Bucureşti.

[28] Acelaşi titlu l-am semnalat şi în colontitlul fragmentelelor româneşti din mss. *409* şi *3119* BAR.

84), cu Tunusli şi Sion. În acest manuscris este de asemenea indicată data alcătuirii cronicii: 30 ianuarie 1776, ca în ms. gr. *916* BAR. Şt. Bezdechi (1944: 11) observă diferenţe faţă de Tunusli în privinţa titlurilor capitolelor şi a dispunerii acestora în text; de asemenea constată că textul a fost augmentat cu informaţii până la 1821 (în *Cronologia Domnilor*).

***

Ca urmare a selectării diferite a fragmentelor de către traducătorii în limba română sau de copişti, pentru stabilirea filiaţiilor am putut efectua o comparaţie textologică numai pe manuscrisele *468, 84*, *5900* BAR şi pe ediţia Sion.

Reproducem câte un scurt fragment din manuscrisele respective şi din Sion.

Ms. 468 BAR, f. 124^{v}: *Iar volintirii ajungând la Bucureşti la veleat 1769, la 7 ale lui noiemvrie dăspre zioă, neavând ştire nici Domnu, nici boierii, d/asupra fără de veste această învăţătură şi soco//* 125^{r} *tind norodu că este rusească regulată oaste, vrând să să şi mântuiască ca să fugă dă cea mai întâi greutăţi ce cercase, au trecut toţi şi cu puţintică bătaie au gonit pă cei ce să aflase turci în Bucureşti. Iar Vodă prinzându-să l-au trimis a treia zi la Petreburg dâmpreună cu ai lui boieri greci //* 125^{v} *şi au rămas stăpânitor locului de a porunci fertmaşalu contea Rumianţev dân Moldova şi aici au rânduit spătaru Pârvu Cantacozino dân poruncă. Dă acea vreme au trimis la Petreburg, dăspre partea locului, diputaţi pă mitropolitu Ţării Rumâneşti Chir Gligorie, vistieru Mihai Cantacozino şi logofătu cel mare Necolae Brân//* 126^{r} *covean, iar Nazarie cu Fabriţian, ajungând la Galaţi, au lovit pă Urfa Valisei şi l-au biruit, iar turcii i-au gonit pă toţi peste Dunăre.*

Ms. *84* Cluj, p. 367: *Iară volentirii sosind la Bucureşti, la anul 1769, la 7 lui noiemvrie, când să făcea zio, neavând veste nice Domnul, nice boierii de asupra năvalilor celi fără de veste şi socotind norodul că este regulată oaste rosască şi pohtind şi slobozenia lor ca să scape şi de relele cele mai dinainte care au suferit, toţi au alergat împreună şi cu puţin război au goni pre turcii carii au fost în Bucureşti. Iară pre Domn prinzându-l l-au trimis a treia zi la Petruburg, împreună cu boierii greci carii să afla pă lângă dânsul şi au rămas chivernisitori ţării prin porunca feldmarşalului conte Romanţov spătariul Pârvul Cantacozino. Întru această vreme au trimis la Petruburg despre partea ţării deputaţii: mitropolitul Ugrovlahiii Chir Grigorie, vistierul Mihail Cantacozino şi logofătul Nicolae Brâncovanul. Iară Nazarie cu Fabriţian, sosind la Galaţ au lovit pă Ulfa Valesi //* p. 368 *şi biruind pre turcii însă i-au gonit dincolo de Dunăre.*

Sion, p. 165: *Volontirii, ajungând în Bucureşti la 7 noiembre, în revărsatul zilei (1769), au cuprins oraşul, fără să fi prins de veste nici Domnul, nici boierii. Poporul, crezând că era oaste regulată rusească, în care spera pentru libertatea sa, a dat ajutori volintirilor, şi, cu o mică luptă, au gonit pe toţi turcii din Bucureşti; iar pe Domn, prinzându-l cu toţi boierii greci de pe lângă el, l-au râdicat şi l-au trimis la Petersburg, făcând cârmuitor al ţărei, din ordinul feldmareşalului comite Romianţov, pe Pârvul Cantacuzino. Atuncea s-au trimis din partea ţărei deputaţi*

la Petersburg Grigorie mitropolitul, vistierul Mihai Cantacuzino şi logofătul Nicolae Brâncovanu. Nazarie cu Fabricianu, ajungând la Galaţi, au lovit pe Urfa Valesi şi învingându-l a gonit pe turci peste Dunăre.

Ms. *5900* BAR (fost Oradea): *Au lovit volintirii în revărsatul zorilor Bucureştii şi, prinzând pe Gligorie Vodă, l-au trimis la Petroburg cu câţiva dintre boierii lui. Peste puţină vreme venit-au şi şi Nazarii polcovnic cu 1000 de cazaci şi, mai pe urmă, Andrei Maioru cu 300 de iagării şi cu 2 tunuri. După aceasta, au plecat la Petruburg deputaţii: sfinţia sa Gligorie mitropolitul şi vistieri Mihai Cantacozino şi logofătul Nicolae Brâncoveanul, iar Nazarie polcovnicul, fiind cu cazacii şi cu volintirii la mănăstirea Comana şi coprinzându-l turcii, mulţi s-au închis în mănăstire şi mergând spătariu Cantacuzino cu Andrei maiorul şi cu iagări şi cu 1000 de volintiri spre ajutor, şi turcii fiind peste 15000, i-au cuprins // 55^{v} şi au perit spătariu Cantacozin şi Andrei maiorul şi iagări, la dechemvrie 12, leat 1768.*

Observăm că mss. *468, 84* şi ediţia Sion conţin aceleaşi informaţii, dar cu diferenţe lingvistice şi stilistice. În ms. *5900* informaţiile diferă (ca şi ordinea capitolelor), ceea ce înseamnă că au existat cel puţin două arhetipuri greceşti. Nu ştim dacă Mihai Cantacuzino va fi făcut o revizie a propriei lucrări rezultând o altă versiune sau este vorba de un alt cărturar care a dat o formă nouă textului iniţial, cu completări şi modificări de redacţie.

Concluziile noastre, după analiza textului românesc şi grecesc al *Istoriei* lui Mihai Cantacuzino, sunt următoarele:

– prezenţa în manuscrisele româneşti cunoscute a unor forme care trădează influenţa limbii greceşti, mai ales în privinţa pronunţiei toponimelor şi antroponimelor, se explică numai prin contactul cu un original grec;

– diferenţele lingvistice între limba scrierilor lui Mihai Cantacuzino, descrisă parţial mai sus, şi limba textelor româneşti care conţin *Istoria Ţării Româneşti* sunt semnificative astfel încât putem afirma că autorul nu a redactat lucrarea în limba română;

– **diferenţe lingvistice, stilistice şi textologice între manuscrisele româneşti care se cunosc astăzi ne determină aprecierea că s-au făcut mai multe traduceri (parţiale) în limba română de către cărturari rămaşi necunoscuţi, care au selectat anumite capitole în funcţie de sfera lor de interes, iar ulterior unii copişti au amplificat textul aducându-l la zi;**

– numărul relativ mic şi caracterul fragmentar al celor mai multe manuscrise româneşti, care pot fi datate după 1890, anul probabil al morţii cărturarului, faţă de manuscrisele în limba greacă, mai complete, unele datând din timpul vieţii autorului, conduc tot către ipoteza avansată de I. Corfus, că Mihai Cantacuzino **a redactat lucrarea sa numai în limba greacă, iar stabilirea paternităţii lui Mihai Cantacuzino pentru manuscrisului grec *42*, considerat de noi autograf, confirmă această opinie**. Cunoscând pasiunea lui Mihai Cantacuzino pentru scris, putem presupune că, dacă ar fi efectuat şi o redacţie

în limba română, ar fi copiat-o şi aceasta ar fi intrat în circuitul cultural, având totodată caracteristicile lingvistice asemănătoare cu ale celorlalte scrieri ale sale;

– **în legătură cu izvoarele acestei scrieri, am putea adăuga şi notele lui Pârvu Cantacuzino (moare în 1769), care de altfel făceau parte din documentele de familie ale autorului;**

– **presupunând că lucrarea va fi fost comandată de Rusia, trebuie să admitem că a fost preferată versiunea în limba greacă aceleia în limba română;**

– **relaţia acestei scrieri a lui Mihai Cantacuzino cu lucrarea lui Naum Râmniceanu, care a făcut obiectul unei ample cercetări a lui Şt. Bezdechi, poate fi cercetată în funcţie şi de aprecierile noastre**.

– descrierea geografică, având specificaţii amănunţite în privinţa drumurilor, a mijloacelor de comunicaţie, precum şi a regimului vamal, a taxelor, reprezintă o sursă valoroasă prin bogăţia şi precizia informaţiei.

Considerăm aşadar că scrierile în limba română ale lui Mihai Cantacuzino sunt: *Ghenealoghia familiei Cantacozinilor* şi *A toată lumea călătorie*, traducere prin intermediar rus a lucrării amintite a francezului Delaporte, iar în limba greacă, *Istoria Ţării Româneşti* (cu titlul original *Περὶ Βλαχίας συνόψις*).

Bibliografie

Bezdechi 1944 = Şt. Bezdechi, *Cronica inedită de la Blaj a protosinghelului Naum Râmniceanu,* partea întâia. Text însoţit de un studiu introductiv, Cluj-Sibiu, Tipografia „Cartea românească", 1944.

Camariano 1940 = Nestor Camariano, *Catalogul manuscriselor greceşti din Biblioteca Academiei Române,* vol. II, Bucureşti, 1940.

Cantacuzino 1996 = Ion Mihai Cantacuzino, *O mie de ani în Balcani,* Bucureşti, Editura Albatros, 1996.

Chiriac 2016 = Alexandra Chiriac, *Ecaterina a II-a şi istoria Rusiei scrisă de austriacul J.M. Schweighofer şi traducerea sa din Moldova sfârşitului de secol al XVIII-lea,* Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2016.

Cipariu 1869 = Timotei Cipariu, *Documente istorice*, în „Archivu pentru filologie şi istorie", nr. XV, 25 mai, 1868, p. 296 şi nr. XXVII, 1869, pp 531-539.

Corfus 1946 = Ilie Corfus, *În legătură cu opera lui Mihai Cantacuzino*, în „Revista istorică română", XVI, 1946, fasc. 2, pp. 132-139.

Crăciun-Ilieş 1963 = I. Crăciun, A. Ilieş, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne, sec. XV-XVIII, privind istoria României*, Bucureşti, Editura Academiei, 1963.

Dima 1989 = Eugenia Dima, *Limba traducerilor laice din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea din Muntenia,* Iaşi, 1989, pp. 25-40.

Dima 2006 = Eugenia Dima, *Mihai Cantacuzino, traducătorul în limba română al Voiajorului francez al lui Joseph Delaporte,* în „In honorem Gabriel Ştrempel", Satu Mare, Editura Muzeului Sătmarean, 2006, pp. 214-229.

Dima-Dima 2016 = Eugenia Dima, Gabriela E. Dima, *Traducătorii români şi traducerile laice din secolul al XVIII-lea,* Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2016.

Chiper 1992 = Marieta Chiper, *Cantacuzino – un nume nou în istoriografie?,* în „Magazin istoric", s.n. februarie 1992, pp. 18-21.

Dudaş 1986 = Florian Dudaş, *Manuscrisele româneşti din bisericile Bihorului.* Partea a II-a, *Literatura medievală şi Catalogul manuscriselor,* cuvânt înainte de Preasfinţitul dr. Vasile Coman, episcopul Oradei, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradei, 1986.

Iorga 1899 = N. Iorga, *Despre cronici şi cronicari.* Cap. *Cronicele muntene*, în ediţia îngrijită de Damaschin Mioc, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988.

Iorga 1901 = N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821),* vol. I-II, în ediţia îngrijită de Barbu Theodorescu, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1969.

Iorga 1902 = *Genealogia Cantacuzinilor de Banul Mihai Cantacuzino*, publicată şi adnotată de N. Iorga, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice şi Editura Minerva, 1902.

Iorga 1940 = *„Le voyageur français" al abatelui Joseph Delaporte în traducere moldovenească (1785)*, ediţie şi note N. Iorga, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1940.

Lapedatu 1906 = Alex. Lapedatu, *Episcopia Strehaii şi tradiţia scaunului bănesc de acolo*, Bucureşti, 1906.

Litzica 1909 = Constantin Litzica, *Catalogul manuscriptelor greceşti din Biblioteca Academiei Române,* vol. I, BAR, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, Bucureşti, 1909.

Pascu 1925 = Giorge Pascu, *Mihail Cantacuzino,* în „Cercetări istorice", Iaşi, 1925, pp. 66-78.

Sion 1863 = Sion, G. *Istoria politică şi geografică a Ţării Româneşti de la cea mai veche a sa întemeiere până la anul 1774,* fără indicarea numelui autorului, Bucureşti, 1863.

Ştrempel 1978 = Gabriel Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică, vol. I, 1978.

Ştrempel 1983 = Gabriel Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică, vol. II, 1983.

Ştrempel 1987 = Gabriel Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică, vol. III, 1987.

Ştrempel 1992 = Gabriel Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică, vol. IV, 1992.

Şuiu 1979 = Rodica Şuiu, *Cantacuzino, Mihai*, în *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900*, EA, Bucureşti, 1979.

Tunusli 1806 = *Ιστορία τῆς βλαχίας, πολιτικὴ καὶ γεωγραφικὴ, αυτῆς αρχαιοτάτης καταστάσεως ἕως τοῦ 1774 ἔτους*, ediţie de fraţii Tunusli, Viena, 1806.

Ursu 1962 = N.A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1962.

Ursu 1997 = N.A. Ursu, *Cronica lui Vartolomei Mazereanu, nu a lui Ioan Canta* în *Contribuţii la istoria literaturii române. Studii şi note filologice*, Iaşi, Editura Cronica, 1997, pp. 227-236.

Ursu 2002 = N.A. Ursu, *Contribuţii la istoria culturii româneşti. Studii şi note filologice,* Iaşi, Editura Cronica, 2002.

Articolul în gramaticile româneşti din secolele al VIII-lea şi al XIX-lea

DOINA COBEŢ*

L'Article dans les grammaires roumaines des XVIIIe et XIXe siècles

Résumé: *Notre recherche se propose de faire l'analyse des modalités dont on a traité l'article dans 44 précis de grammaire (imprimés ou en manuscrit) du XVIIIe et du XIXe siècles, ayant en vue trois questions: concept, définition et classification de l'article. Identifié dans l'histoire de la grammaire roumaine comme partie du discours, comme pronom ou adjectif pronominal, comme élément linguistique qui indique le cas, le genre, le nombre ou la détermination du nom, l'article a été, à côté du numeral, l'une des classes grammaticales les plus controversées. Le contenu abstrait et exclusivement grammatical mais surtout les valeurs et la distribution des types d'article, aspects auxquels on ajoute les nombreux problèmes de langue suscités par l'article, expliquent la diversité des opinions formulées à travers les époques sur cette notion, ainsi que le manque d'accord en ce qui concerne sa classification.*

Mots-clés: *histoire de la grammaire roumaine, morphologie, l'article.*

1. Concept

Articolul, ca şi numeralul, este una dintre cele mai controversate clase gramaticale din limba română. Identificat în istoria româneşti ca parte de vorbire, ca pronume sau adjectiv pronominal ori ca element lingvistic cu rol de marcă a cazului, genului, numărului sau determinării substantivului pe care îl însoţeşte, articolul rămâne şi în literatura de specialitate din ultimele decenii subiect de dispută în ceea ce priveşte încadrarea acestuia în structura morfologică a limbii. În gramaticile şi studiile actuale de factură clasică (GA I 97-113, Avram 1997: 87-110, Dimitriu 1992: 159-171, Dimitriu 1994: 150-190), articolul este tratat ca parte de vorbire, cu trăsături specifice individualizatoare. Astfel, în Gramatica Academiei, articolul este definit ca „partea de vorbire care se declină şi însoţeşte substantivul, având rolul de a arăta în ce măsură obiectul denumit prin substantivul respectiv este cunoscut vorbitorilor" (GA 97), făcându-se precizarea că „un simplu instrument gramatical, fără sens lexical", care „exprimă gradul în care vorbitorii individualizează obiectele despre care se vorbeşte" (GA 97), ceea ce justifică după autorii tratatului, considerarea articolului

* Textul de faţă reia, cu puţine modificări, studiul publicat în ALIL t. XLII-XLIII, 2002-2003, Editura Academiei Române, 2004, p. 47-63.

ca parte de vorbire este o „independenţă formală (articolul nehotărât, posesiv şi demonstrativ totdeauna şi chiar cel hotărât propriu-zis în exemple ca *lui Ion*), precum şi caracterul analizabil al structurii sale interne în rădăcină [...] +-desinenţe" (GA 32). Mioara Avram consideră articolul „partea de vorbire flexibilă cu rol de cuvânt ajutător care însoţeşte un substantiv, arătând, de obicei, măsura în care obiectul denumit este cunoscut vorbitorilor sau, altfel spus, gradul de individualizare a obiectului denumit" (Avram 1997: 89). Dimitriu admite articolul ca parte de vorbire, dar face distincţia între formele articolului nehotărât, ale celui posesiv-genitival, ale celui adjectival, precum şi forma proclitică a articolului hotărât (*lui*), pe care le consideră „cuvinte-morfem (care se opun cuvintelor cu funcţie şi celor câteva cu funcţie exclusiv stilistică)" (Dimitriu 1994: 162), cu statut de parte de vorbire, şi formele articolului hotărât enclitic (*-l, -le, -lui, -a* etc.) aglutinate cu partea de vorbire însoţită, pe care le numeşte „morfeme propriu-zise", adică „segmente (părţi) de cuvânt" (Dimitriu 1884: 163), care nu pot reprezenta o parte de vorbire.

Părerea opusă este a specialiştilor, mai ales de orientare structuralistă, care, considerând articolul „o categorie extrem de eterogenă de elemente, având în limbă roluri foarte diferite, disparate, greu de redus la o clasă unică" (SMLRC 172), îl exclud dintre părţile de vorbire ale limbii române"[1].

Principalele argumente aduse în discuţie sunt: 1. conţinutul abstract şi gramatical al articolelor, „care nu poate fi definit sau descris [...] decât pornind de la [gruparea] substantiv+ articol", în care „prezenţa articolului nu adaugă nici un sens nou substantivului", spre deosebire de ceilalţi determinanţi *nominali*, care „aduc întotdeauna într-un fel sau altul o informaţie suplimentară" (SMLRC 167). Alăturarea articolelor la substantiv „are ca efect numai restrângerea sferei de referire a substantivului, limitând, până la individualizare, obiectele indicate de substantiv" (SMLRC 167); 2. numărul foarte mic al elementelor lingvistice considerate articole, „mult mai restrâns decât al oricărei alte părţi de vorbire" (SMLRC 167); 3. caracterul strict limitat al distribuţiei acestor elemente, care „nu se întrebuinţează decât ca o anexă a numelui" (Coteanu 1958: 41). Ca urmare, articolele sunt considerate morfeme ale categoriei gramaticale a determinării, dar şi morfeme ale numărului, genului şi cazului substantivului, afixe gramaticale, instrumente ale substantivării etc. În cadrul categoriei gramaticale a determinării, Paula Diaconescu stabileşte trei opoziţii: „a) subst. nearticulat (*câine*)/subst. cu art. indefinit (***un*** *câine*); b) subst.

[1] Vezi Coteanu 1958: 17-44; Valeria Guţu-Romalo, *Unele valori ale articolului în limba română actuală*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, Editura Academiei Române, 1958, p. 365-369; Guţu-Romalo 1967: 225-236; Diaconescu 1961: 163-192; SMLRC, p. 166-179; Ion Z. Coja, *Articolul – parte de vorbire sau morfem al determinării*, în SCL XX, 1969, nr, 2, p. 167-181; Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică şi Pedagogică, 1978, p. 355-363; Irimia 1997: 54-59.

nearticulat (*câine*)/subst. cu art. definit (*câine**le***); c) subst. cu art. indefinit (***un** câine*) / subst. cu art. definit (*câine**le***)" (Diaconescu 1961: 169), acceptate, cu alţi termeni, de Valeria Guţu-Romalo: „1. (a) nedeterminat – (b) determinat nehotărât; 2. nedeterminat – (c) determinat hotărât; 3. (b) determinat nehotărât (c) – determinat hotărât" (Guţu-Romalo 1967: 229) şi de autorii lucrării SMLRC: „ (1) nedeterminat – determinat definit; (2) nedeterminat – determinat nedefinit; (3) determinat nedefinit –determinat definit" (SMLRC 169). În SMLRC se face precizarea că articolul are rol de morfem al determinării „numai în situaţiile în care este posibilă măcar una dintre opoziţiile proprii categoriei determinării, şi anume dacă această opoziţie apare în cursul întregii paradigme a cuvântului" (SMLRC 171). D. Irimia distinge în cadrul categoriei determinării tot trei termeni: „nedeterminare / determinare minimă (sau nedefinită) / determinare maximă (sau definită)", considerând opoziţia internă „graduală" cu „două variante: nedeterminare – determinare: *student – un student* / studentul, determinare minimă – determinare maximă: *un student – studentul*" (Irimia 1997: 54).

Privind din perspectivă istorică studiul articolului în gramaticile româneşti din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, trebuie de la început să subliniem faptul că articolul, datorită conţinutului său abstract şi gramatical, dar mai ales valorilor şi distribuţiei speciilor lui, la care se adaugă numeroasele probleme de cultivare a limbii pe care acesta le pune, a fost una dintre clasele gramaticale care a preocupat în mod deosebit pe autori, soluţiile propuse fiind determinate, în primul rând, de modelele folosite ca izvoare şi de pregătirea filologică (şi filosofică) a autorilor.

Cercetarea noastră începe cu prima gramatică a limbii române, *Gramatica rumânească* (1757) a lui Dimitrie Eustatievici Braşoveanul, şi continuă cu cele mai importante gramatici (tipărite şi în manuscris)"[2] din această perioadă, limitându-se la analiza a trei aspecte ale studiului articolului: conceptul de articol, definirea acestuia şi clasificarea speciilor de articol. Ca şi în lucrările actuale de gramatică, o problemă importantă şi, în acelaşi timp, dificilă pentru cei mai mulţi dintre autori a fost încadrarea articolului în structura morfologică a limbii şi identificarea speciilor acestuia, în condiţiile în care, datorită pe de o parte omonimiei unor forme ale articolului cu forme ale pronumelui nehotărât, demonstrativ şi personal, iar pe de altă parte confuziei între articol ca marcă a cazului şi prepoziţii care exprimă cazul, în clasa articolului au fost incluse pronume nehotărâte, pronume şi adjective pronominale demonstrative, formele

[2] Din numărul foarte mare de gramatici care s-au scris începând din 1757 până spre sfârşitul secolului al XIX-lea am selectat un număr de 44 de lucrări, tipărite şi în manuscris, pe care le-am considerat, prin soluţiile propuse de autori, relevante pentru cercetarea noastră. Din categoria gramaticilor româneşti scrise într-o limbă străină am luat în studiu numai gramatici redactate în latină. De asemenea, am folosit şi gramatici bilingve care aduc un punct de vedere nou în interpretarea faptelor de limbă.

scurte de dativ ale pronumelui personal, prepoziţii etc. Articolul este identificat, ca parte de vorbire, în marea majoritate a gramaticilor studiate: *M* 4^{r}, *Mi* 10, *V* 9, *T* 7, *Ab* 23^{v}, *Ma* 1^{2}, *DL* 34, *GB* 11, *H* 32, *S* 24, *P* 31, *Gr*^{1} 9^{v}, *Gr*^{2} 7^{r}, *Gr*^{3} 8^{r}, *BGR-N* 7, *Pt* 21, *B* 9, *I*^{1} 11, *I*^{2} 15, *CC* 7, *Hl* 9, *Ci* 37, *Str* 90, *Tk* 21, *Gh* 88, *N* 94.

Numărul gramaticilor în care articolul nu figurează printre părţile de vorbire este mult mai mic, acesta fiind considerat fie pronume sau adjectiv pronominal care însoţeşte substantivul, arătând gradul de individualizate a obiectului denumit de substantiv, dar şi cazul, genul şi numărul substantivului şi, în consecinţă, este studiat în clasa pronumelui, a adjectivului sau împreună cu substantivul ori adjectivul, de obicei, la declinare, fie „cuvânt", „particulă", „semn" etc. cu rol de indice al determinării substantivului sau al genului, cazului şi numărului acestuia, şi în această situaţie este tratat în clasa numelui, la declinare sau în capitole speciale. Dintre aceste lucrări ne vom referi la cele mai importante pentru momentul în care au fost scrise.

Eustatievici Braşoveanul este primul autor de gramatică care susţine că articolul („încheietura") nu poate reprezenta în română o parte de vorbire, întrucât „nu are atâta putere cât în limba elinească" (*E* 26^{r}). El îl include în clasa pronumelui, identificându-l în pronumele demonstrativ, relativ şi personal (*acest*, *-sta*, *-stă*; *acela*, *-l*, *-ea*; *care*; *cel ce*; *ceea ce*; *cine*; *ce*; *el*, *ea*, *ei*, *ele*; *E* 39^{r}-40^{r}), care se pun „înainte sau pe urma cuvântului. Care să pune înaintea cuvântului este mai vârtos pentru cunoaşterea neamului [...]. Iară ceea ce să pune pe urma cuvântului aduce aminte pre cele din înainte" (*E* 38^{v}-39^{r}).

În manuscrisul intitulat *Institutiones linguae valachicae*, care reprezintă, după cum a demonstrat Gh. Chivu[3], prima gramatică românească scrisă în limba latină, în jurul anului 1770, nu se întâlneşte nici o referire la conceptul de articol. Pentru autorul încă necunoscut al acestui manuscris, formele articulate ale substantivului sunt „forme duble de nominativ" (*ILV* 61), iar articolul proclitic *lui* este „o particulă" care „se pune înaintea numelor proprii ca în *lui Petru*, însă la apelative este postpusă, ca în *omului*" (*ILV* 61). Dacă articolele nehotărâte *un*, *o* sunt incluse în clasa adjectivului (*ILV* 79), articolele posesive al, a, ai, ale sunt considerate „particule" care „se antepun adjectivelor posesive când acestea preced substantivul sau [...] pronumelor posesive" (*ILV* 87, 89), iar articolele adjectivale, pronume demonstrative (*ILV* p. 91).

Amfilohie Hotiniul[4], autorul lucrării *Lecţione...*, Iaşi, 1789, influenţat de gramatica limbii italiene şi a limbii franceze, consideră articolele „părticeli" care „ne slujesc [...] pentru însemnare[a] căderilor" (*A* 24) şi le identifică în propoziţiile *a*, *de*, *la*, folosite pentru exprimarea cazurilor genitiv, dativ şi ablativ.

---

[3] *Institutiones linguae valachicae, prima gramatică românească scrisă în limba latină*, în LR, XLI, 1992, nr. 1-2, p. 11-18.

[4] Vezi N. A. Ursu, *Gramatica lui Amfilohie Hotiniul* (Lecţione, Iaşi, 1789), în LR, XLIV, 1995, nr. 9-10, p. 573-580.

Budai-Deleanu, deşi convins de importanţa articolului în limba română (dovadă atenţia deosebită pe care o acordă studiului originii şi folosirii formelor lui, polemizând adesea cu alţi cărturari, îndeosebi cu Molnar şi Tempea), totuşi nu îl consideră parte de vorbire, dar îl tratează atât separat, în capitole speciale (din partea a doua a gramaticii sale, consacrată morfologiei, f. 5^{r}-7^{r}, şi din partea a treia, *Pentru sintazis*, f. 95^{r}-96^{v}), cât şi împreună cu substantivul, la declinare (f. 8^{r}-24^{v}). Principalul argument este modelul gramaticii latine: „La latini au fost articul şi cu toate acelea n-au fost numărat cătră părţile voroavei; de bună samă din pricina căci articulul era luat de la pronume; fiind dară că şi la noi articulele sunt părticele prefăcute din pronume sau şi din prepoziţii, drept aceasta aice noi le vom număra la părţile voroavei" (*BD* 1^{r}).

Alt autor care nu include articolul printre părţile de vorbire este Tincu-Velea. Susţinând că „articul proprie în limba română nu este, ci aceea ce numim noi articuli sunt [...] pronumele demunstrative" (*Vl* 78^{r}-78^{v}), Velea tratează articolul în paragrafele consacrate declinării substantivului şi adjectivului, discutând detaliat numai formele articolului hotărât enclitic şi regulile de folosirea acestuia (*Vl* 78^{r}-84^{r}). Dacă în *Gramatică românească* (1828)

Heliade identifică articolul ca parte de vorbire (*H* 3-4, 32), în lucrările sale de gramatică publicate mai târziu, în 1841, *Prescurtare de gramatica limbei romano-italiene* şi *Paralelism între limba română şi italiană*, îl consideră adjectiv demonstrativ: „Vorbind, în loc de a zice *acel om* (ştiut sau despre care am vorbit sau ştim), zicem mai pe scurt *omu-lu* sau *omulu* [...]. Aceşti ajectivi demonstrativi făcuţi prin prescurtare s-au numit de grămatici şi articoli pentru că se închieiu cu substantivii şi ajectivii [...], făcându-se o vorbă" (*HPR* 32; cf. *HPAR* 41).

În gramatica lui Laurian, *Tentamen criticum in linguam romanicam* (1840), articolul este inclus în clasa pronume lui demonstrativ, fără ca autorul să facă referiri speciale la acesta. Laurian îl identifică în adjectivul pronominal demonstrativ „*ellu*, *ella*, *elli*, *elle*" care se postpune substantivului determinat, numindu-se, astfel, articol: „Demonstrativum *ellu* substantivo postpositum, eique articulate conjunctum vocatur articulus" (*L* 90-91).

Precursor al teoriei potrivit căreia articolul este marcă a determinării substantivului pe care îl însoţeşte este Câmpeanu, care include articolele în clasa substantivului, considerându-le „semnele din care se poate cunoaşte dacă un nume este determinat sau nu" (*Cm*^{1} 38). Articolele nu pot reprezenta o parte de vorbire pentru că „nu sunt decât nişte finale de ale pronumelor personale de persoana a treia sing. şi plur., finale ce aplicate la substantivele nedeterminate ca articuli le determinează sau le articulează" (*Cm*^{2} 57). În concepţia autorului, a determina un nume „însemnează a-l lua din sfera genului şi a-l pune în aceea a individului sau a-i schimba caracterul generic în acel individual" (*Cm*^{1} 38). Împărţind sferele cunoaşterii obiectelor în „singulară, particulară şi generală (universală)", Câmpeanu consideră formele de singular masculin şi feminin ale articolului hotărât şi nehotărât ca „semne" ale determinării „sferei singulare",

alături de adjectivele pronominale demonstrative (*acesta*, *aceasta*, *acela*, *aceea*) şi relative (*carele*, *carea*) (*Cm*[1] 165), iar formele de plural masculin şi feminin ale articolului hotărât ca „semne" ale determinării „sferei particulare", alături de „adiectivii cantitativi *unii*, *unele*, *nişte*", de adjectivele pronominale demonstrative „*acestia*, *acestea*, *aceia*, *acelea*" şi relative „*carii*, *care*" (*Cm*[1] 165-166). În afară de „semne" ale determinării substantivului, articolele sunt şi „semne de relaţie între nume" (deci mărci ale cazurilor), care se supun „mai întêi unor forme de schimbări, iară după aceea printr-înşii şi numele" (*Cm*[1] 43), forme pe care le numeşte „declinaţii" (*Cm*[1] 166).

Tot ca „finale" ale substantivului, cu rol de determinare a acestuia, sunt interpretate articolele hotărâte şi de Măcărescu (*Mc* 13). Substantivul articulat „arată că el este întrebuinţat într-un înţeles deplin determinat, aşa d. e. când zicem: *omul*, numele acesta este deplin determinat, pentru că se înţelege omul acesta sau acela, adecă numai acela despre carele anume vorbim" (*Mc* 85-86). Acelaşi rol de indice al determinării substantivului i se atribuie articolului şi în gramatica lui Massim, autorul susţinând că substantivul sau adjectivul calificat care primeşte articol „este luat în înţeles determinat" (*Ms* 35), fără, însă, ca determinarea să fie deplină: „spre a-l determina deplin, caută să mai adaug ceva, s. e. *omu-l ce vezi*, *omu-l de care ţi-am vorbit ieri*" (*Ms* 6).

Dacă în *Compendiu de gramateca limbei române* (1855) Cipariu identifică articolul ca parte de vorbire „care adăugându-se la nume substantive sau adjective şi la participie determinează mai de aproape lucrurile însemnate" (*CC* 7), în *Gramateca limbei române. Partea I. Analitică* (1869) îl exclude dintre părţile de vorbire datorită originii sale pronominale: „Unii gramatici mai adaug şi articlii, ca a noua partea cuvântarei; ei, însă, în tot respectul, se ţin de clasa pronumelor" (*CG* I, 169). Întrucât rolul principal al articolului este de a determina „obiectul anumit" (*CG* I, 257) şi de a fi „relativ în cazurile secundare" (*CG* I, 182), Cipariu îl studiază la nume, în capitolul despre declinare, dar şi la pronume, ca pronume „relativ articulat" (*CG* I, 257-258).

Nici în gramaticile lui Manliu articolul nu reprezintă o parte de vorbire, ci o clasă de „mici vorbe cari se pun în urma substantivelor (sau adjectivelor) spre a le hotărî sau lega cu alte vorbe" (*Mnl*[1] 32) sau „o vorbă flexibilă care se pune ori înaintea, ori în urma substantivului şi a adjectivului spre a-l determina în raport cu alte vorbe" (*Mnl*[2] 25), deci, ca şi la Cipariu, o marcă a determinării şi a cazului substantivului (şi adjectivului). În privinţa articolelor hotărâte, Manliu subliniază faptul că acestea „n-au în sine nici o însemnare, decât numai în unire cu substantivul sau adjectivul pe care îl determină şi cu care formează o singură vorbă [...]. Aceşti articli se pot considera ca nişte sufixe ale substantivelor" (*Mnl*[2] 25).

În gramatica lui Crasan, cuvintele limbii sunt grupate în două clase: materiale (care „reprezintă ceva când le zicem singure") şi formale (care „sunt nişte sunete sau forme goale fără nici un înţeles de sine, ci servind în cuvântare

spre a arăta relaţiunile, legăturile dintre cele dântâi, ori spre a le determina pe acestea") (*Cr* 29). În clasa cuvintelor formale, alături de prepoziţii, adverbe formale şi conjuncţii, Crasan include şi articolele, deoarece „servesc la determinare a numelor" (*Cr* 30) „în raport sau în legătură cu alte vorbe" (*Cr* 42).

2. Definiţie

În istoria gramaticii româneşti o definiţie generală a clasei articolului a fost dificil de dat (Avram 1997: 65), din mai multe motive: 1. conţinutul exclusiv gramatical al articolelor; 2. natura eterogenă a elementelor cuprinse de autori în clasa articolului; 3. valorile şi originea articolelor; 4. structura clasei articolului cu cele patru componente (articol hotărât, articol nehotărât, articol posesiv-genitival, articol adjectival) apare târziu în gramatica românească, abia spre sfârşitul secolului al XIX-lea. În consecinţă, definiţiile diferă, de regulă, de la un autor la altul sau de la o etapă la alta din evoluţia studiului gramatical în această perioadă, în funcţie de numărul tipurilor de articol identificate şi de particularităţile considerate definitorii pentru fiecare dintre aceste tipuri. Astfel, până la gramatica lui Heliade din 1828, şi mai târziu într-un număr relativ mic de lucrări, ceea ce se indică in definiţii pentru individualizarea articolului (între celelalte părţi de vorbire) este rolul acestuia de a fi marcă a cazului sau/şi a genului şi a numărului numelui pe care îl însoţeşte.

Dacă Micu este primul autor care remarcă rolul articolului de indice al cazului, justificându-l prin faptul că „în limba daco-română terminaţia numelui rămâne aceeaşi în toate cazurile" (*Mi* 10, trad. n.), Tempea are meritul de a fi formulat primul o definiţie care enunţă această funcţie a articolului: „articolul este cuvânt care în limba românească însemnează încheietură, pentru că să încheie cu numele şi arată în ce cădere este numele, căci în limba românească, precum şi în cea talienească şi în cea frâncească, numai articulul arată căderea" (*T* 7). În gramatica lui Alboteanu, care are ca model gramatica lui Tempea, articolul este definit ca „partea întâi a etimologhiei, plecătoare, care în limba românească însămnează încheietură, pentru că să încheie cu numele şi arată în ce cădere este numele" (*Ab* 22^{r}).

Săulescu consideră articolul „organ al declinării" tuturor „părţilor declinive" din limba română sau „incheietura prin carea se declină sau se apleacă părţile cuvântului cele declinive" (*S* 24). Mai târziu, Platon defineşte articolul ca fiind „un cuvânt mic ce se pune sau se adaoge ori la începutul ori la sfârşitul unui nume pentru ca să-l încheie mai bine cu alte nume ce-l hotărând totodată şi genul numelor" (*Pt* 21). În capitolul referitor la sintaxa articolului, Platon completează această definiţie, evidenţiind funcţia principală a articolului: „articulii [...] hotăresc însemnarea unui substantiv [...] [şi] prevestesc oarecum încheierea sau legătura substantivului şi cu alte feluri de cuvinte" (*Pt* 103). Pentru Ianovici, articolul este „un feliu de cuvânt care arată genul (neamul) şi de multe ori numărul şi căderile altor cuvinte declinabile" (*I*^{1} 11; cf. *I*^{2} 15).

Începând cu gramatica lui Heliade, în definirea articolului se introduce, sub influenţa gramaticii modeme (franceze, în primul rând), noţiunea de marcă a determinării substantivului (sau adjectivului), considerată esenţială, pe care unii autori o completează cu cea de indice al genului sau al cazului. Înaintea lui Heliade, Văcărescu defineşte articolul, însă numai pe cel hotărât, prin raportare la noţiunea de determinare (sub influenţa gramaticii italiene): „articolul sau încheietura este una din părţile cuvântului ce să înduplecă, care adăogându-se şi unindu-se la nume şi la pronume are putere a hotărî şi a face să să înţeleagă lucrul ce s-au zis mai înainte" (*V* 19). Heliade consideră articolul „o mică zicere care se pune în urma şi înaintea substantivelor şi a adjectivelor ca să le defineze" (*H* 32).

Sub influenţa gramaticii lui Heliade, I. Pop defineşte articolul ca fiind „un fel de adjectiv hotărâtor care se pune mai vârtos la sfârşitul substantivelor şi adjectivelor ca să le hotărască însemnarea" (*P* 31), iar Bariţ „o zicere mică mutarnică, care se pune în limba nemţească numai înaintea, iar în limba românească şi în urma substantivelor ca să facă fiinţele definite ori nedefinite" (*BGR-N* 14). În gramatica lui Bălăşescu, articolul este „o parte a cuvântului declinătoare, care, puindu-se după nume, îi arată hotărârea şi aplecarea lui, adecă în ce număr, caz şi gen este" (*B* 10).

Unul dintre cele mai bune comentarii cu privire la caracterul aparte al articolului între celelalte părţi de vorbire se întâlneşte în gramatica lui Strajan: „Articlul este o parte flexibilă a vorbirii, deosebită de celelalte atât prin înţelesul, cât şi prin întrebuinţarea sa. El nu înseamnă nici substanţă, nici însuşire, cantitate sau lucrare, nici o noţiune de raport, de timp, de loc sau de mod ca celelalte părţi ale vorbirii; pentru aceea nici nu poate sta singur în propoziţiune [...]. Scopul şi funcţiunea articlului este de a determina numele lângă care stă, deosebindu-l de altele de acelaşi fel" (*Str* 100-101). Concluzia autorului este: „Articlul înseamnă deci ideea determinaţiunii sau deosebirii unui nume ori pronume de către altele" (*Str* 90).

3. Clasificarea articolelor

În gramaticile studiate, criteriile pentru identificarea şi clasificarea articolelor sunt foarte diferite şi nu pot fi aplicate global la toate tipurile de articol. Întrucât în marea majoritate a gramaticilor acestea nu sunt formulate explicit, de un real folos pentru recunoaşterea lor sunt definiţiile şi termenii pentru fiecare tip de articol, care, de obicei, diferă de la o gramatică (sau perioadă) la alta. Principalele criterii (vezi şi Dimitriu 1994: 166) care au fost avute în vedere de autori sunt: 1. gradul de individualizare exprimat de articol; 2. partea de vorbire din care provine articolul; 3. partea de vorbire care este însoţită de articol; 4. poziţia articolului faţă de cuvântul pe care îl însoţeşte; 5. rolul articolului adjectival de element de relaţie într-o sintagmă nominală

formată dintr-un substantiv articulat şi un adjectiv calificativ postpus; 6. caracterul şi primatul originii tipurilor de articol; 7. forma articolelor etc.

Dintre criteriile enumerate, singurul care apare în majoritatea gramaticilor este gradul de individualizare exprimat de articol, celelalte fiind folosite separat pentru un anumit tip de articol sau în diferite combinaţii, în funcţie de numărul tipurilor de articol identificate şi de particularitatea (ori funcţia) care a fost stabilită de autori pentru fiecare tip. După gradul de individualizare, articolele au fost clasificate în *articole hotărâte* şi *articole nehotărâte* (ex. *Mi* 10, *T* 8, *Ab* 24^{r}, *BD* 5^{r} *Ma* 12, *S* 25, *Gr*^{3} 10^{r}, *BGR-N* 15, *Cm*^{1} 39, *N* 94, 106, *Mnl*^{2} 26, *Tk* 38). Avându-se în vedere partea de vorbire din care provin articolele, s-au identificat: *articolul arătătoriu* şi *săvârşitoriu* (= articolul demonstrativ) (*V* 21), *articolul nesăvârşitoriu* (= articolul nehotărât) (*ibidem*), numite şi *articoli dă pronume* (*ibidem*), *articolul arătător* (= articolul demonstrativ) (*Gr*^{3} 10^{r}), *articolul numeral* (= articolul nehotărât) (*Gh* 93, *Mnl*^{3} 156), *articolul pronominal* sau *prepoziţional* (= articolul posesiv-genitival) (*Mnl*^{3} 156). După partea de vorbire însoţită de articol au fost distinse: *articolul adjectival* (*Hl* 10, *Cm*^{2} 74, *Mnl*^{2} 26, *Gh* 91, *N* 106, *Mnl*^{3} 156, *Ph* 198), *articolul pronominal* (= articolul posesiv-genitival) (*Cm*^{2} 74, *Gh* 91), *articolul pronominal* (= deicticul *-a* din structura pronumelui demonstrativ, ex. *acest**a***) (*Hl* 10), *articolul nominal* (= articolul hotărât şi articolul posesiv-genitival) (*ibidem*: 10, 60), *articolul substantival* (= articolul posesiv-genitival) (*Mnl*^{2} 26), *articolul substantival* (= articolul hotărât) (*Gh* 88, *Mnl*^{3} 155, *Ph* 198). După poziţia articolului faţă de cuvântul pe care îl însoţeşte se întâlnesc două tipuri de clasificări. Primul apare la Heliade, care grupează articolele în: articole care se postpun substantivului sau adjectivului (= articolele hotărâte) şi articole care precedă adjectivele (= articolele adjectivale) (*H* 33-34). Acest tip de clasificare se întâlneşte şi în alte gramatici care au avut ca model gramatica lui Heliade (ex. *Gr*^{1} 9^{v}-10^{r}, 11^{r}). Al doilea tip este cel cunoscut, după care articolele se clasifică în *articole enclitice* şi *articole proclitice* (*Cr* 21-22, *Mnl*^{3} 155-156). Pentru identificarea articolului adjectival, unii autori au avut în vedere încă un criteriu, şi anume rolul articolului ca element de relaţie într-o sintagmă nominală formată dintr-un substantiv articulat şi un adjectiv calificativ postpus, articolul fiind numit *articol relativ* (*S* 25, *Gr*^{3} 10^{r}). După caracterul şi primatul originii lor, articolele au fost clasificate în *articole proprii* sau *propriu-zise* (= articolele hotărâre) şi *articole improprii* (= articolele adjectivale şi articolele posesive) (*Ms* 36, *Mnl*^{1} 33, *Cm*^{2} 74, *Str* 101, *Mnl*^{2} 25), *articole proprii* (= articolele hotărâte) şi *articole improprii* (= adjective pronominale demonstrative interogative, relative şi nehotărâte) (*Cr* 43-44) sau în *articole primare* (= articolele hotărâte) şi *articole secundare* (= articolele adjectivale) (*CC* 8-9, *CG* II, 116). În sfârşit, după formă, au fost identificate două tipuri: *articole scurtate* (=

articolele hotărâte) şi *articole întregi* (= articolele adjectivale şi articolele posesive) (*Str* 101, *Mnl*^{2} 25).

Întrucât recunoaşterea tipurilor de articol s-a făcut diferit în timp, tabloul pe care îl oferă clasificarea acestora, privită în perspectivă istorică, se caracterizează printr-o mare varietate de elemente. Astfel, clasa articolului este fie redusă la un singur tip de articol, întotdeauna articolul hotărât, fie lărgită până la un număr de cinci tipuri.

3.1. *Gramatici în care clasa articolului este reprezentată de un singur tip de articol, articolul hotărât*

Numărul acestor gramatici este mic: *DL* 34, *L* 90-91, *B* 10, *Mc* 13-17.

Observaţii:

Bălăşescu, admiţând pentru română numai articolul hotărât, se detaşează de autorii de gramatică ce au identificat articolul nehotărât, explicând că limba română nu poate avea acest articol, întrucât „*unu* (*unus*, *ein*) la singurit este adgectiv numeral, iar la înmulţit *unii* (*nonnulli*, *einige*) este pronume nedefinit [...]. Dar dacă cineva adaogă în vorbirea ori în scrierea sa pe *unul* ca articlu nedefinit, acela imitează pe germani, lucrând în contra limbei rom., fiindcă *unul* în limba rom. socotit de articlu nedefinit este streinism, germanism, barbarism" (*B* 13).

În capitolul *Aplicaţia articului* [sic!], Măcărescu discută formele *al*, *a*, *ai*, *ale*, pe care însă, un le consideră un tip nou de articol: „Articulul, când se aplică cu pronumele sau cu vreun genitiv, se uneşte totdeauna cu particula *a*, caracteristica genitivului, şi aşa din *l*, *i*, *le* se fac: *al*, *ai*, *ale*" (*Mc* 87). Articolele nehotărâte „*un* – *unul*, *o* – *una*, *nişte* – *unii*, *nişte* – *unele*" sunt considerate „adiectivi nedeterminativi" (*Mc* 35).

3.2. *Gramatici în care clasa articolului cuprinde două tipuri de articole*

Clasificarea articolelor în aceste gramatici are patru grupaje:

a) articole care se folosesc înaintea numelui pe care îl însoţesc şi articole care se postpun numelui. Această clasificare apare în gramatica lui Macarie. Autorul include în prima categorie adjective pronominale demonstrative şi relative (*cel*, *cela*, *cest*, *cesta*, *cea*, *ceea*, *ceastă*, *ceasta*, *care*, *carele*, *carea*, *ce*, *ăl*, *a*, *ăi*, *ale*), iar în a doua articolele hotărâte (*M* 4^{r}-9^{v}). În fapt, singurul articol identificat de Macarie este articolul hotărât;

b) *articol hotărât – articol nehotărât*: *Mi* 10, *T* 8, *Ab* 24^{r}, *Ma* 1^{2}, *BGR-N* 15, *Cm*^{1} 39, *Ci* 48;

c) *articol hotărât – articol adjectival*: *H* 33-37, *P* 32-33, *Gr1* 9^{v}-10^{r}, *Gr2* 7^{r}-11^{r}, *Pt* 21-22, *I*^{1} 11-12, *I*^{2} 15-17;

d) *articole proprii* şi *articole improprii*: *Cr* 43.

Observaţii:

În capitolul despre sintaxa articolului, Alboteanu, enunţând regulile de folosire a articolului hotărât, consemnează şi forma *al* a articolului posesiv, pe care, însă, o consideră „o particulă" care este folosită atunci când numele

proprii „să întocmesc cu pronumele stăpânitoare [...]: *Constantin al mieu*, *Gheorghie al vostru*" (*Ab* 98^{v}). Dacă această „particulă" lipseşte, „să poate pune la numele propriu articulul hot[ărât]" (*Ab* 98^{v}).

Maior numeşte încă două tipuri de articol: *unitatis* şi *partitivum*, dar nu le defineşte şi nici nu le exemplifică (*Ma* 8^{2}).

În gramatica din 1848, Câmpeanu identifică numai articolele *deplin-determinative* (= articolele hotărâte) şi *nedeplin-determinative* (= articolele nehotărâte) (*Cm*^{1} 39), fără a distinge, aşa cum va face în ediţia a doua, din 1880, articolele adjectivale şi articolele posesive (*Cm*^{2} 74). Referindu-se la articolele nehotărâte, Câmpeanu susţine că acestea „n-au numerul înmulţit, pentru că *unii* şi *unele* însemnează o parte din tot sau o speţie din gen, sau, după logică vorbind, *unii* şi *unele* sunt semne pentru conceptele particulare, iară nu pentru acele singulare: cel mult la înmulţit se poate zice *nişte*" (*Cm*^{1} 43). În capitolul consacrat sintaxei articolului, discutând normele de folosire a articolului hotărât „cu numele ce determină sferele singulare, particulare şi generale ale obiectelor" (*Cm*^{1} 166) şi cu alte părţi de vorbire pe care le poate „determina", Câmpeanu susţine că atunci când acesta „se aplică cu pronumele posesive [...] se socoate ca articul relativ, pentru că el atunci, întocmai ca pronumele relative *carele*, *carea*, priveşte asupra obiectului atins puţin mai nainte în vorbă sau în scris" (*Cm*^{1} 172-173). În această situaţie, articolul hotărât primeşte în faţă „particula *a*, privită [...] ca prepoziţie" (*Cm*^{1} 172). Formele articolului adjectival sunt interpretate ca „un fel de pronume relativ, ce se concordă cu substantivul său în gen, numeri şi cazuri, iară cu adiectivul numai în gen şi numer" (*Cm*^{1} 170), care s-a format din pronumele relativ *ce* (situat între substantiv şi adjectiv) şi articolul hotărât.

Circa include în categoria articolului „definitor" sau „definitiv" formele articolului hotărât şi cele ale articolului adjectival (*Ci* 48), iar în categoria articolului „nedefinitor" sau „indefinit" numai formele de singular ale articolului nehotărât, precizând că acest articol „n-are decât singularul" (*Ci* 50).

În *H* 34-35, *P* 33, *Gr*^{1} 10^{r}, *Gr*^{2} 11^{r} sunt indicate două forme de articol adjectival: *cel*, *cea*, *cei*, *cele* şi *ăl*, *a*, *ăi*, *ale*.

La Platon şi Ianovici, articolul adjectival este înregistrat numai în forma *cel*, *cea*, *cei*, *cele* (*Pt* 21, 22, *I*^{1} 12, *I*^{2} 16, 17).

În *H* 29-30, *P* 27, *Gr*^{1} 8^{v}-9^{r}, *Gr*^{2} 16^{v}-17^{r}, *Pt* 102, articolul nehotărât este considerat adjectiv pronominal nehotărât, iar în *I*^{1} 37, 38 şi *I*^{2} 53, pronume nehotărât.

Pentru Platon, articolul posesiv este prepoziţia *a* care însoţeşte „ajectivele determinative posesive" şi care, atunci când acestea precedă substantivul determinat, „se articulează într-un tip deosebit, adică se articulează prepoziţia *a* la bărbăteştile singulare cu *l* şi plurale cu *i*, iar la cele femeieşti numai la multuratic cu *le*" (*Pt* 105).

În prima categorie de articole, Crasan include articolul hotărât. „Articolii" din a doua categorie sunt numiţi „improprii" pentru că sunt „accentuaţi şi au un înţeles al lor special" (*Cr* 43), după care „au primit şi diferite numiri: 1. demonstrativi sau arătători: *acest*, *ăst*, *acel*, *cel*, *ăl*, *această*, *astă*, *acea*, *cea*, *a*; 2. interogativi: *care?*, *ce?*; 3. relativi: *care*; 4. nedefiniţi: *fiecare*, *oricare*, *tot*, *toată*, *un*, *o*, *alt*, *altă* etc." (*Cr* 43, 44), autorul făcând, evident, confuzia cu adjectivele pronominale demonstrative, interogative, relative şi nehotărâre. Considerând dominantă pentru articol caracteristica acestuia de marcă a determinării substantivului, Crasan face precizarea că „articolii improprii, afară de *cel – cea*, s-au trecut în rândul articolilor" numai pentru că determină numele. Însă el are în vedere şi faptul că „articolii improprii" s-ar putea considera „ca agective, după formă" sau „s-ar mai putea lua drept părţi de cuvânt separate, cu numele de demonstrativi, relativi etc. sau s-ar putea face din ele o clasă aparte numită demonstrativi" (*Cr* 44).

3.3. *Gramatici în care clasa articolului cuprinde trei tipuri de articole*

Schema cu trei elemente în clasa articolului se prezintă astfel:

a) *articol hotărât – articol nehotărât – articol adjectival*: *V* 19-21, *N* 94, 106;

b) *articol hotărât – articol adjectival – articol posesiv*: *GB* 11-13, *HPR* 33, *HPAR* 42, *Ms* 29, 30, 35, *CC* 8-10, *CG* II, 116, *Mnl*[1] 32-·33, *Cm*[2] 74, *Str* 101;

c) *articulul hotărâtor* (= articolul hotărât) – *articulul nehotărâtor* (= articolul genitival *a*, *al* şi prepoziţiile *de*, *la*, *pre* şi *de la* pentru exprimarea cazurilor) – *articulul unătăţii* (= articolul nehotărât): *BD* 5[r]-6[r].

Observaţii:

Văcărescu este primul autor de gramatică ce identifică articolul adjectival, precizând că „*articolul arătătoriu* şi *săvârşitoriu*" (= articolul adjectival) şi „*articolul nesăvârşitoriu*" (= articolul nehotărât) „sunt pronume" (*V* 21), care „să înduplecă cu numele ca şi articolu" [hotărât] şi din acest motiv „să numesc articol dă pronume" (*V* 56); deosebirea dintre articol şi pronume este regimul morfologic sau sintactic al acestora: „cu articolii să alcătuiesc numele, iar cu pronumele graiurile" (*V* 123).

Nădejde consideră *un*, *o* numerale şi *nişte* pronume, folosite ca articole „pentru a arăta că nu se ia cuvântul într-un înţeles hotărât" (*N* 106). Golescu nu denumeşte cele trei tipuri de articole, ci vorbeşte de trei „chipuri": „cel dântâiu" (= articolul hotărât), „cel dă al doilea" (= articolul adjectival) şi „cel dă al treilea" (= articolul posesiv-genitival), fiind primul autor care identifică corect atât formele articolului adjectival, cât şi cele ale articolului posesiv-genitival (*GB* 11-13).

Heliade nu admite, în cele două gramatici publicate în 1841, articolul ca parte de vorbire; totuşi, în capitolul despre adjectiv enumeră „numiţii articoli" din „dialectul român": *cel*, *cea*, care se pun „înaintea ajectivilor fisici şi morali", *al*, *a*, *ai*, *ale*, care se pun „înaintea ajectivilor posesivi, a celor de număr ordinal

şi a cazului genitiv, pentru că şi acesta arată o posesie", şi *lu*, *le*, *a*, *i*, *le*, care se pun „în urma substantivilor" (*HPR* 33; cf. *HPAR* 42).

Massim clasifică articolele în *proprii* (= articolele hotărâte) şi *improprii*, iar pe cele *improprii* în „demonstrativul *ăl* sub forma *al* prepus numai substantivelor [...] şi însuşi demonstrativul întreg *ăl* sau *cel* prepus adiectivelor" (*Ms* 36).

Ca şi Massim, Manliu distinge două tipuri de articole: *proprii* şi *improprii*. În primul tip de articol include articolul hotărât, iar în cel de al doilea, articolul adjectival şi articolul posesiv (*Mnl*[1] 33).

În ediţia a doua a gramaticii sale, Câmpeanu are o nouă concepţie asupra articolului. *Articolul nedeplin-determinativ* (= articolul nehotărât) din gramatica din 1848 este considerat în această lucrare adjectiv numeral, iar vechea clasificare a articolelor este inlocuită cu una nouă: „articoli determinativi propriu-zişi" (= articolele hotărâte) şi „articoli determinativi improprii" (= articolele adjectivale şi articolele posesive) (*Cm*[2] 74). Câmpeanu consideră articolele adjectivale şi posesive ca fiind „compuşi", primele din pronumele *ce* şi articolele hotărâte, celelalte din prepoziţia *a* şi articolele hotărâte (*Cm*[2] 74).

Strajan face următoarea precizare în legătură cu articolul nehotărât: „Unii gramatici consideră şi adiectivul nedefinit *un*, *o*, *unii*, *unele* sau *nişte* ca articlu indefinit. Însă *un*, *o* nu poate fi articlu tocmai pentru că nu determină numele lângă cari se pune" (*Str* 104).

Budai-Deleanu susţine că în limba română „nu este adevărat" *articulul unătăţii* (= articolul nehotărât), dar „fiindcă italianii şi franţozii îl numără la articul şi limba noastră la toate să loveşte cu cea itălienească, pentru aceasta am vrut să arăt şi chipul acesta, adecă *unu* şi *ună* sau *o*" (*BD* 6[r]-6[v]). După părerea lui Budai-Deleanu, formele *un* – *unii*, *ună/o* – *une* sunt fie nume, când *unu* „arată singur numărul", fie pronume, când „răspunde cu noima sa cuvântului *cutare*, spre exemplu *am văzut un om* – aici nu este nume ci pronume [...] şi primeşte asupra sa *firea unui articul* [subl. n.] care să declenează" (*BD* 6[v]).

3.4. *Gramatici în care clasa articolului cuprinde patru tipuri de articole*

În aceste gramatici, articolele sunt grupate astfel: a) *articol hotărât – articol adjectival – articol nehotărât – articol partitiv* (= prepoziţiile care exprimă cazurile): *S* 25, *Gr*[3] 10[r];

b) *articol hotărât – articol nehotărât – articol adjectival – articol posesiv*: *Mnl*[2] 25-26, *Mnl*[3] 155-156, *Tk* 38-39, *Ph* 198.

Observaţii:

Săulescu este primul autor care indică articolul *nişte* ca formă de plural a articolului nehotărât, alături de formele de plural ale pronumelui nehotărât (*unii*, *unele*) (*S* 26). De asemenea, Săulescu este primul autor care include în clasa articolului tipul de *articol partitiv*, identificat în prepoziţiile care exprimă cazurile: *de*, *la* sau *a* şi *de la* (*S* 25). În capitolul consacrat sintaxei pronumelui posesiv, discutând forma „posesivelor" când precedă substantivul, Săulescu

susţine că acestea „se prearticulează cu (*a*) şi cuviinciosul articol, precum *al*, *a*, *ai*, *al*" (*S* II: 28).

În *Gr*[3] este aceeaşi confuzie a pluralului articolului nehotărât cu cel al pronumelui nehotărât (*Gr*[3] 12[r]). *Articolul partitiv* este definit ca articolul care „arată numai o parte luată din ceva" (*Gr*[3] 10[v]-11[r]) şi este ilustrat numai prin prepoziţia *de*.

În gramatica din 1886, Manliu clasifică articolele după trei criterii: a) „după întrebuinţare", în *articlu scurtat* sau *propriu* (= articolul hotărât) şi *articlu întreg* sau *impropriu* (= articolul adjectival şi articolul posesiv-genitival); b) după partea de vorbire însoţită de articol, în *articlu substantival* (= articolul posesiv-genitival) şi *articlu adjectival* şi c) după gradul de determinare, în *articlu hotărâtor* şi *articlu nehotărâtor* (*Mnl*[2] 25-26). Deci, spre deosebire de *Mnl*[1], în această gramatică sunt introduse în clasa articolului şi articolele nehotărâte, autorul făcând precizarea că acestea „ţin mai mult de numerale" (*Mnl*[2] 26). În gramatica din 1894, Manliu face o nouă clasificare a articolelor, şi anume: *articol enclitic* sau *substantival* (= articolul hotărât) şi *articol proclitic*, în care include: *articolul adjectival*, *articolul pronominal* sau *prepoziţional* („articolul substantival alipit enclitic de prepoziţia genetivului *a*" = articolul posesiv-genitival) şi *articolul numeral* şi *partitiv* (= articolul nehotărât) (*Mnl*[3] *155*-156).

Tiktin grupează articolele în două categorii: *hotărâte* şi *nehotărâte*, iar în cadrul celor hotărâte deosebeşte trei forme: „1. forma enclitică, adecă aninată la sfârşitul numelui [...]; 2. forma *cel* [...]; 3. forma *al*" (*Tk* 39). Discutând articolul hotărât, Tiktin atrage atenţia că acest articol nu are plural (*Tk* 42).

3.5. *Gramatici în care clasa articolului cuprinde cinci tipuri de articole*

În gramaticile studiate există două tipuri de clasificare:

a) *articol hotărât – articol posesiv – articol adjectival – articol pronominal – articol nehotărât*: *Hl* 9-10;

b) articol hotărât – articol posesiv – articol adjectivul – articol nehotărât – articol partitiv: *Gh* 88-94.

Observaţii:

Ca *articol pronominal*, Hill indică particula deictică din structura pronumelui demonstrativ: *acesta* (*Hl* 10). La Ghibănescu, articolul pronominal este articolul posesiv-genitival (*Gh* 91), iar articolul partitiv este pluralul articolului nehotărât *nişte* (întrucât „cu articulul numeral în plural arătăm adesea numai o parte din fiinţele ce reprezintă numele") (*Gh* 93).

*

În concluzie, după aceste observaţii referitoare la studiul articolului în cele mai importante gramatici scrise în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, putem afirma că multe dintre problemele pe care le pun încadrarea articolului în

structura morfologică a limbii române şi identificarea sau acceptarea tipurilor de articol au fost şi rămân încă în litigiu.

Bibliografie

A = Amfilohie Hotiniul, *Lecţione, adecă cuvântare scoase dela întăie parte a gramaticii P. E. H. A. U., pentru învăţătura limbii moldoveneşti şi ruseşti, date în tipari pentru folosul celor ce vor vre să înveţi au una, au alta dintru acesti doauî limbi*, tipărită în tipografia ce politicească, în târgul Ieşului, 1789.

Ab = I. Alboteanu, *Gramatica românească*. Întocmită de... şi predată la Seminarul de la Socola [ms. *539*, din anii 1809-1810, BAR].

ALIL = „Anuar de lingvistică şi istorie literară", I ş.u. Academia Română – Iaşi. Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Bucureşti, Editura Academiei Române, 1965 –.

Avram 1997 = Mioara Avram, *Gramatica pentru toţi*. Ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Humanitas, 1997.

B = N. Bălăşescu, *Gramatică română pentru seminarii şi clase mai înalte (Grammatica Daco-Romana)*, Sibiu, în privil. Tipografie a lui Gheorghiu de Clozius, 1848.

BD = I. Budai-Deleanu, *Temeiurile gramaticii româneşti*. Partea a II-a [ms. *2425* şi *2426*, de la începutul sec. al XIX-lea, BAR].

BGR-N = G. Bariţ, *Grămatică românească şi nemţască pentru tinerimea naţională*. Într-acest chip întocmită de un prietin al naţii[i]. Tipărită cu toată chieltuială Domnii[i] sale Rudolf Orghidan, cetăţan şi neguţătoriu de aici, Braşov, Tipografia lui Ioan Gött, 1838-1839.

CC = T. Cipariu, *Compendiu de gramateca limbei române*, Blaj, 1855.

CG = T. Cipariu, *Gramateca limbei române*. Partea I. *Analitică*, Bucureşti, 1869; Partea a II-a, *Sintetică*, Bucureşti, 1877.

Ci = Ir. Circa, *Gramatica limbei româneşti*. Partea I. *Etimologia* de..., Bucureşti, 1878.

Cm^{1} = P. M. Câmpeanu, *Gramatică românească* de..., Iaşi, Tipografia Institutului Albinei, 1848.

Cm^{2} = P. M. Câmpeanu, *Gramatica românească* de... Ediţiunea a doua, prelucrată din nou cu un adaus la gramatica generală..., Iaşi, Tipo-litografia H. Goldner, 1880.

Cr = Florian Crasan, *Noţiuni de gramatică aplicate la limba românească* de..., profesor la Şcoala de Comerţ din Bucureşti, Tipografia „Românul", Garol Göbl, 1882.

Diaconescu 1961 = Paula Diaconescu, *Un mod de descriere a flexiunii nominale cu aplicaţie în limba română contemporană*, în SCL, XII, 1961, nr. 2, p. 163-192.

Dimitriu 1992 = Corneliu Dimitriu, *Articolul trebuie exclus din rândul de vorbire?*, în SCL, XLIII, 1992, nr. 2, p. 159-171.

Dimitriu 1994 = Corneliu Dimitriu, *Gramatica limbii române*, Iaşi, Editura Virginia, 1994.

DL = C. Diaconovici Loga, *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*, acum întâtia oară lucrată prin..., Buda, Crăiasca Tipografie a Universităţii Ungarii[i], 1822.

E = Dimitrie Eustatievici Braşoveanul, *Gramatica rumânească*, 1757. *Prima gramatică a limbii române*. Ediţie, studiu introductiv şi glosar de N. A. Ursu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1969.

GA = *Gramatica limbii române*. Vol. I, Ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1963.

GB = Iordache Golescu, *Băgări de seamă asupra canoanelor grămăticeşti* de..., Bucureşti, în Tipografia lui Eliad, 1840.

Gh = Gh. Ghibănescu, *Gramatica română. Fonetica şi morfologia* de..., Iaşi, Editura Librăriei Isr. Kuppermann, 1892.

Gr[1] = *Grămatică rumânască* [ms. *4362*, din prima jumătate a sec. al XIX-lea, BAR].

Gr[2] = *Gramatica* [ms. *1750*, de la mijlocul sec. al XIX-lea, BAR].

Gr[3] = *Gramatica rom*[ânească] [ms. *5124*, de la mijlocul sec. al XIX-lea, BAR].

Guţu-Romalo 1967 = *Articolul şi categoria determinării în limba română*, în *Elemente de lingvistică structurală*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1967.

H = I. Eliad, *Gramatică românească* de..., [Sibiu], 1828.

Hl = G. Hill, *Gramatica limbei române*, Bucureşti, în Tipografia Colegiului Naţional, 1858.

HPAR = I. Eliade, *Paralelism între limba română şi italiană* (Partea a II-a cu titlul: *Paralelismu între dialectele romanu şi italianu.* Partea II. *Forma ori gramatica acestor doă dialecte* de...), Bucureşti, în Tipografia lui I. Eliade, 1841.

HPR = I. Eliade, *Prescurtare de gramatica limbei romano-italiene*, Bucureşti, în Tipografia lui Eliade, 1841.

I[1] = V. Ianovici, *Gramateca limbei româneşti pentru întăea şi a doa clasă a scoalelor poporene.* Compusă de..., Viena, în Ediciunea cr. administraţii[i] de cărţi scolastice, 1851.

I[2] = V. Ianovici, *Gramateca limbei româneşti pentru a treia clasă a scoalelor poporene.* Compusă de..., Viena, în Ediciunea cr. administraţii[i] de cărţi scolastice, 1851.

ILV = *Institutiones linguae valachicae. Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină.* Ediţie critică de Gheorghe Chivu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2001.

Irimia 1997 = D. Irimia, *Gramatica limbii române*, Iaşi, Polirom, 1997.

L = A. T. Laurian, *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae in utraque Dacia Vigentis vulgo valachicae*, Viennae, Typis Congregationis Mechitaristarum, 1840.

LR = „Limba română", Academia Română. Institutul de Lingvistică, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1952 –.

M = Macarie arhimandritul, *Gramatica mold*[ovenească], Sihla, [ms. *102*, din anul 1772, BAR].

Ma = P. Maior, *Fragmente inedite de gramatică*, publicate de T. Cipariu în „Archivu pentru filologia şi istoria", nr. XI din 1867 (p. 27-33), nr. XV din 1868 (p. 297-299), nr. XVII din 1868 (p. 338-343), nr. XVIII din 1868 (p. 355-357) şi nr. XIX din 1868 (p. 380-384).

Mc = N. Măcărescu, *Gramatica românească pentru clasele normale* [prelucrată după D. P. M. Câmpeanu] de..., Iaşi, Tipografia Institutului Albinei, 1848.

Mi = S. Micu, Gh. Şincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Vindobonae, Typ. Josephi Nob. de Kurzböck, MDCCLXXX (1780).

Mnl[1] = I. Manliu, *Curs elementar şi gradat de gramatica română. Etimologia şi compoziţiunile* de..., profesore de limba română la Şcoala Centrală de Fete. Ediţiunea XI-a. Neschimbată, Bucureşti, Editura Librăriei Socec [fără an, dar înainte de 1886].

Mnl[2] = I. Manliu, *Curs practic şi gradat de gramatică română. Partea etimologică pentru uzul claselor secundare* de..., Bucureşti, Tipografia Academiei Române, 1886.

Mnl[3] = I. Manliu, *Gramatica istorică şi comparativă a limbii române pentru cursul superior* de..., profesore de limba română la Şcoala Normală de Institutoare din Bucureşti, Bucureşti, Lito-tipografia Carol Göbl, 1894.

Ms = I. C. Massim, *Elemente de gramatică rumână* de..., profesor de limba latină în paralel cu cea rumână în Gimnaziul din Bucureşti, Tipografia Colegiului, 1854.

N = I. Nădejde, *Gramatica limbei române. Fonetica, Etimologiea, Sintaxa şi Istoriea limbei pentru clasele liceale* [după lucrările lui Diez, Cipariu, Hâjdău, Lambrior etc.], Iaşi, Editura Librăriei Petru C. Popovici, 1884.

P = I. Pop, *Grămatica rumânească.* Tipărită cu cheltuiala din Casa Şcoalelor Publice şi priimită în clasurile de începători, Bucureşti, Tipografia lui Eliad, 1835.

Ph = A. Philippide, *Gramatică elementară a limbii române* de..., Iaşi, Editura Librăriei Isr. Kuppermann, 1897.

Pt = C. Platon, *Manual de gramatică română*, compusă după scrierile celor mai buni autori, Iaşi, Institutul Albinei, 1845.

S = Gh. Săulescu, *Gramatică românească sau observaţii gramaticeşti asupra limbei româneşti pentru scoalele normale şi ghimnaziale*, compusă de..., Partea I-ia *Etimologhica...*, Iaşi, Tipografia S[fintei] Mitropolii, 1833; II. *Partea sintactică*, Iaşi, Tipografia S[fintei] Mitropolii, 1833.

SMLRC = Iorgu Iordan, Valeria Guţu-Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1967.

Str = M. Strajan, *Manual de gramatica limbe române, cu deprinderi pentru aplicarea regulelor, întocmită pentru gimnazie şi licee.* Partea I şi II. *Fonetica şi Etimologia*, Bucureşti, Noua Tipografie Naţională, 180; Partea III. *Sintactica*, Bucureşti, Noua Tipografie Naţională, 1881.

T = R. Tempea, *Gramatică românească* alcătuită de..., Sibii, în Tipografia lui Petru Bart, 1797.

Tk = H. Tiktin, *Gramatica română pentru învăţământul secundar. Teorie şi practică.* Partea I. *Etimolgia*, Iaşi, 1892; Partea II. *Sintaxa*, Iaşi, 1893.

V = Ianache Văcărescu, *Observaţii sau băgări dă seamă asupra regulelor şi orânduielelor gramaticii rumâneşti*, în Tipografia Sfintei Episcopii a Râmnecului, 1787.

Vl = N. Tincu-Velea, *Gramatica română* [ms. *3930*, din anul 1839, BAR].

Verbe care desemnează fenomene atmosferice în scrierea *Viaţa şi petreacerea svinţilor* a mitropolitului Dosoftei

LAURA MANEA*

Verbs designating atmospheric phenomena in the Dosoftei's writing Viaţa şi petreacerea svinţilor

Abstract: *This study represents a development of the material presented in two papers* Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (ştiinţific vs popular) *printed in 2015 and of the future* Dicţionar al fenomenelor atmosferice. *And this because these lexicographical works did not allow the insertion of many examples from the old texts. That is why we opted for their presentation here, because they are extremely suggestive and express types of actions of "classical" atmospheric phenomena. We also completed the existing linguistic material with new quotations from Dosoftei's writings, quotations of words that are not recorded in* DLR.

Keywords: *history of the Romanian language, lexicology.*

1. Introducere

Studiul *Verbe care desemnează fenomene atmosferice în scrierea Viaţa şi petreacerea svinţilor* a mitropolitului Dosoftei îşi are punctul de plecare în volumul apărut la Editura Universităţii Alexandru Ioan Cuza, *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (ştiinţific vs popular)*, ce a avut-o ca editor pe doamna cercetător grad I dr. Cristina Florescu, cu modificări după manuscrisul viitorului *Dicţionar al fenomenelor atmosferice*, care a fost predat la mijlocul acestui an, spre publicare, aceleiaşi edituri.

Întrucât în DFA nu au putut fi cuprinse multe exemple din textele vechi, fiind obligaţi să facem o selecţie riguroasă a citatelor (maximum trei-patru) în cadrul unui corp de articol lexicografic, am ales ca, acum, să aducem în discuţie verbele care desemnează fenomenele atmosferice ce apar în textul amintit, de secol XVII. În ciuda faptului că în studiile despre terminologii sunt greu sau deloc acceptate verbele (ca şi adjectivele, de altfel), am optat pentru includerea lor în volum deoarece sunt extrem de sugestive şi exprimă tipuri de acţiuni ale fenomenelor atmosferice „clasice".

Strict statistic, am constatat că în DFA sunt lucrate 136 de verbe: A (4), B (6), C (6), D (9), E (1), F (13), G (4), H (1), Î (15), L (7), M (6), N (2), O (3), P (13), R

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2, România, http://www.philippide.ro/persoane/laura_manea.html.

(11), S (9), T (5), Ţ (5), U (1), V (9), Z (6). Literele J, K, Ş au zero verbe. Cele mai numeroase verbe le întâlnim la literele Î (15), F şi P (câte 13), R (11), S, D şi V (câte 9), medii, ca număr de intrări, literele L (7), B, C, M, Z (cu câte 6), T, Ţ (cu câte 5), urmate de A şi G (câte 4), O (3), N (2) şi, cel mai slab reprezentate, R, H şi U (câte 1).

În *Vieţile Svinţilor* întâlnim doar 10 verbe: B (1), D (2), F (1), L (1), N (2), P (1), S (1), T (1), dintre care şapte sunt de conjugarea I, două de conjugarea a III-a şi unul de conjugarea a IV-a, iar, în ceea ce priveşte diateza, două sunt tranzitive, trei intranzitive unipersonale, trei intranzitive impersonale, unul este reflexiv şi altul tranzitiv şi intranzitiv unipersonal.

Împărţirea am realizat-o tematic, aşa cum am procedat şi în studiile din cuprinsul volumului publicat deja şi am observat că din scrierea mitropolitului se circumscriu verbe doar subcapitolelor: I. Nebulozităţile (un verb); III. Precipitaţiile (două verbe); V. Fenomenele luminoase, sonore şi electrice (trei verbe); VI. Radiaţiile (două verbe). Noi am mai adăugat un al şaptelea capitol, pe care l-am intitulat. *Aer, atmosferă, vreme; alte fenomene meteorologice, efecte ori acţiuni ale acestora*, unde am înregistrat două verbe.

Subcapitolele: II. Vânturile, deplasările şi curenţii de aer (zero verbe) şi IV. Depunerile (zero verbe) nu au atestări pentru verbe care să desemneze fenomene atmosferice în scrierea mitropolitului moldav. În câteva situaţii, neavând atestări din *Vieţile Svinţilor*, am consultat alte scrieri ale lui Dosoftei, unde am descoperit verbul care ne-a interesat: DOSOFTEI, PS. (*Psaltirea în versuri 1693*), DOSOFTEI PS. Î. (*Psaltirea de-nţăles*), PARIMIILE (*Parimiile preste an*).

2. **Nebulozităţile** sunt reprezentate de un sigur verb:

2.1. NORÁ vb. I. **Θ 1.** Tranz. fact. (Astăzi, rar) A face să se acopere de nori. [a]*Într-amiadzădz, tot ceriul au nuorat şi negreaţa nuorilor s-au premenit în premeneală de foc, de-ţ părea că va să aprindză lumea să o ardză.* DOSOFTEI, V. S. noiembrie 110[r].

3. **Precipitaţiile** sunt ilustrate prin două verbe:

3.1. NÍNGE vb. III. Intranz. impers. **ΘΞ** A cădea, a se aşterne zăpada; a pilingăzui. [a]*La colibiora sa n-avea nemică altă, fără numai trupul său şi, pregiur trup, aceale vriascuri, gărduţ descoperit, de-l ningea şi-l ploa.* DOSOFTEI, V. S. mai 130[v].

3.2. PLOUÁ vb. I. Intranz. impers. **ΘΞ** A cădea ploaie, a fi ploaie. [a]*Atâta să îngrozâră toţ şi să înspăimară, cât din sângur chipul nuorilor să vedea că, de s-or porni a ploua, vor ploua tot foc, de va arde ca la Sodom.* DOSOFTEI, V. S. noiembrie 110[r]; [a]*Că, începând de cu sară, plouă până la miadzănoapte.* id. ib. **Θ** Tranz. (Învechit) *Om-iubitoriul Dumnădzău... învăţă nuorii de pluară ploaie streină, ce nu s-au mai dat a vedea altădată.* DOSOFTEI, V. S. noiembrie 110[r]/18; [a]*La colibiora sa n-avea nemică altă, fără*

numai trupul său şi, pregiur trup, aceale vriascuri, gărduţ descoperit, de-l ningea şi-l ploa. id. ib. mai 130[v].

4. La **fenomenele luminoase**, **sonore şi electrice** am descoperit trei atestări pentru verbe care reprezintă fenomenele atmosferice, dintre care două nu le-am întâlnit în paginile scrierii supuse analizei:

4.1. DETUNÁ vb. I. **Θ 1.** Tranz. A lovi fulgerul, a trăsni (cu zgomot asurzitor). [1682] *Acolo l-au detunat... de-au ars de fulger.* DOSOFTEI, V. S. decembrie 202[v]. **Θ** Intranz. *Şi-ndată pogorî fulger din ceriu de-au detunat şi l-au ars îndată, cum sărisă zmăul afară.* id. ib. februarie 75[r].

4.2. FULGERÁ vb. I. Intranz. unipers. **Θ** (Subiectul este Dumnezeu, cerul, norii etc.) A produce fulgere; (învechit) a smicli, a smidi, (Munt., Olt.) a însenina (**2**), (Dobr., Munt., nordul Olt.) a licări. [a]*Doamne... fulgereadză fulger şi vei răsâpi pre înşii.* DOSOFTEI PS. Î. 182[r]: [a]*Vădzuiu... nuăr mare... şi lucoare împregiur dâns şi foc fulgerând.* id. PARIMIILE, 175.

4.3. TUNÁ vb. I. Intranz. impers. **Θ 2.** (Subiectul este Dumnezeu, cerul, norii etc.) A face să se producă tunetul; a detuna (**2**). [a]*Şi tună din ceriul Domnul.* DOSOFTEI, PS. Î. 314.

5. **Radiaţiile** sunt redate prin două verbe:

5.1. DOGORÍ vb. IV. Intranz. unipers. **Θ** (Despre soare) A răspândi în atmosferă căldură puternică; a pârjoli, (centrul Munt. şi Olt., sudul şi centrul Ban.; şi învechit) a pripi. **Θ** Tranz. [1682] *Era ferecat cu her greu preste tot trupul. Şi de acel her îngreuiat şi de soare dogorit nu vru să priimască nice o mângâiare.* DOSOFTEI, V. S. februarie 80[v].

5.2. LUMINÁ vb. I. **Θ 4.** Refl. (Despre cer; p. ext. despre vreme sau despre zare, atmosferă etc.) A se însenina (**1**). **Θ** Tranz. (Subiectul gramatical sau logic indică sursa de lumină) *Despuitoriule Dumnedzău atotputearnice,... ai luminat dzua cu lumina soarelui şi noaptea o ai seninat cu lucoarea focului.* DOSOFTEI, PS. 502/6. **Θ** Refl. pas. *Deaca să dusă, să lumină dzua de soare.* id. V. S. noiembrie 105[v]/20.

6. Capitolul introdus de noi, **Aer**, **atmosferă**, **vreme**; **alte fenomene meteorologice**, **efecte sau acţiuni ale acestora**, este oglindit prin două verbe:

6.1. BÁTE vb. III. **Θ** Tranz. şi intranz. unipers. (Despre fenomene ale naturii ca vântul, ploaia, grindina, lumina soarelui etc.) A se manifesta cu putere (şi ritmic), mai ales distrugător. V. sufla. *Şi lăsară vasul să le ducă încătro l-a bate vântul.* DOSOFTEI, V. S. iunie 148[v].

6.2. SUFLÁ vb. I. Intranz. unipers. **ΘΞ** (Despre vânt) A acţiona (puternic) prin deplasarea maselor de aer în atmosferă într-o sau dintr-o direcţie determinată; a bate; p. ext. (despre curenţi de aer, despre aburi etc. din atmosferă) a se deplasa într-o sau dintr-o direcţie determinată (DLR). [a]*Socotim în*

patru părţile lumii şi nu sufla vânturile de la noi şi-ntr-alt chip sufla vânturile acealea. DOSOFTEI, V. S. octombrie 80^{v}.

7. Etimologie

Din punct de vedere etimologic, termenii studiaţi sunt de diferite origini:

a) origine latină: *bate* – Lat. **battere** (= **battuere**); *detuna* – Lat. **detonare**; *fulgera* – Lat. pop. **fulgerare** (= **fulgurare**); *ninge* – Lat. **ningere**; *ploua* – Lat. **plovere**; *sufla* – Lat. **sufflare**;

b) origine protoromană: *tuna* < protorom. ***/'tɔn-a-re/** (*/'tɔ n-a-/). Cf. corelatul lat. t o n a r e ;

h) origine bulgară: *dogori* – Din bg. **догоря**. Cf. sb. d o g o r e t i ;

k) cuvinte formate pe teren românesc: *lumina* – V. **lumină**; *nora* – V. **nor**. Cf. lat. n u b i l a r e .

8. Concluzii

Ce am adus nou cu analiza pe care am efectuat-o pe acest texte vechi, reprezentativ pentru istoria limbii române şi pentru cultura naţională?

1. În primul rând am completat materialul lingvistic existent cu noi atestări din scrierile lui Dosoftei, atestări care nu sunt înregistrate în DLR, prin urmare, nu aveau cum să fie incluse nici în paginile DFA-ului, la cuvinte ca: *a nora, a ninge, a detuna, a fulgera, a dogori, a bate, a sufla.*

2. La sensul 2. al verbului *a nora* (*noura*), avem o singură atestare din *Psaltirea Hurmuzaki* şi o a doua, din GRAIUL, I, 245. Citatul descoperit de noi în *Vieţile Svinţilor* (v. *supra*), în varianta *nuora*, probează circulaţia sensului la nivel popular.

3. Am lărgit lista atestărilor din DLR, acolo unde, pentru un termen, aveam doar o atestare, semnificativă, însă nu suficientă pentru acoperirea semanticii cuvântului (v. *a fulgera*).

Prin această mică analiză, care nu a fost, însă, deloc lesne de realizat, vastul material pe care l-am avut de parcurs stând mărturie în acest sens, ne-am dorit să aprofundăm cercetarea lingvistică din volumul proiectului şi să extindem lista citărilor şi a surselor, întrucât, datorită normelor stabilite, a trebuit să eliminăm multe citate şi, mai ales, sensurile conotative ale unor cuvinte.

Bibliografie

DA = *Dicţionarul limbii române*, tomul I, partea II, litera *C*, Bucureşti, Tipografia Ziarului „Universul", 1940; tomul I, partea I, *F–I*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului. Imprimeria Naţională, 1934.

DFA = *Dicţionarul fenomenelor atmosferice* (DFA), în Cristina Florescu (ed.), *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (ştiinţific versus popular)*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2015, p. 325-678.

DLR = *Dicţionarul limbii române. Serie nouă*, tomul VII, partea 1, litera *N*; tomul VII, partea a 2-a, 1971; litera *O*, tomul X, 1969; litera *S*, tomul XI, partea 1, 1986–1994; litera *Ş*, tomul XII, partea I, 1978; litera *Ţ*, Bucureşti, Editura Academiei, 1994.

DOSOFTEI, O. I = Dosoftei, *Opere*. Vol. I: *Versuri*. Ediţie critică de N. A. Ursu. Studiu introductiv de Al. Andriescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1978.

DOSOFTEI, PARIMIILE = Dosoftei, *Parimiile preste an. Iaşi, 1683*. Ediţie critică, studiu introductiv, notă asupra ediţiei, note şi glosar de Mădălina Ungureanu, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2012.

DOSOFTEI, PS. = Dosoftei, *Psaltirea în versuri 1693*. Ediţie critică de N. A. Ursu. Cu un cuvânt înainte de Înalt Prea Sfinţitul Iustin Moisescu, arhiepiscop al Iaşilor şi mitropolit al Moldovei şi Sucevei, Iaşi, 1974.

DOSOFTEI, PS. Î. = Dosoftei, *Psaltirea de-nţăles*. Text stabilit şi studiu lingvistic de Mihaela Cobzaru, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2007.

DOSOFTEI, V. S. = Dosoftei, *Viaţa şi petreacerea svinţilor*, Iaşi, 1682.

MDA = *Micul dicţionar academic*, vol. I (*A-Me*), vol. II (*Mi-Z*) Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2010.

Tendinţe în tratarea sintagmelor specializate

ALINA-MIHAELA PRICOP*

Trends in the Analysis of Specialized Syntagms

Abstract: *Both language and terminological dictionaries, the last linguistically worked, contain specialized syntagms. Although they are not recorded as syntagms-title, there is a tendency to include and define many syntagms in language dictionaries, namely the tendency to explain their etymology in the second type of dictionary. The article aims to briefly present the two trends, formulated in recent studies of terminology and phraseology, and illustrate them with examples taken from two recent reference lexicographical works. The two tendencies begin to be known as determinology (after passing through the terminology phase with the creation of specialized syntagms) and multiple phraseological etymology.*

Keywords: *specialized syntagm*, *dictionary*, *determinology*, *multiple phraseological etymology*.

Introducere

Studiile recente de terminologie şi frazeologie semnalează o serie de tendinţe în tratarea sintagmelor, în general, şi a celor specializate, în particular. Două dintre aceste tendinţe sunt bine reprezentate în lucrări lexicografice academice: *Dicţionarul limbii române*. Seria nouă (DLR) şi *Dicţionarul fenomenelor atmosferice* (DFA). Vor fi urmărite aspecte din studii mai noi de terminologie (realizate de Angela Bidu-Vrănceanu) şi frazeologie (un studiu al lui Cristinel Munteanu). Articolul îşi propune să puncteze două tendinţe în cercetarea sintagmelor specializate: pe de o parte, determinologizarea sintagmelor odată cu uzul definiţiilor alternative, şi, pe de altă parte, aplicarea conceptului de etimologie frazeologică multiplă.

1. Termenul şi conceptul de sintagmă specializată

Angela Bidu-Vrănceanu, lingvist, specialist în teoria şi practica terminologiilor, creator al şcolii de terminologie de la Bucureşti, vorbeşte de o clasificare a termenilor, în sens larg, la două niveluri: semne lingvistice (termenii propriu-zişi) şi semne nelingvistice (semne extralingvistice: cifre, formule, denumiri latineşti sau ştiinţifice ale plantelor etc.), respectiv unităţi simple şi

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2, România, http://www.philippide.ro/persoane/alina_pricop.htm

unităţi complexe (grupuri de cuvinte, expresii, sintagme etc.) (Bidu-Vrănceanu 2010: 22). Unităţile complexe cunosc diverse denumiri, printre care: *construcţii fixe*, *îmbinări stabile*, *unităţi frazeologice* etc. Limbajele specializate au şi ele frazeologia lor, o frazeologie terminologică (Munteanu 2013: 110). Sintagmele din lexicul specializat sunt numite şi *sintagme terminologice* sau *sintagme specializate* pentru a le deosebi de cele comune. Sintagmele sunt, în general, unităţi cu structură binară (DŞL, *s.v. sintagmă*): unui termen, considerat termen de bază, i se alătură un determinant, în virtutea relaţiei de hiponimie, pentru a exprima subdiviziuni conceptuale (Bidu-Vrănceanu 2010: 18). Este o modalitate extrem de intens exploatată prin care se îmbogăţesc terminologiile şi care determină specializarea în mai mare măsură a domeniilor respective prin ierarhie hiponimică (*ibid.*: 52). Standardizarea la nivel internaţional face ca sintagme create pe terenul diverselor limbi de circulaţie (în diferite perioade de influenţă) să ajungă pe terenul altor limbi prin intermediul împrumuturilor. Majoritatea sintagmelor româneşti aparţinând diverselor terminologii sunt împrumuturi şi principalele surse (pentru împrumuturile recente) sunt limbile franceză şi engleză.

2. Determinologizarea

2.1. Consideraţii privitoare la terminologia „externă”

Un punct de vedere, asupra modului în care sunt lucrate sintagmele specializate în dicţionarele generale, îl formulează Angela Bidu-Vrănceanu în mai multe studii din ultimele două decenii. „Progresul ştiinţei şi tehnicii”, constantă a societăţii moderne, determină creşterea nu numai a interesului specialiştilor pentru crearea şi dezvoltarea de terminologii adecvate, ci şi a interesului vorbitorului obişnuit pentru lexicul specializat. Vorbim de fenomenul cunoscut drept socializarea sau democratizarea cunoaşterii, realizată prin intermediul mass-mediei şi învăţământului. Migrarea sintagmelor terminologice spre lexicul comun atrage după sine „aproximarea conceptual semantică în grade diferite”, iar conceptul riguros, specializat, se diluează şi determină „determinologizarea” sintagmelor (*ibid.*: 11). Astfel, pe lângă terminologia specialiştilor sau „internă” (disciplină întemeiată în anii ’40, ’50 ai secolului trecut), se dezvoltă o terminologie a nespecialiştilor sau „externă”. Scopul celei din urmă constă în „decodarea şi utilizarea sensului specializat”. Dacă terminologia internă este normativă şi onomasiologică, cea externă este descriptivă şi semantică (*ibid.*: 15). În aceste condiţii, definirea aceleiaşi sintagme are loc la diferite niveluri de specializare: în dicţionarul special corespunzător şi în dicţionarul general, dar şi aici în grade diferite (de utilizare a limbii române: mediu şi avansat).

2.2. Ilustrări din dicţionarul tezaur al limbii române

Cu mici diferenţe, lingviştii specialişti în terminologie şi lexicografii sunt de acord în privinţa criteriilor de introducere a termenilor (şi a sintagmelor

specializate) în dicţionarele generale, în funcţie şi de gradul de accesibilitate a diferitelor terminologii. Mărcile diastratice constituie un principiu lexicografic clar. Când marca diastratică lipseşte, definiţia lexicografică suplineşte absenţa acesteia prin clasare sau gen proxim (Bidu-Vrănceanu 2000: 14). Definiţia presupune echivalenţă semantică şi nu identitate semantică, de unde posibilitatea definiţiilor alternative. Dicţionarele generale concretizează în grade diferite, prin varietatea definiţiilor pe care le conţin, tipologia definiţiilor: lexicografică/ terminologică, lingvistică/ enciclopedică, substanţială/ referenţială, lexicografică/ semantică (*ibid.*: 16-19), în căutarea celei mai potrivite pentru vorbitorul obişnuit. În seria veche a dicţionarului tezaur sunt înregistrate, în cadrul unor articole, inclusiv sintagme specializate, fiind uneori definite şi ilustrate cu citate. Locul sintagmelor este precizat pentru seria nouă chiar în prefaţa primului volum al seriei (cu iniţiala *M*, din 1965). Potrivit lămuririlor din *Introducere*[1], pentru a fi lucrată în dicţionarul tezaur, o sintagmă terminologică trebuie să fi pătruns în limba literară generală, să aibă o anumită circulaţie, să se regăsească în cel puţin două stiluri funcţionale. În porţiunea *L-Lherzolită*, comună celor două serii, sunt lucrate puţine sintagme specializate, dar suficiente pentru a observa cum variază diacronic definiţiile acestora şi dacă se confirmă tendinţa determinologizării (*calea lactee*, *teren lacustru*, *şes lacustru*, *formaţi(un)e lacustră*, *lamă de ras*, *căldură latentă*).

> **LATÉNT**, **-Ă** adj. *Latent.* [...] *Căldură latentă* = prinsă, legată [...], care nu acţionează asupra termometrului. (DA, *s.v.*)
> **LATÉNT**, **-Ă** adj. [...] **3.** (Fiz.) Care absoarbe căldura din jur pentru a-şi schimba starea de agregare. [...] ◊ *Căldură latentă* = cantitate de căldură necesară pentru a determina schimbarea stării unui gram de substanţă, la temperatură şi presiune constante. (DLR, *s.v.*)
> **Căldură** latentă [...]. *Fiz.*: Căldura absorbită sau cedată de unitatea de cantitate dintr-un corp sau dintr-un sistem de corpuri într-o transformare de fază efectuată la temperatură şi presiune constantă. Transformarea de fază poate consista în transformarea stării de agregaţie, într-un amestec (dizolvare, absorbţie), în adsorpţie etc. (LTR I: 472-473)

În primul dintre volume nu apare nicio marcă, pe când în al doilea, apare marca (Fiz.). Prima formulare este uşor neclară, cu raportare la un instrument

[1] „Locul deţinut în dicţionar de unităţile frazeologice de diverse tipuri (sintagme, locuţiuni, expresii) este în funcţie de termenul care imprimă unităţii o valoare nouă" (DLR 1965: VII). „Cuvintele din limbajele tehnico-ştiinţifice intră în dicţionarul nostru numai în măsura în care au pătruns sau manifestă tendinţa evidentă de a pătrunde în limba literară generală, în limbajul literar artistic sau în cel popular. Acest principiu de alegere a cuvintelor după natura lor stilistică are drept corolar un mijloc practic de control al răspândirii termenilor tehnico-ştiinţifici: dacă aceştia apar curent în cel puţin două stiluri diferite ale limbii, introducerea lor în dicţionar este justificată" (*ibid.*: VI).

cunoscut (nu modifică valoarea termometrului, nu influenţează termometrul), în timp ce definiţia mai recentă conţine câţiva termeni şi informaţii de specialitate. Comparând modul de tratare a acestei sintagme în cele două serii ale dicţionarului tezaur şi într-un dicţionar de specialitate de referinţă, lexiconul tehnic, se remarcă statutul individualizat al sintagmei în ultima dintre lucrări. Aceasta beneficiază de intrare separată, cu termeni corespondenţi în limbile străine componente, şi de o definiţie formulată cu ajutorul mai multor termeni şi sintagme de specialitate. Definiţiile alternative funcţionează atât diacronic, în cadrul aceluiaşi tip de dicţionar, dar cu diferenţe în cunoaştere, cât şi la nivel publicului vizat, decodat în funcţie de publicul utilizator „avansat" (faţă de cel mediu căruia i se adresează *Dicţionarul explicativ al limbii române*), educat, dar nespecialist, respectiv specialist.

3. Etimologia sintagmelor specializate

3.1. Conceptul de etimologie frazeologică multiplă

În 1950, Al. Graur utilizează conceptul de etimologie multiplă, pe care, în anii '70, Th. Hristea îl nuanţează, lansând ideea de etimologie multiplă internă, externă şi mixtă, fără a o dezvolta însă. Mai ales etimologia multiplă externă este aplicată des în lexicografie şi multe neologisme sunt explicate ca provenind din cel puţin două limbi. Iată doar câteva exemple, extrase din primul volum *L* al DLR: din franceză şi engleză (*lancasterian*), din engleză şi franceză (*laser*), din franceză şi latină (*labil*), din franceză şi germană (*lac*), din franceză şi italiană (*laconiza*), din franceză şi greacă (*lampadist*). Dintre cazurile de etimologie multiplă mixtă, amintim etimologia lui *lealism* (creaţie internă şi împrumut). Conceptul de etimologie multiplă internă este reluat, în 2010, de către Cristian Moroianu. În 2013, Cristinel Munteanu, referindu-se la etimologia unităţilor frazeologice din terminologie, adaugă determinantul „frazeologică" şi subliniază faptul că este vorba de prima utilizare a termenului de *etimologie frazeologică multiplă* (Munteanu 2013: 89-93).

3.2. Etimologia sintagmelor în DFA

DFA este un dicţionar de specialitate, lucrat lingvistic şi lexicografic, conceptele specifice fiind clarificate prin discuţii cu specialişti meteorologi. Fără să fie numit ca atare, conceptul de etimologie frazeologică multiplă externă este aplicat în cazul etimologiilor construcţiilor fixe (conform normelor de redactare a DFA, elaborate în 2013), cu precizarea că sunt redate în note speciale de subsol (marcate în volum cu asterisc) atunci când sunt clare şi sunt preluate dintr-o sursă de autoritate. De altfel, în studiile apărute în timpul derulării proiectului (Manea 2013), precum şi în cele din debutul volumului (publicat în 2015), se subliniază noutatea acestui demers. „O noutate a DFA este încercarea de recuperare a etimologiilor sintagmelor uzitate în limbajul meteorologic ştiinţific" (Manea 2013: 168-169, v. şi Florescu 2015: 21). O primă sursă, însă nesigură, pentru stabilirea etimologiilor sintagmelor o constituie cele două

dicţionare meteorologice româneşti întrebuinţate, care conţin o componentă multilingvă. O a doua sursă o reprezintă două lucrări lexicografice de specialitate[2], cu rezonanţă în domeniu. Este aşadar o inovaţie în DFA şi, în acelaşi timp, o aplicare intuitivă a noţiunii de „etimologie frazeologică multiplă". Iată o parte din nota de subsol ce conţine etimologiile sintagmelor meteorologice cu *vânt*:

> ***Vânt ageostrofic*** – cf. fr. *vent agéostrophique*, engl. *ageostrophic wind* (VILLENEUVE: 397, *International Meteorological Vocabulary* în TP). ***Vânt alobaric*** – cf. fr. *vent allobarique*, engl. *allobaric wind* (VILLENEUVE: 397, *International Meteorological Vocabulary* în TP). ***Vânt anabatic*** – cf. fr. *vent anabatique*, engl. *anabatic wind* (VILLENEUVE: 397, *International Meteorological Vocabulary* în TP). (DFA, *s.v. vânt*)

Concluzii

Prezenţa unui număr considerabil de sintagme specializate în dicţionarul tezaur al limbii române reflectă tendinţa generală de trecere a anumitor elemente din lexicul specializat în lexicul comun prin intermediul mass-mediei şi al învăţământului sau din considerente strict lexicografice. Procesul de determinologizare a sintagmelor specializate reflectă socializarea din ce în ce mai intensă a cunoaşterii. Trimiterea către sintagmele corespondente din limbile franceză şi engleză în dicţionarul fenomenelor atmosferice confirmă necesitatea explicării etimologiilor sintagmelor prin mai multe limbi şi atestă uzul conceptului de etimologie frazeologică multiplă (externă).

Bibliografie

Bidu-Vrănceanu 2000 = Angela Bidu-Vrănceanu, *Concepte şi principii generale*, în Angela Bidu-Vrănceanu (coord.), *Lexic comun, lexic specializat*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2000.

Bidu-Vrănceanu 2010 = Angela Bidu-Vrănceanu, *Terminologia – consideraţii generale* şi *Terminologia lingvistică*, în Angela Bidu-Vrănceanu (coord.), *Terminologie şi terminologii*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2010.

DA = (Academia Română) *Dicţionarul limbii române.* Sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Tomul II. Partea II. Fascicula I: *J – lacustru.* Bucureşti, Tipografia Ziarului „Universul" S. A., 1937; Tomul II. Partea II. Fascicula II: *Ladă–lepăda.* Bucureşti, Tipografia Ziarului „Universul" S. A., 1940; Tomul II. Partea II. Fascicula III: *Lepăda–lojniţă.* Bucureşti, Tipografia Ziarului „Universul" S. A., 1948.

DFA = *Dicţionarul fenomenelor atmosferice*, în Cristina Florescu (coord.), *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (ştiinţific versus popular)*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2015.

[2] G.-Oscar Villeneuve, *Glossaire de météorologie et de climatologie*, Québec, 1974; J.L. de Lucca, *Elsevier's dictionary of climatology and meteorology in English, French, Spanish, Portuguese and German*, Elsevier, Amsterdam-Lausanne-New York-Oxford-Shannon-Tokyo, 1994.

DLR = (Academia Română) *Dicţionarul limbii române*. Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur şi acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori responsabili: acad. Marius Sala şi acad. Gheorghe Mihăilă. Bucureşti, Editura Academiei. Tomul VI. Litera M: 1965–1968; Tomul IV. Litera *L. L–Lherzolit:* 2008; Tomul V. Litera *L. Li–Luzulă:* 2008.

DŞL = Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călăraşu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicţionar general de ştiinţe ale limbii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1997.

Florescu 2015 = Cristina Florescu (coord.), Liviu Apostol, Nistor Bardu, Cristina Cărăbuş, Maria Iliescu, Laura Manea, Mariana Neţ, Florin-Teodor Olariu, Mădălin Patraşcu, Alina Pricop, Elena Tamba, Rodica Zafiu, *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (ştiinţific versus popular)*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2015.

Florescu 2008 = Cristina Florescu, *Probleme de semantică a limbii române*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2008.

LTR = *Lexiconul tehnic român*, Bucureşti, Editura Tehnică, Vol. I, 1949.

Manea 2013 = Laura Manea, *Terminologia românească meteorologică (ştiinţific vs popular) a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic. Anul III (2011–2013). Realizări (Partea I)*, în „Philologica Jassyensia", An IX, Nr. 2 (18), 2013, p. 167–174.

Munteanu 2013 = Cristinel Munteanu, *Frazeologie românească. Formare şi funcţionare*, cap. V. *Etimologia frazeologică multiplă (internă, externă şi mixtă)*, Iaşi, Editura Institutul European, 2013.

Informatizarea lexicografiei academice româneşti

ELENA ISABELLE TAMBA*

The digitization of the Romanian Academic Lexicography

Abstract: *The aim of this paper is to highlight the present stage of the digitalized Romanian lexicographic research. In Romania, in the last years, there have been taken measures for creating electronic instruments and resources that are necessary for supporting the Romanian language and culture on a transnational level, in the general context of the computerization of the fundamental academic research. The Romanian academic specialists in linguistics and applied informatics, as well as in computational linguistics fields, have initiated research projects by which they want to valorise the non-digitized resources by acquiring them in electronic formats and to create new resources and instruments for the automatic processing of the language. Electronic dictionaries and texts corpora, structured as databases, on one hand, they facilitate knowing, preserving and maintaining the cultural identity on a linguistic level and, on the other hand, they allow the inclusion of a national language in the field of interest of the digitalized research of natural languages, at a global level.*

Keywords: *lexicology, Romanian Language Dictionary, phases of digitization process, innovation, integrating perspective.*

1. Începuturile informatizării

În ultimele decenii, în lexicografia din întreaga lume se observă un amplu proces de schimbare, de modernizare a mijloacelor de redactare, de consultare etc., prin intermediul unor demersuri care presupun interconectarea diferitelor domenii de cercetare. Şi lexicografia română este marcată de această schimbare, pentru care se încearcă găsirea unei soluţii de adaptare (Tamba et al. 2012b: 259).

În acest sens, în ultimii ani se poate vorbi şi în România de strategii generale de informatizare a cercetării lingvistice, care s-au manifestat prin colaborări între institutele de filologie (Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" din Bucureşti, Institutul de Filologie Română „A. Philippide" din Iaşi şi Institutul de Lingvistică „Sextil Puşcariu" din Cluj-Napoca) şi cele de informatică (Institutul de Informatică Teoretică al Academiei Române) ale

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

Academiei Române şi Facultatea de Informatică a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Informatizarea demersurilor lexicografice / lingvistice presupune mai multe aspecte:

– digitizarea resurselor lexicografice / lingvistice existente;

– crearea / dezvoltarea de corpusuri lexicografice;

– crearea / dezvoltarea de corpusuri lingvistice adnotate morfologic, sintactic şi semantic;

– crearea de dicţionare direct în format electronic;

– crearea / utilizarea de programe de scriere de dicţionare;

– crearea / utilizarea unor programe de extragere de exemple etc.

Aşadar, o etapă specială şi actuală în evoluţia lexicografiei române o reprezintă informatizarea demersurilor de cercetare, ceea ce presupune, pe de o parte, digitizarea resurselor existente, iar pe de altă parte, crearea de dicţionare direct în format electronic. În paralel se continuă crearea de resurse lexicografice în format clasic.

În România informatizarea cercetării lexicografice academice este strâns legată de redactarea celei mai importante lucrări lexicografice pentru limba română, apărute sub egida Academiei Române – *Dicţionarul limbii române*. Publicarea sa a început acum cca 110, dicţionarul apărând în două serii: DA (1907-1948), DLR (1965-2010) – 14 tomuri în 37 volume, totalizând cca 18.000 pagini şi mai mult de 175.000 intrări, cu tot cu variante.

Pentru a înţelege necesitatea informatizării acestui dicţionar tezaur, prezentăm câteva date despre dicţionare similare pentru alte limbi:

– *Trésor de la Langue Française* (TLF), sec. XIX-XX (http://atilf.atilf.fr/: 1971-1994 – prima ediţie tipărită), 16 volume, 100.000 intrări, 270.000 definiţii, 430.000 exemple; elaborarea variantei electronice: 1990-2004;

– *Diccionario de la lengua espanola de la Real Academia Espagnola* (DRAE, http://buscon.rae.es/draeI/): 1780 – prima ediţie tipărită; în prezent se lucrează la cea de-a 23-a ediţie; 88.500 intrări, 161.962 exemple; elaborarea variantei electronice: 1992;

– *Tesoro della lingua italiana delle origini* (TLIO) – publicat on-line: http://tlio.ovi.cnr.it/TLIO/index2.html, 20500 intrări din 50.000 prevăzute;

– *Deutsches Worterbuch der Grimm* (DWB, http://germazope.uni-trier.de/Projects/DWB: 1838-1961), 32 de volume, 350.000 intrări şi variante; elaborarea variantei electronice: 1997-2004;

– *Oxford English Dictionary* (OED, http://www.oed.com/) – prima ediţie – 1928, 20 de volume (a doua ediţie – 1989), 301.100 intrări, 2.412.400 exemple; elaborarea variantei electronice: 1988.

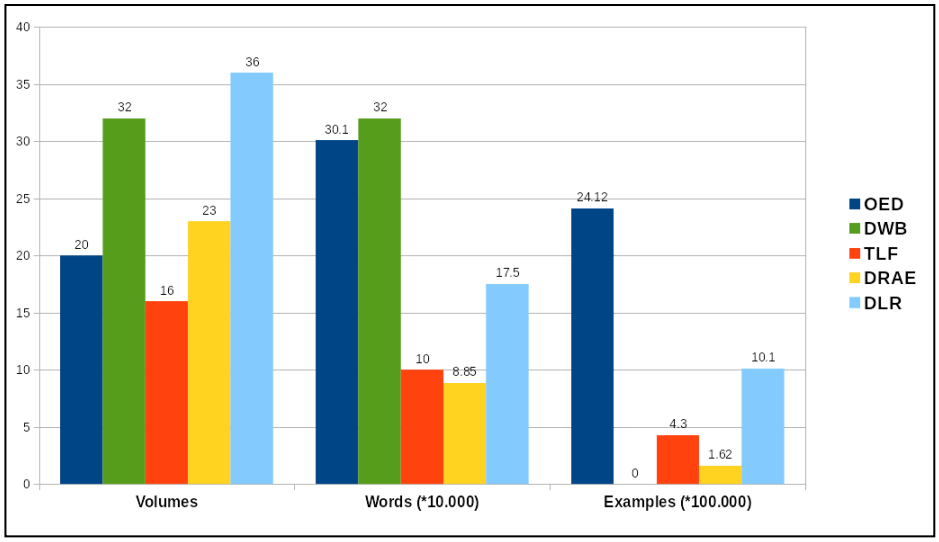

DLR *vs* alte dicţionare europene

Astfel, în scopul digitizării resurselor lexicografice existente, în ultimii ani s-a lucrat la informatizarea *Dicţionarului limbii române*, care s-a realizat prin proiectul complex eDTLR. *Dicţionarul tezaur al limbii române în format electronic*[1]. Elaborarea variantei electronice eDTLR a început prin acest proiect care a reunit un consorţiu format din informaticieni, specialişti în lingvistică computaţională şi prelucrarea limbajului natural, şi lingvişti lexicografi, care aparţin mediilor academice şi universitare din Bucureşti, Iaşi şi Cluj-Napoca. Proiectul a fost condus de Facultatea de Informatică din cadrul Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, director: prof. dr. Dan Cristea. Din echipa de cercetare au făcut parte specialişti lexicografi de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti" din Bucureşti, Institutul de Filologie Română „A. Philippide" din Iaşi şi de la Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" din Cluj-Napoca, lingvişti de la Facultatea de Litere a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi şi informaticieni de la Facultatea de Informatică din cadrul Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, de la Institutul de Informatică Teoretică din Iaşi şi de la Institutul de Cercetări pentru Inteligenţă Artificială din Bucureşti. Proiectul a urmărit mai ales transpunerea în format electronic a celor cca 20.000 de pagini ale Dicţionarului (doar pentru ultimele volume tipărite existând o formă tehnoredactată pe calculator), lucru care ar permite consultări complexe ale acestuia, precum şi

[1] Pentru informaţii detaliate legate de proiectul eDTLR, vezi prezentarea din volumul de faţă.

continuarea activităţilor de editare şi actualizare (dat fiind faptul că, de exemplu, volumele seriei vechi, DA, tipărite înainte de război, trebuie reconsiderate pentru actualizarea lexicului şi a definiţiilor). De asemenea, Dicţionarul trebuie să permită actualizări continue, în sincronie cu evoluţia limbii.

Informatizarea acestei importante lucrări are numeroase motive, printre acestea fiind necesitatea de a o face cunoscută publicului larg (din cauza dimensiunilor mari, dicţionarul se găseşte în formă completă doar în institutele lingvistice ale Academiei şi în câteva biblioteci), necesitatea actualizării (datorită diferenţelor mari de timp, apar discrepanţe între literele lucrate în prima serie şi cele din ultimele volume), ca şi cea a utilizării sale în procesarea limbajului (de exemplu, numărul semnificativ de citate care însoţeşte fiecare sens al unui cuvânt constituie un valoros corpus adnotat la sens pe care pot fi antrenate programe pentru dezambiguizare). Acest proiect a beneficiat de o finanţare naţională (2007-2010), apoi, pentru finalizarea variantei electronice a dicţionarului, s-a continuat lucrul pe bază de voluntariat.

Proiectul eDTLR a fost anunţat şi pregătit de o serie de alte granturi care au demonstrat fezabilitatea acestei idei şi au creat unele instrumente necesare pentru realizarea sa:

a) *Dicţionarul limbii române* (DLR) *în format electronic. Studii privind achiziţionarea*, grant cu finanţare naţională, desfăşurat în perioada 2003-2005 la Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi (director de proiect: dr. Cristina Florescu). Prin acest proiect s-a verificat şi demonstrat posibilitatea transformării *Dicţionarului limbii române* din text tipărit în text electronic adnotat, prelucrat cu ajutorul unui program specific, DLRex – un instrument de achiziţionare, prelucrare şi consultare a DLR, bazat pe o euristică prin care sunt recunoscute diferitele câmpuri formale ale textului unui articol, putându-se identifica automat textul definiţiilor, al citatelor sau al siglelor[2].

b) *Resurse lingvistice în format electronic:* Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Regum I, Regum II – *Ediţie critică şi corpus adnotat*, grant cu finanţare naţională, desfăşurat în perioada 2006-2007 la Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi (director de proiect: dr. Gabriela Haja). Prin acest proiect a fost găsită o posibilă metodă de achiziţionare în format electronic a unor cărţi vechi din bibliografia DLR, cu aplicaţie asupra a două cărţi din *Biblia* tipărită la Bucureşti în anul 1688, *A împărăţiilor cea dentâiu, A împărăţiilor a doua,* precum şi crearea unor instrumente de indexare şi adnotare automată, la nivel de cuvânt, a textelor în limba română veche.

c) DLRI. *Bază lexicală informatizată. Derivate*, grant cu finanţare naţională, desfăşurat în perioada 2007-2008 la Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi (director de proiect: dr. Cristina Florescu). Prin acest

[2] Pentru detalii legate de acest proiect, vezi şi Haja et al. 2005.

proiect s-a realizat un eşantion lexicografic format din derivatele pe terenul limbii române cu sufixul *-ime–* de origine latină, şi cele cu *-işte–* de origine veche slavă, din seria veche DA şi din seria nouă a dicţionarului DLR, precum şi unificarea tehnico-lexicografică a articolelor DA+DLR, prin mijloace informatice.

d) CNR – *Corpus de referinţă al limbii române pentru constituirea de dicţionare academice*, proiect finanţat de CNCSIS, desfăşurat în perioada 2007-2008, la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Academia Română, Bucureşti (director de proiect: dr. Monica Busuioc). Acest proiect s-a concretizat într-un corpus de texte de limbă română veche, în format electronic, disponibil, deocamdată, doar cercetătorilor din institutul bucureştean.

Proiectul eDLTR a condus şi la ideea necesităţii unui corpus lexicografic românesc[3] concretizată în grantul CLRE. *Corpus lexicografic românesc esenţial. 100 de dicţionare din Bibliografia DLR aliniate la nivel de intrare şi la nivel de sens*, finanţat de CNCS-UEFISCDI pentru perioada 2010-2013 şi care s-a desfăşurat tot la Institutul de Filologie Română „A. Philippide" din Iaşi (director de proiect: dr. Elena Tamba). Acest proiect a fost menit să creeze un alt instrument de lucru foarte necesar lexicografilor, în special, şi celor interesaţi de studiul limbii române, în general. Proiectul şi-a propus să realizeze o bază de date care să cuprindă dicţionarele esenţiale din bibliografia DLR, aliniate la nivel de intrare şi parţial la nivel de sens; să construiască un mediu de programe care să permită consultarea interactivă a acestui corpus şi care să se constituie într-un cadru modern de lucru şi cercetare lexicografică, uşor adaptabil la o diversitate de obiective; să realizeze o listă de cuvinte cvasi-exhaustivă, pentru limba română, pornind de la corpusul aliniat[4].

Un alt proiect care a avut ca scop digitizarea unei resurse lexicografice importante, reper al lexicografiei române moderne, este *Lexiconul de la Buda (1825). Ediţie emendată şi prelucrată electronic pentru consultare on-line* (http://www.bcucluj.ro/lexiconuldelabuda/site/login.php), desfăşurat la Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, pentru perioada 2011-2013; director de proiect: dr. Maria Aldea. Acest proiect reprezintă prima încercare reuşită de digitalizare a unei opere lexicografice vechi, cu rezultate remarcabile, ceea ce marchează o etapă extrem de importantă în evoluţia lexicografiei româneşti actuale.

Din seria demersurilor menite să creeze corpusuri lingvistice (generale) în limba română, care au un rol extrem de important în dezvoltarea lexicografiei româneşti actuale, menţionăm alte proiecte (încheiate sau în plină desfăşurare):

---

[3] Pentru mai multe detalii despre acest proiect, vezi prezentarea din volumul de faţă.

[4] Pentru detalii legate de proiectul CLRE, vezi şi Dănilă 2013; Tamba Dănilă et al. 2012.

– ZiareRom – corpus de texte culese din variantele on-line ale unor ziare româneşti din perioada 2004-2007, însumând peste 86 de milioane de cuvinte; textele articolelor sunt distribuite ierarhic (pe directoare şi subdirectoare) pe ani, luni, zile şi ziare: *Adevărulonline, BBC-Romanian, Bursa, Capital-RO, Cotidianul, Crai nou, Euractiv-ro, Evenimentul zilei, Jurnalul, Libertatea, Ziarul de Iaşi, Ziua, 7Plus*", cu şi fără diacritice, neadnotate[5].

– CETRV – un corpus de limbă română veche, care include 34 de texte din perioada 1521-1640 şi care a fost creat în cadrul unui proiect, cu finanţare UEFISCDI, la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, în perioada 2013-2016 (director de proiect: prof. univ. dr. Alexandru Gafton) – http://www.textvechi.ro/acasa;

– CoRoLa – corpus computaţional de referinţă pentru limba română contemporană, o colecţie de texte (scrise şi orale) de dimensiuni foarte mari (sute de milioane de cuvinte), adnotate cu metainformaţii (dată, autor etc.) şi cu date lingvistice (părţi de vorbire, categorii gramaticale, dependenţe sintactice etc.); proiect fundamental al Academiei Române, dezvoltat de Institutul pentru Inteligenţă artificială din Bucureşti, de Facultatea de Informatică a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi şi de Institutul de Informatică Teoretică din Iaşi şi care are ca scop realizarea unei colecţii de texte (scrise şi orale) de dimensiuni foarte mari (500 de milioane de cuvinte + cca 300 de ore de înregistrări audio), adnotate cu metainformaţii (dată, autor etc.) şi cu date lingvistice (părţi de vorbire, categorii gramaticale, dependenţe sintactice etc.)[6];

– ROMTEXT. *Corpus electronic de texte, adnotat şi datat, al limbii române. Secolele XVI-XXI*, proiect cu finanţare UEFISCDI, pentru perioada 2017-2019 (director de proiect CS I dr. Monica Busuioc).

Aşadar, pentru digitalizarea resurselor lexicografice existente pentru limba română şi pentru crearea unor corpusuri de limbă română, în general, şi lexicografice, în special, în ultimii anii s-au înregistrat:

1) iniţiative instituţionale – cu *acces restricţionat / limitat* la rezultatele obţinute, doar în scop de cercetare (în funcţie de legislaţia în vigoare privitoare la drepturile de autor), ceea ce demonstrează necesitatea unor *politici lingvistice* coerente pentru reglementarea acestei situaţii. Astfel, iniţiativele instituţionale s-au concretizat în granturi / proiecte cu finanţare din diverse surse (de exemplu, după desfăşurarea a 4 granturi – menţionate *supra*, a fost iniţiat proiectul complex cu participare naţională eDTLR, de la care s-a plecat pentru realizarea proiectului CLRE şi a unor eventuale alte proiecte). Unele dintre aceste proiecte au intrat ulterior în programul fundamental de cercetare al Academiei Române – de exemplu, după încheierea finanţării din partea

[5] Pentru detalii legate de acest corpus, vezi şi http://www.lingv.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=87&Itemid=118.

[6] Pentru detalii legate de acest proiect, vezi şi http://www.racai.ro/research-activities/corola-program-prioritar-al-academiei-romane/; Barbu Mititelu et al. 2014.

UEFISCDI, CLRE, devenit *Corpus lexicografic românesc electronic*, a intrat în Planul de cercetare al Academiei Române, ca al doilea proiect din programul *Tezaurul lexical al limbii române* pentru Departamentul de Lexicologie – Lexicografie de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide" din Iaşi, în anul 2014.

2) iniţiative particulare – ale căror rezultate sunt oferite, de obicei, cu acces liber la informaţie (printre cele mai importante corpusuri lexicografice menţionăm http://dexonline.ro/ – corpus de cca 60 de dicţionare în limba română aliniate la nivel de intrare; http://vocabular.ro. – corpus de 15 dicţionare aliniate la nivel de intrare; http://www.archeus.ro/lingvistica/main – platformă pentru limba română pe care este inclus şi *Dicţionarul explicativ al limbii române* (DEX)).

Unul dintre cele mai mari corpusuri de limbă română – în care sunt incluse şi multe dicţionare – cu acces gratuit pentru public, este *Biblioteca Generală a Bucureştilor* (fostul site numit *DACOROMANICA*[7]).

Accesul la resursele create prin proiectele instituţionale fiind, în general, restricţionat/limitat, în scop de cercetare, se impune ideea necesităţii unor politici lingvistice coerente (Tamba et al. 2012b: 259), care să permită publicului larg consultarea dicţionarelor existente şi în format electronic. Această problemă a fost prezentată şi în intervenţia lui Jean-Marie Pierrel, în cadrul mesei rotunde «Quels corpus et quels outils d'exploitation de corpus pour les études de linguistique et philologie romanes: l'unité de la romanistique», desfăşurată în 15 iulie 2013, în cadrul celui de-al XXVII-lea Congres internaţional de lingvistică şi filologie romanică (http://www.atilf.fr/cilpr2013/).

2.1. Stadiul actual al digitizării dicţionarelor

La ora actuală există câteva resurse lexicografice în limba română, accesibile on-line:

– cu acces general şi liber:

1. Corpus de dicţionare româneşti (cca 60): http://dexonline.ro/
2. *Lexiconul de la Buda*: http://www.bcucluj.ro/lexiconuldelabuda/site/login.php

– cu acces limitat, doar în scop de cercetare (resursă în curs de dezvoltare): CLRE. *Corpus lexicografic românesc electronic:* http://www.lexi.philippide.ro/clre.

Pentru a vedea unde se situează lexicografia română în context european, trebuie spus că marile lucrări lexicografice se realizează:

[7] La ora actuală această iniţiativă reprezintă cea mai importantă bibliotecă digitală românească, fiind un proiect realizat de *Biblioteca Metropolitană Bucureşti* şi *Biblioteca Academiei Române* (http://www.digibuc.ro/statutul-bibliotecii) şi este partener oficial al celei mai importante biblioteci digitale la nivel european – Biblioteca Digitală Europeană EUROPEANA (http://www.europeana.eu/portal/).

– fie sub egida academiilor din anumite ţări (a se vedea DWB – *Deutsches Wörterbuch "der Grimm"*, care se editează sub patronajul Academiei Germane sau DLR – *Dicţionarul limbii române*, redactat în institute care aparţin Academiei Române);

– fie în institute special create (vezi, pentru limba franceză, L'Unité mixte de recherche ATILF – Analyse et Traitement Informatique de la Langue Française – http://www.atilf.fr/, organizat în 2001, sau, pentru limba slovenă – Trojina, Institute for Applied Slovene Studies – www.trojina.si/, creat în 2004).

Tendinţele în lexicografia europeană actuală pot fi grupate astfel:

– continuarea editării (cu termen de finalizarea de 10-15 ani) a unor ediţii „clasice" (vezi DWB – *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*);

– realizarea (în paralel) a unor dicţionare (on-line), plecând de la corpusuri de texte din ce în ce mai mari şi cu instrumente variate (eventual, cu ajutorul unor programe de extragere de exemple[8]);

– realizarea de corpusuri lexicografice (vezi *supra*, corpusurile de dicţionare prezentate);

– utilizarea sistemelor de scriere de dicţionar (DWS)[9], ceea ce permite mult mai uşor alinierea ulterioară a diverselor lucrări lexicografice. În acest ultim caz este necesar şi un program de colaborare între diverse instituţii cu profil lexicografic, editori etc.

Prin raportare la aceste tendinţe în lexicografia europeană, în lexicografia română se observă:

– continuarea editării (cu termen neprecizat) a unor ediţii „clasice" (vezi DLR, reeditare DEX etc.);

– realizarea unor corpusuri de texte pentru limba română (proces în curs de realizare);

– realizarea de corpusuri lexicografice (vezi CLRE – în lucru);

– utilizarea sistemelor de scriere de dicţionar (în lucru)[10].

3. Concluzii

Avantajele informatizării cercetării lexicografice româneşti rezidă din faptul că resursele create reprezintă:

– instrumente de lucru pentru lexicografi şi pentru lingvişti în general;

– sursă de informaţii uşor accesibilă pentru cei interesaţi de limba română;

---

[8] Pentru o prezentare a unor aspecte privitoare la Sketch Engine – sistem de căutare în corpus, utilizabil ca instrument de lucru pentru lexicografi, vezi Dănilă et al. 2011: 194-195.

[9] Pentru o analiză a sistemelor de scriere de dicţionar, vezi Dănilă et al. 2011: 195-196.

[10] Pentru detalii, vezi şi Tamba et al. 2012b: 266.

– bază pentru crearea de aplicaţii pentru diverse dispozitive care necesită un lexicon;

– puncte de plecare pentru cercetări viitoare.

Ele permit, de asemenea, corelarea cu alte resurse lingvistice ori multimedia. Astfel, într-o etapă următoare, pot fi stabilite conexiuni cu informaţii din platforme enciclopedice de tip wikipedia, demers care ar putea determina creşterea vizibilităţii datelor lexicografice incluse în CLRE / eDTLR, de exemplu, dar şi îmbogăţirea informaţiilor la care cititorul / utilizatorul are acces.

Modalitatea de accesare a informaţiei din dicţionare poate fi adaptată şi exploatată în diferite alte aplicaţii, incluzându-se aici variantele vocale sau audio ale dicţionarelor (în varianta electronică a acestora pronunţia cuvântului-titlu poate fi inclusă de la bun început).

În acest sens, se poate observa modul în care se face racordarea lexicografiei române la circuitul internaţional:

– prin includerea unor lexicografi români în proiecte lexicografice internaţionale[11];

– prin includerea unor proiecte de lexicografie pentru limba română în reţele lexicografice majore internaţionale[12].

Se poate observa că lexicografia românească se află în plin proces de adaptare la schimbările pe care modernizarea instrumentelor de lucru în lexicografia europeană / mondială le presupune. Astfel, se observă tendinţa de a edita în continuare lucrări lexicografice în format clasic (tipărit), dar şi crearea unor corpusuri lexicografice sau utilizarea unor sisteme de scriere de dicţionare, pentru a eficientiza munca lexicografilor.

Astfel se pun la dispoziţia specialiştilor români şi străini excelente instrumente de lucru indispensabile, mult timp aşteptate, foarte utile pentru promovarea şi studierea limbii române, ceea ce permite alinierea cercetării româneşti la standardele internaţionale din domeniu.

---

[11] Vezi, de exemplu, participarea unor lexicografi români la realizarea *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* de Heimann Tiktin – proiect internaţional interuniversitar, Freiburg-Iaşi, 1979-1987 (coordonatori: Paul Miron, V. Arvinte); *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom). Première phase: le noyau panroman, 2008-2014, proiect franco-german finanţat de ANR (Agence Nationale de la Recherche), DFG (Deutsche Forschungsgemeinschaft), ATILF (Analyse et Traitement Informatique de la Langue Française), Université de Loraine, FEDER (Fondurile europene de dezvoltare regională) (directori: Eva Buchi, Wolfgang Schweickard); cercetători: Cristina Florescu, Laura Manea, Eugen Munteanu, Alina Mihaela Pricop, Elena Tamba; http://www.atilf.fr/DERom/) ş.a.

[12] Menţionăm aici includerea corpusului lexicografic CLRE într-un proiect internaţional – ENeL*: European Network of e-Lexicography*, care a fost o acţiune în cadrul liniei de finanţare COST, prin care s-a urmărit crearea unei reţele pan-europene de resurse lexicografice atât pentru uzul academic, cât şi pentru publicul larg (ENeL – http://www.elexicography.eu/).

Dicţionarele electronice şi corpusurile de texte, structurate ca baze de date şi aliniate, sunt extrem de importante, pentru că, pe de o parte, facilitează cunoaşterea şi menţinerea identităţii culturale la nivel lingvistic, iar pe de altă parte, permit includerea limbii naţionale în sfera de interes a cercetării computerizate a limbajului natural, la nivel global.

Bibliografie

Barbu Mititelu et al. 2014 = Verginica Barbu Mititelu, Elena Irimia, Dan Tufiş, *CoRoLa – The Reference Corpus of Contemporary Romanian Language*, in *Proceedings of the 9th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'14)*. Reykjavik, Iceland, p. 1235-1239.

Clim 2015 = *La lexicografía rumana informatizada: tendencias, obstáculos y logros*, în volumul *Lexicografia de las lenguas románicas. Aproximaciones a la lexicografía moderna y contrastiva*, vol. II, coords.: María Dolores Sánchez Palomino y María José Domínguez Vázquez, eds.: María José Domínguez Vázquez, Xavier Gómez Guinovart y Carlos Valcárcel Riveiro, Berlin, De Gruyter, p. 95-110.

Clim et al. 2015 = Marius-Radu Clim, Elena Tamba, Ana-Veronica Catană-Spenchiu şi Mădălin Patraşcu, *CLRE. Corpus lexicographique roumain essentiel. 100 dictionnaires de la langue roumaine alignés au niveau de l'entrée et, partiellement, au niveau du sens*, în *Actes du XXVIIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes (Nancy, 15-20 juillet 2013)*, Strasbourg, ÉLiPhi, vol. 2, Section 16, p. 1611-1622 şi on-line: http://www.atilf.fr/cilpr2013/actes/section-16.html.

Clim et al. 2016 = Marius-Radu Clim, Gabriela Haja, Mădălin-Ionel Patraşcu, Elena Tamba, *Romanian Dictionaries in the ENeL Network – European Network of e-Lexicography* în *Linguistic and Cultural Contacts in the Romanian Space – Romanian Linguistic and Cultural Contacts in the European Space*, Proceedings, Iaşi, 16-18 September 2015, edited by Luminiţa Botoşineanu, Ofelia Ichim and Florin-Teodor Olariu, Roma, Aracne Editrice, 2016, p. 73-82.

Dănilă 2009 = Elena Dănilă, *Perspective în modernizarea cercetării lexicografice româneşti*, în volumul *Limba română – abordări tradiţionale şi moderne*. Actele colocviului internaţional organizat de Catedra de limba română şi de Departamentul de limbă, cultură şi civilizaţie românească, Facultatea de Litere, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, 19-20 octombrie 2007, Editori G.G. Neamţu, Ştefan Geancărău, Adrian Chircu, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2009, p. 173-180.

Dănilă, Haja 2009 = Elena Dănilă, Gabriela Haja, *Dicţionarul limbii române în format electronic (eDTLR) în perspectiva globalizării*, în Actele Conferinţei Internaţionale Paradigma discursului ideologic (Galaţi, 29-30 aprilie 2009), publicat în revista „Communication interculturelle et littérature", nr. 1 (6), aprilie-mai-iunie 2009, p. 269-273 şi în rezumat, on-line, la adresa http://www.cil.ugal.ro/?p=1159.

Dănilă et al. 2011 = Elena Dănilă, Marius-Radu Clim, Ana Catană-Spenchiu, *Towards a Romanian Lexicographic Corpus*, „Philologica Jassyensia", An VII, Nr. 2 (14), 2011, p. 191-198.

Dănilă et al. 2013 = Elena Dănilă, Marius-Radu Clim, *Perspective în cercetarea lexicografică informatizată din România*, în volumul *Convergenţe lingvistice. Lucrările celui de al IV-lea Simpozion internaţional de lingvistică* (Bucureşti, 5-6 noiembrie 2010), editori: Nicolae

Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu, Editura Universităţii din Bucureşti, 2012 (apărut în 2013), p. 199-207.

Haja 2003 = Gabriela Haja, *Menţinerea identităţii prin limbă: instrumente şi resurse lingvistice în format electronic*, în volumul *Limba şi literatura română în spaţiul etnocultural dacoromânesc şi în diaspora*, editat sub egida Academiei Române prin Institutul de Filologie Română „A. Philippide", îngrijit de Ofelia Ichim şi Florin Teodor Olariu, Prefaţă de Dan Mănucă, Iaşi, Editura Trinitas, p. 179-181, 2003.

Haja 2006 = Gabriela Haja, *Necesitatea informatizării lexicografiei româneşti în societatea contemporană*, în volumul *Limba şi literatura română. Regional – naţional – european*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2006, p. 273-283.

Haja, Clim 2012 = Gabriela Haja, Marius-Radu Clim, *Resurse lingvistice informatizate pentru redactarea în format electronic a Dicţionarului limbii române (DLR), create în cadrul proiectului complex eDTLR*, în vol. Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu (eds), *Convergenţe lingvistice. Lucrările celui de al IV-lea Simpozion internaţional de lingvistică (Bucureşti, 5-6 noiembrie 2010)*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2012, p. 221-229.

Haja et al. 2005 = Gabriela Haja, Elena Dănilă, Corina Forăscu, Bogdan-Mihai Aldea, *Dicţionarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziţionarea*, Iaşi, Editura Alfa.

Haja, Tamba 2015 = Gabriela Haja, Elena Isabelle Tamba, *Cercetarea lexicografică academică actuală: tradiţie şi modernitate*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară" (ALIL), tom LV, 2015, Editura Academiei Române, p. 7-17.

Tamba 2014 = Elena Tamba, *La lexicografía Rumana. Historia y Actualidad*, in *Lexicografía de las lenguas románicas. Perspectiva histórica.* Volumen I, Edited by Félix Córdoba Rodríguez, Ernesto González Seoane, María Dolores Sánchez Palomino, De Gruyter, p. 265-282.

Tamba et al. 2012a = Elena Tamba, Marius-Radu Clim, Ana Catană-Spenchiu, Mădălin Patraşcu, *eLEXICOGRAFIA – interdisciplinaritatea ca premisă pentru cercetarea limbii române*, la Conferinţa Internaţională *Comunicare, context, interdisciplinaritate*, Târgu Mureş, 22-23 noiembrie 2012, în volumul *The Proceedings of the Communication, context, interdisciplinarity Congress*, vol. 2, p. 1079-1086, publicat on-line http://www.upm.ro/cci/volCCI_II/Pages%20from%20Volum_ texteCCI2-130.pdf.

Tamba et al. 2012b = Elena Tamba, Marius-Radu Clim, Ana Catană-Spenchiu, Mădălin Patraşcu, *Situaţia lexicografiei româneşti în context european*, în „Philologica Jassyensia", An VIII, Nr. 2 (16), 2012, p. 259-268 şi on-line, la adresa http://www.philologica-jassyensia.ro/upload/VIII_2_Tamba_Clim.pdf

Lexicografia şi evoluţia dicţionarelor: între formatul tipărit şi cel digital

MARIUS-RADU CLIM*

The lexicography and the evolution of dictionaries: from printed to digital format

Abstract: *Romanian lexicography has developed in an unprecedented way in recent centuries, motivated, particularly, by social evolution, the expansion of philological research areas, the phenomenon of globalization and web development. This paper highlights the concern for digitization, digital resources, making text corpora or automatic analysis of natural language, and that this concern has not diminished the interest in dictionaries. It is true that the means of work have changed, but with them also the way of using the dictionaries. Even though the digital evolution has led to a decline of printed dictionaries, in the last period dictionaries have experienced an unprecedented evolution and development. The incredible evolution of electronic means of communication and the need for rapid transmission of information by eliminating language barriers have led to the emergence of a new phase of lexicography and of the process of making dictionaries. In the digital world, the need and usefulness of dictionaries has grown, as is the number of those who use them.*

Keywords: *lexicography, dictionary, digitization, terminology, neologism, digital resources, WordNet, corpora.*

1. Preambul

Lexicografia românească cunoaşte în ultimele secole o dezvoltare fără precedent, motivată, în special, de evoluţia socială, de extinderea ariilor de cercetare filologică, de fenomenul globalizării şi de dezvoltarea web. Acest fenomen a fost determinat constant de nevoile de comunicare umană, de relaţiile sociale, de interferenţele culturale şi, nu în ultimul rând, chiar de contextul informatizării şi al dezvoltării tehnologiilor digitale.

Dicţionarele au reprezentat întotdeauna un instrument de cultivare culturală, a căror utilitate nu poate fi negată. Totuşi, munca lexicografilor era privită la începuturi ca fiind una fără orizont, socotită mai degrabă drept o pedeapsă decât o virtute, potrivită pentru un condamnat şi nicidecum pentru un erudit. A rămas memorabilă expresia unui vestit umanist italian, Giulio

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2, România, http://www.philippide.ro/persoane/marius_clim.html.

Cesare Scaligero (1484–1558), care afirma că „munca lexicografului este a doua după cea a lui Hercule (*lexicographis secundus post Herculem labor*)" (*apud* Corlăteanu, Melniciuc 1992: 189). Fiul acestuia, renumitul astronom Giuseppe Scaligero (1540–1609), a completat afirmaţia tatălui său apreciind că, dacă un condamnat ar merita o pedeapsă aspră din partea unui judecător, atunci aceasta nu ar fi munca silnică şi tortura, ci alcătuirea de liste de cuvinte, pentru că această activitate le cuprinde pe toate celelalte pedepse la un loc (*apud* Doroszewski 1973: 32–33).

Istoria lexicografiei este strâns legată de dezvoltarea culturală, de interferenţele lingvistice şi de nevoile de comunicare. Instrumentele lexicografice şi manierele de lucru s-au perfecţionat continuu, ajungând în secolele al XXI-lea să fie strâns legate de fenomenul digital. Digitizarea resurselor şi a mijloacelor de lucru a dus la o nouă abordare a lexicografiei şi a scos în evidenţă utilitatea acestui demers şi indispensabilitatea dicţionarelor pentru obţinerea de informaţii cât mai precise pentru utilizatorii din mediul virtual.

2. Domeniul lexicografiei şi rolul dicţionarelor

Lexicografia a fost definită şi ca o „disciplină sociologică" întrucât cercetează lexicul unei limbi ce reprezintă de fapt un anumit stadiu de civilizaţie al vorbitorilor respectivi, vocabularul fiind determinat în special de factori extralingvistici (Hristea 1984: 8). O altă definiţie care merită menţionată aici este cea din Dictionary of Lexicography (R.R.K. Hartmann şi Gregory James). Autorii definesc lexicografia ca „the professional activity and academic field concerned with dictionaries and other reference works" şi identifică două componente distincte ale acestei activităţi: una practică, ce presupune realizarea propriu-zisă a dicţionarelor, şi cealaltă teoretică, presupunând analiza şi critica dicţionarelor. Accentul pus de autori pe latura academică a domeniului lexicografiei se datorează în special rolului normativ pe care acesta îl dau unui dicţionar şi influenţa pe care acesta o are în direcţia conservării identităţii ei.

Lexicograful american Tom McArthur, autorul lucrării *Worlds of Reference. Lexicography, Learning and Language from the Clay Tablet to the Computer*, vorbeşte despre existenţa a patru etape în evoluţia dicţionarelor şi a lexicografiei (*apud* Hartmann, James 1998: VII, cf. şi Clim 2012: 183-184). Aceste etape sunt similare dezvoltării comunicării umane, căci lexicografia s-a dezvoltat implicit odată cu nevoile de comunicare ale omului. Aceste patru etape ar fi:

A. o primă fază, a exprimării orale, când primele manifestări ale lucrărilor lexicografice circulau în versuri (de exemplu, în cultura persană, arabă şi în cea sanscrită) cu ritm şi rimă pentru a fi mai uşor memorate şi transmise din generaţie în generaţie;

B. a doua fază determinată de dezvoltarea scrisului ce a permis progresul dicţionarelor, în sensul că informaţiile au putut fi ordonate, conţinutul a putut

fi extins întrucât locul memorării a fost luat de consultarea liberă, iar scopurile redactării şi utilizatorii s-au diversificat;

C. a treia fază a fost marcată de apariţia tiparului ce a favorizat publicarea unui număr mare de dicţionare tipărite şi a produs o schimbare de atitudine din partea utilizatorilor cu privire la rolul educativ şi de autoritate al dicţionarelor în problemele limbii;

D. cea de a patra etapă o reprezintă era digitală ce a dus la o revoluţionare a lexicografiei în domeniul conceperii şi realizării dicţionarelor, dar şi prin deschiderea unui orizont variat de posibilităţi de cercetare şi de folosire a informaţiilor dintr-o limbă.

Lucrările lexicografice au fost întotdeauna un instrument de normare, dar au avut şi rolul de a evidenţia cultura şi concepţia despre lume şi viaţa a vorbitorilor: „au-delà de l'«outil», le dictionnaire est l'un des reflets de la culture d'un pays: derrière un dictionnaire, en effet, il y a une langue, une communauté linguistique, une civilisation" (Ridel 2009: 2). În plus, R.R.K. Hartmann şi G. James subliniază latura de autoritate finală a dicţionarelor în domeniul utilizării şi al delimitării sensurilor cuvintelor, precum şi faptul că acestea exercită o influenţă remarcabilă în favoarea protejării şi păstrării identităţii limbii[1]. Trebuie menţionat faptul că dicţionarele nu reprezintă o culegere exhaustivă a lexicului unei limbi, ci, în funcţie de tipul lucrărilor sau de destinatarii lor, este aleasă o parte din vocabularul limbii (*apud* Guilbert 1975: 38). Însă funcţia principală a acestor lucrări este cea descriptiv-normativă, dicţionarele fiind modele pentru întrebuinţarea lexicului unei limbi.

Aceeaşi idee este subliniată şi de Aïno Niklas-Salminen, în studiul său dedicat neologiei, în care insistă asupra rolului dicţionarelor de a oferi o normă ideală, la care sunt chemaţi să se raporteze toţi vorbitorii: „Le dictionnaire, comme tous les ouvrages de l'enseignement, vise à donner une image de l'homme, norme idéale à laquelle doivent se conformer tous les locuteurs" (Niklas-Salminen 2001: 118).

Referindu-se la orientările actuale din lexicografia franceză, Alain Rey consideră că tocmai îndelungata tradiţie lexicografică reprezintă o piedică în calea adaptării la noile condiţii teoretice: „l'ancienneté et le caractère conventionnel de la pratique lexicographique expliquent la lenteur d'une adaptation à des conditions théoriques nouvelles et encore indécis" (Rey 1970: 471). De aceea, el propune analiza dicţionarelor ca obiecte metalingvistice prin care se poate evidenţia atitudinea socială referitoare la limba vorbită: „il faut insister sur l'intérêt d'une étude concernant le dictionnaire en tant qu'objet méta-

[1] Hartmann, James 1998: IX: „The dictionary is supposed to represent some form of final authority in matters of lexical meaning and use. The academy dictionaries typically excert considerable influence… in protecting a language from what are perceived as unacceptable or corrupting pressures, for exemple, excessive borrowing from other languages".

linguistique. Cette étude stimulerait la réflexion sémantique et serait révélatrice des attitudes sociales vis-à-vis du langage. Une science lexicographique serait ainsi... une contribution à la socio-linguistique" (Rey 1970: 473).

3. Tendinţe în lexicografia modernă

O tendinţă definitorie pentru dezvoltarea lexicografiei şi evoluţia dicţionarelor care s-a manifestat în a doua jumătate a secolului al XX-lea a fost cea numită „user perspective", adică, în realizarea şi difuzarea dicţionarelor, accentul este pus pe utilizator: care sunt motivele şi nevoile care îl determină să apeleze la un dicţionar şi contextele în care face acest lucru. Această orientare a însemnat crearea unor dicţionare tot mai diversificate care să corespundă diferitelor profiluri de utilizatori, contextelor în care aceştia le folosesc, aptitudinilor pe care le au sau le dobândesc şi mijloacelor de care aceştia dispun.

Lexicografia contemporană a trecut într-o nouă etapă de dezvoltare – definitorie în secolul al XXI-lea pentru evoluţia acestei discipline – care a adus modificări multiple în domeniu şi care este motivată atât de fenomenul globalizării, cât şi de dezvoltările ştiinţei digitale. Această etapă este reprezentată de procesul informatizării, pe de o parte, a metodelor de studiu, iar, pe de altă parte, a dicţionarelor ca mijloace de cunoaştere a unei limbi. De aceea, încă din anii '90 se manifestă o preocupare crescândă din partea lexicografilor români pentru trecerea în format electronic a cât mai multor dicţionare. Trebuie menţionat că lexicografii români au avut cunoştinţă de această tendinţă chiar de la începuturile ei, de la primele încercări pentru limbile occidentale[2]. Ne referim, în special, la articolul lui Mircea Mitran, *Automatizarea lexicografiei*, apărut în 1965, în revista „Limba română" (nr. 5, p. 527–531), în care autorul prezintă rezultatele conferinţei de la New York, International Conference on Computational Linguistics, la care a participat. Ca efect al acestor preocupări internaţionale, colectivul de la Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan" împreună cu cel de la Institutul de Lingvistică „S. Puşcariu" din Cluj au început, chiar din

[2] Una dintre primele încercări din limbile romanice este menţionată în articolul lui M.B. Quemada, *La technique des inventaires mécanographiques*, apărut în vol. *Lexicologie et lexicographie françaises et romanes. Orientations et exigences actuelles*, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Strasbourg, 1957, p. 53–68. Alte studii care evidenţiază mijloacele informatice care pot pot fi folosite drept instrumente de cercetare în domeniul neologiei sunt şi cele ale lui A. Petroff, *L'informatique comme instrument de recherche dans le domaine de la néologie* şi Ph. Dresco, *Traitement informatique de la néologie: Bilan et réflexions à propos d'un projet pilote* apărute în revista *Langages* (cu subtitlul *La néologie lexicale*), 8e année, décembre 1974, nr. 36, Paris, Didier-Larousse, p. 103–118, 119–123.

anul 1980, crearea primei bănci computerizate de date lingvistice, intitulată BANDASEM (*Banca de date fono-morfo-semantică a limbii române*)[3].

Pentru limba română a fost creată în anul 2001, Comisia de Informatizare pentru Limba Română (CILR), formată din cercetători din cadrul Academiei şi din principalele centre universitare din ţară, specialişti în diverse domenii ale lingvisticii, în lexicografie, prelucrarea limbajului natural, terminologie, prelucrarea vorbirii şi informatică. Această comisie şi-a propus susţinerea informatizării limbii române şi păstrarea identităţii, a individualităţii limbii. Membrii comisiei au decis apoi crearea unui consorţiu, intitulat Consorţiul de Informatizare pentru limba română (ConsILR), care să reunească preocupările cercetătorilor români în acest domeniu, în scopul unei mai strânse colaborări şi coordonări în cadrul diverselor proiecte. Se încearcă astfel eficientizarea eforturilor informaticienilor şi ale lingviştilor şi accesul liber la diversele rezultate din acest domeniu. Proiectele rezultate până în prezent şi lista membrilor implicaţi în acest consorţiu pot fi consultate pe pagina de internet: http://consilr.info.uaic.ro/ (Clim 2012: 201-202).

Aceste preocupări pentru informatizarea limbilor au dus la crearea unor organizaţii continentale care reunesc lexicografi, lexicologi, lingvişti, dar şi informaticieni şi care urmăresc realizarea unui nivel de tehnologizare cât mai ridicat pentru cât mai multe limbi de pe glob. Această tendinţă susţine afirmaţia lui Alain Danzin că, „în era electronică, este esenţial pentru supravieţuirea unei limbi ca ea să fie folosită în sistemele de informare electronică" (*apud* Haja el al. 2005: 5). Astfel au apărut Dictionary Society of North America (DSNA) în 1975, European Association for Lexicography (EURALEX) în 1983, Australasian Association for Lexicography (AUSTRALEX) în 1990, African Association for Lexicography (AFRILEX) în 1995 şi Asian Association for Lexicography (ASIALEX) în 1997, cu scopul de a coordona cât mai eficient activităţile şi proiectele de informatizare a tuturor limbilor de pe glob. În 2016 s-au pus bazele GLOBALEX organizaţie care să faciliteze contactul între membrii asociaţiilor continentale.

Avantajele unor dicţionare electronice, disponibile publicului larg, sunt enorme. În primul rând, acestea ar constitui o foarte importantă resursă pentru cercetări în tehnologia limbajului, datorită imensului conţinut de informaţii de istoria limbii, de semantică lexicală etc. Apoi, informatizarea unui dicţionar ar aduce multe alte avantaje faţă de ediţiile tipărite, printre care: posibilitatea actualizării în ritm cu evoluţia limbii, cercetarea automată a unor fenomene de limbă (evoluţia împrumuturilor, de exemplu), extragerea automată de dicţionare (etimologic, frazeologic, de neologisme etc., pentru limba română în special din *Dicţionarul limbii române* (DLR)), exploatarea colecţiei de colocaţii

[3] Pentru mai multe detalii despre acest proiect şi despre alte resurse lingvistice dezvoltate de cercetătorii de la cele două institute ale Academiei Române, vezi prezentarea din articolul realizat de Vintilă-Rădulescu în Tufiş, Filip 2002: 19–32.

pe sensuri ale cuvintelor – pentru antrenarea programelor de dezambiguizare a sensurilor. Dar pentru ca un asemenea instrument să poată fi realizat este nevoie, în primul rând de alcătuirea unui corpus de texte în care să fie incluse surse de texte scrise sau audio cât mai multe şi mai variate, care vor sluji ca izvoare şi ca exemple în redactarea cuvintelor şi, în al doilea rând, de crearea de programe, care să permită analiza şi recunoaşterea cuvintelor şi a trăsăturilor fonetice, morfologice, sintactice şi semantice ale acestora.

Versiunea electronică a unui dicţionar poate oferi multe posibilităţi pentru aplicaţiile din domeniul procesării limbajului natural, cum ar fi: dezambiguizare de sens, adnotaţie semantică, învăţare automată, prelucrarea vorbirii, traducere automată. Dezvoltarea acestor tehnologii reprezintă condiţia de bază pentru integrarea limbii române în grupul mare al limbilor informatizate (Vazquez et al. 2015: 96-97).

4. Terminologiile ştiinţifice şi problema împrumuturilor

În ultimele decenii dezvoltarea ştiinţelor a impus crearea unor terminologii internaţionale. Oamenii de ştiinţă au tendinţa, „îndreptăţită din punct de vedere teoretic, de a întrebuinţa o terminologie convenţională, care în cea mai mare parte e latino-grecească" (Puşcariu 1940: 381). Apoi, schimburile comerciale au făcut ca prin comerţul de mărfuri să se împrumute şi termenii care le desemnau[4].

Această dezvoltare socială a determinat apariţia mai multor organisme internaţionale preocupate de analiza şi adaptarea neologismelor şi terminologiilor ştiinţifice cum ar fi Realiter sau *Reţeaua panlatină de terminologie* creată în cadrul Uniunii Latine. Această reţea a apărut în decembrie 1993, la Paris, cu scopul de a facilita o cooperare terminologică între specialiştii din ţările neolatine. Această colaborare s-a concretizat în[5]:

– desfăşurarea unor activităţi terminologice de interes comun privind dezvoltarea societăţii;

– desfăşurarea unor cercetări în colaborare şi crearea de instrumente care să favorizeze dezvoltarea şi îmbogăţirea limbilor neolatine;

– formarea de specialişti în domeniu;

– punerea în comun a materialelor documentare de referinţă, care să permită cunoaşterea asemănărilor şi deosebirilor dintre limbile neolatine precum şi a resurselor de care dispun fiecare dintre ele.

O preocupare aparte o constituie asigurarea unei evoluţii comune a neologiei ştiinţifice şi tehnice din limbile neolatine. Acest lucru a condus la dez-

[4] O parte dintre informaţiile prezentate în acest capitol se regăsesc în lucrarea Clim 2012: 141-146.

[5] Pentru mai multe informaţii despre acest organism de cooperare, despre activităţile acestei reţele şi despre membrii ei vezi şi site-ul www.realiter.net

voltarea unui program de elaborare de dicţionare multilingve pe diverse domenii de interes actual: internet, informatică, nanotehnologie, genetică, bioetică, comerţ electronic etc. Lucrările realizate până acum (printre care menţionăm doar câteva: *Lexique panlatin de l'internet*, *Léxico panlatino de terminologia do ambiente*, *Neologismos económicos en las lenguas románicas a través de la prensa*) cuprind termenii din cele şapte limbi neolatine reprezentate în cadrul reţelei (catalană, franceză, galiciană, italiană, portugheză, română şi spaniolă) precum şi termenii englezeşti atunci când aceştia reprezintă noţiunile de referinţă din domeniul respectiv. În spaţiul românesc preocupările pentru terminologii s-au evidentiat în primul rând prin crearea *Băncii de date terminologice (BDT)* realizată de Asociaţia Română de Terminologie, TermRom, şi care prin ajutorul reţelei Realiter a putut fi îmbunătăţită şi pusă la dispoziţia tuturor cercetătorilor din spaţiul latin (Tufiş, Filip 2002: 29). În plus, pentru limbile neolatine sunt prezentare şi analizate şi variantele naţionale şi regionale acolo unde este cazul. Vocabularele iniţiate de acest organism sunt disponibile fie pe site-ul reţelei, fie pe site-ul www.portalingua.info. Acest ultim site are ca scop să reunească toate resursele electronice privitoare la limbile neolatine: dicţionarele vechi şi moderne, gramatici, terminologii, instrumente pentru învăţarea limbilor, baze de date cu înregistrări audio şi video etc. Prin acest mijloc electronic se urmăreşte punerea în valoare a patrimoniului acestor limbi şi accesul rapid la aceste resurse.

În cadrul REALITER s-a iniţiat un proiect de cercetare, intitulat NEOROM, care şi-a propus analiza contrastivă a neologiei în limbile romanice. Primul pas l-a constituit crearea unei baze de date neologice şi analiza contrastivă a 1000 de neologisme din presa limbilor neolatine. Astfel au fost implicate diferite grupuri de cercetători[6] din ţările cu limbă neolatină, care au

[6] Din proiectul NEOROM fac parte:
1. *Observatori de Neología* (OBNEO) din cadrul Institutului Universitar de Lingvistică Aplicată de la Universitatea Pompeu Fabra, Barcelona, care se ocupă de studiul limbilor catalană şi castelană;
2. *Observatorio de Neoloxia* de la Universitatea din Vigo, care se ocupă de studiul limbii galiciene.
3. *Osservatorio neologico della lingua italiana* (ONLI) în cadrul *Istituto per il lessico intellettuale europeo e storia delle idee* (ILIESI-CNR) şi la Universitatea La Sapienza din Roma, care se ocupă de studiul limbii italiene.
4. *Observatoire de Néologie du français de France* (NEOFRAN), de la Universitatea Paris VII-Jussieu din Paris, care se ocupă de studiul limbii franceze. Responsabili de proiect: John Humbley şi Jean-François Sablayrolles.
5. *Observatório de neologismos do português contemporâneo do Brasil*, de la Universitatea din São Paulo, care se ocupă de studiul limbii portugheze vorbită în Brazilia.
6. *Observatório de Neologia do Português* (ONP), de la Instituto de Linguística Teórica e Computacional (ILTEC) din Lisabona.

urmărit evidenţierea resurselor interne ale limbilor precum şi mijloacele specifice de îmbogăţire a lexicului.

Direcţia Terminologie şi Inginerie Lingvistică din cadrul Uniunii Latine a înfiinţat în anul 2000 un *Consorţiu româno-moldav de terminologie*. Scopul acestuia este de a favoriza dezvoltarea limbii române în domeniul terminologiei şi al traducerii tehnico-ştiinţifice. Membrii acestui consorţiu au urmărit ca prin manifestări anuale să fie dezbătute problemele terminologiei în limba română şi să fie găsite soluţiile cele mai potrivite pentru îmbogăţirea limbii. De asemenea, au fost create dicţionare specializate în care au fost propuse anumite terminologii adaptate limbii române, de exemplu: *Dicţionar din domeniul gestiunii calităţii*, *Vocabular de telefonie mobilă*, *Vocabular în domeniul publicităţii*.

Un alt instrument important de lucru în domeniul terminologiei îl constituie *Terminometro*, creat tot în cadrul Uniunii Latine pentru ţările de limbă latină. *Terminometro*[7] a fost iniţial un buletin informativ de referinţă, dar a devenit astăzi un portal multilingv despre terminologie, inginerie lingvistică, traducere ştiinţifică şi tehnică, dicţionare, documentare, redactare tehnică. Obiectivele sale sunt, pe de o parte, să prezinte în variantă electronică, noutăţile din domeniile menţionate, iar, pe de altă parte, să ofere acces la întreaga informaţie conţinută pe toate site-urile Uniunii Latine şi să permită căutarea simultană în mai multe bănci de date terminologice. De asemenea, site-ul conţine numeroase articole despre dicţionare, unelte lingvistice şi de traducere automată, rezumate ale diferitelor conferinţe, publicaţii periodice etc., redactate în cele trei limbi ale portalului: franceza, spaniola şi portugheza.

Pe lângă astfel de organisme a fost creat, în cadrul Organizaţiei Internaţionale pentru Standardizare, un comitet pentru terminologie numit TC 37[8]. Înfiinţat în 1947 şi având în prezent 63 de membri, acest comitet îşi propune crearea de standarde privind metodologia şi principiile specifice domeniilor terminologiei şi resurselor lingvistice. Membrii acestui comitet sunt selectaţi dintre experţii din domeniile academic şi de afaceri delegaţi de instituţiile naţionale de profil. TC 37 elaborează standarde internaţionale privitoare la:

7. *Observatoire de Néologie du français du Québec*, din cadrul Universităţii Laval şi de la Office Québecois de la Langue Française.
8. *Observatoire de Néologie du français de Belgique*, de la Institutul Marie Haps din Bruxelles.
9. *Observatorul neologic român* (ONEROM), de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" din Bucureşti. Responsabil de proiect: Ioana Vintilă-Rădulescu.

[7] Mai multe detalii despre resursele electronice disponibile pot fi găsite pe adresa portalului: www.terminometro.info

[8] Mai multe informaţii privind acest organism cât şi domeniile de activitate ale comitetului pentru terminologie sunt disponibile pe site-ul organizaţiei: www.iso.org

a. metodele şi principiile terminologice;
b. managementul resurselor lingvistice;
c. standardele terminologice;
d. lexicografie şi terminografie în format electronic;
e. aplicaţii ale terminologiei şi a altor resurse lingvistice în procesarea limbajului natural.

Standardul ISO 1087-1:2000 propune şase principii[9] referitoare la crearea sau adaptarea unor terminologii noi şi anume:

1. Caracterul transparent al termenului. Un termen poate fi considerat transparent când sunt îndeplinite două condiţii. Pe de o parte, referentul este dedus uşor, chiar fără definiţie, întrucât una dintre trăsăturile sale distincte este înscrisă în structura termenului. Pe de altă parte, definiţia trebuie să asigure o delimitare clară a termenului respectiv.

2. Coerenţa. Acest lucru presupune ca pentru fiecare domeniu de activitate să fie creat un sistem terminologic coerent în care termenii noi trebuie să se conformeze anumitor modele formale.

3. Caracterul adecvat al termenilor. Prin acest standard se urmăreşte eliminarea posibilelor confuzii sau conotaţii care ar putea afecta înţelegerea termenilor de către întreaga comunitate ştiinţifică.

4. Economia lingvistică. Un termen trebuie să fie cât se poate de concis, întrucât vorbitorii tind să elimine ceea ce nu li se pare esenţial în comunicare şi de aceea preferă astfel de termeni în locul perifrazei.

5. Derivabilitatea. Sunt promovaţi acei termeni care permit dezvoltarea unor familii lexicale după modelul şi procedeele specifice limbii respective.

6. Corectitudinea lingvistică. Termenii noi trebuie să respecte normele fonologice, morfologice şi sintactice ale limbii în care s-au format. Şi pentru că împrumuturile nu sunt uşor de adaptat sistemului limbii ţintă, este sugerată limba latină ca limbă sursă pentru umplerea vidului terminologic.

Autorii acestor criterii sugerează ca în cazul în care există mai multe denumiri pentru acelaşi concept, să fie selectat şi promovat cel care îndeplineşte cel mai bine principiile enunţate. De asemenea, sunt preferaţi termenii creaţi în limba maternă a vorbitorilor celor împrumutaţi din alte limbi[10].

Referindu-se la posibilităţile electronice actuale de sistematizare a activităţilor de planificare lingvistică, John Humbley subliniază eficacitatea mijloacelor informatice şi computaţionale în abordarea problemei neologismului. Prin

[9] Vezi şi Busuioc, Cucu 2001: 60–62 şi Busuioc 2006: 6–8.

[10] Marcel Diki-Kidiri în lucrarea sa a evidenţiat problemele întâmpinate de ţările africane în domeniul terminologiei, insistând pe o abordare care să ţină cont de specificul social şi cultural al fiecărei comunităţi lingvistice în parte. Deşi în terminologie norma „est une référence sociale définitoire d'excellence" (Diki-Kidiri 2008: 102), autorul diferenţele de percepţie, înţelegere şi denominative dintre comunităţile africane în ciuda faptului că limba de împrumut este aceeaşi şi anume franceza.

aceste mijloace s-a demonstrat importanţa cantitativă şi calitativă a neologiei franceze, necesitatea intervenirii asupra limbii pentru exprimarea modernităţii, dar şi dezaprobarea vorbitorilor faţă de anarhia formelor, afluxul de împrumuturi şi lipsa eficienţei comisiilor de terminologie din anii ’80 (Humbley 2000: 176). De aceea, el concluzionează: „la néologie a donc besoin de cadres institutionnels pour rentrer dans une politique linguistique” (*ibidem*: 179).

Domeniul neologiei ca cercetare ştiinţifică presupune analiza teoretică şi descrierea inovaţiilor lexicale, procesul de formare a unităţilor lexicale, activităţile de politică lingvistică, de analiză, normare şi implementare a neologismelor, crearea de terminologii şi de dicţionare specializate pentru diferite domenii tehnice. Neologia este „un indicador de l’estat d’una llengua” (Llengua 2004: 32), permiţând măsurarea gradului de vitalitate al unei limbi cu aplicabilitate imediată în domeniul lexicografiei, al terminologiei şi al planificării lingvistice. În ciuda acestor „parametri” extremi de necesari în analiza evoluţiei unei limbi, trebuie menţionat aici un fapt axiomatic şi anume că schimbările lingvistice nu pot fi prevăzute – susţine Eugen Coşeriu – ele pot fie doar studiate după momentul producerii lor. Lingvistul român aduce ca argument al faptului că schimbările nu ar putea fi prevăzute faptul că viitorul nu este materie de cunoaştere, iar previziunea nu este ştiinţă, afirmând în concluzie că „nimeni nu ştie exact cum se schimbă limbile” (Coşeriu 1997: 206).

5. Digitizarea şi crearea de corpusuri

Preocupările pentru digitizarea activităţii lexicografice nu s-au limitat doar la informatizarea dicţionarelor, ci s-au îndreptat mai ales spre crearea de resurse lingvistice pentru cât mai multe limbi, după standarde comune şi prelucrarea acestora cu mijloace informatice (Tufiş, Filip 2002: 138). Datorită caracterului multilingual al societăţii noastre astfel de resurse s-au dovedit indispensabile din măcar două motive: în primul rând au un rol esenţial pentru prezervarea limbilor şi culturilor actuale, iar, în al doilea rând, sunt indispensabile pentru cercetările din domeniul resurselor multilingve.

Semnalăm pentru început câteva încercări de realizare de corpusuri pentru limba română. Un proiect interesant este *CNR – Corpus de referinţă al limbii române pentru constituirea de dicţionare academice*, proiect finanţat de CNCSIS, desfăşurat în perioada 2007–2008, la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Academia Română, din Bucureşti. Acest proiect s-a concretizat într-un corpus de texte de limbă română veche, în format electronic.

Merită menţionată aici şi *Baza de date NEOROM* care cuprinde contribuţia românească la proiectul NEOROM, coordonat de Maria Teresa Cabré Castellví de la Institutul Universitar de Lingvistică aplicată din cadrul Universităţii Pompeu Fabra, din Barcelona. Această bază de date este construită sub forma unui dicţionar, urmărind să ofere cât mai multe informaţii despre cuvin-

tele înregistrate[11]. Prin acest demers se urmăreşte inventarierea cuvintelor nou atestate în presa scrisă din limbile romanice. În cadrul proiectului sunt considerate neologisme „cuvintele nou-apărute în presa scrisă: pe de o parte, acele cuvinte care nu sunt înregistrate în niciunul dintre principalele dicţionare româneşti, chiar dacă intrarea lor în limbă e posibil să nu fie de dată foarte recentă, iar, pe de altă parte, acele cuvinte care nu au intrat propriu-zis în limbă, dar reprezintă mărturii asupra mijloacelor de îmbogăţire a limbii şi asupra inventivităţii lingvistice" (Barbu 2010: 13). De asemenea, în lista de cuvinte sunt înregistraţi şi termenii care au suferit o anumită modificare faţă de forma din dicţionar, ca de exemplu: schimbarea genului sau a părţii de vorbire, modificarea formei de plural prin utilizarea altor morfeme de plural, ortografierea diferită (cu cratimă sau fără cratimă sau ca în limba de origine) etc.

Orice cuvânt nou este introdus după un model prestabilit, redactorul completând câmpurile aferente, fiecare câmp fiind, în acelaşi timp, un posibil criteriu de căutare pentru utilizatori[12]. După indicarea cuvântului-titlu, sunt adăugate următoarele informaţii care oferă indicaţii variate asupra termenului dar şi asupra contextului în care a fost semnalat: categoria gramaticală, contextul (în care acesta apare), aspectele tipografice, tipul de neologism (adică modul de formare a cuvântului nou, alegându-se o variantă dintr-o listă predefinită), date referitoare la locul atestării (secţiunea din periodicul respectiv, pagina, autorul), precum şi diverse note, comentarii ale redactorului sau ale colaboratorilor.

Ana-Maria Barbu a realizat o clasificare a celor peste 4000 de cuvinte înregistrate în baza de date NEOROM, până la sfârşitul anului 2011, pentru a putea evidenţia modalităţile de manifestare a creativităţii lingvistice în limba română actuală. Din datele prelucrate a reieşit că „printre cele mai productive metode de îmbogăţire a lexicului rămâne derivarea cu afixe" (*ibidem*: 17), urmată de compunere şi de conversiune. Iată câteva exemple de termeni formaţi prin derivare cu sufixe, predominante fiind cele neologice:

– *ceauşism, consumism, heirupism, minimalism;*
– *blatist, cablist, cekist, dezinflaţionist, facturist, fomist, forumist, manelist;*
– *conectivitate, concurenţialitate, sustenabilitate;*
– *zvonistică;*
– *aplicant, concedent, nutrient, repondent;*
– *finanţabil, funcţionabil, sustenabil, şantajabil;*
– *aiuristic, cristic, futuristic, manelistic;*
– *autocolant, calificant, globalizant;*
– *abuzare, alertare, branşare, criptare, debranşare, delegare, denominare.*

[11] Baza de date poată fi consultată la adresa de internet: http://obneo.iula.upf.edu/bneorom/index.php.

[12] Un model de intrare din baza de date NEOROM poate fi consultat şi în Barbu 2010: 16.

Sunt înregistrate, de asemenea, un număr destul de mare de termeni formaţi prin derivare cu prefixe, deşi numărul prefixelor este mult mai scăzut decât cel al sufixelor:

- *neacoperire, neactivare, neactualizare, neaderare, nealergic, nealimentar, neasumare, necalificare, necanonic, necomercializabil, necompetitiv, neconfesional, neconformitate, necontagios, necreştinesc, nesustenabil*;
- *debirocratizare, declasifica, decongestionare, decretiza, dezaburire, dezinflaţie*;
- *antialcool, antiavort, anticoncurenţă, antidiscriminare, antiefracţie, antihepatic, antimanele, antiopoziţie, antireformă*;
- *reinvestiga, reizbucnire, reîncarcerare, repoziţiona, retehnologizare.*

În baza de date sunt menţionate şi alte categorii de cuvinte cum ar fi:

- neologismele gramaticale sau sintactice, adică termenii care suferă o schimbare de subcategorie gramaticală (gen, număr, regim verbal etc.) într-o bază lexicală, ca de exemplu: *administratoră, arbitră, detectivă, dispeceră, doctoră, lideră, sepepistă, euroi* etc.
- neologisme sintactice, formate prin modificarea semnnificaţiei unei baze lexicale: *caţavenci, ceauşeşti* etc.
- împrumuturi neadaptate, în special anglicisme: *advertiser, account manager, corporate director, developer, web designer, dial-up, enter, hands-free* etc.
- xenisme, prin care sunt desemnate împrumuturile neadaptate într-o limbă, care semnifică realităţi care nu sunt specifice zonei în care se vorbeşte limba-gazdă: *datsan* („curent budist"), *fatwa* („edict religios"), *kumara* („cultură agricolă din insula Paştelui").

Se menţionează faptul că, urmărind accepţiile date neologismului în cadrul proiectului NEOROM, multe din cuvinte sunt analizate într-un mod diferit, faţă de cel din lingvistica românească. De aceea, clasificarea realizată de Ana-Maria Barbu se bazează pe „forma analizabilă a cuvintelor, iar nu pe etimologia lor în mod strict (de pildă, unele dintre cuvintele analizabile pot fi, de fapt, împrumuturi)" (*ibidem*: 17).

În ciuda acestor diferenţe metodologice, deloc de neglijat, crearea unei astfel de baze de date pentru limba română reprezintă un demers remarcabil. Acest corpus de cuvinte ne oferă şi o radiografie a limbii din presa scrisă, limbă care influenţează, în mod semnificativ, uzul şi comportamentul lingvistic al vorbitorilor. Aşa cum remarcă şi autoarea, multe din cuvintele înregistrate se regăsesc şi în dicţionarele specializate pe domenii (argou, economie, informatică etc.). Însă, prezenţa lor în presă denotă faptul că sunt accesibile publicului larg şi de aceea ar trebui să se regăsească şi în dicţionarele explicative. Totuşi, poate cel mai mare merit al acestei baze de date lingvistice rămâne materialul lexical, bogat, accesibil tuturor utilizatorilor, caracteristic pentru

limba actuală, prin care sunt evidenţiate multiplele tendinţe manifestate în lexicul limbii române (Clim 2012: 326-329).

Cele mai multe demersuri academice pentru crearea de diverse resurse lexicografice informatizate – de la corpusuri de texte scrise sau vorbite (cum ar fi *Romanian Anonymous Speech Corpus (RASC)*), până la baze de texte adnotate sintactic şi morfologic compatibile cu corpusuri din alte limbi – sunt cele realizate la Institutul de Cercetări pentru Inteligenţă Artificială „Mihai Drăgănescu" din Bucureşti. Un alt corpus important atât pentru demersul lexicografic, cât şi pentru studiul limbii române contemporane îl reprezintă *Corpusul computaţional de referinţă pentru limba română contemporană*. Acest proiect este coordonat de Academia Română, prin Institutul de Cercetări pentru Inteligenţă Artificială „Mihai Drăgănescu" din Bucureşti şi Institutul de Informatică Teoretică din Iaşi şi urmăreşte realizarea unei colecţii ample de date lingvistice, disponibile în format electronic. Această colecţie va conţine texte scrise din perioada 1990 până în prezent şi va urmări o perspectivă sincronică asupra limbii, întrucât această perioadă se caracterizează atât printr-un împrumut masiv de termeni din mai multe limbi, în toate domeniile sociale, cât şi prin modificarea sistemului derivativ, în sensul modificării productivităţii anumitor afixe. Acest proiect este continuat de CoRoLa, care reprezintă de fapt un corpus computaţional de referinţă pentru limba română contemporană: el cuprinde o colecţie de texte (scrise şi orale) de dimensiuni foarte mari (sute de milioane de cuvinte), din perioada 1945 până în prezent, adnotate cu metainformaţii (dată, autor etc.) şi cu date lingvistice (părţi de vorbire, categorii gramaticale, dependenţe sintactice etc.). Aşa cum se precizează pe site-ul institutului bucureştean, „prin naturaleţea textelor şi prin adnotările pe care le va conţine, corpusul va fi util lingviştilor (pentru descrierea diverselor aspecte ale limbii), lexicografilor (pentru crearea dicţionarelor generale sau speciale de limbă), dezvoltatorilor de aplicaţii pe baza limbii naturale (corpusurile oferă material de antrenare, de învăţare, de testare), celor care învaţă limba română ca limbă străină (un corpus oferă exemple concrete de contexte posibile pentru cuvinte, de relaţii pe care acestea le stabilesc cu alte cuvinte etc.), profesorilor care predau limba română în şcoala românească (un corpus poate fi un instrument util de predare şi evaluare a elevilor)"[13].

Referindu-ne la corpusurile multilingve, cea mai importantă resursă multilingvă este WordNet[14]. Acest proiect a fost lansat în 1985 la Universitatea Princeton sub conducerea psiholingvistului George Miller. WordNet reprezintă o bază de date lexicale, al cărei scop îl constituie inventarierea, clasificarea şi relaţionarea sub diverse forme a conţinutului semantic şi lexical al limbii engleze. Lexicul din WordNet este împărţit în patru categorii majore:

[13] http://www.racai.ro/research-activities/corola-program-prioritar/al-academiei-romane/
[14] https://wordnet.princeton.edu/.

substantive, verbe, adjective şi adverbe. Componenta atomică care formează întregul sistem o reprezintă sinsetul (un set de sinonime), un grup de cuvinte interschimbabile, care denotă un anumit sens sau se folosesc într-un context particular. Spre deosebire de un dicţionar tradiţional, WordNet oferă, pentru fiecare cuvânt, o listă de sinseturi corespunzătoare tuturor sensurilor sale acceptate. Dar sinseturile au şi alte utilizări: ele pot reprezenta concepte mai abstracte, de un nivel mai înalt decât cuvintele şi semnificaţia lor, pe care le putem organiza ca ontologii. O ontologie reprezintă un sistem de categorii pentru clasificarea elementelor unui univers. Sistemul de clasificare corespunde relaţiilor semantice. Acest lucru permite reordonarea într-o manieră coerentă a tuturor componentelor unui univers lingvistic, cum ar fi cuvintele, sensurile sau conceptele.

Relaţia semantică care serveşte drept criteriu pentru agregarea unui grup de concepte va defini tipul de ontologie. WordNet înglobează şi o varietate de relaţii semantice permiţând organizarea sensului cuvintelor (şi, prin extensie, cuvintele în sine) în sisteme de categorii care pot fi accesate într-un mod coerent şi uniform: antonim/sinonim, hiperonim/hiponim, omonimie/meronimie etc.

WordNet ca resursă publică însumează peste 200.000 de clase deschise de cuvinte, pentru care este posibilă adăugarea de elemente lexicale, precum şi peste 115.000 de sinseturi. Influenţa acestui proiect a fost enormă în domeniul tehnologiei limbajului, iar beneficiile sunt evidente, aşa încât Comisia Europeană a finanţat pentru anii 1996 şi 1998, un proiect nou EuroWordNet. Acest proiect a dus la crearea de resurse similare cu Wordnet pentru limbile engleză, olandeză, italiană, spaniolă, germană, franceză, cehă şi estonă. Dar acest proiect nu şi-a propus doar realizarea de wordneturi pentru aceste limbi, ci şi corelarea acestor reţele lexicale astfel încât dintr-un sinset al unei limbi să se poate face trimitere la echivalentul din oricare dintre celelalte limbi. În plus, EuroWordNet propune un număr mult mai mare de relaţii, si anume 90, cum ar fi cele tematice de tip cazual (Agent, Patient, Instrument, Location, Direction) sau cele care corelează sensurile derivaţilor lexicali. Pentru corelarea acestor reţele a fost definit un index interlingual, independent de limbă (ILI), iar fiecare înţeles din oricare din limbile reprezentate în reţeaua semantică multilingvă este pus în corespondenţă, în general, cu un singur concept al indexului interlingual. Aceste corespondenţe se realizează prin intermediul a 20 de tipuri distincte de relaţii binare. Sinseturile (seriile sinonimice) din două sau mai multe limbi care sunt puse în corespondenţă cu acelaşi concept din ILI sunt considerate echivalenţi de traducere (Tufiş, Filip 2002: 140).

În 2001 a fost lansat un alt proiect, o continuare a EuroWordNet şi anume Balkanet care vizează şase limbi din zona balcanica: bulgara, ceha, greaca, româna, sârba şi turca. La fel ca în proiectul anterior, ontologiile lexicale monolingve sunt corelate printr-o mulţime de concepte interlinguale,

corespondenţele fiind stabilite cu ajutorul unor relaţii de echivalenţă complexe (*eq-synonymy, eq-near-synonymy, eq-has-hyperonym* etc.). Pentru limba română a fost folosit un corpus de peste 100 de milioane de cuvinte dintr-o colecţie de romane şi texte jurnalistice de pe web. Acest corpus a fost apoi analizat în funcţie de cele 4000 de concepte interlinguale selectate în cadrul acestui proiect.

Astfel de proiecte reclamă actualizare şi întreţinere continuă pentru că wordnet-ul este atât un dicţionar cât şi un corpus adnotat la nivelul sensului. În 2006 wordnet-ul românesc ajunsese deja la 33421 de sinseturi, iar dezvoltarea sa continuă întrucât el reprezintă una dintre cele mai importante resurse lingvistice lexicale pentru limba română, indispensabilă în aplicaţiile de prelucrare a limbajului natural (RLIPLR 2006: 17). Mijlocul prin care aceasta ontologie lexicală poate creşte îl reprezintă corpusurile multilingve. Un astfel de corpus este JRC-Acquis ce cuprinde legile şi tratatele comune tuturor statelor membre ale Uniunii Europene. Este unul dintre cele mai mari corpusuri paralele, iar numărul mare de limbi componente îl fac instrumentul perfect de validare al unei ontologii lexicale multilinguale.

La sfârşitul proiectului BalkaNet s-a pus problema îmbunătăţirii acestor resurse prin adăugarea de concepte sau realităţi specifice zonei balcanice. Astfel pentru limba română au fost adăugate judeţele şi reşedinţele atribuindu-li-se un sinset separat cu un format specific (Mitocariu et al.: 109). WordNet-ul românesc (RoWN) este continuu dezvoltat atât prin editarea manuală, cât şi prin îmbogăţire semi-automată. O astfel de aplicaţie semi-automată permite accesul la RoWN, cât şi operaţii mai complexe, corectarea unor erori şi căutări de structură mai profunde (Mitocariu et al.: 117).

Este important de semnalat faptul că multe corpusuri paralele au la bază dicţionare, lexicoane sau tezaure. Dar dicţionarele nu reprezintă doar mijloace de realiza a unor corpusuri online, ci sunt şi un rezultat al dezvoltării şi prelucrării automate a acestor corpusuri.

Preocuparea pentru resursele digitale, corpusuri sau analizele automate ale limbajului natural nu a scăzut interesul pentru dicţionare. Este adevărat că mijloacele de lucru s-au schimbat dar, împreună cu ele, şi modul de utilizare a dicţionarelor. De aceea, de exemplu, astăzi se face distincţie între un dicţionar tipărit care rămâne o autoritate în materie de limbă şi un dicţionar online care poate fi dinamic – adică să prezinte evoluţia limbii în mod continuu, dar căruia îi lipseşte autoritatea academică sau lexicografică, fiind actualizat de utilizatori – sau semi-dinamic – spre exemplu OED (*Oxford English Dictionary*) – care este actualizat periodic de lexicografi (Vazquez et al. 2015: 460). De asemenea, posibilităţile pe care le oferă un dicţionar online sunt mult mai multe şi mai benefice pentru utilizator, care va fi tot timpul tentat să aleagă un dicţionar actualizat, cu diverse opţiuni multimedia, în locul unuia tipărit (*ibidem*: 297).

Concluzie

Chiar dacă evoluţia digitală a determinat scăderea apariţiilor în format tipărit a dicţionarelor, în ultima perioadă dicţionarele cunosc o evoluţie şi o dezvoltare fără precedent. Deşi această dezvoltare nu este atât de vizibilă, utilizatorul de internet se bucură de aceste resurse pentru că ele sunt indispensabile în transmiterea informaţiilor şi în prelucrarea lor pentru nevoile sale. Evoluţia incredibilă a mijloacelor electronice de comunicare şi necesitatea de transmitere rapidă a informaţiilor eliminând barierele lingvistice au determinat apariţia unei noi faze a lexicografiei şi a procesului de realizare a dicţionarelor. În mediul digital utilitatea dicţionarelor a crescut. Spre deosebire de dicţionarele tipărite care interesau cititorul avizat în mod ocazional, varianta digitală a dicţionarelor este indispensabilă oricărui utilizator al mediului virtual.

Bibliografie

Busuioc 2006 = Ileana Busuioc, *Despre neologisme şi neologie*, în revista „UniTerm. Revistă electronică de terminologie", Timişoara, nr. 4/2006, disponibilă la adresa de internet: http://www.litere.uvt.ro/uniterm4_2006.htm

Busuioc, Cucu 2001 = Ileana Busuioc, Mădălina Cucu, *Introducere în terminologie*, Bucureşti, Editura Credis.

Corlăteanu, Melniciuc 1992 = Nicolae Corlăteanu, Ion Melniciuc, *Lexicologia*, Chişinău, Editura Lumina.

Clim 2012 = Marius-Radu Clim, *Neologismul în lexicografia românească*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Diki-Kidiri 2008 = Marcel Diki-Kidiri, *Le vocabulaire scientifique dans les lanques africaines. Pour une approche culturelle de la terminologie*, avec les contributions de Edema Atibakwa Baboya, Mercedes Suárez de la Torre, Antoni Nomdedeu Rull, Chérif Mbodj, Paris, Editions Karthala.

Vazquez et al. 2015 = *Lexicografia de las lenguas románicas.* vol. II, *Aproximaciones a la lexicografía moderna y contrastiva*, coordonatori: María Dolores Sánchez Palomino y María José Domínguez Vázquez, editori: María José Domínguez Vázquez, Xavier Gómez Guinovart y Carlos Valcárcel Riveiro, Berlin, De Gruyter.

Coşeriu 1997 = Eugeniu Coşeriu, *Sincronie, diacronie şi istorie. Problema schimbării lingvistice.* Versiune în limba română de Nicolae Saramandu, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Doroszewski 1973 = Witold Doroszewski, *Elements of Lexicology and Semiotics*, Varşovia, PWN – Polish Scientific Publishers.

Guilbert 1975= Louis Guilbert, *La créativité lexicale*, Paris, Librairie Larousse.

Haja et al. 2005 = Gabriela Haja, Elena Dănilă, Corina Forăscu, Bogdan-Mihai Aldea, *Dicţionarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziţionarea*, Iaşi, Editura Alfa.

Hartmann, James 1998 = R.R.K. Hartmann, Gregory James, *Dictionary of Lexicography*, Londra, Editura Routledge.

Hristea 1984 = *Sinteze de limba română*, Mioara Avram, Grigore Brâncuş, Gheorghe Bulgăr, Georgeta Ciompec, Ion Diaconescu, Theodor Hristea, Rodica Bogza-Irimie şi

Flora Şuteu. Coordonator: Theodor Hristea. Ediţia a treia, revăzută şi din nou îmbogăţită. Bucureşti, Editura Albatros.

Humbley 2000 = John Humbley, *La Néologie: Avenir des Langues*, în volumul *La neologia en el tombant de segle*, Edició a cura de M. Teresa Cabré, Judit Freixa i Elisabet Solé, Barcelona, Observatori de Neologia, Institut Universitari de Lingüistica Aplicada, Universitat Pompeu Fabra, p. 175–179.

Llengua 2004 = *Llengua catalana i neologia*. Part I *La creació lèxica en català*. Part II *Recull de neologismes*. Coordinadores: Judit Freixa i Elisabet Solé, Barcelona, Editorial Meteora.

Mitocariu et al. 2013 = Elena Mitocariu, Mihai Alex Moruz, Dan Cristea, Dan Tufiş, Marius Clim (eds.) *Proceedings of the 9th International Conference „Linguistic Resources and Tools for Processing the Romanian Language" 16-17 May 2013*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Niklas-Salminen 2001= Aïno Niklas-Salminen, *Sur la néologie et la norme*, în volumul *La norme lexicale*. Etudes rassemblées par Gilles Siouffi et Agnès Steuckardt, Montpellier, Université Paul-Valéry Montpellier III, collection Dipralang (E. A. 739), p. 109–126.

Puşcariu 1940 = Sextil Puşcariu, *Limba română*, vol. I, *Privire generală*. Bucureşti, Fundaţia pentru literatură şi artă „Regele Carol II".

Rey 1970 = Alain Rey, *Sémantique et lexicographie (orientations actuelles des dictionnaires français)* în *Actes du 10e Congrès International des Linguistes, Bucharest, 28 août – 2 septembre 1967*, Bucureşti, Editura Academiei Române, p. 469–473.

Ridel 2009 = Élisabeth Ridel, *Réflexions autour des dictionnaires bilingues et multilingues. Introduction à la problématique*, articol disponibil în varianta electronică pe site-ul Universităţii Caen la adresa http://unicaen.fr/recherche/mrsh/files/Intro-Ridel_O.pdf

RLIPLR 2006 = Corina Forăscu, Dan Tufiş, Dan Cristea (eds.), *Lucrările atelierului „Resurse lingvistice şi instrumente pentru prelucrarea limbii române"*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Tufiş, Filip 2002 = Dan Tufiş, Florin Gh. Filip (coord.), *Limba română în Societatea Informaţională – Societatea Cunoaşterii*, Bucureşti, Editura Expert.

PROIECTE

LEXICOGRAFIA ACADEMICĂ ROMÂNEASCĂ ÎN CONTEXT NAŢIONAL ŞI INTERNAŢIONAL

Gândire specifică şi gândire europeană în semantismul românescului *a lăsa* (1995-1997)

CRISTINA FLORESCU

Specific and European Thinking in the Semantics of the Romanian a lăsa

Abstract: *The project consists of a detailed analysis of the lexeme* a lăsa *(< lat.* laxo, -laxare*) together with its lexical family. After performing a description organized in 79 lexical units, classified in 6 semantic ideas, the study pursues, in a Romance setting, the overlapping and specific elements of this Romanian term when compared (primarily) with its French, Italian, Spanish and Portuguese equivalents. Our research proves that the idea contained in the Romanian lexeme, which can be phrased as "vertical and sloped movement", comes from the Latin* lassare. *The professional literature used to consider the idea present (recaptured) in the other Romance languages, but lost in Romanian. The project has been mainly developed in the volume:* Gândire specifică şi gândire europeană în semantismul românescului *a lăsa.* În căutarea sensului pierdut.

Keywords: *lexicology, Romances languages, recovered meanings of an latin origin lexeme:* a lăsa.

Descriere

Proiectul individual (nr. 27/1995, finanţat RSS/HESP, Praga – Budapesta, în perioada 1995-1997, cu suma de 3000 de dolari) şi volumul publicat valorifică redactarea articolului lexicografic DLR (a cărui autoare este realizatoarea prezentului proiect), corespunzător verbul *a lăsá* (moştenit din lat. *laxo, laxare* cu multe evoluţii moderne calchiate după lexemele franceze *laisser* şi *lâcher*) şi familiei sale lexicale.

În literatura română de specialitate existau, la momentul derulării cercetării din proiect, numai două monografii lexicale ample, centrate asupra unui lexem şi familiei lexicale corespunzătoare: T. P. Iliaşenko, *Verbul* a fi *în limba moldovenească* [sic!] (Editura de Stat a R.S.S. Moldoveneşti „Şcoala sovietică", Chişinău, 1957) şi Vasile Arvinte, *Român, românesc, România* (Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983). Trebuie remarcat, prin urmare, gradul înalt de originalitate a proiectului şi utilitatea demersului.

Analiza lingvistică a cărţii cuprinde: a) o descriere diacronică, diatopică, diastratică şi diafazică a structurii lexicale a verbului românesc *a lăsa*; b) poziţia cuvântului în context romanic (comparaţii cu verbele echivalente din limbile franceză, italiană, spaniolă şi portugheză); c) zonele de suprapunere cu

respectivele limbi romanice privind: etimologia, formele gramaticale, elementele sintagmatice, disocierile semantice, factori individualizatori stilistici etc.; d) zonele de specificitate a lexemului românesc.

Structura lexicală a cuvântului este disociată în şase *idei semantice*: 1) cea a „părăsirii, separării" (conţinând 14 sensuri şi 25 subsensuri); 2) „ideea semantică a existenţei, creării sau transmiterii unui semn" (având 5 sensuri şi 7 subsensuri); 3) ideea semantică a „permisiunii" (cu 4 sensuri); 4) ideea „relaxării, cedării, destinderii" (conţine 7 sensuri, cărora li se adaugă 2 subsensuri); 5) ideea „mişcării de coborâre (pe verticală şi pe plan înclinat)" (cu 4 sensuri şi 5 subsensuri); 6) ideea care disociază „caracterul incoativ al acţiunii". În total, cercetarea identifică 79 de unităţi lexicale, cărora li se adaugă cele 119 construcţiile fixe definite şi analizate conform circulaţiei lor în istoria limbii române (literare) şi în graiuri. Cercetarea demonstrează că ideea, cuprinsă în lexemul românesc, a „deplasării pe verticală şi pe plan înclinat" provine dintr-un lexem latinesc (diferit de *laxare*, etimonul principal), anume din lat. *lassare* care era considerat în literatura de specialitate ca prezent (recuperat) în celelalte limbi romanice, însă pierdut în română.

Demonstraţia etimologică a fost acceptată de romanişti, fiind publicată în articolul: *Origines latines des sémantèmes du roumain* a lăsa *„descendre"*, în „Revue de Linguistique Romane", Strasbourg, tome 71, 2007, nr. 281-282, p. 101–109.

Delimitările fiecărui sens au fost realizate prin permanente verificări ale caracterului relevant al acestuia. Pe parcursul analizei, în introducerea teoretică, se explică modalitatea în care cercetarea a avut mereu în vedere dublul pericol la care un semantician/lexicolog este expus: a) pericolul excesivei disocieri, acela al amănunţirii nesemnificative ori întâmplătoare, disociere datorată unor delimitări semantice irelevante ale unor secvenţe; b) pericolul unor asocieri pripite, nefondate, care eludează sensuri conţinând realităţi lingvistice semnificative (indici etimologici, factori de influenţă şi calchiere, evoluţii regionale sugestive dialectologic etc.).

Analiza din proiect a evitat aceste neajunsuri, verificând funcţionalitatea fiecărei unităţi semantice în două etape.

Prima etapă a presupus o comparare minuţioasă a semelor asemănătoare în privinţa semnificaţiei, urmărindu-se, punct cu punct, zonele de contact în vederea stabilirii intensiunii acestora; repetabilitatea funcţională a tipului de suprapunere a două elemente indica irelevanţa disocierii acelor două elemente, prin urmare încadrarea acestora sub acelaşi sens. În urma acestei identificări, multe unităţi semantice au continuat, în mod logic, să pună probleme de delimitare şi de încadrare taxonomică; aveau *fie* i) un conţinut ambiguu, care permitea duble sau triple înţelesuri/definiţii, deci şi asamblări diverse în masa generală a cuvântului, *fie* ii) un conţinut ferm / evident, care, însă, prin

caracterul lui particular, făcea imposibilă includerea într-o anume structură generică.

A fost necesară, astfel, o a doua etapă în cadrul căreia aceste unităţi au fost resegmentate, ţinând cont de o serie de aspecte.

i. În arie romanică, au fost utile cercetării mai ales disocierile echivalentului italian *lasciare* – inclusiv corelaţiile cu elementele din sardă şi catalană[1] şi structurile verbelor franţuzeşti *laisser* şi *lâcher*. Orice suprapunere sau absenţă sistemică a reprezentat un indice lexical ajutător.

ii. Evoluţiile figurate ori analogiile expresive repetate au fost considerate un revelator semic. Se petrecea acest fapt numai dacă sensul figurat, care pleca de la (sau ducea spre) o anume zonă a unui sens propriu, avea o frecvenţă semnificativă, asamblarea lexicologică a acestuia devenind astfel admisibilă.

Această minuţie lexicologică a fost posibilă datorită deprinderilor lexicografice ale autoarei şi a dus la rezultatul cel mai important al cercetării: identificarea spectaculoasă şi unanim acceptată a sensului specific lexemului românesc, continuator al latinescului *lassare*.

Rezultate

V o l u m

Gândire specifică şi gândire europeană în semantismul românesculuI a lăsa (*În căutarea sensului pierdut*), Iaşi, Editura Document, 1999, 218 p.

S t u d i i

Originea şi evoluţia unui sens specific românesculuI a lăsa, în vol. *Omul şi limbajul său. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 1991–1992, p. 327–332.

Recuperarea semasiologică a cuvântului, în vol. *Omagiu profesorului Vasile Arvinte*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 1997, p. 107–112.

Origines latines des sémantèmes du roumain a lăsa *„descendre"*, în „Revue de Linguistique Romane", Strasbourg, tome 71, 2007, nr. 281-282, p. 101–109.

[1] Cf articolul */'laks-a-/ (autor Cristina Florescu) din DÉRom: *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom). *Première phase: le noyau panroman* (redactarea, revizia şi refacerea s-au desfăşurat în perioada 2008–2016) (subvenţionat ANR şi DFG a. 2008-2016); directori de proiect: Éva Buchi & Wolfgang Schweickard (cf. http://www.atilf.fr/DERom). Articolul respectiv protoroman, */'laks-a-/ (cf. latinescul scris *laxar*) este redactat după principiile novatoare ale acestui dicţionar şi analizează toţi corespondenţii din toate idiomurile romanice.

Dicţionarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziţionarea (2003-2005)

GABRIELA HAJA

Studies Regarding the Acquisition of the Romanian Language Dictionary (DLR) *in Electronic Form*

Abstract: *This is the first project ran by a Philology Institute that's part of the Romanian Academy, through which, research regarding the manner of digitalization of the Romanian-Language Dictionary* (DLR), *through the transition from the written form to a database format built in XML has been done. The necessary work steps were established. What was left was to establish how to model a programming grammar suited the framing norms set by the* DLR. *Taking in consideration the structural complexity of the* DLR *articles, we reached the conclusion that we cannot create a parser based on a grammar and due to that we've opted for a parsing and annotation program based on heuristics. And so, we've set up a limited series of fields, formal areas of an article (headword, morphological description, meaning indicator, definition, quotes, abbreviation of textual sources, inflexion indicators, variants, etymology), each with distinct formal traits, and we succeeded in transposing a few page samples to XML format. The best results were obtained during the processing of the last volumes of the new* DLR *series. This project marked the beginning of a new and great collaboration between linguists and IT specialists.*

Keywords: *electronic lexicography, from a printed form to a database, XML format.*

Descriere

Finanţat: CNCSIS cod 1815, 2003-2005
Suma: 31 455 lei
Echipa: lingviştii – Cristina Florescu (director de proiect), Gabriela Haja, Elena Dănilă (Tamba), Laura Manea, Victoria Zăstroiu; a mai colaborat Marius-Radu Clim; informaticienii – Dan Cristea, Corina Forăscu, Bogdan Mihai Aldea, Oana Postolache, Georgiana Puşcaşu, Monica Pădureanu; a mai colaborat Vlad-Iulian Tănăsescu şi alţi studenţi de la masteratul de Lingvistică Computaţională de la Facultatea de Informatică a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi.

Ideea informatizării *Dicţionarului limbii române* (DLR) în format electronic a fost lansată înainte de anul 2000, de profesorul dr. Dan Cristea de la Facultatea de Informatică a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi; odată cu înfiinţarea, în 2001, a studiilor masterale de Lingvistică Computaţională (*Computational Linguistic*) unde parte dintre cercetătorii Departamentului de

Lexicologie – Lexicografie (Gabriela Haja, 2001-2002, Marius-Radu Clim, 2004-2006) s-au specializat în acest domeniu aflat la frontiera între studiile umaniste şi informatică, orientat spre prelucrarea cu mijloace informatice a limbajului natural (analiză, adnotare, structurare a datelor etc.) a început o directă şi constructivă cu cercetători de la Facultatea de Informatică a Universităţii ieşene.

Astfel, în 2002, s-a decis realizarea unui proiect cu finanţare extrabugetară, în cadrul departamentului, în colaborare cu specialişti de la Facultatea de Informatică din Iaşi, prin care să se verifice maniera de transpunere a DLR din forma tipărită în format electronic structurat XML. În anul 2003 a început derularea proiectului, cu finanţare pentru trei ani; bugetul proiectului a fost investit în achiziţii de capital şi de infrastructură informatică, precum şi în diseminarea rezultatelor cercetării. Descrierea amănunţită a proiectului şi rezultatele obţinute au fost publicate în Haja et al. 2005: 37-75.

După ce au fost stabilite etapele de lucru, o problemă dificil de rezolvat a fost aceea a găsirii unei maniere de transpunere a textului într-o bază de date care să includă, în adnotări, toate informaţiile pe care tehnica lexicografică din DLR le oferă.

Obiectivul iniţial a fost acela al scrierii unei gramatici cu un număr suficient de reguli după care să se facă adnotarea textului, după modelul de lucru la alte proiecte de digitizare (cel mai bun exemplu: *Trésor de la Langue Français informatisé* TLFi http://www.atilf.fr/spip.php?rubrique77). Numărul de reguli fiind, însă, mult prea mare, a trebuit să găsim o soluţie alternativă. Aceasta a fost crearea unui instrument, construit în limbajul de programare Java, de achiziţionare, prelucrare şi consultare a DLR, bazat nu pe o gramatică, ci pe euristici şi care permite recunoaşterea, după criterii formale, a unor câmpuri cu semnificaţii bine determinate în corpul articolului de dicţionar: cuvântul-titlu, indicaţii morfologice, indicator de sens, definiţie, citat, siglă/sigle, indicaţii de flexiune, variante, indicaţii etimologice. Am numit acest instrument DLRex.

Rezultatele prelucrării articolelor de dicţionar, aduse în format editabil, au fost încurajatoare şi mai bune decât prezentau, la vremea respectivă, *Dicţionarul Academiei Regale Spaniole* (http://www.rae.es/recursos/diccionarios), care publicase dicţionarul în format imagine sau *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm* parsat la nivel de intrare şi aliniat cu alte dicţionare ale limbii germane (http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/wbgui_py?sigle=DWB). În prezent, ambele dicţionare au ajuns la forme de structurare electronică rafinate şi permit căutări nuanţate. TLFi rămâne, în continuare, un exemplu.

Dificultăţi care nu au putut fi rezolvate prin DLRex au fost legate de recunoaşterea distinctă a tuturor informaţiilor privind scrierea, pronunţia, formele flexionare, deoarece, grafic, acestea sunt reprezentate similar în dicţionar; o problemă asemănătoare au pus şirurile de sigle care indică, în manieră diferită, izvoarele citatelor.

Rezultate

La încheierea proiectului, am obţinut următoarele rezultate:

– un e ş a n t i o n de 400 de pagini scanate, convertite în text editabil, corectate manual de lexicografi, prelucrate cu DLRex şi transpuse în format .XML,

– un i n s t r u m e n t d e a c h i z i ţ i o n a r e , p r e l u c r a r e , c o n s u l t a r e a DLR în format electronic: DLRex,

– un a t e l i e r d e l u c r u la care au participat specialişti lexicografi şi informaticieni din Bucureşti, Cluj şi Iaşi, în cadrul căruia s-au realizat: diseminarea rezultatelor cercetării din proiect, stabilirea celor mai bune moduri de valorificare a rezultatelor cercetării, stabilirea unui acord între specialiştii din cele trei centre academice, în vederea realizării unor proiecte de cercetare comune, cu scopul informatizării cercetării lexicografice româneşti,

– un v o l u m realizat în colaborare, în care am prezentat istoria dicţionarului Academiei române şi paşii spre o formă electronică a *Dicţionarului limbii române* în întregimea lui,

– 19 studii de specialitate, 3 volume de autor, 4 comunicări ştiinţifice, 3 lucrări de licenţă[1],

– o echipă de cercetare omogenă, care a găsit un limbaj comun şi a obţinut rezultate promiţătoare.

Toate acestea au constituit un bun punct de plecare pentru proiecte ulterioare de digitizare a cercetării filologice româneşti.

Bibliografie

Cristea, Tufiş 2002 = D. Cristea, D. Tufiş, *Resurse lingvistice româneşti şi tehnologii informatice aplicate limbii române*, în Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu (editori),

[1] Lista completă a lucrărilor elaborate în perioada de derulare a proiectului se găseşte în Haja et al. 2005: 63-65. O parte dintre studiile realizate în cadrul ori ca urmare a acestui proiect a apărut ulterior editării volumului nostru: Gabriela Haja, *Necesitatea informatizarii lexicografiei româneşti în societatea contemporană*, în volumul *Limba şi literatura română. Regional – naţional – european*, volum editat de Luminiţa Botoşineanu şi Victor Durnea, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2006, p. 273–283; Elena Dănilă, Gabriela Haja, Bogdan-Mihai Aldea, Corina Forăscu, *Dicţionarul limbii române (DLR) în format electronic. Aplicaţii*, în *Comunicare interculturală şi integrare europeană*, volum îngrijit de Elena Dănilă, Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu, Iaşi, Editura Alfa, 2006, p. 283–290; Gabriela Haja, Corina Forăscu, Elena Dănilă, Bogdan-Mihai Aldea, *The Dictionary of Romanian Language: steps toward the electronic version*, poster prezentat la Al XII-lea Congres Internaţional EURALEX, Torino (Italia), 6–9 septembrie 2006; Gabriela Haja, *Dicţionarul limbii române în format electronic (DLR-I) – instrument şi resursă pentru studiul diacronic şi sincronic al limbii române*, în vol. *Limba română – Aspecte sincronice şi diacronice.* Actele celui de-al 5-lea Colocviu al Catedrei de Limbă română (8–9 decembrie 2005), coord. Gabriela Pană-Dindelegan, Editura Universităţii din Bucureşti, 2006, p. 289–295.

Identitatea limbii şi literaturii române în perspectiva globalizării, Academia Română, Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi, Editura Trinitas, 2002.

Haja et al. 2005 = Gabriela Haja, Elena Dănilă, Corina Forăscu, Bogdan-Mihai Aldea, *Dicţionarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziţionarea*, Iaşi, Editura Alfa, 2005. Accesibil, on-line, la adresa: https://profs.info.uaic.ro/~corinfor/DLR-achizitionarea.pdf

Vintilă-Rădulescu 2002 = Ioana Vintilă-Rădulescu, *Resurse lingvistice pentru limba română elaborate la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan"*, în Dan Tufiş, Florin Gh. Filip (coordonatori), *Limba română în societatea informaţională – societatea cunoaşterii*, Academia Română, Secţia de Ştiinţa şi Tehnologia Informaţiei, Institutul de Cercetări pentru Inteligenţă Artificială, Bucureşti, Editura Academiei, 2002.

Resurse lingvistice în format electronic. *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688.* Pars VII. *Regum I, Regum II* – ediţie critică şi corpus adnotat (2006-2007)

GABRIELA HAJA

Linguistic Resources in Electronic Form:
Monumenta linguae Dacoromanorum. The 1688 Bible. *Pars VII.*
Regum I, Regum II – *Critical Edition and Annotated Corpus*

Abstract: *Through this project, linguists from Iasi in collaboration with programmers, system administrators and web designers from the Alexandru Ioan Cuza University have created the first parallel corpus of the old Romanian language, through the digitization and annotation, at verse and, partially, at word level, of two biblical books from three different translation variants:* The Bible *printed in 1688 in Bucharest, the* 45 Manuscript *from the Academy's Library – the first translation of* The Septuagint *into Romanian language, realised by Nicolae Milescu, and the* 4389 Manuscript – *the Slavic* Bible *from Ostrog (1581) translated by Daniil Panoneanul into Romanian language, both predating printed form. To these has been added the actualised version of the biblical text. And so, the electronic version of this critical edition contains three samples of XVIIth century Romanian language, aligned at verse level and morphologically and syntactically analyzed. The volume index, that contains indications regarding the first attestation of the word in the Romanian language, semantic information (through the translation of the meanings in german and french), morphological specifications, and its occurrences in the three translation versions, was linked to the texts. The automatic annotation was validated by linguistics specialists, through an interface modelled for linguistic analysis. An outstanding problem was presented in the form of the words that formed stable word combination that we have separately analysed marking that they are components of stable links (usually locutions).*

Keywords: *linguistic resource, old Romanian text, parallel annotated corpus.*

Descriere

Finanţator: CNCSIS cod 1454, 2006-2007
Suma: 890 000 lei
Echipa: lingvişti – Gabriela Haja (director de proiect), Tamara Adoamnei, Mădălina Andronic (devenită Ungureanu), Mioara Dragomir, Mihai Moraru, Adrian Muraru, Eugen Munteanu, Veronica Olariu; informaticieni – Vlad-Sebastian Patraş, Gabriela Pavel (colaborator). Au contribuit la realizarea ediţiei şi: Elsa Lüder, Paul Miron, Alexandra Moraru, Elena Tamba Dănilă.

Proiectul a continuat editarea critică a *Bibliei de la 1688*, în seria *Monumenta linguae Dacoromanorum*, prin analiza filologică şi lingvistică a două cărţi biblice: *A împărăţiilor cea dentâiu, A împărăţiilor a doua*, paralel cu aceleaşi cărţi, inedite, din ms. *45* BAR Cluj-Napoca şi ms. *4389* BAR Bucureşti. Inovaţia proiectului a constat în realizarea unui format electronic al volumului, cu posibilitate de căutare în cele trei variante de texte vechi româneşti pornind de la *Indicele de cuvinte şi forme*. De asemenea, *Indicele de cuvinte şi forme* cuprinde cuvintele comune din toate cele trei variante de text vechi şi a fost generat automat, validat şi corectat de experţi lingvişti printr-o interfaţă on-line special construită în acest scop. Validarea tuturor analizelor morfo-sintactice a asigurat constituirea unui *corpus-gold* de limbă română veche, util în antrenarea unor instrumente de prelucrare şi adnotare automate pentru varianta de secol XVII a românei literare. Maniera de lucru definită în proiect precum şi instrumentele create de noi au fost preluate şi aplicate în editarea volumelor ulterioare, într-un proiect al Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi (2010-2015).

Obiectiv general: editarea critică a celor două cărţi din *Biblia de la 1688*: *A împărăţiilor cea dentâiu, A împărăţiilor a doua*, paralel cu acelaşi cărţi, inedite, din ms. *45* BAR Cluj-Napoca şi ms. *4389* BAR Bucureşti şi realizarea unui *corpus-gold* pentru limba română literară din secolul al XVII-lea.

Obiective specifice:

Transcrierea interpretativă a celor două cărţi biblice din *Biblia* de la 1688, ms. *45*, ms. *4389* şi realizarea notelor de transcriere.

Realizarea variantei moderne a celor două cărţi biblice.

Realizarea comentariilor textuale.

Realizarea *Indicelui de cuvinte şi forme* (cu excepţia numelor proprii) din cele trei variante de traducere în limba română a Bibliei de la 1688.

Revizia şi completarea *Bibliografiei* ediţiei.

Realizarea adnotării (analizei morfo-sintactice) şi a interfeţei de validare şi corectare a adnotării.

Realizarea variantei electronice a volumului editat, cu legături bidirecţionate la *Indicele de cuvinte şi forme*.

Tipărirea volumului şi editarea variantei electronice pe suport DVD.

Beneficiar: Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Academia Română, Filiala din Iaşi.

Atribuţiile membrilor echipei:

Tamara Adoamnei: transcrierea *Bibliei 1688*; Mădălina Andronic: transcrierea ms. *45, Regum I*, corectarea şi stabilirea indicelui; Mioara Dragomir: transcrierea ms. *45, Regum II*, corectarea şi stabilirea indicelui; Gabriela Haja:

coordonarea lucrărilor, corectarea şi stabilirea indicelui, pregătirea materialului pentru tipar, paginarea (parţială) şi corecturile volumului; Elsa Lüder: comentarii; Paul Miron: varianta modernă a textului, comentarii; Alexandra Moraru: reviziuirea şi stabilirea textelor; Mihai Moraru: revizuirea şi stabilirea textelor; Adrian Muraru: comentarii; Veronica Olariu: transcrierea ms. *4389*, corectarea indicelui; Elena Tamba Dănilă: transcrierea *Bibliei 1688*, corectarea şi stabilirea indicelui; Vlad-Sebastian Patraş: prelucrarea informatizată a transcrierilor, realizarea formatului electronic al volumului, ameliorarea interfeţei de corectură; Gabriela Pavel: realizarea interfeţei de corectură a indicelui generat automat; Eugen Munteanu: consultant ştiinţific; au fost consultaţi în chestiuni ştiinţifice şi de coordonare Al. Andriescu şi Paul Miron.

Etapele de lucru

1. **Activităţi efectuate de lingvişti:**

1.1. Stabilirea normelor de transcriere şi de realizare a notelor filologice adiacente.
1.2. Stabilirea normelor de realizare a *Comentariilor*, după principiile iniţiale, cu o perspectivă interdisciplinară asupra textului (filologică, istorică, filosofică, culturală).
1.3. Operaţia de transcriere interpretativă a textului cărţilor *Regum I* şi *Regum II* din *Biblia* de la 1688, ms. *45*, ms. *4389*, realizarea notelor filologice potrivit normelor stabilite.
1.4. Colaţionare şi corectură.
1.5. Revizia şi stabilirea textului transcrierilor.
1.6. Revizia finală a textelor transcrise.
1.7. Realizarea *Comentariilor*, revizia şi corectarea lor.
1.8. Revizia şi corectarea *Notelor* filologice.
1.9. Corelarea *Comentariilor* cu *Notele* filologice.
1.10. Realizarea variantei actuale a textului. Corecturi. Stabilirea textului final.
1.11. Alinierea, la nivel de verset, a celor patru variante de traducere (*Biblia 1688*, ms. *45*, ms. *4389*, „coloana a V-a"), cu varianta tipărită la 1688.
1.12. Actualizarea, corectarea, completarea *Bibliografiei generale* a ediţiei, a *Bibliografiei comentariilor*, a *Notei asupra ediţiei*. Prelucrarea fotocopiilor după manuscrise şi pregătirea pentru tipar.

2. **Activităţi efectuate, în colaborare, de lingvişti şi informaticieni:**

2.1. Stabilirea normelor de realizare a *Indicelui de cuvinte şi forme*, potrivit tradiţiei impuse de volumele editate anterior.
2.2. Extragerea şi generarea automată a *Indicelui de cuvinte şi forme*. Compararea rezultatelor obţinute cu indicele din volumele deja editate, realizat până atunci la Albert-Luwigs-Universität din Freiburg, sub coordonarea profesorului dr. Elsa Lüder.
2.3. Realizarea unui program de adnotare a textelor transcrise, la nivel de cuvânt, specializat pentru limba româna veche. De fapt, am fost folosit iniţial un program de adnotare independent de limbă, care a generat foarte

multe erori. În urma corecturii manuale şi a antrenării programului, rezultatele au fost optimizate treptat.

2.4. Adnotarea automata a textelor. Transpunerea textelor în format XML.

2.5. Realizarea interfeţei de corectură manuală, on-line, a adnotărilor. Instrument creat pentru prima oară pentru limba română, adaptat specificului de analiză impus de tradiţia ediţiei *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*. Maniera de lucru, la distanţă, este de asemenea o premieră pentru lingvistica academică românească.

2.6. Corectarea manuală a adnotărilor. Stabilirea formelor finale ale cuvintelor şi formelor. Colaţionarea acestora şi definitivarea textului transcrierilor.

2.7. Revizia *Indicelui de cuvinte şi forme*. Definitivarea corelaţiilor interne.

2.8. Completarea şi corectarea informaţiilor privitoare la prima atestare, la echivalarea sensurilor lemelor în limbile germană şi franceză.

2.9. Configurarea formei volumului în format electronic, proiectarea (designul) şi realizarea indicelui de cuvinte, cu legături în cele trei variante de traducere de secol XVII.

2.10. Definitivarea volumului în variantă electronică – concept realizat în premieră pentru limba română, veche ori actuală, care permite vizualizarea paginilor volumului tipărit dar şi găsirea imediată a informaţiilor din indice pentru fiecare cuvânt sau formă pornind de la text spre indice şi, invers, urmărirea ocurenţelor, cu vizualizarea imediată a contextelor.

2.11. Organizarea unui *workshop*, cu invitaţi din mai multe domenii, în vederea diseminării rezultatelor cercetării.

2.12. Tipărirea / editarea volumului, în format clasic şi electronic.

2.13. Lansarea volumului.

Rezultate

P r o g r a m e

- Programul de parsare şi de adnotare automată, la nivel de cuvânt, a textului românesc vechi.
- Interfaţa de corectare manuală, on-line, a adnotărilor.
- Varianta electronică a *Indicelui de cuvinte şi forme*, cu legături bidirecţionate între cuvine / forme şi contextul lor.

Interfaţa permite vizualizarea textului pe versete, iar cuvintele fiecărui verset sunt ordonate, vertical, într-un tabel care are mai multe câmpuri, cu diferite tipuri de infomaţie, care, la rândul lor, pot deschide ferestre unde se pot selecta informaţii mai rafinate (descrierea morfologică a formelor cuvintelor). Pentru fiecare cuvânt se poate modifica lema acestuia şi se pot selecta caracteristicile morfologice corecte. Modificările făcute pot fi salvate numai pentru cuvântul analizat sau se poate opta pentru atribuirea aceloraşi modificări tuturor cuvintelor identice din verset.

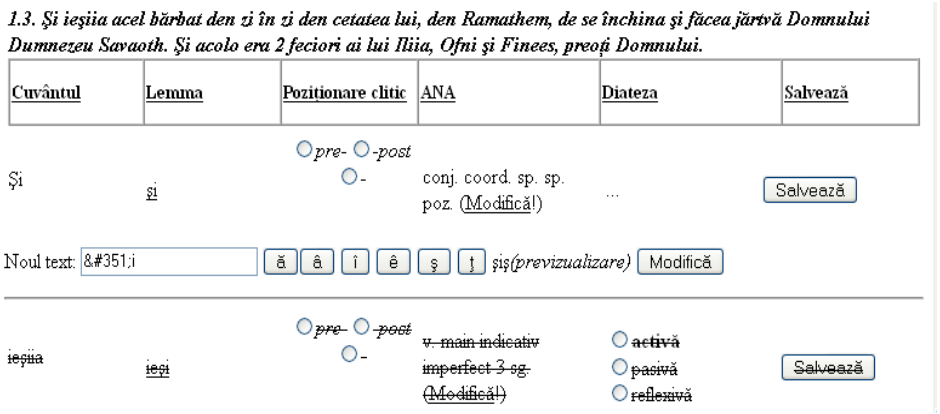

Figura 1: Modificarea lemei (editare cu diacritice)

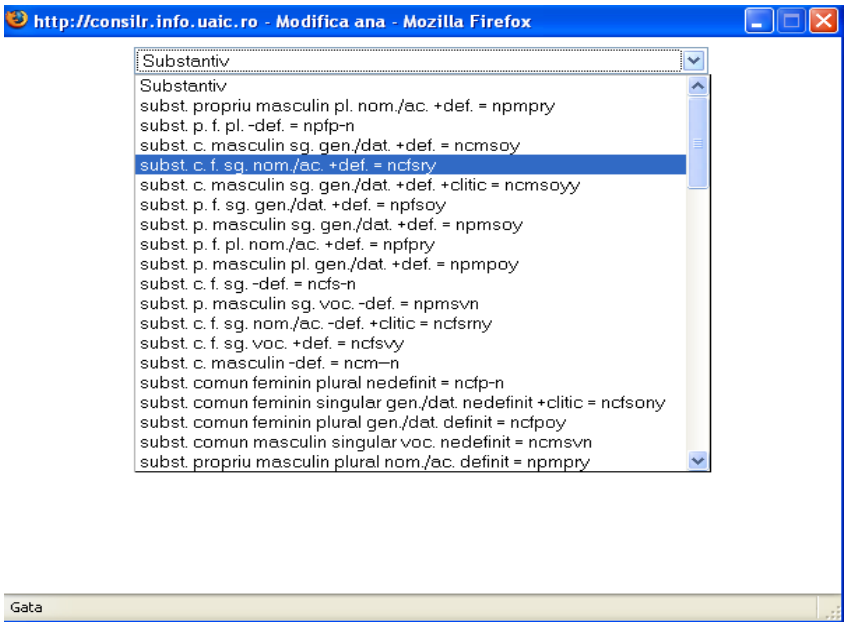
http://consilr.info.uaic.ro - Modifica ana - Mozilla Firefox
Substantiv
Substantiv
subst. propriu masculin pl. nom./ac. +def. = npmpry
subst. p. f. pl. -def. = npfp-n
subst. c. masculin sg. gen./dat. +def. = ncmsoy
subst. c. f. sg. nom./ac. +def. = ncfsry
subst. c. masculin sg. gen./dat. +def. +clitic = ncmsoyy
subst. p. f. sg. gen./dat. +def. = npfsoy
subst. p. masculin sg. gen./dat. +def. = npmsoy
subst. p. f. pl. nom./ac. +def. = npfpry
subst. p. masculin pl. gen./dat. +def. = npmpoy
subst. c. f. sg. -def. = ncfs-n
subst. p. masculin sg. voc. -def. = npmsvn
subst. c. f. sg. nom./ac. -def. +clitic = ncfsrny
subst. c. f. sg. voc. +def. = ncfsvy
subst. c. masculin -def. = ncm–n
subst. comun feminin plural nedefinit = ncfp-n
subst. comun feminin singular gen./dat. nedefinit +clitic = ncfsony
subst. comun feminin plural gen./dat. definit = ncfpoy
subst. comun masculin singular voc. nedefinit = ncmsvn
subst. propriu masculin plural nom./ac. definit = npmpry
Gata

Figura 2: Modificarea caracteristicilor morfologice pentru cuvântul selectat

S t u d i i

Vlad-Sebastian Patraş, Gabriela Pavel, Gabriela Haja, *Resurse lingvistice în format electronic. Biblia 1688. Regi I, Regi II – probleme, soluţii*, în Ionuţ Cristian Pistol, Dan Cristea, Dan Tufiş (eds), *Resurse lingvistice şi instrumente pentru prelucrarea limbii române*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, p. 51-60.

Gabriela Haja, Bogdan-Mihai Aldea, *Resurse lingvistice româneşti în format electronic: Biblia 1688*, în Corina Forăscu, Dan Tufiş, Dan Cristea (eds), *Resurse lingvistice şi instrumente pentru prelucrarea limbii române*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2008, p. 107-112. ISBN: 973-703-297-7. Lucrările atelierului omonim, derulat la Iaşi, în 2007.

Gabriela Haja, Elena Dănilă, Marius-Radu Clim, Vlad Patraş, *Contribuţii la informatizarea cercetării filologice româneşti: MLD. Biblia 1688 şi eDTLR*, în vol. *Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară şi etnofolclorică românească şi contextul european*, Iaşi, Editura Alfa, 2009, pp. 171–178, ISBN: 978-973-8953-92-5. Volumul reuneşte textele comunicărilor de la simpozionul omonim organizat la Iaşi de Institutul de Filologie Română „A. Philippide" – Filiala Iaşi a Academiei Române şi Asociaţia Culturală „A. Philippide", Iaşi, 25-27 septembrie 2008.

V o l u m

Al. Andriescu, Paul Miron, Gabriela Haja (coordonatori), *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688. Pars VI. Regum I, Regum II*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2008, 560 p. + DVD. ISBN: 978-973-703-399-4. Autorii volumului: Tamara Adoamnei, Mădălina Andronic, Mioara Dragomir, Gabriela Haja, Elsa Lüder, Paul Miron, Alexandra Moraru, Mihai Moraru, Adrian Muraru, Veronica Olariu, Elena Tamba Dănilă. Constultant ştiinţific: Eugen Munteanu. Formatul electronic al volumului a fost realizat de Vlad-Sebastian Patraş. (Volum premiat cu Premiul de Excelenţă la Salonul naţional de carte, Iaşi, 2009).

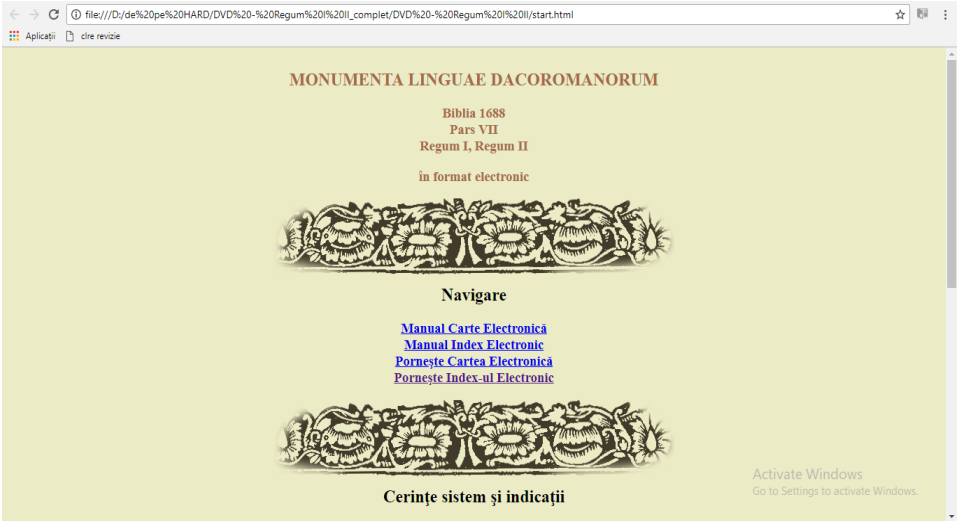

Figura 3: Coperta / pagina de accesare a variantei electronice (format .html) a volumului

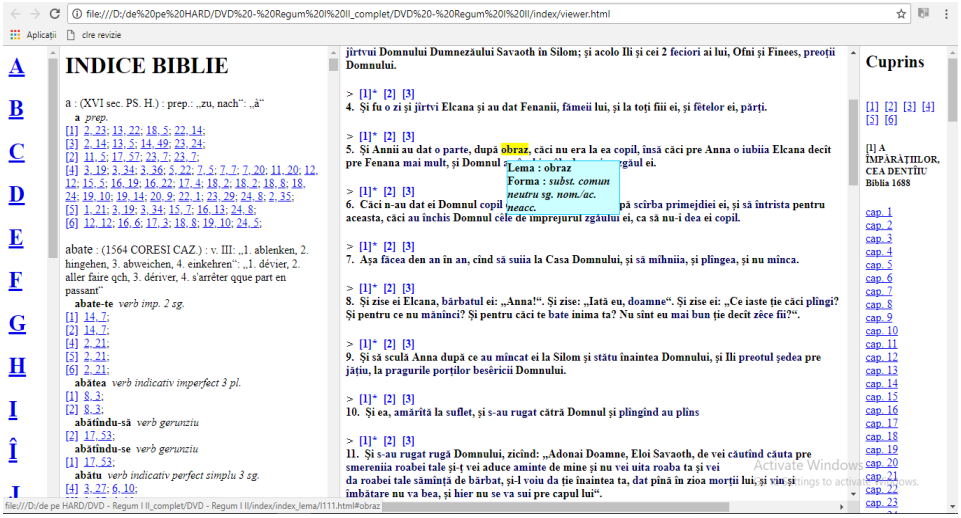

Figura 4: *Indicele* şi textele, corelate, în varianta electronică. Vizualizarea analizei unui cuvânt direct în text

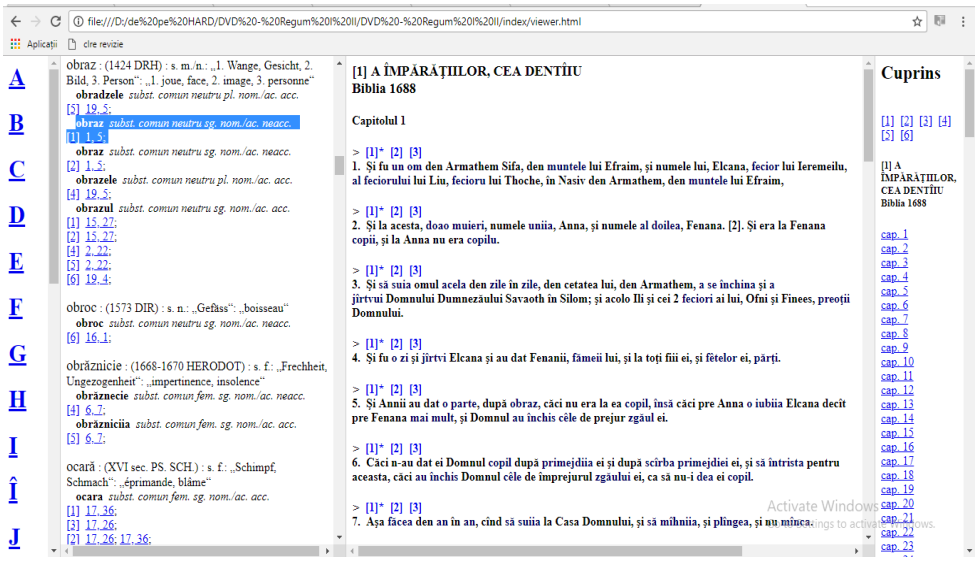

Figura 5: *Indicele* şi textele, corelate, în varianta electronică. Vizualizarea analizei unui cuvânt, în indice, în urma unui click pe cuvânt în context

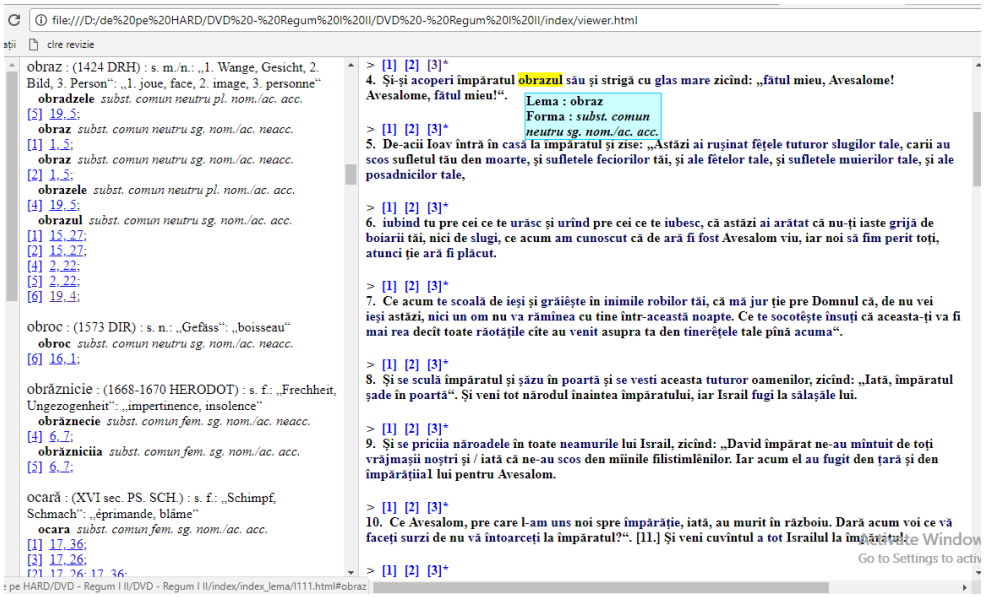
file:///D:/de%20pe%20HARD/DVD%20-%20Regum%20I%20II/DVD%20-%20Regum%20I%20II/index/viewer.html
clre revizie
obraz : (1424 DRH) : s. m./n.: „1. Wange, Gesicht, 2. Bild, 3. Person“: „1. joue, face, 2. image, 3. personne“
obradzele subst. comun neutru pl. nom./ac. acc.
[5] 19, 5;
obraz subst. comun neutru sg. nom./ac. neacc.
[1] 1, 5;
obraz subst. comun neutru sg. nom./ac. neacc.
[2] 1, 5;
obrazele subst. comun neutru pl. nom./ac. acc.
[4] 19, 5;
obrazul subst. comun neutru sg. nom./ac. acc.
[1] 15, 27;
[2] 15, 27;
[4] 2, 22;
[5] 2, 22;
[6] 19, 4;
obroc : (1573 DIR) : s. n.: „Gefäss“: „boisseau“
obroc subst. comun neutru sg. nom./ac. neacc.
[6] 16, 1;
obrăznicie : (1668-1670 HERODOT) : s. f.: „Frechheit, Ungezogenheit“: „impertinence, insolence“
obrăznecie subst. comun fem. sg. nom./ac. neacc.
[4] 6, 7;
obrăzniciia subst. comun fem. sg. nom./ac. acc.
[5] 6, 7;
ocară : (XVI sec. PS. SCH.) : s. f.: „Schimpf, Schmach“: „éprimande, blâme“
ocara subst. comun fem. sg. nom./ac. acc.
[1] 17, 36;
[3] 17, 26;
> [1] [2] [3]*
4. Şi-şi acoperi împăratul obrazul său şi strigă cu glas mare zicînd: „fătul mieu, Avesalome! Avesalome, fătul mieu!“.
Lema : obraz
Forma : subst. comun neutru sg. nom./ac. acc.
> [1] [2] [3]*
5. De-acii Ioav întră în casă la împăratul şi zise: „Astăzi ai ruşinat feţele tuturor slugilor tale, carii au scos sufletul tău den moarte, şi sufletele feciorilor tăi, şi ale fetelor tale, şi sufletele muierilor tale, şi ale posadnicilor tale,
> [1] [2] [3]*
6. iubind tu pre cei ce te urăsc şi urînd pre cei ce te iubesc, că astăzi ai arătat că nu-ţi iaste grijă de boiarii tăi, nici de slugi, ce acum am cunoscut că de ară fi fost Avesalom viu, iar noi să fim perit toţi, atunci ţie ară fi plăcut.
> [1] [2] [3]*
7. Ce acum te scoală de ieşi şi grăieşte în inimile robilor tăi, că mă jur ţie pre Domnul că, de nu vei ieşi astăzi, nici un om nu va rămînea cu tine într-această noapte. Ce te socotêşte însuţi că aceasta-ţi va fi mai rea decît toate răotăţile cîte au venit asupra ta den tinerêţele tale pînă acuma“.
> [1] [2] [3]*
8. Şi se sculă împăratul şi şăzu în poartă şi se vesti aceasta tuturor oamenilor, zicînd: „Iată, împăratul şade în poartă“. Şi veni tot nărodul înaintea împăratului, iar Israil fugi la sălaşăle lui.
> [1] [2] [3]*
9. Şi se priciia năroadele în toate neamurile lui Israil, zicînd: „David împărat ne-au mîntuit de toţi vrăjmaşii noştri şi / iată că ne-au scos den mîinile filistimlênilor. Iar acum el au fugit den ţară şi den împărăţiia1 lui pentru Avesalom.
> [1] [2] [3]*
10. Ce Avesalom, pre care l-am uns noi spre împărăţie, iată, au murit în războiu. Dară acum voi ce vă faceţi surzi de nu vă întoarceţi la împăratul?“. [11.] Şi veni cuvîntul a tot Israilul la împăratul!
> [1] [2] [3]*
pe HARD/DVD - Regum I II/DVD - Regum I II/index/index_lema/l111.html#obraz

Figura 6: *Indicele* şi textele, corelate, în varianta electronică. Vizualizarea, în context, a unei ocurenţe (aici, ultima ocurenţă a lui *obraz*, în ms. *4389*, *Regum II*), în urma unui click pe indicaţia numerică a locului acesteia

P r o i e c t e

Ca urmare a experienţei dobândite în acest proiect, considerat, în 2008, demn de a fi prezentat la a X-a Conferinţă Naţională a Cercetării Ştiinţifice din Învăţământul Superior, desfăşurată la Universitatea Transilvania din Braşov, în perioada 15–16 mai 2008, dar şi în proiecte anterioare (vezi Haja 2003), în anul următor a fost conturat un proiect de editare critică, folosind mijloace electronice, a celor două variante de traducere a *Bibliei*, ms. *45* BAR Cluj şi ms. *4389* BAR Bucureşti, sub coordonarea profesorului dr. Eugen Munteanu, de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi. Aplicaţia s-a făcut în cadrul direcţiei de finanţare PN-II-ID-PCE-2009-3. Scopul proiectului avea să fie, pe lângă realizarea celor două ediţii, perfecţionarea instrumentelor de lucru şi consolidarea unei echipe de tineri cercetători specializaţi, la cel mai bun nivel, în editarea de texte vechi româneşti şi, implicit, în studierea şi valorificarea patrimoniului cultural naţional. Din păcate, finanţarea necesară nu a fost aprobată.

În consecinţă, printr-un efort logistic admirabil, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi a asumat susţinerea financiară a încheierii, în cinci ani, a ediţiei critice a *Bibliei* de la 1688 din seria *Monumenta linguae Dacoromanorum*, sub coordonarea aceluiaşi profesor dr. Eugen Munteanu. Proiectul a fost finalizat cu succes în anul 2015, graţie efortului excepţional al cercetătorilor implicaţi în realizarea acestui impresionant demers (vezi

Ungureanu et al. 2014: 273-292). Pentru realizarea indicelor de cuvinte şi forme care completează fiecare volum dintre cele şaptesprezece publicate după 2010, au fost folosite experienţa dobândită în perioada 2006-2007, programele şi maniera de lucru. Modelul de editare în format electronic a volumelor a fost de asemenea preluat. Mai mult, parte din echipa formată sub coordonarea noastră a continuat cercetarea în noul proiect, perfecţionându-se, fireşte, şi obţinând rezultate cu totul remarcabile.

Bibliografie

Haja 2003 = Gabriela Haja, *Menţinerea identităţii prin limbă: instrumente şi resurse lingvistice în format electronic*, în volumul *Limba şi literatura română în spaţiul etnocultural dacoromânesc şi în diaspora*, editat sub egida Academiei Române prin Institutul de Filologie Română „A. Philippide", îngrijit de Ofelia Ichim şi Florin Teodor Olariu, Prefaţă de Dan Mănucă, Iaşi, Editura Trinitas, pp. 179-181, 2003.

Ungureanu et al. 2014 = Mădălina Ungureanu, Ana-Maria Gînsac, Maria Moruz, *Proiectul „Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688". Stadiu actual, perspective*, în Gabriela Haja (ed.), *Al. Andriescu – 88*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2014, p. 273-292.

DLRI. Bază lexicală informatizată. Derivate (2007-2008)

CRISTINA FLORESCU

DLRI. *Electronic Lexical Database. Derivatives*

Abstract: *The project performs a comparative analysis of two lexical clusters: the group of Romanian derivatives formed with the Latin-based suffix* -ime, *and the group of derivatives formed with the old Slavic suffix* -işte. *The acquisition of the derivatives from the* DA+DLR *has been done computationally, and the lexicographical articles have been processed in XML format by means of* DLRex. *The main result is a dictionary,* DTLR^{d}, *which contains 544 derivatives lexicographically unified according to the DLR norms. The linguistic analysis is developed in 4 studies, which present the lexicological, etymological and historical structure of the derivatives. These studies and the* DTLR^{d} *represent the main development of the project, the volume:* DTLR^{d}. *Bază lexicală informatizată. Derivate în* -ime *şi* -işte.

Keywords: *lexicology, lexicography, dictionary of derivatives in* -ime *and* -işte, *XML format.*

Descriere

Finanţat: CNCSIS cod 1609, 2007-2008
Suma: 105 375 lei
Echipa: lingviştii – Cristina Florescu (director de proiect), Laura Manea, Elena Dănilă (Tamba), Marius-Radu Clim; informaticienii – Bogdan Aldea, Corina Forăscu, Marius Răschip

Proiectul se situează în continuarea cercetărilor întreprinse în cadrul grantului *Dicţionarul limbii române în format electronic. Studii privind achiziţionarea* (cod CNCSIS 1815) desfăşurat în perioada 2003–2005. Eşantionul achiziţionat este format din 544 de articole, prelucrate în format XML cu ajutorul DLRex, preluate atât din seria veche, cât şi din seria nouă a dicţionarului DA+DLR. Această operaţie înlesneşte unificarea din punct de vedere tehnic (lexicografic şi computaţional) şi ştiinţific (lingvistică generală şi computaţională) a celor două structuri lexicografice, veche şi nouă, ale *Dicţionarului limbii române.*

Din punct de vedere lingvistic, cercetarea din cadrul proiectului a avut în vedere:

a) stabilirea listei de cuvinte actualizată în conformitate cu toate volumele DLR publicate şi cu materialul lexical cuprins în MDA (în corelaţie cu DA

şi cu ultimele cercetari lingvistice în domeniu) a două categorii de nume: derivatele pe terenul limbii române cu sufixul *-ime* (de origine latină) şi cele cu *-işte* (de origine veche slavă);

b) analiza lexicologică, statistică, tipologia semantică, structura gramaticală şi etimologică a derivatelor inseriate în listă.

Proiectul a demarat cu două tipuri de operaţii computaţionale:

1) achiziţionarea şi prelucrarea informatică a textelor lexicografice din seria nouă a DLR (articolele din porţiunea L – Z);

2) achiziţionarea pe suport electronic şi actualizarea din punct de vedere lingvistic (etimologie, diacronie, distribuţie dialectală, prime atestări, filiaţie a sensurilor etc.) a textelor lexicografice din DA (corespunzând porţiunii literelor A-J).

În prelucrarea informatică a acestor texte:

– s-a folosit DLRex (rafinat şi adaptat în cadrul operaţiei 1);

– s-a realizat achiziţionarea în format electronic a porţiunilor din DA care cuprind derivatele în *-ime* şi *-işte*.

Unul dintre obiectivele principale ale acestui grant a fost argumentarea suplimentară a faptului că un proiect academic privind achiziţionarea, actualizarea şi unificarea *Dicţionarului limbii române* este fezabil în mod performant din punctul de vedere al duratei de realizare şi al calităţii ştiinţifice.

Contribuţia ştiinţifică vizată de proiectul propus a reprezentat, din punct de vedere computaţional, o primă tentativă de achiziţionare electronică în mod paralel a unor texte lexicografice din seria veche DA a *Dicţionarului limbii române* şi din seria nouă DLR a acestuia. Prin utilizarea DLRex, rafinat conform textelor achiziţionate, s-a întreprins o premieră absolută atât la nivelul lingvisticii computaţionale româneşti, cât şi la acela al lexicografiei române: actualizarea şi unificarea, cu ajutorul instrumentelor şi tehnologiei create, a unui grup semnificativ pentru limba română de articole lexicografice decalate, ca tehnică lexicografică şi informaţie lingvistică, la momentul desfăşurării proiectului.

Din punct de vedere lingvistic, se propune structurarea unei serii de lexeme (articole de dicţionar) care vizează analiza contrastivă a două grupuri lexicale (cel al derivatelor pe teren romanesc cu sufixul *-işte* şi acela al derivatelor cu *-ime*) pe baza tratării lor lexicografice în *Dicţionarul limbii române*, DA+DLR. Prin actualizarea lingvistică şi lexicală a listei de cuvinte (a intrărilor) din DA, plecând de lucrările de specialitate anterioare, cele două grupuri ale derivatelor actualizate şi analizate în întregime pe baza *Dicţionarului limbii române* au fost: 1) studiate minuţios din punctul de vedere al etimologiei, al structurii semantice şi noţionale, al repartiţiei dialectale, stilistice; 2) taxonomizate în funcţie de o multitudine de criterii relevate de achiziţionarea electronică a faptelor lexicale.

Prin urmare, analiza lingvistică şi cea informatică a fenomenului derivării cu sufixele *-ime* şi *-işte* pe teren românesc pleacă de la achiziţionarea

electronică a acestor derivate din DA+DLR, de la studiul lingvistic al acestor derivate în întreaga literatură de specialitate, realizându-se, astfel, în lexicografia românească, primul eşantion lexical care include un corpus de articole DA+DLR unificat şi actualizat lexicografic.

Modificarea *cantitativă* a derivatelor analizate până la momentul proiectului, a impus o reajustare a gândirii fenomenului. Altfel spus, într-un fel se prezintă generalizarea analitică (lexicală, gramaticală, etimologică etc.) în cazul unui material lexical care cuprindea, înaintea cercetării din proiectul de faţă, un corpus de cca 300 de lexeme, şi altfel se prezintă analiza unui corpus care conţine în prezent un număr de 720 lexeme. Parametrii analizei se amplifică, modificându-se semnificativ.

Aşadar, primul scop al cercetării a fost punerea în valoare a materialului lexicografic, cuprins în cele aproape 18.000 pagini ale DA+DLR, **grupat pe categorii lexicologice**. Tehnica informaţională a permis explorări exhaustive ale acestor categorii.

Un alt obiectiv al proiectului a vizat analiza lingvistică de tip contrastiv a cuvintelor cuprinse în cele două grupuri lexicale. Contrastivitatea presupune o corelare a faptelor de limbă la nivel lexical şi gramatical a) în cadrul fiecărui grup în parte şi b) a celor două grupuri între ele. S-a făcut efortul conturării unor subgrupuri caracterizate de trăsături lingvistice dominante. În funcţie de aceste considerente s-au putut stabili noi poziţionări diatopice, diafazice şi diastratice în structura generală a categoriei. Marcarea şi rezolvarea (acolo unde a fost cazul) a unor omonimii (cf. *capişte, oişte* – derivate, *capişte, oişte* – primitive, *hurişte*[1,2], *molişte*[1,2], *noime*[1,2], *şesime*[1,2]), discutarea, propunerea şi corijarea unor etimologii (*albinărime, arzime, atingime, bătucelişte, buchelişte, câtăţime, cinstelişte, ciocănişte, cioclime, cioclovime, codărişte, cotişte, găinărişte, greime, gurlişte, hurişte*[1], *izbelişte, învechime, lungărime, pribegişte, secovişte, târgolişte*), modificarea ariei de circulaţie în limbă a unor cuvinte (*arăbime, arăpime, curechişte, greime, golişte, hoţime, inulişte, omenime* etc.) şi altele, toate acestea au putut fi făcute datorită vizualizării acestor elemente *în totalitatea lor lexicografică.*

Cercetarea s-a desfăşurat pe parcursul a două etape de lucru.

Cele două etape corespund anilor 2007 şi 2008, anii de derulare a proiectului.

Astfel, în anul 2007 a fost identificat, analizat lexicologic (în liste de cuvinte) şi computaţional (prin selectarea şi rafinarea instrumentului de lucru) materialul lingvistic şi lexicografic cuprinzând derivatele cu sufixul *-ime* (de origine latină) şi cele cu *-işte* (de origine veche slavă) existente în DA şi în DLR.

Ca primă operaţie de lucru, a fost stabilită o bibliografie de specialitate pe baza căreia au fost realizate listele cu derivatele supuse cercetării. Aceste liste de plecare au însumat iniţial cca 300 de derivate şi variante lexicale.

În cadrul unei a doua operaţii filologice, au fost identificate şi recuperate derivatele din toate cele 37 de volume DA şi DLR, fapt care a făcut ca lista finală, actuală, a cuvintelor derivate cu *-ime* şi *-işte* să ajungă la un număr de 720 elemente (557 cuvinte şi 163 variante lexicale).

Pentru eficientizarea operaţiei de recuperare a derivatelor din cele două serii ale dicţionarului academic au fost scanate paginile din tomurile corespunzătoare. Apoi acestea au fost prelucrate de un program de recunoaştere optică a caracterelor pentru transformarea lor din imagini de tip .tif în documente de tip .rtf. Astfel, a fost înlesnită sarcina filologilor de corectare şi recuperare a materialului lexicografic. Trebuie subliniat faptul că, în mod elementar, operaţia de corectare a articolelor din DA a necesitat un volum de muncă mai mare decât operaţia echivalentă pentru DLR şi din cauza dificultăţilor de recunoaştere automată a caracterelor din volumele publicate între 1913-1948.

Următorul obiectiv din această etapă a fost reprezentat de actualizarea, din punctul de vedere al tehnicii lexicografice, a articolelor din DA supuse cercetării. S-a urmărit astfel unificarea tehnică, din perspectiva normelor de redactare, a derivatelor analizate după metodele din seria nouă DLR.

Pe baza materialului lexicografic rezultat, s-a încercat rafinarea şi perfecţionarea instrumentului de lucru DLRex, prin care lista de derivate a putut fi parsată şi transformată într-un fişier XML necesar realizării bazei de date informatizată. Descrierea programului şi rezultatele obţinute, cât şi analiza informatică a proiectului au fost prezentate în capitolul 5 (p. 129-150) al volumului publicat.

În etapa următoare de lucru, realizată pe parcursul anului 2008, s-a operat punctual, pentru fiecare derivat în parte, actualizarea documentării pentru cuvintele din porţiunea DA. A urmat redactarea articolelor corespunzătoare (conform tehnicii DLR), operaţie făcută simultan cu rezolvarea unei întregi serii de probleme lexicologice, etimologice şi tehnico-lexicografice. S-a efectuat apoi revizia lingvistică şi lexicografică a materialului rezultat.

Lexiconul astfel obţinut (o primă formă a dicţionarului de derivate DTLR^{d}) a relevat o suită de noi probleme rezultate mai ales din corelarea semantică a categoriilor de definiţii. În măsura în care tipologia lexicografică şi lexicologică a articolelor a permis, s-a realizat respectarea unităţii unor aspecte relativ asemănătoare ale articolelor redactate.

Analiza focalizată pe materialul astfel obţinut a evidenţiat evoluţia fenomenului lingvistic analizat din perspectiva istoriei limbii române (literare), a structurii semantice a celor două grupuri de derivate, a categoriei gramaticale a cuvintelor-bază, a repartiţiei dialectale, stilistice etc. a lexemelor studiate.

Se subliniază, astfel, relevanţa unui asemenea tip de analiză care valorifică prin studiu lingvistic şi tratament lexicografic materialul din DTLR^{d}.

Pentru grupul articolelor lexicografice cuprinse în DLR s-au realizat următoarele operaţii: a) s-au unificat ortografic articolele corespunzând celor

două grupe de derivate; b) s-a introdus un număr de note de subsol prin care, pe baza studiilor de specialitate apărute ulterior publicării volumelor DLR şi pe baza observaţiilor directe ale materialul lexical devenit deosebit de relevant prin gruparea articolelor lexicografice, se fac sugestii lingvistice şi lexicografice în ideea unui viitor DTLR.

Proiectul iniţiat a fost finalizat printr-un volum alcătuit din două părţi.

Prima parte cuprinde patru studii, reprezentând tot atâtea capitole ale cărţii: 1) *Derivatele cu sufixul* -ime (p. 23-83), redactat de Elena Dănilă (Tamba) 2) *Derivatele cu sufixul* -işte (p. 85-112), redactat de Cristina Florescu, 3) un studiu de caz privind relevanţa fenomenului în limba română literară veche (limba lui Dosoftei), *Valorificări la nivelul limbii literare. Studiu de caz: Dosoftei* (p. 113-128), redactat de Laura Manea şi 4) prezentarea cercetării computaţionale care a înlesnit studiul lingvistic: *Cadrul informatic* (p. 129-150), redactat de Marius-Radu Clim.

Partea a doua este reprezentată de DTLR^{d} (p. 173-354) care însumează derivatele în discuţie, dicţionarul alcătuit pe baza DA şi DLR unificate şi actualizate.

Rezultate

Volum

DTLR^{d}. Bază lexicală informatizată. Derivate în -ime *şi* -işte, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2008 (353 p.)

Studii

Bogdan Aldea, Marius-Radu Clim, Elena Dănilă (Tamba), Cristina Florescu, Laura Manea, *DLRI. Bază lexicală informatizată. Derivate*, în Lucrările Atelierului de lucru *Resurse lingvistice şi instrumente pentru prelucrarea limbii române*, Iaşi, 14–15 decembrie 2007, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2008, p. 75-86.

Elena Dănilă (Tamba), *Le traitement lexicographique des dérivés aux suffixes collectifs en roumain et en français, en DLR et en TLFi (roum. -ime, -iste et fr. -aille, -erie)*, în *Actes du XXVe CILPR 2007 Congrès international de linguistique et de philologie romanes. Communications. Résumés,* Innsbruck University Press, 2007, p. 572-573.

Elena Dănilă (Tamba), *Avantajele informatizării cercetării filologice în studierea limbii române*, în vol. *Româna ca limbă străină – între metodă şi impact cultural*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2008, p. 746-750.

Cristina Florescu, *Les particularités lexicales de roum.* linişte *(tranquillité, silence), une analyse contrastive avec les termes equivalents français et italiens*, în *Actes du XXVe Congrès International de linguistique et de philo-*

logie romanes. Communications. Résumés, Innsbruck University Press, 2007, p. 190.

Cristina Florescu, *Limba română în Dictionnaire Étymologique Roman DÉRom (< Romanisches Etymologisches Wörterbuch REW).* În volumul Simpozionului internaţional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", ediţia a VII-a, „Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară şi etnofolclorică românească şi contextul european" (Iaşi, 25–27 septembrie 2008), Iaşi, Editura Alfa, 2009, p. 153-159.

Cristina Florescu, Elena Dănilă (Tamba), Laura Manea, Marius-Radu Clim, Marius Răschip (2008), *Derivate în DTLR. Bază lexicală informatizată.* În volumul Simpozionului internaţional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", ediţia a VII-a, „Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară şi etnofolclorică românească şi contextul european" (Iaşi, 25–27 septembrie 2008), Iaşi, Editura Alfa, 2009, p. 161-169.

C o m u n i c ă r i

Bogdan Aldea, Marius-Radu Clim, Elena Dănilă, Cristina Florescu, Laura Manea, *DLRI. Bază lexicală informatizată. Derivate*, la Atelierul de lucru „Resurse lingvistice şi instrumente pentru prelucrarea limbii române", Iaşi, 14–15 decembrie 2007.

Elena Dănilă, *Le traitement lexicographique des dérivés aux suffixes collectifs en roumain et en français, en DLR et en TLFi (roum.* -ime, -işte *et fr.* -aille, -erie*)*, la Le XXVe Congrès international de linguistique et de philologie romanes, Innsbruck, 3-8 septembrie 2007.

Elena Dănilă, *Perspective în modernizarea cercetării lexicografice româneşti*, Colocviul Internaţional „Limba română – abordări tradiţionale şi moderne", Cluj, 19–20 octombrie 2007.

Elena Dănilă, *Dialog interlingvistic în lexicografia românească actuală (Dicţionarul limbii române – DLR)*, Colocviul Internaţional „România: Dialog intercultural şi interlingvistic", Poznan, Polonia, 12–13 noiembrie 2007.

Elena Dănilă, *Avantajele informatizării cercetării filologice în studierea limbii române*, Simpozionul internaţional „Româna ca limbă străină – între metodă şi impact cultural", Iaşi, 23-24 octombrie 2008.

Elena Dănilă, *Noi perspective asupra derivatelor cu sufixul* -ime *în limba română*, al 8-lea Colocviu al Catedrei de limba română, „Limba română: teme actuale", Universitatea Bucureşti, 5–6 decembrie 2008.

Cristina Florescu, *Les particularités lexicales de roum.* linişte *(tranquillité, silence), une analyse contrastive avec les termes equivalents français et italiens*, Le XXVe Congrès international de linguistique et de philologie romanes, Innsbruck, 3–8 septembre 2007.

Cristina Florescu, *Disocieri contrastive în câmpul semantic delimitat de lexemele*: linişte, tăcere, pace, calm, al 7-lea Colocviu al Catedrei de limba română,

„Limba română. Dinamica limbii, dinamica interpretării", Universitatea Bucureşti, 7–8 decembrie 2007.

Cristina Florescu, *Stări atmosferice versus stări ale fiinţei omeneşti*, în cadrul Conferinţelor Academiei Române, ciclul „Limba română şi relaţiile ei cu istoria şi cultura românilor", Academia Română, Bucureşti, 27 noiembrie 2008.

Victoria Zăstroiu, Gabriela Haja, Elena Dănilă, Marius-Radu Clim, *Principii şi probleme de tratare lexicografică a neologismului în Dicţionarul limbii române (DLR)*, al VII-lea Colocviu Naţional de Terminologie – Terminografie – Terminotică – 3T, Bucureşti, 7–8 octombrie 2008.

Ateliere de lucru

DLRI. *Baza lexicală informatizată. Derivate* (1 noiembrie 2007), în sala de conferinţe de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide", atelier în care a avut loc diseminarea rezultatelor cercetarii din primul an al proiectului. Cristina Florescu a prezentat comunicarea: *Limba română: chestiuni de semantică şi de lexicologie*, iar Elena Dănilă a susţinut comunicarea: *Despre semantismul derivatelor în* -ime *şi în* -işte *in limba română.*

DLTR[d]. *Bază lexicală informatizată. Derivate în* -ime *şi* -işte (30 octombrie 2008), în sala de conferinţe de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide", în care au fost prezentate de către membrii echipei de cercetare o serie de probleme soluţionate în cadrul desfăşurării proiectului şi rezultatele obţinute.

eDTLR. Dicţionarul tezaur al limbii române în format electronic (2007-2010)

GABRIELA HAJA

Romanian Language Thesaurus in Electronic Format (eDTLR)

Abstract: *Considered in 2008 to be the most important complex project ran through the CNMP financing program, the authors had the ambition to digitalize, in 38 months, integrally, DLR and the collection of texts that stood at the base of the most ample and rich Romanian dictionary. They also set their aims on linking the quotes from the dictionary to the source material, on building a programming environment through which the transposed text from the images into an editable format to be annotated and transformed into a database. By using this program environment, was projected an automatic remodelling tool for the articles from the old DLR series, also known as DA, after the model of the articles from the new series. Only part of these objectives has been accomplished, because, firstly, in 2008, the financing was severely reduced and, secondly, the technical infrastructure suffered irreparable damage that resulted in the loss of most of the source material. Despite that, through this project, the first national-level consortium between the institutes involved in the writing of the DLR and the Romanian Academy's informatics institutes was formed. At the same time, within this research project was used, for the first time in Romania, the collaborative work method, thanks to both the specially made online tools and the interest resulted from the project's sheer scope among professors and students from Romania and The Republic of Moldova. The project, initiated and coordinated by Prof. Dan Cristea PhD of UAIC's Informatics Faculty, had the transposition to electronic format of the entire thesaurus dictionary, the interrogation interface (that permits a series of complex interrogations) and an unprecedented public emulation towards the Thesaurus of Romanian language accessible online for it as a result.*

Keywords: *electronic dictionary, linguistic resources, e-lexicography, Romanian in globalization context*

Descriere

Finanţator: CNMP cod 1696, PC – parteneriate, contract nr. 91-013/18.09.07, 2007-2010
Suma P2-IFRI: 196 618
Titlu: eDTLR – *Dicţionarul tezaur al limbii române în format electronic*, PC II.
Rezumat: prin efortul congruent al informaticienilor şi al lingviştilor, implicaţi actualmente în redactarea *Dicţionarului limbii române* editat sub egida Academiei Române, s-a realizat digitizarea întregului dicţionar, prin trecerea din varianta tipărită într-un format editabil şi prin construirea unui mediu de programe care să

prelucreze şi să adnoteze, pe diferite niveluri, articolele de dicţionar, de la A la Z. De asemenea, a fost asigurată consultarea dicţionarului în varianta electronică printr-o interfaţă de acces cu multiple posibilităţi de căutare.
Consorţiul a fost format din:
Coordonator: Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, Facultatea de Informatică; copartener Facultatea de Litere. Director de proiect: prof. univ. dr. Dan Cristea m.c.
Parteneri:
P1 Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Bucureşti. Responsabil de proiect: acad. Marius Sala, apoi CS I dr. Monica Busuioc
P2 Institutul de Filologie Română „A. Philippide" Iaşi. Academia Română, Filiala din Iaşi. Responsabil de proiect: CS I dr. Gabriela Haja
P3 Institutul de Lingvistică şi Istorie literară „Sextil Puşcariu" Cluj-Napoca, Academia Română, Filiala din Cluj. Responsabil de proiect: CS I dr. Rodica Marian
P4 Institutul de Cercetări pentru Inteligenţă Artificială din Bucureşti. Responsabil de proiect: acad. Dan Tufiş
P5 Institutul de Informatică Teoretică, Academia Română, Filiala din Iaşi. Responsabil de proiect: prof. univ. dr. Neculai Teodorescu m.c.
Obiectiv general: digitizarea celor 37 de volume ale tezaurului limbii române: *Dicţionarul limbii române* (DA şi DLR) redactat sub egida Academiei Române şi realizarea unei interfeţe de acces şi de căutare complexă.
Echipa P2-IFRI: Gabriela Haja (responsabil de proiect), Marius-Radu Clim, Elena Tamba Dănilă, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Laura Manea, Victoria Zăstroiu. A colaborat Monica Corodeanu (informatician, angajată a Institutului).

Date generale

Proiectul a pus bazele cooperării interinstituţionale în domeniul lexicografiei computaţionale, domeniu de cercetare fundamentală, dintre Academia Romană şi instituţiile de învăţământ superior. eDTLR[1] a reunit un consorţiu format din informaticieni, specialişti în lingvistică computaţională şi prelucrarea limbajului natural şi lingvişti lexicografi, ce aparţin mediilor academice şi universitare din Bucureşti, Iaşi şi Cluj-Napoca. eDTLR a presupus realizarea a patru tipuri de activităţi definitorii: 1. elaborarea de tehnici informatice de digitizare a Dicţionarului, de corectare a conţinutului său şi de indexare a citatelor în sursele bibliografice – elaborate de partenerii informaticieni; 2. activităţi de digitizare a Dicţionarului propriu-zis şi a surselor bibliografice – efectuate de asemenea de parteneri informaticieni; 3. activităţi lexicografice de corectură a conţinutului şi formatului electronic al Dicţionarului şi stabilirea listei surselor bibliografice de scanat – efectuate de lexicografi; 4. activităţi de exploatare şi de diseminare a metodelor create şi a produsului obţinut – efectuate de toţi partenerii.

[1] Am folosit, la redactarea prezentării de faţă, informaţiile oferite de textul aplicaţiei proiectului şi, mai ales, rapoartele parţiale şi finale.

Activităţile inovatoare ale proiectului au fost preponderent de natură informatică, astfel se explică de ce coordonarea a fost asigurată de o instituţie cu profil informatic.

Impactul rezultatului final al proiectului este unul foarte important, la nivelul promovării şi cunoaşterii limbii române, privită în diacronie, pentru că marele *Dicţionar al limbii române*, cu semnificaţie de tezaur al patrimoniului naţional, reprezintă nu numai o înregistrare a evoluţiei limbii române de la origini până în momentul actual, dar, datorită formatului lui electronic, este potenţat astfel încât să urmărească prin mijloacele tehnologiilor informatice şi ale cunoaşterii, specifice secolului XXI, evoluţia limbii române în contextul globalizării şi al performanţei în comunicare.

Trebuie subliniat, ca pe o contribuţie însemnată a echipei de lexicografi ieşeni, faptul că proiectul eDLTR nu ar fi fost posibil de realizat fără experienţa câştigată de noi în proiectele anterioare (vezi prezentările de mai sus), mai cu seamă aceea din proiectul *Dicţionarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziţionarea* (2003-2005), când au fost stabilite maniera de digitizare şi tipul de activităţi necesare atingerii obiectivelor generale şi specific (Haja et al. 2005).

Obiectivele generale: transpunerea DA (volumele tipărite până în 1948) şi DLR (volumele tipărite după 1965) în format electronic şi indexarea lor în sursele primare.

Obiective specifice, identificabile şi măsurabile în detalierea activităţilor: scanarea, OCR-izarea [2] şi corectarea formatului electronic al întregului dicţionar; scanarea şi OCR-izarea surselor bibliografice ale citatelor; realizarea indexării citatelor în surse; demonstrarea utilităţii eDTLR prin aplicaţii de căutare şi tipărire.

În cele ce urmează, voi prezenta contribuţia echipei de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide" (IFRI), al doilea partener din consorţiu.

Obiective:

Stabilirea listei de izvoare lexicografice ale Dicţionarului destinate scanării.

Corectarea manuală a textului Dicţionarului, scanat, OCR-izat, fragmentat în unităţi de corectat (a opta sau a zecea parte dintr-o pagină de Dicţionar tipărit, în funcţie de numărul de semne de pe pagina respectivă).

Corectarea manuală a textului Dicţionarului, reunificat, pe volume, în format .html.

Diseminarea şi valorificarea rezultatelor.

[2] Procesul automat asigurat de un program de recunoaştere optică a caracterelor (***O**ptical **C**haracter **R**ecognition*) tipografice identificate într-un text scanat sau fotografiat, reconstituirea unităţilor lexicale şi a formatului tipografic.

Activitatea membrilor echipei:

Gabriela Haja – coordonarea lucrărilor, asigurarea comunicării cu partenerii lingvişti din alte centre universitare şi menţinerea dialogului constant cu specialiştii informaticieni, stabilirea criteriilor de alcătuire a centralizatorului bibliografiei DLR, verificarea şi completarea datelor din centralizator, monitorizarea procesului de scanare, testarea interfeţei de corectare şi consultarea informaticienilor în privinţa elementelor necesar să apară în interfaţă pentru a facilita corectura, corectură (în toate cele trei faze), promovarea proiectului în vederea asigurării participării cât mai multor voluntari, consultarea informaticienilor cu privire la normele de redactare ale DA şi DLR în vederea realizării şi perfecţionării programului de transpunere structurată a unui articol de dicţionar din format .rtf în format XML, diseminarea rezultatelor, parţiale şi finale, obţinute în proiect; redactarea rapoartelor de fază şi final ale IFRI, colaborare la redactarea rapoartelor generale, parţiale şi a celui final; Marius-Radu Clim – alcătuirea centralizatorului bibliografiei DLR, verificarea şi completarea datelor din centralizator, corectură (în toate cele trei faze), diseminarea rezultatelor, parţiale şi finale, obţinute în proiect; Elena Tamba Dănilă – verificarea şi completarea datelor din centralizator, corectură (în toate cele trei faze), consultarea informaticienilor cu privire la normele de redactare ale DA şi DLR în vederea realizării şi perfecţionării programului de transpunere structurată a unui articol de dicţionar din format .rtf în format XML; diseminarea rezultatelor, parţiale şi finale, obţinute în proiect; Mioara Dragomir – verificarea şi completarea datelor din centralizator, corectură (în toate cele trei faze), diseminarea rezultatelor, parţiale şi finale, obţinute în proiect; Cristina Florescu – verificarea şi completarea datelor din centralizator, corectură (în toate cele trei faze), diseminarea rezultatelor, parţiale şi finale, obţinute în proiect; Laura Manea – verificarea şi completarea datelor din centralizator, corectură (în toate cele trei faze), diseminarea rezultatelor, parţiale şi finale, obţinute în proiect; Victoria Zăstroiu – verificarea, corectarea şi completarea datelor din centralizator; consultaţii ştiinţifice cu caracter lexicografic şi de documentare. A colaborat Monica Corodeanu, informatician, prin asistarea lexicografilor în activităţile de corectare on-line ori a formei .html, participarea la realizarea unor aplicaţii derivate.

Etapele de lucru:

1. **Centralizarea informaţiilor** privind indicaţiile bibliografice, siglarea, numărul de volume şi de pagini, indicele cronologic din DLR, locul de depozitare a volumelor, progresul operaţiei de scanare. După completarea tuturor datelor, tabelul obţinut a fost validat şi completat (pentru lucrările care nu se găsesc în Iaşi) de colegii de la Bucureşti şi de la Cluj.

S-a obţinut un tabel, în format .doc, cuprinzând 211 pagini standard, alcătuit după criteriile: 1) cronologia / indicele cronologic din DLR; 2) sigla; 3) titlul complet, alte indicaţii bibliografice; 4) editura; 5) numărul de pagini /

volum; 6) carte veche şi rară (carte veche, manuscris, microfilm etc.); 7) locul de depozitare (IFRI, ILB, UAIC-LIT, ILILC, BCU Iaşi/Bucureşti/Cluj, BAR); 8) copyright (da/nu). Acestora li s-a adăugat un al nouălea indicator: scanat (da/nu) pentru monitorizarea operaţiei respective.

Au fost înregistrate 2 518 de titluri, dintre care la IFRI se găsesc 1 262 iar în alte locuri se află 1 210 titluri, dintre care 94, la BCU Iaşi.

Pentru evaluarea cât mai aproape de realitate a numărului total de pagini de scanat, s-a efectuat o numărătoare a paginilor tuturor volumelor existente în Biblioteca DLR de la IFRI. Operaţia a fost efectuată şi de partenerii noştri P1 şi P3, în situaţiile rămase nerezolvate de noi.

Am observat că sunt destul de numeroase situaţiile în care, sub o siglă, se află mai mult de un volum (d.e. EMINESCU, O. care cuprinde nouăsprezece volume, în format enciclopedic, bine-cunoscuta ediţie Perpessicius, sau ROMÂNIA LITERARĂ, care cuprinde întreaga colecţie a revistei, de la apariţie, până în la data derulării proiectului).

De aceea numărul real de volume se apropie de 3 000, iar numărul total de pagini de scanat depăşeşte suma de 1 000 000.

IFRI deţine şi o importantă colecţie de microfilme şi fotocopii, realizată la iniţiativa cercet.şt. N. A. Ursu, cuprinzând manuscrise şi tipărituri vechi, precum şi o parte din publicistica românească, aflată la începuturile sale în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Din inventarul colecţiei de microfilme au fost selectate titlurile ce fac parte din bibliografia DLR. A rezultat un număr de 322 de lucrări conservate pe microfilm, dintre care 50 se află şi sub formă de fotocopie. Parte dintre manuscrisele fotocopiate au putut fi scanate. Din păcate, microfilmele nu pot fi scanate rapid cu instrumentele actuale. Operaţia ar presupune decuparea microfilmelor şi scanarea manuală a fiecărei imagini (fiindcă distanţa dintre negative nu este egală şi constantă).

Procesul de scanare a izvoarelor lexicografice ale DLR a fost susţinut şi monitorizat de echipa IFRI. Asigurarea procesului şi cadrul de derulare a activităţii a revenit coordonatorului. Totuşi, IFRI a susţinut şi financiar (parte din cheltuieli) acest serviciu subcontractat.

2. **Activităţi suport** de informare şi documentare a experţilor informaticieni în tehnici lexicografice. La aceste activităţi au participat specialişti din echipa coordonatorului şi din echipa IIT. În urma dialogului dintre lexicografi şi experţi informaticieni au fost lămurite, prin analiza amănunţită a unor articole din DLR, mai multe chestiuni puse în legătură cu structura semantică a unui articol, în funcţie de mai multe criterii, semnificaţia elementelor tehnice de tehnoredactare, raporturile semantice indicate de simbolurile numerice ori literale şi de semnele tipografice speciale (◊, ◆ ş.a.). Aceste articole au fost selectate după criteriul complexităţii, urmărindu-se identificarea cât mai multor situaţii de mare dificultate din punctul de vedere al tehnicii lexicografice.

În urma acestor dialoguri, specialiştii informaticieni din echipa IIT au putut realiza programul specific de parsare automată a articolelor din DLR, ţinând cont de specificul ierarhiilor semantice al acestei lucrări lexicografice.

De asemenea, din dialogul dintre coordonator şi echipa IFRI s-a născut ideea realizării unui ocurenţiator pentru excerptarea de atestări din baza de texte sursă ale DLR, activitate neprevăzută în planul iniţial al proiectului, dar extrem de utilă pentru lexicografi, în faza de reluare şi unificare a DA potrivit normelor DLR. Au fost extrase toate citatele din *Dicţionarul limbii române*, organizate, pe litere şi în funcţie de cuvântul-titlu, într-o bază de date XML ce permite consultarea întregului corpus de citate şi extragerea de contexte, în funcţie de cuvântul-titlu, de un alt cuvânt din citat, de siglă (autor, lucrare colectivă etc.). Această resursă a fost pusă, după încheierea proiectului, la dispoziţia cercetătorilor lexicografi pentru a fi folosită în redactarea ediţiei actualizate şi unificate a DLR.

3. **Antrenarea** interfeţei de corectare on-line a textului OCR-izat al Dicţionarului. În urma procesului de antrenare a interfeţei, pe parcursul anului 2008, aceasta a fost ameliorată. S-au creat comenzi speciale, la solicitarea lexicografilor, şi a putut fi estimat timpul de lucru necesar.
4. **Corectarea manuală**, prin intermediul interfeţei de lucru on-line, a unităţilor de corectat, cu semnalarea problemelor de corectură determinate de calitatea imaginii scanate-martor.

A doua corectare manuală, prin intermediul interfeţei de lucru on-line, a unei treimi din numărul total de pagini ale Dicţionarului.

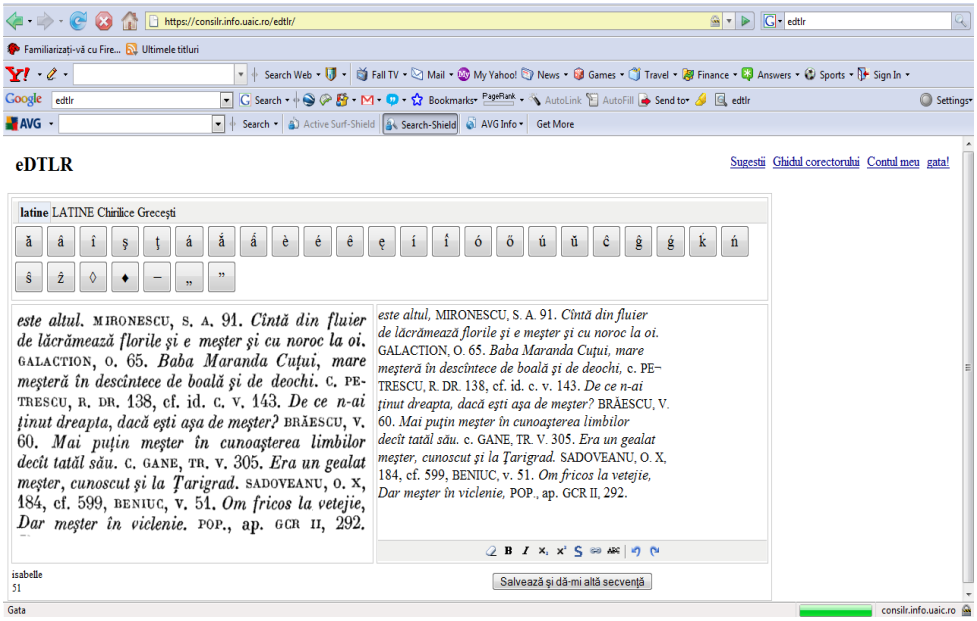
https://consilr.info.uaic.ro/edtlr/
eDTLR
Sugestii Ghidul corectorului Contul meu gata!
latine LATINE Chirilice Greceşti
este altul. MIRONESCU, S. A. 91. Cîntă din fluier de lăcrămează florile şi e meşter şi cu noroc la oi. GALACTION, O. 65. Baba Maranda Cuţui, mare meşteră în descîntece de boală şi de deochi. C. PE-TRESCU, R. DR. 138, cf. id. C. V. 143. De ce n-ai ţinut dreapta, dacă eşti aşa de meşter? BRĂESCU, V. 60. Mai puţin meşter în cunoaşterea limbilor decît tatăl său. C. GANE, TR. V. 305. Era un gealat meşter, cunoscut şi la Ţarigrad. SADOVEANU, O. X, 184, cf. 599, BENIUC, V. 51. Om fricos la vetejie, Dar meşter în vicleníe. POP., ap. GCR II, 292.
isabelle
51
Salvează şi dă-mi altă secvenţă
Gata
consilr.info.uaic.ro

Figura 1: Captură de ecran a interfeţei de corectare, pe unităţi, a eDTLR

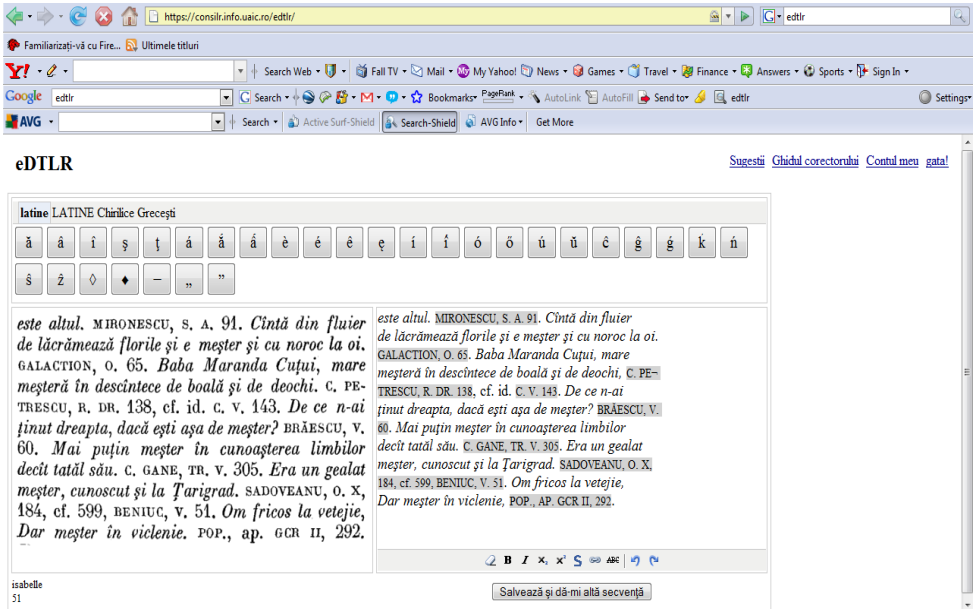
https://consilr.info.uaic.ro/edtlr/
eDTLR
Sugestii Ghidul corectorului Contul meu gata!
latine LATINE Chirilice Greceşti
este altul. MIRONESCU, S. A. 91. Cîntă din fluier de lăcrămează florile şi e meşter şi cu noroc la oi. GALACTION, O. 65. Baba Maranda Cuţui, mare meşteră în descîntece de boală şi de deochi. C. PE-TRESCU, R. DR. 138, cf. id. C. V. 143. De ce n-ai ţinut dreapta, dacă eşti aşa de meşter? BRĂESCU, V. 60. Mai puţin meşter în cunoaşterea limbilor decît tatăl său. C. GANE, TR. V. 305. Era un gealat meşter, cunoscut şi la Ţarigrad. SADOVEANU, O. X, 184, cf. 599, BENIUC, V. 51. Om fricos la vetejie, Dar meşter în vicleníe. POP., ap. GCR II, 292.
isabelle
51
Salvează şi dă-mi altă secvenţă

Figura 2: Captură de ecran a interfeţei de corectare, pe unităţi, a eDTLR, cu marcarea manuală a siglelor

Corectarea Dicţionarului reunificat pe volume (prin relocarea unităţilor de corectat, separate şi transformate într-o mulţime aleatorie într-o fază anterioară – operaţie necesară asigurării protecţiei datelor în procesul de corectură colaborativă, la care au participat voluntari din ţară şi din Republica Moldova), în format .html, de astă dată fără folosirea internetului (din aceleaşi motive de protecţie).

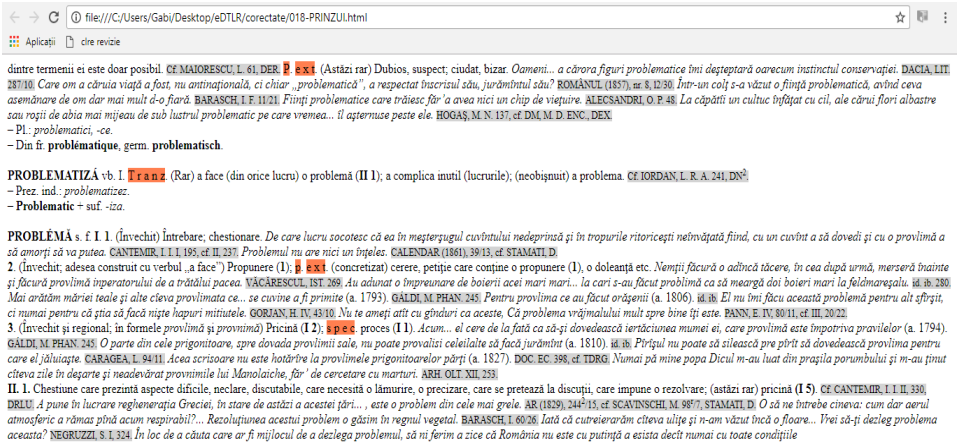
file:///C:/Users/Gabi/Desktop/eDTLR/corectate/018-PRINZUI.html
Aplicaţii
cîre revizie
dintre termenii ei este doar posibil. Cf. MAIORESCU, L. 61, DER. P. e x t. (Astăzi rar) Dubios, suspect; ciudat, bizar. Oameni... a cărora figuri problematice îmi deşteptară oarecum instinctul conservaţiei. DACIA, LIT. 287/10. Care om a cărui viaţă a fost, nu antinaţională, ci chiar „problematică", a respectat înscrisul său, jurămîntul său? ROMÂNUL (1857), nr. 8, 12/30. Într-un colţ s-a văzut o fiinţă problematică, având ceva asemănare de om dar mai mult d-o fiară. BARASCH, I. F. 11/21. Fiinţi problematice care trăiesc fără a avea nici un chip de viejuire. ALECSANDRI, O. P. 48. La căpătîi un culiuc înfăţat cu cil, ale cărui flori albastre sau roşii de abia mai mijeau de sub lustrul problematic pe care vremea... îl aşternuse peste ele. HOGAŞ, M. N. 137, cf. DM, M. D. ENC., DEX.
– Pl.: problematici, -ce.
– Din fr. problématique, germ. problematisch.
PROBLEMATIZÁ vb. I. T r a n z. (Rar) a face (din orice lucru) o problemă (II 1); a complica inutil (lucrurile); (neobişnuit) a problema. Cf. IORDAN, L. R. A. 241, DN3.
– Prez. ind.: problematizez.
– Problematic + suf. -iza.
PROBLÉMĂ s. f. I. 1. (Învechit) Întrebare; chestionare. De care lucru socotesc că ea în meşterşugul cuvîntului nedeprinsă şi în tropurile ritoriceşti nelnvăţată fiind, cu un cuvînt a să dovedi şi cu o provlimă a să amorţi să va putea. CANTEMIR, I. I. I, 195, cf. II, 237. Problemul nu are nici un înţeles. CALENDAR (1861), 39/13, cf. STAMATI, D.
2. (Învechit; adesea construit cu verbul „a face") Propunere (1); p. e x t. (concretizat) cerere, petiţie care conţine o propunere (1), o doleanţă etc. Nemţii făcură o adîncă tăcere, în cea după urmă, merseră înainte şi făcură provlimă împeratorului de a trătălui pacea. VĂCĂRESCUL, IST. 269. Au adunat o împreunare de boierii acei mari mari... la cari s-au făcut problimă ca să meargă doi boieri mari la feldmareşalu. id. ib. 280. Mai arătăm măriei teale şi alte cîeva provlimata ce... se cuvine a fi primite (a. 1793). GĂLDI, M. PHAN. 245. Pentru provlima ce au făcut orăşenii (a. 1806). id. ib. El nu îmi făcu această problemă pentru alt sfîrşit, ci numai pentru că ştia să facă nişte hapuri mitiutele. GORJAN, H. IV, 43/10. Nu te ameţi atît cu gînduri ca aceste, Că problema vrăjmalului mult spre bine îţi este. PANN, E. IV, 80/11, cf. III, 20/22.
3. (Învechit şi regional; în formele provlimă şi provnimă) Pricină (I 2); s p e c. proces (I 1). Acum... el cere de la fată ca să-şi dovedească iertăciunea mumei ei, care provlimă este împotriva pravilelor (a. 1794). GĂLDI, M. PHAN. 245. O parte din cele prigonitoare, spre dovada provlimii sale, nu poate provalisi celeilalte să facă jurămînt (a. 1810). id. ib. Pîrîşul nu poate să islească pre plrît să dovedească provlima pentru care el jăluiaşte. CARAGEA, L. 94/11. Acea scrisoare nu este hotărîre la provlimele prigonitoarelor părţi (a. 1827). DOC. EC. 398, cf. TDRG. Numai pă mine popa Dicul m-au luat din praşila porumbului şi m-au ţinut cîteva zile în deşarte şi neadevărat provnimile lui Manolaiche, fără' de cercetare cu marturi. ARH. OLT. XII, 253.
II. 1. Chestiune care prezintă aspecte dificile, neclare, discutabile, care necesită o lămurire, o precizare, care se pretează la discuţii, care impune o rezolvare; (astăzi rar) pricină (I 5). Cf. CANTEMIR, I. I. II, 330, DRLU. A pune în lucrare regheneraţia Greciei, în stare de astăzi a acestei ţări... , este o problem din cele mai grele. AR (1829), 244-15, cf. SCAVINSCHI, M. 98-7, STAMATI, D. O să ne întrebe cineva: cum dar aerul atmosferic a rămas pînă acum respirabil?... Rezoluţiunea acestui problem o găsim în regnul vegetal. BARASCH, I. 60/26. Iată că cutreierarăm cîteva ulije şi n-am văzut încă o floare... Vrei să-ţi dezleg problema aceasta? NEGRUZZI, S. I, 324. În loc de a căuta care ar fi mijlocul de a dezlega problemul, să ni ferim a zice că România nu este cu putinţă a esista decît numai cu toate condiţiile

Figura 3: Rezultatul corecturii cu o interfaţă de editare în .html
(S-au urmărit corectitudinea cuvintelor-titlu, evidenţierea grafică a indicatorilor de sens, adnotarea siglelor şi a indicaţiilor semantice din definiţii)

file:///C:/Users/Gabi/Desktop/eDTLR/corectate/M%20Dragomir%20029-PROPOVADUI-367901-379788_rep.html
Aplicații
clre revizie
şi propovăduieşte împotrivirea electorală. GALACTION, A. 172. Gorki propovăduieşte tinerilor scriitori datoria ce o au intelectualii de a sprijini... lupta politică a muncitorimii. SADOVEANU, E. 262. Marele scriitor rus... a propovăduit... stimă faţă de frumuseţea sufletească a omului, care rămîne om chiar şi aici. L. ROM. 1953, nr. 1, 95. El va propovădui frăţia între neamuri. V. ROM. octombrie1955, 150. Dumneata parcă propovăduiai iubirea. H. LOVINESCU, T. 299. ◊ Absol. Răpind împărăţiile din tirănie, acestea au n-au propoveduit cu limba? au n-au adeverit cu condeiul? MOLNAR, RET. 43/16. Horia, Tudor, Bălcescu şi atîţia alţii au propovăduit şi au pus în mişcare pe cei mulţi împotriva jăcmănitorilor de popoare. CONTEMP. 1953, nr. 376, 3/1.
3. (Învechit) A face cunoscut; a revela (1), a dezvălui. Că propoveduia ce vrea să fie lui şi spunea ucenicilor că vrea putea scăpa el de acea muncă. CORESI, EV. 88. Dumnezeu... au trimis în lume proroci să propoveduiască la oameni venirea lui. ANTIM, P. 2, cf. LB. ◊ Intranz. Aici să vede că au propoveduit Dumnezău lui Noe de zua giudeţului şi de învierea morţilor. N. COSTIN, L. 61.
4. (Învechit; în forma propovedui) A considera, a socoti; a alege; a numi[1] (1). Că Dumnezeu te propoveduiesc, de seamne şi ciudese ce faci. CORESI, EV. 227. Îndată fu propoveduit împărat. VĂCĂRESCUL, IST. 262. ◊ Refl. Mehmed... s-au propoveduit împărat a toate otomaniceşti împărăţii. id. ib. 255.
– Prez. ind.: propovăduiesc. – Şi: (învechit) propovedui, propăvădui (I. NEGRUZZI, S. I, 399), propăvedui (RUSSO, S. 75) vb. IV.
– Din slavonul propov1dovati.
PROPOVĂDUÍRE s. f. Acţiunea de a propovădui şi rezultatul ei.

Figura 4: Rezultatul corecturii cu o interfață de editare în .html
(Se observă faptul că etimonul slavon nu a fost salvat din cauză că, la data respectivă, nu am dispus de fonturi specifice Unicod)

DOMN 1. ◊ ♦ ♦ ♦ ◊ ♦ ♦ 2. ◊ ◊ ◊ ◊ ◊ ◊ ◊ ◊ ◊ ◊ ◊ 3. ♦ ◊ ◊ ♦ ♦ ◊ ♦ ♦ ♦ ◊ ◊ ◊ ◊ ◊ ◊ ♦ ♦ ♦ ♦ 4. ◊ ◊ 5. ◊ ◊ 6. ◊ ◊ ◊ ◊ ♦ ♦ ♦ ♦
s. m.
1. (Învechit; adesea determinat de un adj. pos.) Stăpân (2).
Către Tinre ridicaiu ochii miei ... ca ochii şerbilor în mărule domnilor săi.
Referinţă cronologică: 1550 - 1551
PSALT. 270.
Nu iaste robul mai mare de domnu-său.
Referinţă cronologică: 1574 - 1575
CORESI, EV. 467.
Domn am pus el pre tine şi toţi fraţii săi slugi lui am pus.
Referinţă cronologică: 1575 - 1581
PO 92/16.
Slugile amu şi cu domnii împreună stau.
Referinţă cronologică: 1582 - 1600
COD. TOD. 213.
Toate vitele şi toate fierile şi gadinile ... se închinară lu Adam, ca nişte robi domnu-său.
Referinţă cronologică: 1601 - 1620
MOXA , 100.
Hiece domn iubeşte sluga cea bună şi o cinsteşte.
Referinţă cronologică: 1640 - 1643
VARLAAM, C. 247.
Robul cel cumpărat iaste datoriu să agiute domnu-său.
Referinţă cronologică: 1646
PRAV. 122.
Nime nu poate sluji a doi domni.
Referinţă cronologică: 1649 - 1651
N. TEST. (1648), 8/21, cf. MARDARIE, L. 128/20.
Bine aţi venit!
E-mail: admin
Drepturi: admin
Ultima prezenţă: 10:27 - 23/07/12
Prezenta sesiune: 06:48 - 18/09/12
Durată activităţii: 9 ore şi 48 minute
Număr de interogări: 14
Schimbare de parola
Deconectare
Info dicţionar
Imprimare
Opţiuni afişare

Figura 5: Vizualizarea unui articol eDTLR în interfața de acces

5. Activitatea de **diseminare** a membrilor echipei poate fi urmărită *infra*. E de observat faptul că diseminarea rezultatelor proiectului a continuat până la data realizării volumului de faţă.

Rezultate

Rezultatele IFRI prin care am contribuit la realizarea eDTLR:

- lexicografii ieşeni **au corectat**, **fiecare**, **câte 8 300** de unităţi totalizând **6 222** de pagini tipărite din DA şi DLR, mai mult de o treime din total.
- de asemenea, echipa ieşeană **a corectat forma electronică integrală a Dicţionarului**, **în format .html**, urmărind rezolvarea problemelor semnalate în prima şi a doua fază de corectură, precum şi alte probleme de amănunt; **au fost semnalate lacunele din varianta electronică**, lacune explicabile prin erori apărute la operaţia de OCR-izare, la operaţia de recuperare şi salvare a corecturilor din cele două faze ori la operaţia de relocare a unităţilor de corectat. Au fost revăzute, în total, **17 885 de pagini**.
- la iniţiativa noastră, a fost creată o **bază de date**, **în format XML**, **care cuprinde toate citatele din eDTLR** (mai mult de un milion de citate) şi permite căutări şi extragerea de contexte, în funcţie de mai multe criterii. Această bază de date nu era prevăzută în planul iniţial al proiectului; ea este extrem de utilă şi a fost pusă la dispoziţia tuturor cercetătorilor implicaţi în proiect. O variantă ameliorată a fost retrimisă, de curând, lexicografilor implicaţi în proiectul de realizare a variantei actualizate şi unificate a DLR.

Comunicări

Marius Clim, Elena Dănilă, Gabriela Haja, *Premise ale informatizării cercetării lexicografice academice româneşti*, la al 7-lea Colocviu al Catedrei de limba română, „Limba română. Dinamica limbii, dinamica interpretării", Universitatea Bucureşti, 7-8 decembrie 2007.

Elena Dănilă, *Tradiţie şi inovaţie în cercetarea lexicografică românească*, la Colocviul Internaţional de Ştiinţele Limbajului „Eugen Coşeriu", Suceava, 25-28 octombrie 2007.

Gabriela Haja, *Dicţionarul limbii române (DLR) în format electronic. Programe, resurse*, la Colocviul Internaţional „Limba română – abordări tradiţionale şi moderne", Cluj, 19-20 octombrie 2007.

Gabriela Haja, Elena Dănilă, Marius Clim, Vlad Patraş, *Contribuţii la informatizarea cercetării filologice româneşti: MLD. Biblia 1688 şi eDTLR*, la Simpozionul internaţional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", ediţia a VII-a, „Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară şi etnofolclorică românească şi contextul european", Iaşi, 25-27 septembrie 2008.

Victoria Zăstroiu, Gabriela Haja, Elena Dănilă, Marius Clim, *Principii şi probleme de tratare lexicografică a neologismului în Dicţionarul limbii române (DLR)*, la al

VII-lea Colocviu Naţional de Terminologie – Terminografie – Terminotică – 3T, Bucureşti, 7-8 octombrie 2008.

Elena Dănilă, *Avantajele informatizării cercetării filologice în studierea limbii române*, la Simpozionul internaţional „Româna ca limbă străină – între metodă şi impact cultural", Iaşi, 23-24 octombrie 2008.

Gabriela Haja, *Dicţionarul tezaur al limbii române în format electronic. Prezent, perspective*, la Simpozionul internaţional „Româna ca limbă străină – între metodă şi impact cultural", Iaşi, 23-24 octombrie 2008.

Elena Dănilă şi Gabriela Haja, *Dicţionarul limbii române în format electronic (eDTLR) în perspectiva globalizării*, la Conferinţa Internaţională „Paradigma discursului ideologic", Galaţi, 29-30 aprilie 2009.

Dan Cristea, Gabriela Haja, Marius Răschip, *eDTLR – Dicţionarul tezaur al limbii române în format electronic*, prezentare de diseminare la Universitatea „Ştefan cel Mare" din Suceava, Facultatea de Litere, februarie 2009.

Dan Cristea, Gabriela Haja, Marius Răschip, *eDTLR – Dicţionarul tezaur al limbii române în format electronic*, prezentare de diseminare la Universitatea din Bacău, Facultatea de Litere, februarie 2009.

Dan Cristea, Gabriela Haja, Marius Răschip, *eDTLR – Dicţionarul tezaur al limbii române în format electronic*, prezentare de diseminare la Universitatea din Baia Mare, Facultatea de Litere, aprilie 2009.

Gabriela Haja, *The Present Results of the eDTLR – Thesaurus Dictionary of Romanian Language in Digital Format – Project (2007–2010)*, conferinţă susţinută la Institutul de Cercetări Lingvistice al Academiei Ungare de Ştiinţe din Budapesta, 11 iunie 2009, http://www.nytud.hu/eng/prog09june.html

Gabriela Haja, *Biblia de la 1688 în format electronic, resursă pentru DLR informatizat*, la Simpozionul „Muzeul Limbii Române – 90 de ani" din cadrul Zilelor Academice Clujene, 2-4 iunie 2010.

Gabriela Haja, Dan Cristea, *eDTLR – Dicţionarul tezaur al limbii române în format electronic*, la Le XXVIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes, Valencia, 6-11 septembrie 2010, cu rezumat publicat în volumul *Tendències actuals de la filogia romànica. XXVI[é] Congrès Internacional de Lingüística i Filologia Romàniques*, Edició a cura de Cesáreo Calvo, Emili Casanova, Brigitte Lepinette i Lluís R. Valero, València, Generalitat Valenciana, 2010, p. 722.

Marius-Radu Clim, *Le néologisme: l'histoire du terme dans la lexicographie roumaine (acceptions, différences, tendances)*, la Le XXVIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes, Valencia, 6-11 septembrie 2010.

Cristina Florescu, *Dicţionarul academic al limbii române DLR. Relevanţă lexicologică şi context romanic*, în cadrul mesei rotunde „Dicţionarul limbii române – finalizat. Tradiţie, deziderate, perspective", organizate de Departamentul de Lexicologie – Lexicografie al Institutului de Filologie

Română „A. Philippide", în cadrul Zilelor Academice Ieşene, Aula Filialei din Iaşi a Academiei Române, Iaşi, 16 septembrie 2010.

Gabriela Haja, *Dicţionarul limbii române (DLR). Perspectiva istorică şi provocările informatizării*, în cadrul mesei rotunde „Dicţionarul limbii române – finalizat. Tradiţie, deziderate, perspective", organizate de Departamentul de Lexicologie – Lexicografie al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", în cadrul Zilelor Academice Ieşene, Aula Filialei din Iaşi a Academiei Române, Iaşi, 16 septembrie 2010.

Gabriela Haja, *Propuneri privind metodologia redactării în format electronic a* Dicţionarului limbii române *(DLR)*, la Simpozionul internaţional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", ediţia a IX-a, „Cultură şi identitate românească. Tendinţe actuale şi reflectarea lor în diaspora", Iaşi, 22-24 septembrie 2010.

Dan Cristea, Marius Răschip, Alex Moruz, Mădălin Patraş, Gabriela Haja, *eDTLR – Dicţionarul tezaur al limbii române în format electronic. Prezentarea rezultatelor*, la al 10-lea Colocviu internaţional al Catedrei de limba română de la Facultatea de Litere a Universităţii Bucureşti, 3-4 decembrie 2010.

Dan Cristea, Gabriela Haja, Marius Răschip, Alex Moruz, Mădălin Patraşcu, *eDTLR – Dicţionarul tezaur al limbii române în format electronic*, Conferinţă invitată la Seminarul Departamentului de Ştiinţe al Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", din Iaşi, aprilie 2011.

Gabriela Haja, Monica Corodeanu, *Instrumente şi resurse pentru redactarea în format electronic a DLR. Motor de selectarea şi gruparea pe sensuri a fişelor*, la Simpozionul internaţional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", ediţia a XI-a, „Tradiţie/ inovaţie – identitate/ alteritate: paradigme în evoluţia limbii şi culturii române", Iaşi, 18-19 septembrie 2012.

Gabriela Haja, Vlad Alexa (DUK TECH, Iaşi), *Instrumente şi resurse pentru redactarea în format electronic a DLR. Motor de fişare în formal XML*, la Simpozionul internaţional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", ediţia a XI-a, „Tradiţie/ inovaţie – identitate/ alteritate: paradigme în evoluţia limbii şi culturii române", Iaşi, 18-19 septembrie 2012.

Gabriela Haja, Mădălin, *eDTLR. Dicţionarul tezaur al limbii române în format electronic. Interfaţa de acces*, la Simpozionul internaţional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", ediţia a XI-a, „Tradiţie/ inovaţie – identitate/ alteritate: paradigme în evoluţia limbii şi culturii române", Iaşi, 18-19 septembrie 2012.

Radu Simion, Dan Cristea, Gabriela Haja, *Reconstructing the Diachronic Morphology of Romanian from Dictionary Citations*, la LREC –The 8th International Conference on Language Resources and Evaluation, Istanbul, Turcia, 21-27 mai 2012.

Gabriela Haja, *Dicţionarul limbii române. Privire istorică*, la The 9th International Conference Linguistic Resources and Tools for Processing the Romanian

Language, organizată de Facultatea de Informatică (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza") din Iaşi, Institutul de Cercetări pentru Inteligenţă Artificială „Mihai Drăgănescu" din Bucureşti şi Institutul de Informatică Teoretică din Iaşi; Miclăuşeni, Iaşi, 16-17 mai 2013.

Gabriela Haja, Mădălin Ionel Patraşcu, *Instrumente şi resurse pentru Dicţionarul limbii române (DLR) în format electronic realizate la Institutul de Filologie Română „A. Philippide"*, la Simpozionul internaţional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", ediţia a XII-a, „Integrare europeană / identitate naţională; plurilingvism / multiculturalitate – limba şi cultura română: evaluări, perspective", Iaşi, 25-26 septembrie 2013.

Gabriela Haja, Mădălin Ionel Patraşcu au participat, din partea IFRI, la Şcoala de vară EUROLAN (http://eurolan.info.uaic.ro/2013/), organizată la Ipoteşti, în octombrie 2013. În cadrul acestei şcoli, a fost derulat un workshop de analiză a regimului verbal în citatele eDTLR (folosindu-se baza de date creată în eDTLR). O activitate specială a fost dedicată culegerii, în formatul .html al eDTLR, a etimoanelor greceşti, v. sl., slavone, slave (rus., ucr., bulg.).

Gabriela Haja, Mădălin Ionel Patraşcu, *Etapele informatizării DLR în cadrul Departamentului de Lexicologie – Lexicografie. 2003-2014*, la workshopul „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării", organizat de Departamentul de Lexicologie – Lexicografie, Iaşi, 15-16 mai 2014.

Dan Cristea, Gabriela Haja, *Interconnecting Lexicographic Resources. Use Cases. Ideas for a Working Paper*, în cadrul Acţiunii COST IS 1305. „ENel: European Network of e-Lexicography. Group 4 Meeting", Bolzano, Italia, 19-20 iulie 2014.

Marius-Radu Clim, Elena Tamba, Gabriela Haja, Mădălin Ionel Patraşcu, *Steps in Digitization of the Romanian Lexicography*, Viena, în cadrul întâlnirilor de lucru de la proiectul „ENeL: European Network of e-Lexicography", 11-13 februarie 2015 http://www.cost.eu/domains_actions/isch/Actions/ IS1305.

Elena Tamba, *Informatizarea lexicografiei româneşti: realizări şi tendinţe*, conferinţă prezentată la Facultatea de Litere a Universităţii Babeş-Bolyai din Cluj, 19 noiembrie 2015.

Gabriela Haja, Elena Tamba, Marius-Radu Clim, Mădălin Ionel Patraşcu, *Informatizarea lexicografiei româneşti: realizări şi tendinţe*, la Conferinţa „Limbă, Literatură, Comunicare", organizată de Departamentul de Românistică, Jurnalism–Ştiinţe ale comunicării şi Literatură comparată de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", din Iaşi, în colaborare cu Institutul de Filologie Română „A. Philippide" din Iaşi şi cu Asociaţia culturală „Text şi Discurs Religios", Iaşi, 20-21 noiembrie 2015.

Gabriela Haja, Elena Isabelle Tamba, Marius-Radu Clim, Mădălin-Ionel Patraşcu, *Etape ale informatizării lexicografiei academice. O retrospectivă şi perspective*, la „Limba română scrisă şi vorbită în contextul noilor tehnologii informatice – realizări şi perspective", simpozion aniversar organizat de

Institutul de Informatică Teoretică, Academia Română – Filiala Iaşi, 24 martie 2016.

Gabriela Haja, *Dicţionarul limbii române (DLR) – dicţionarul Academiei Române*, la Simpozionul naţional „Repere în filologia academică ieşeană", organizat de Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi, 25 martie 2016.

Gabriela Haja, *Crearea unui corpus lingvistic diacronic al limbii române cu mijloace informatice. Faza I – digitizarea manuscriselor şi a tipăriturilor româneşti vechi*, la Simpozionul internaţional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", ediţia a XV-a, „Valenţe europene ale românisticii actuale", Iaşi, 21-23 septembrie 2016.

Gabriela Haja, *Prezentarea proiectelor de digitizare a textelor româneşti (dicţionare, ediţii de carte veche) din cadrul Institutului de Filologie Română „A. Philippide" din Iaşi*, la Masa rotundă „Digital Humanities şi editarea de texte vechi în România contemporană", organizată în cadrul Colocviului Internaţional de Studii Culturale şi Ştiinţele Comunicării, organizat de Departamentul de ştiinţe ale comunicării, Facultatea de Litere, Universitatea Bucureşti şi de Centrul de Excelenţă în Studiul Imaginii din Bucureşti, 4-5 noiembrie 2016.

Gabriela Haja, *Lexicografia academică românească. Tradiţie şi modernitate*, la Simpozionul internaţional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", ediţia a XVI-a, „Clasic şi modern în cercetarea filologică românească actuală", 27-29 septembrie 2017.

Gabriela Haja, *Politica lingvistică reflectată în dicţionarele Academiei Române*, la Sesiunea de comunicări ştiinţifice din cadrul Zilelor Academice Ieşene, organizată de Subcomisia pentru Studierea Formării Poporului Român şi a Limbii Române, Iaşi, 10 octombrie, 2017.

S t u d i i

Dan Cristea, Marius Răschip, Corina Forăscu, Gabriela Haja, Cristina Florescu, Bogdan Aldea, Elena Dănilă, *The Digital Form of the Thesaurus Dictionary of the Romanian Language*, în Corneliu Burileanu, Horia-Nicolai Teodorescu (eds), *Proceedings of the 4th International IEEE Conference SpeD*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2007, p. 195-206, https://scholar.google.ro/citations?user=1vB8A2QAAAAJ&hl=ro&oi=ao

Elena Dănilă, *Tradiţie şi inovaţie în cercetarea lexicografică românească* în volumul de la Colocviul Internaţional de Ştiinţele Limbajului „Eugen Coşeriu", ediţia a IX-a, Suceava (partea I), *Evoluţia şi funcţionarea limbii – perspective normative în noul context european*, Editura Universităţii „Ştefan cel Mare" din Suceava, 2007, p. 213- 215.

Marius-Radu Clim, *Lexicografia modernă. Direcţii şi tipologii*, „Anuar de lingvistică şi istorie literară" (ALIL), tom XLVII-XLVIII, 2007-2008, Editura Academiei Române, p. 159-170; www.philippide.ro

Marius Clim, Elena Dănilă, Gabriela Haja, *Premise ale informatizării cercetării lexicografice academice româneşti* în volumul *Limba română. Dinamica limbii, dinamica interpretării*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2008, p. 585-591.

Elena Dănilă, *Avantajele informatizării cercetării filologice în studierea limbii române*, în vol. *Româna ca limbă străină – între metodă şi impact cultural*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2008, p. 746-750.

Elena Dănilă, *Perspective în modernizarea cercetării lexicografice româneşti*, în G. G. Neamţu, Ştefan Geancărău, Adrian Chircu (eds), *Limba română – abordări tradiţionale şi moderne*. Actele colocviului internaţional organizat de Catedra de limba română şi de Departamentul de limbă, cultură şi civilizaţie românească, Facultatea de Litere, Universitatea „Babeş-Bolyai", 19-20 octombrie 2007, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, p. 173-180, ISBN 978-973-610-814-3.

Elena Dănilă, Gabriela Haja, *Dicţionarul limbii române în format electronic (eDTLR) în perspectiva globalizării*, în Actele Conferinţei Internaţionale *Paradigma discursului ideologic* (Galaţi, 29-30 aprilie 2009), publicat în «Communication interculturelle et littérature», nr. 1 (6), aprilie–mai–iunie, Galaţi, Editura Europlus, 2009, p. 269-273, ISSN 1844-6965.

Cristina Florescu, *Les particularités lexicales de roum.* linişte *(„tranquillité" et „silence") vs ses équivalents français*, în *Actes du XXVe Congrès international de linguistique et de philologie romanes*. University Press, Innsbruck, 2009, p. 62-69.

Cristina Florescu, *Limba română în Dictionnaire Étymologique Roman* DÉRom (< *Romanisches Etymologisches Wörterbuch* REW), Luminiţa Botoşineanu, Victor Durnea (eds), *Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară şi etnofolclorică românească şi contextul european*, Iaşi, Editura Alfa, 2009, p. 153-159, ISBN (13) 978-973-8953-92-5.

Gabriela Haja, *Dicţionarul limbii române (DLR) în format electronic. Programe. Resurse*, în G. G. Neamţu, Ştefan Geancărău, Adrian Chircu (eds), *Limba română – abordări tradiţionale şi moderne*. Actele colocviului internaţional organizat de Catedra de limba română şi de Departamentul de limbă, cultură şi civilizaţie românească, Facultatea de Litere, Universitatea „Babeş-Bolyai", 19-20 octombrie 2007, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, p. 161-166, ISBN 978-973-610-814-3.

Gabriela Haja, Elena Dănilă, Marius-Radu Clim, Vlad Patraş, *Contribuţii la informatizarea cercetării filologice româneşti: MLD. Biblia 1688 şi eDTLR*, în Luminiţa Botoşineanu, Victor Durnea (eds), *Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară şi etnofolclorică românească şi contextul european*, Iaşi, Editura Alfa, 2009, p. 171-178, ISBN (13) 978-973-8953-92-5.

Elena Dănilă, *eDTLR – base de données et instrument pour la recherche lexicographique roumaine*, în „Philologica Jassyensia", An VI, Nr. 1 (11), 2010, p. 37-46 şi on-line, la adresa http://www.philologica-jassyensia.ro/

Gabriela Haja, *Contribuţia colectivului de Lexicologie – Lexicografie de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi la realizarea Dicţionarului limbii române*, „Academica", nr. 3-4; martie-aprilie 2010, anul XX (233-234), p. 17-18, www.acad.ro/academica2002/rev2010/pag_acad2010_nr233-234.htm

Dan Cristea, Gabriela Haja, Mihai Alex Moruz, Marius Răschip, Mădălin Ionel Patraşcu, *Statistici parţiale la încheierea proiectului eDTLR – Dicţionarul tezaur al limbii române în format electronic*, în Rodica Zafiu, Camelia Uşurelu, Helga Bogdan Oprea (editori), *Limba română. Ipostaze ale variaţiei lingvistice.* Actele celui de-al 10-lea colocviu al catedrei de limba română, Bucureşti, 3-4 decembrie 2010, vol. I, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2011.

Gabriela Haja, *Dicţionarul limbii române în format electronic. Instrument pentru cercetarea şi învăţarea limbii române*, în vol. *Simpozionul internaţional Grigore Bostan – 70. Probleme actuale de filologie română*, Cernăuţi, Zelena Bucovina, Herţa, Grupul editorial „Cuvântul", 2011, p. 221-230.

Gabriela Haja, Dan Cristea, *The Thesaurus Dictionary of Romanian Language in Electronic Form*, în „Clarin", Newsletter of Clarin Project, nr. 13, 2011, January-June, p. 10-11, http://www.clarin.eu/newsletter.

Dan Cristea, Radu Simionescu, Gabriela Haja, *Reconstructing the Diachronic Morphology of Romanian from Dictionary Citations.* In *Proceedings of LREC-2012*, Istanbul, 21-25 mai, 2012, indexat în baza de date dblp.uni-trier.de Computer Science Bibliography.

Gabriela Haja, Marius-Radu Clim, *Resurse lingvistice informatizate pentru redactarea în format electronic a Dicţionarului limbii române (DLR), create în cadrul proiectului complex eDTLR*, în vol. Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu (eds), *Convergenţe lingvistice. Lucrările celui de al IV-lea Simpozion internaţional de lingvistică* (Bucureşti, 5-6 noiembrie 2010), Editura Universităţii din Bucureşti, 2012, p. 221–229. ISBN: 978-606-16-0208-7.

Radu Simionescu, Dan Cristea, Gabriela Haja, *Inferring Diachronic Morphology Using the Romanian Thesaurus Dictionary*, in A. Moruz, et al. (eds.) *Proceedings of the 8th International Conference "Linguistic Resources and Tools for Processing of the Romanian Language", 8-9 December 2011, 26-27 April 2012*, Muzeul Naţional al Literaturii Române, Bucureşti, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2012, p. 85-92, ISSN 1843-911X.

Elena Tamba, Marius-Radu Clim, Ana Catană-Spenchiu, Mădălin Ionel Patraşcu, *Situaţia lexicografiei româneşti în context european*, în „Philologica Jassyensia", An VIII, Nr. 2 (16), 2012, p. 259-268, http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A1091/pdf

Gabriela Haja, *Lexicografia şi provocările informatizării*, în „Limba română", XXV, nr. 3-4, 2015, Chişinău http://limbaromana.md/index.php?go =articole&n=3164

Gabriela Haja, Elena Tamba, *Cercetarea lexicografică academică actuală: tradiţie şi modernitate*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", tom LV, 2015, Bucureşti, p. 7-17.

Mădălin-Ionel Patraşcu, Gabriela Haja, Marius-Radu Clim, Elena Tamba, *Romanian Dictionaries. Projects of Digitization and Linked Data, în Linguistic Linked Open Data*, în *12th EUROLAN 2015 Summer School and RUMOUR 2015 Workshop*, Sibiu, Romania, July 13-25, 2015, Revised Selected Papers, Springer International Publishing, Switzerland, 2015, p. 110-123 (varianta electronică: http://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319- 32942-0_8).

Marius-Radu Clim, Gabriela Haja, Mădălin-Ionel Patraşcu, Elena Tamba, *Romanian Dictionaries in the ENeL Network – European Network of e-Lexicography*, în Luminiţa Botoşineanu, Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu (eds), *Romanian Linguistic and Cultural Contacts in the European Space*, Roma, Aracne, colecţia Philologica, 2016, p. 77-84, ISBN 978-88-548-9801-1.

P r o i e c t e

Experienţa din acest proiect a generat ideea creării unui corpus lexicografic aliniat la eDTLR, *CLRE – Corpus lexicografic românesc esenţial. 100 de dicţionare din Bibliografia DLR aliniate la nivel de intrare* (prezentat *infra*).

De asemenea, alte idei de proiecte care presupun continuarea colaborării între lingvişti şi informaticieni şi care implică Departamentul de Lexicologie – Lexicografie sunt: *The Online Multimedia Platform for Romanian Linguistic Resources of Research* (director: CS I dr. Elena Tamba) şi *Automatic recognition and interpretative transcription of Romanian historical heritage writings from Cyrillic into Romanian* (CyRo) (director: profesor dr. Dan Cristea m.c.)

Folosindu-se eDLTR ori având ca obiect de studiu această bază de date, la Facultatea de Informatică a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, au fost elaborate numeroase teze de licenţă şi teze doctorale. În ultimii ani, cercetători din echipa de lexicografi ieşeni (Gabriela Haja, Elena Tamba) au fost invitaţi să facă parte din comisiile tutoriale ale unora dintre doctoranzi.

CLRE. Corpus lexicografic românesc esenţial. 100 de dicţionare din Bibliografia DLR aliniate la nivel de intrare şi, parţial, la nivel de sens (2010-2013)

ELENA ISABELLE TAMBA

CLRE. *The Essential Romanian Lexicographic Corpus. 100 dictionaries from* DLR *Bibliography aligned by entries*

Abstract: *The project* CLRE. Corpus lexicografic românesc esenţial. 100 de dicţionare din Bibliografia DLR aliniate la nivel de intrare (Essential Romanian Lexicographic Corpus. 100 dictionaries from DLR Bibliography aligned by entries) *is a natural continuation of the projects related to the digitizing of the* Romanian Language Dictionary. *The main result of this project is an essential Romanian lexicographic corpus, which will include an important number of essential Romanian language dictionaries (from the 16th century to present day), formally and, partially, semantically aligned, fact that will offer Romanian specialists an excellent working instrument and will set basis for future research.*

Keywords: *lexicography, computerized lexicography, linguistic resources, computerized lexicographic instruments.*

Informaţii generale

Proiectul CLRE[1] se înscrie în seria demersurilor de informatizare a cercetării lexicografice academice din România.

Aceste iniţiative s-au subsumat, şi la Iaşi, unei strategii generale de informatizare a cercetării lingvistice româneşti, care s-a manifestat prin colaborări între Institutul de Filologie Română „A. Philippide" al Academiei Române, cu Facultatea de Informatică a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi şi cu Institutul de Informatică Teoretică al Academiei Române.

Demersul de cercetare pe care îl prezentăm aici a propus valorificarea unor rezultate din proiectul complex eDTLR, prin utilizarea, ca text de referinţă pentru aliniere, a *Dicţionarului tezaur al limbii române în format electronic*, şi mai ales crearea unui corpus lexicografic românesc, care să includă 100 de

[1] Pentru realizarea acestei prezentări, am utilizat informaţii despre proiect extrase din Raportul Ştiinţific final, precum şi dintr-o serie de studii publicate pe această temă, în timpul derulării sau după încheierea finanţării UEFISCDI.

dicţionare (din secolul al XVI-lea[2] până în prezent[3]), aliniate la nivel de intrare şi, parţial, la nivel de sens. În lume există deja astfel de corpusuri:

– *Le rayon des dictionnaires* (http://www.atilf.fr/) – colecţie de 11 dicţionare informatizate franceze, din secolul al XVI-lea până în secolul al XX-lea;

– *Nuevo tesoro lexicográfico de la lengua española* (http://buscon.rae.es/ntlle/SrvltGUILoginNtlle) – bază de date cuprinzând versiunile facsimilate ale tuturor dicţionarelor editate şi publicate de Real Academia Espagnola;

– *Das Wörterbuchnetz* (http://germazope.uni-trier.de/Projects/WBB/) – reţea de 28 dicţionare de limba germană, creată la universitatea Trier din Germania.

Echipa

Proiectul *CLRE. Corpus lexicografic românesc esenţial. 100 de dicţionare din Bibliografia DLR aliniate la nivel de intrare şi la nivel de sens* a fost finanţat de UEFISCDI prin instrumentul de finanţare „Proiecte de cercetare pentru stimularea tinerelor echipe independente", pentru perioada iulie 2010-octombrie 2013 (cod PN-II-RU-TE-2009-1-246). Echipa de cercetare a fost condusă de CS I dr. Elena Tamba şi a fost formată din patru membri: specialişti lingvişti (Elena Tamba, Marius-Radu Clim şi Ana-Veronica Catană-Spenchiu) şi un specialist informatician (Marius-Iulian Răschip). Aşa cum s-a propus în aplicaţia iniţială, dat fiind volumul mare de lucru pentru partea informatică a proiectului, s-a optat pentru colaborarea cu un voluntar, informatician în formare, Mădălin-Ionel Patraşcu, care, în ultimul an al proiectului, l-a înlocuit pe Marius Răschip.

Obiective

Obiectivele generale ale proiectului *CLRE* au fost:

a. realizarea unei baze de date care să cuprindă dicţionarele esenţiale din bibliografia DLR, aliniate la nivel de intrare şi, parţial, la nivel de sens;

b. construirea unui mediu de programe care să permită consultarea interactivă a acestui corpus, care să se constituie într-un cadru modern de lucru şi cercetare lexicografică, uşor adaptabil la o diversitate de obiective (de

[2] De exemplu, primul dicţionar în limba română [cca 1650] *Dictionarium Valachico-Latinum. Primul dicţionar al limbii române*. Studiu introductiv, ediţie, indici şi glosar de Gh. Chivu. Bucureşti, Editura Academiei Române, 2008.

[3] Lista dicţionarelor propuse spre cercetare a fost modificată în timpul proiectului, astfel încât am inclus şi un dicţionar apărut în 2013 – Florica Dimitrescu, Alexandru Ciolan, Florin Lupu, *Dicţionar de cuvinte recente*. Ediţia a III-a. Bucureşti, Editura Logos.

exemplu, corectarea şi actualizarea prezentei ediţii a DLR, precum şi redactarea viitoarelor ediţii ale Dicţionarului Academiei);

c. realizarea unei liste de cuvinte cvasi-exhaustive, pentru limba română, pornind de la corpusul aliniat;

d. creşterea vizibilităţii activităţii de cercetare a specialiştilor lingvişti şi informaticieni, în domeniul limbii române, prin promovarea mijloacelor informatice de prelucrare lingvistică create în proiect, prin studii, articole etc. publicate în reviste de specialitate sau prin participarea la manifestări ştiinţifice.

Maniera de lucru

Într-o primă fază, materialul lexicografic a fost pregătit din punct de vedere lingvistic şi informatic. Astfel, lexicografii din proiect au identificat şi definitivat lista celor 100 de dicţionare avute în vedere pentru CLRE. Materialul lexicografic avut în vedere a fost identificat şi selectat, fiind inclus în trei categorii:

1. *dicţionare generale* – de tipul: DA = *Dicţionarul limbii române*, tom I-II, Tipografia ziarului „Universul", Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1907-1944; DLR = *Dicţionarul limbii române*, Serie nouă, tom VI-XIV, Bucureşti, Editura Academiei, 1965-2010, DEX = *Dicţionarul explicativ al limbii române*. Ediţia a II-a revăzută şi adăugită. Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009; MDA = *Micul dicţionar academic*. Vol. I-IV. Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic. 2001-2003 ş.a.;

2. *dicţionare auxiliare*, care sunt strâns legate de redactarea dicţionarului tezaur – de tipul: Alexandru Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române*. Ediţie îngrijită şi traducere din limba spaniolă de Tudora Sandru-Mehedinţi şi Magdalena Popescu Marin. Bucureşti, Editura Saeculum I. O., 2002; *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*. Ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 2005 ş.a.;

3. *dicţionare speciale*, enciclopedice ori dicţionare speciale, alese după criteriul importanţei lor pentru perspectiva diacronică asupra limbii – de tipul: *Dicţionar enciclopedic*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1993-2009; *Lexiconul tehnic român*. I ş. u. Elaborare nouă. Bucureşti, Editura Tehnică, 1957 ş. u.

Încă din primul an de desfăşurare a proiectului s-a stabilit protocolul de acces la dicţionarele care se află în custodia Bibliotecii Academiei Române şi la Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei Române, în cadrul stagiilor de documentare internă, efectuate de unii dintre membrii colectivului de cercetare.

Dicţionarele avute în vedere au fost digitizate, ceea ce a presupus scanarea şi OCR-izarea unora dintre lucrările lexicografice existente la Institutul de Filologie Română „A. Philippide" sau împrumutate de la Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu", Iaşi, cu ajutorul logisticii achiziţionate în cadrul proiectului (scanner face-up Atiz BookDrive DIY, special pentru carte;

cameră digitală Canon EOS 550D; Photoshop Extended CS5; Abbyy Fine Reader Engine – SDK FineReader Engine 9.0; RTL concurrent agreggated, 10.000 pagini A4 pe lună), ceea ce a dus la rezultate foarte bune atât în cazul dicţionarelor mai vechi, cât şi în cazul dicţionarelor recente.

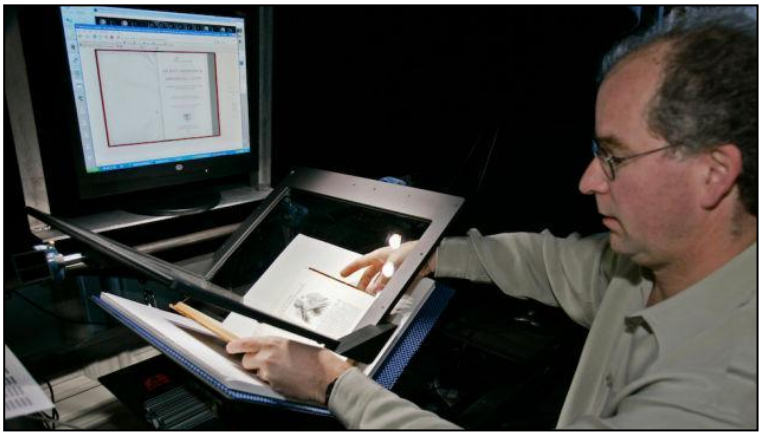

Scanner planetar – face-up Atiz BookDrive DIY, special pentru carte

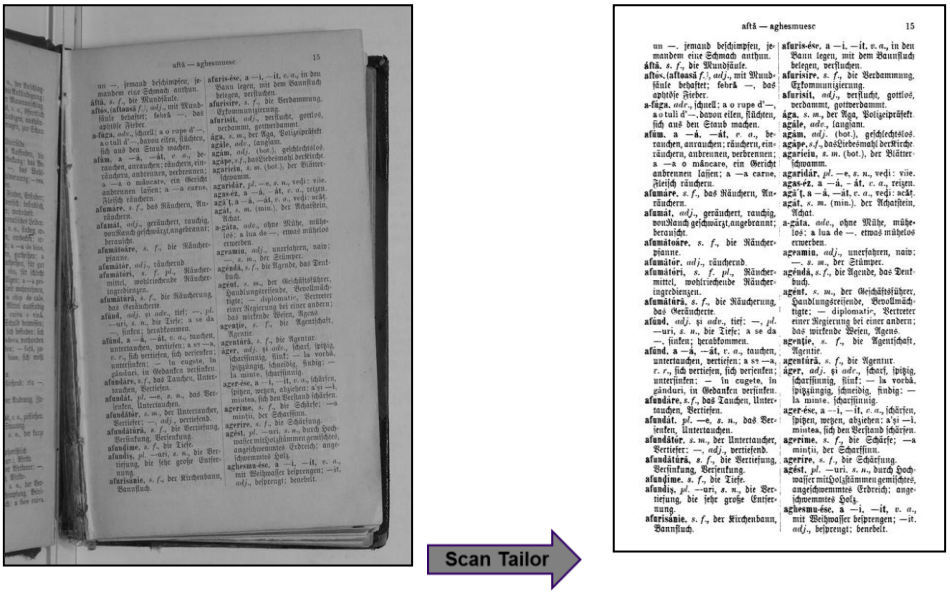

Achiziţionarea datelor prin procesarea imaginilor

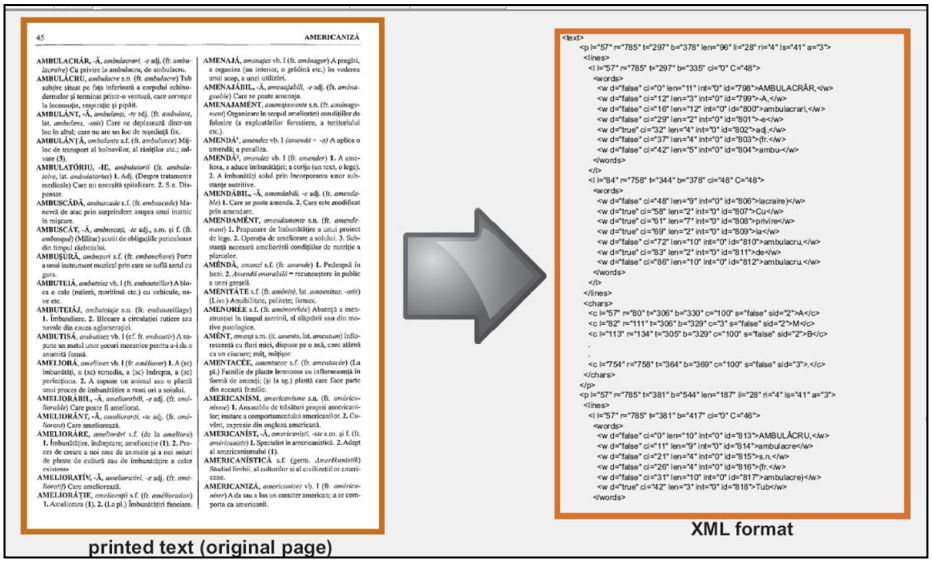

Achiziţionarea datelor prin OCR-izare – Abby Fine Reader 9

Unele probleme întâmpinate în derularea proiectului au fost legate şi de accesul uneori dificil la anumite dicţionare (în special la cele vechi), de calitatea hârtiei sau a tiparului (mai ales tot în cazul dicţionarelor vechi).

Din punct de vedere informatic, specialiştii din proiect, Marius Răschip şi Mădălin Patraşcu, s-au ocupat de achiziţionarea în format electronic a dicţionarelor vizate, activitate care a presupus scanarea, prelucrarea şi apoi aplicarea asupra paginilor scanate a programelor de recunoaştere a caracterelor (OCR), stocarea într-o bază de date, segmentarea în intrări şi apoi prelucrarea acestor date prin alinierea la nivel de cuvânt-titlu a unei intrări de dicţionar şi acolo, unde se poate extrage automat informaţia necesară, realizarea unei alinieri la nivel de sens.

Informaticienii implicaţi în proiect au OCR-izat şi prelucrat materialul lexicografic scanat, pregătind şi parserul care să permită decuparea automată a dicţionarelor scanate şi OCR-izate în intrări, care să fie ulterior aliniate la nivel de intrare. Această etapă a generat numeroase probleme atât din cauza tipului de alfabet utilizat în dicţionarele vizate, dar şi din cauza formatului dicţionarelor.

Pentru limba română, dicţionarele vizate în proiect sunt scrise utilizându-se trei tipuri de alfabet: alfabet chirilic, alfabet de tranziţie sau alfabet latin. Primele două tipuri de alfabet au reprezentat o adevărată provocare pentru informaticieni (vezi capturile de ecran de mai jos), dat fiind faptul că programele de recunoaştere optică a caracterelor sunt aproape ineficiente pentru aceste texte.

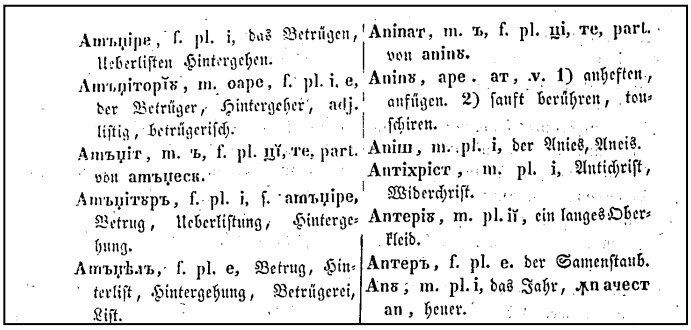

Аmъцipe, f. pl. i, das Betrügen, Ueberliſten Hintergehen.
Аmъцitopiъ, m. oape, f. pl. i. e, der Betrüger, Hintergeher, adj. liſtig, betrügeriſch.
Аmъцiт, m. ъ, f. pl. цi, те, part. von amъцeск.
Аmъцitъръ, f. pl. i, ſ. amъцipe, Betrug, Ueberliſtung, Hintergehung.
Аmъцьлъ, f. pl. e, Betrug, Hinterliſt, Hintergehung, Betrügerei, Liſt.
Aninaт, m. ъ, f. pl. цi, те, part. von aninъ.
Aninъ, ape. ат, v. 1) anheften, anfügen. 2) ſanft berühren, touſchiren.
Anim, m. pl. i, der Anies, Aneis.
Antixpicт, m. pl. i, Antichriſt, Widerchriſt.
Antepiъ, m. pl. iй, ein langes Oberkleid.
Антеръ, f. pl. e. der Samenſtaub.
Anъ; m. pl. i, das Jahr, Λn aчecт an, heuer.

Andrei Iser, *Vocabular românesc-nemţesc.* Braşov, I. Gött, 1850.

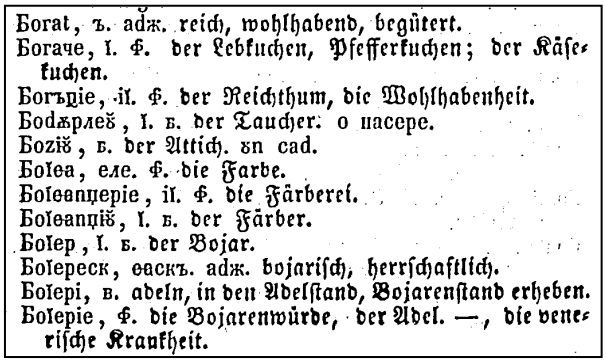

Бorat, ъ. adж. reich, wohlhabend, begütert.
Boraчe, I. Ф. der Lebkuchen, Pfefferkuchen; der Käſekuchen.
Boгъцie, iї. Ф. der Reichthum, die Wohlhabenheit.
Bodжpлeй, I. в. der Taucher. o пacepe.
Boziй, в. der Attich. вn cad.
Boïea, ele. Ф. die Farbe.
Boïeaнцepie, iї. Ф. die Färberei.
Boïeaнцiй, I. в. der Färber.
Boïep, I. в. der Bojar.
Boïepeck, eackъ. adж. bojariſch, herrſchaftlich.
Boïepi, в. adeln, in den Adelſtand, Bojarenſtand erheben.
Boïepie, Ф. die Bojarenwürde, der Adel. —, die veneriſche Krankheit.

S. Petri, *Vocabular portativ românesc-nemţesc şi nemţesc-românesc.* Sibiu, G. de Clozius, 1861

Etapei de digitizare i-a urmat etapa de identificare / segmentare a intrărilor de dicţionar. Interfaţa de validare/corectare a beneficiat de avantajele pe care le presupune lucrul on-line, fiind realizată ca un formular web în care lingvistul completează, aprobă sau infirmă alegerile făcute de segmentator.

Lexicografii din echipă (Elena Tamba, Marius Clim şi Ana Catană-Spenchiu) au lucrat la validarea parsării şi alinierii la nivel de intrare, verificând corectitudinea decupării intrărilor şi a formei cuvântului-titlu, în interfaţa de lucru creată special de specialiştii informaticieni, după cum se poate vedea mai jos. Practic, lexicograful a trebuit să valideze fiecare intrare pe rând. Prin acest demers, pe de o parte, au fost validate intrările segmentate corect, iar pe de altă parte, fiecare cuvânt-titlu a fost corectat, dacă a fost cazul, pentru ca alinierea ulterioară a intrărilor să se poată face uşor.

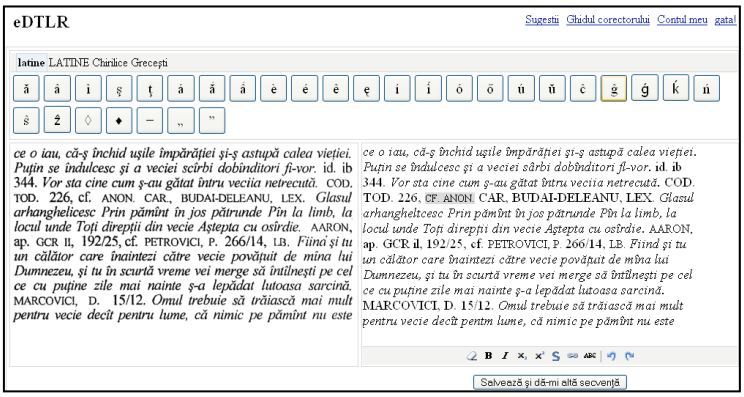
eDTLR
Sugestii Ghidul corectorului Contul meu gata!
latine LATINE Chirilice Greceşti
ce o iau, că-ş închid uşile împărăţiei şi-ş astupă calea vieţiei. Puţin se îndulcesc şi a veciei scârbi dobânditori fi-vor. id. ib 344. Vor sta cine cum ş-au gătat întru veciia netrecută. COD. TOD. 226, cf. ANON. CAR., BUDAI-DELEANU, LEX. Glasul arhanghelicesc Prin pământ în jos pătrunde Pîn la limb, la locul unde Toţi direpţii din vecie Aştepta cu osîrdie. AARON, ap. GCR II, 192/25, cf. PETROVICI, P. 266/14, LB. Fiind şi tu un călător care înaintezi către vecie povăţuit de mîna lui Dumnezeu, şi tu în scurtă vreme vei merge să întîlneşti pe cel ce cu puţine zile mai nainte ş-a lepădat lutoasa sarcină. MARCOVICI, D. 15/12. Omul trebuie să trăiască mai mult pentru vecie decît pentru lume, că nimic pe pământ nu este
ce o iau, că-ş închid uşile împărăţiei şi-ş astupă calea vieţiei. Puţin se îndulcesc şi a veciei sârbi dobânditori fi-vor. id. ib 344. Vor sta cine cum ş-au gătat întru veciia netrecută. COD. TOD. 226, CF. ANON CAR, BUDAI-DELEANU, LEX. Glasul arhanghelicesc Prin pământ în jos pătrunde Pîn la limb, la locul unde Toţi direpţii din vecie Aştepta cu osîrdie. AARON, ap. GCR II, 192/25, cf. PETROVICI, P. 266/14, LB. Fiind şi tu un călător care înaintezi către vecie povăţuit de mîna lui Dumnezeu, şi tu în scurtă vreme vei merge să întîlneşti pe cel ce cu puţine zile mai nainte ş-a lepădat lutoasa sarcină. MARCOVICI, D. 15/12. Omul trebuie să trăiască mai mult pentru vecie decît pentm lume, cd nimic pe pământ nu este
Salvează şi dă-mi altă secvenţă

Procesarea informaţiilor – corectarea rezultatelor OCR-izării

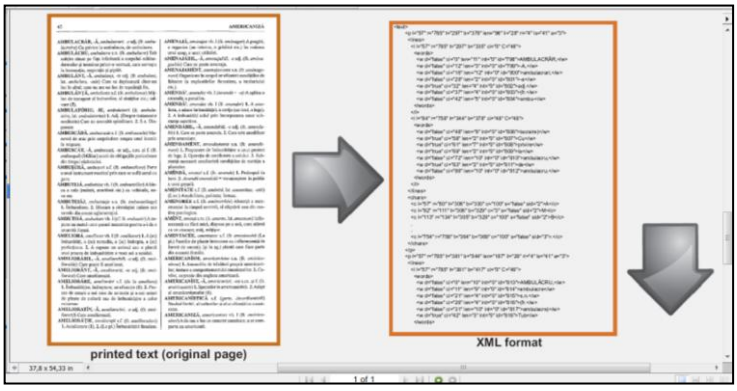

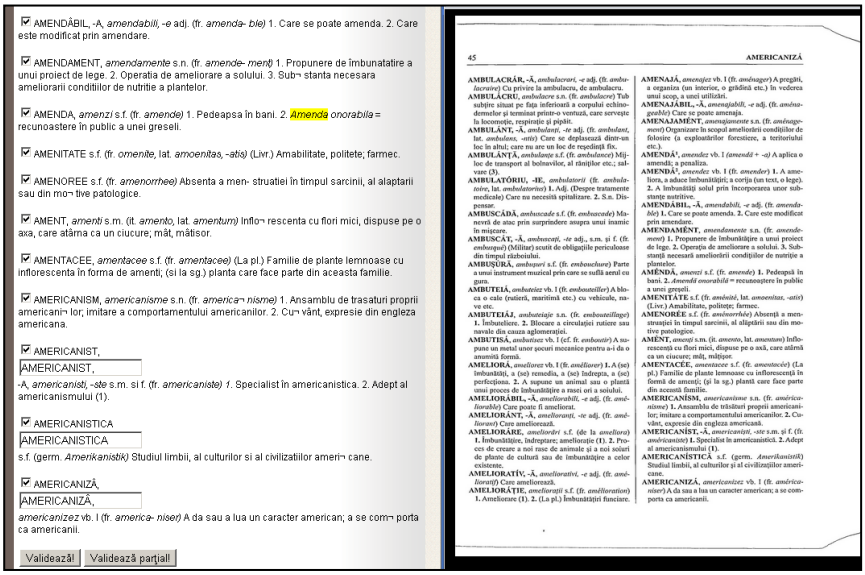
AMENDÂBIL, -A, amendabili, -e adj. (fr. amenda- ble) 1. Care se poate amenda. 2. Care este modificat prin amendare.
AMENDAMENT, amendamente s.n. (fr. amende- ment) 1. Propunere de îmbunatatire a unui proiect de lege. 2. Operatia de ameliorare a solului. 3. Sub¬ stanta necesara ameliorarii conditiilor de nutritie a plantelor.
AMENDA, amenzi s.f. (fr. amende) 1. Pedeapsa în bani. 2. Amendă onorabilă = recunoastere în public a unei greseli.
AMENITATE s.f. (fr. omenite, lat. amoenitas, -atis) (Livr.) Amabilitate, politete; farmec.
AMENOREE s.f. (fr. amenorrhee) Absenta a men- struatiei în timpul sarcinii, al alaptarii sau din mo¬ tive patologice.
AMENT, amenti s.m. (it. amento, lat. amentum) Inflo¬ rescenta cu flori mici, dispuse pe o axa, care atârna ca un ciucure; mât, mătisor.
AMENTACEE, amentacee s.f. (fr. amentacee) (La pl.) Familie de plante lemnoase cu inflorescenta în forma de amenti; (si la sg.) planta care face parte din aceasta familie.
AMERICANISM, americanisme s.n. (fr. americа¬ nisme) 1. Ansamblu de trasaturi proprii americanі¬ lor; imitare a comportamentului americanilor. 2. Cu¬ vânt, expresie din engleza americana.
AMERICANIST,
AMERICANIST,
-Ă, americanisti, -ste s.m. s.f. (fr. americaniste) 1. Specialist în americanistica. 2. Adept al americanismului (1).
AMERICANISTICA
AMERICANISTICA
s.f. (germ. Amerikanistik) Studiul limbii, al culturilor si al civilizatiilor ameri¬ cane.
AMERICANIZĂ,
AMERICANIZĂ,
americanizez vb. I (fr. americа- niser) A da sau a lua un caracter american; a se com¬ porta ca americanii.
Validează!
Validează partial!
45 AMERICANIZĂ
AMBULACRÁR, -Ă, ambulacrari, -e adj. (fr. ambulacraire) Cu privire la ambulacru, de ambulacru.
AMBULÁCRU, ambulacre s.n. (fr. ambulacre) Tub subtire situat pe fata inferioară a corpului echino- dermelor si terminat printr-o ventuză, care serveste la locomotie, respiratie si pipăit.
AMBULANT, -Ă, ambulanti, -e adj. (fr. ambulant, lat. ambulans, -antis) Care se deplasează dintr-un loc în altul; care nu are un loc de resedintă fix.
AMBULÁNȚĂ, ambulanțe s.f. (fr. ambulance) Mij- loc de transport al bolnavilor, al răniților etc.; sal- vare (3).
AMBULATÓRIU, -IE, ambulatorii (fr. ambula- toire, lat. ambulatorius) 1. Adj. (Despre tratamente medicale) Care nu necesită spitalizare. 2. S.n. Dis- pensar.
AMBUSCÁDĂ, ambuscade s.f. (fr. embuscade) Ma- nevră de atac prin surprindere asupra unui inamic în mişcare.
AMBUSCÁT, -Ă, ambuscați, -te adj., s.m. şi f. (fr. embusqué) (Militar) scutit de obligatiile periculoase din timpul războiului.
AMBUȘÚRĂ, ambușuri s.f. (fr. embouchure) Parte a unui instrument muzical prin care se suflă aerul cu gura.
AMBUTÍSA, embutisez vb. I (fr. emboutir) A bloca o cală (vitează, maritimă etc.) cu vehicule, na- ve etc.
AMBUTEIÁJ, ambuteiaje s.n. (fr. embouteillage) 1. Îmbutelire. 2. Blocare a circulatiei rutiere sau navale din cauza aglomeratiei.
AMBUTISÁ, embutisez vb. I (cf. fr. emboutir) A su- pune un metal unor socuri mecanice pentru a-i da o anumită formă.
AMELIORÁ, ameliorez vb. I (fr. améliorer) 1. A (se) îmbunătăti, a (se) remedia, a (se) îndrepta, a (se) perfectiona. 2. A supune un animal sau o plantă unui proces de îmbunătătire a rasei ori a soiului.
AMELIORÁBIL, -Ă, ameliorabili, -e adj. (fr. amé- liorable) Care poate fi ameliorat.
AMELIORÁNT, -Ă, ameliorанți, -e adj. (fr. amé- liorant) Care ameliorează.
AMELIORÁRE, ameliorări s.f. (de la ameliora) 1. Îmbunătătire, îndreptare; ameliorație (1). 2. Pro- ces de creare a noi rase de animale şi a noi soiuri de plante de cultură sau de îmbunătătire a celor existente.
AMELIORATÍV, -Ă, ameliorativi, -e adj. (fr. amé- lioratif) Care ameliorează.
AMELIORÁȚIE, ameliorații s.f. (fr. amélioration) 1. Ameliorare (1). 2. (La pl.) Îmbunătătiri funciare.
AMENAJÁ, amenajez vb. I (fr. aménager) A pregăti, a organiza (un interior, o grădină etc.) în vederea unui scop, a unei utilizări.
AMENAJÁBIL, -Ă, amenajabili, -e adj. (fr. aména- geable) Care se poate amenaja.
AMENAJÁMÂNT, amenajamente s.n. (fr. aménage- ment) Organizare în scopul ameliorării condițiilor de folosire (a exploatărilor forestiere, a teritoriului etc.).
AMENDÁ1, amendez vb. I (amendă + -ă) A aplica o amendă; a penaliza.
AMENDÁ2, amendez vb. I (fr. amender) 1. A ame- liora, a aduce îmbunătătiri; a corija (un text, o lege). 2. A îmbunătăți solul prin încorporarea unor sub- stante nutritive.
AMENDÁBIL, -Ă, amendabili, -e adj. (fr. amende- ble) 1. Care se poate amenda. 2. Care este modificat prin amendare.
AMENDAMÉNT, amendamente s.n. (fr. amende- ment) 1. Propunere de îmbunătătire a unui proiect de lege. 2. Operatia de ameliorare a solului. 3. Sub- stanță necesară ameliorării condițiilor de nutritie a plantelor.
AMÉNDA, amenzi s.f. (fr. amende) 1. Pedeapsă în bani. 2. Amendă onorabilă = recunoastere în public a unei greseli.
AMENITÁTE s.f. (fr. aménité, lat. amoenitas, -atis) (Livr.) Amabilitate, politete; farmec.
AMENOREE s.f. (fr. aménorrhée) Absentă a men- struației în timpul sarcinii, al alăptării sau din mo- tive patologice.
AMÉNT, amenți s.m. (it. amento, lat. amentum) Inflo- rescență cu flori mici, dispuse pe o axă, care atârnă ca un ciucure; mâl, mătişor.
AMENTACÉE, amentacee s.f. (fr. amentacée) (La pl.) Familie de plante lemnoase cu inflorescență în formă de amenți; (şi la sg.) plantă care face parte din această familie.
AMERICANISM, americanisme s.n. (fr. américa- nisme) 1. Ansamblu de trăsături proprii americani- lor; imitare a comportamentului americanilor. 2. Cu- vânt, expresie din engleza americană.
AMERICANÍST, -Ă, americanişti, -ste s.m. şi f. (fr. américaniste) 1. Specialist în americanistică. 2. Adept al americanismului (1).
AMERICANÍSTICĂ s.f. (germ. Amerikanistik) Studiul limbii, al culturilor şi al civilizațiilor ameri- cane.
AMERICANIZÁ, americanizez vb. I (fr. américa- niser) A da sau a lua un caracter american; a se com- porta ca americanii.

Validarea parsării la nivel de intrare

În această etapă lexicografii din proiect au beneficiat şi de ajutorul unor voluntari, având cunoştinţe filologice.

Modalitatea de lucru a presupus ca expertul lingvist să compare imaginea paginii cu textul extras, pentru a bifa sau debifa, acolo unde este cazul, cuvintele-titlu. Suplimentar a existat posibilitatea de a corecta forma recunoscută a termenului definit. Datele obţinute pot fi consultate cu ajutorul motorului de căutare în baza de date ce stochează cuvintele-titlu prelucrate.

O activitate specială realizată de lexicografi a fost introducerea manuală, în interfaţa de validare, a transliterării intrărilor din dicţionarele scrise în alfabet chirilic sau în alfabet de tranziţie, această operaţiune fiind necesară din cauza erorilor de recunoaştere automată a caracterelor, întrucât nu există încă un program de OCR-izare pentru texte vechi româneşti. Dat fiind faptul că grafia chirilică românească este destul de diferită pentru texte din epoci şi surse variate, este practic imposibil, pentru moment, să se facă recunoaşterea automată a unei scrieri vechi româneşti din format imagine în format text; de aceea s-a optat pentru o validare manuală făcută de lexicografi, care, practic, au ataşat o „etichetă” cu transcrierea în alfabet latin a cuvintelor-titlu. În plus, dicţionarele sunt aliniate la nivel de imagine şi nu de text, fiind afişată în format imagine doar porţiunea aferentă cuvântului căutat.

Rezultatele CLRE

Rezultatele proiectului sunt accesibile on-line la adresa http://www.clre.philippide.ro, în circuit închis, posibilitatea de consultare de către specialişti fiind dată de crearea unui cont pe acest site. Pentru a veni în sprijinul utilizatorilor s-a preferat construirea a două tipuri de liste de cuvinte şi anume: una individuală pentru fiecare dicţionar şi una globală, care să cuprindă alinierea la nivel de intrare a tuturor termenilor. Astfel, există două modalităţi de consultare a listelor de cuvinte.

– vizualizare la nivel global (din toate dicţionarele validate);
– vizualizare rezultatelor dintr-un singur dicţionar.

Pentru fiecare variantă există două tipuri de căutare:

– căutarea după prima literă;
– căutarea după intervale (ex. *ac-...*; *-ac...*; *-ad*).

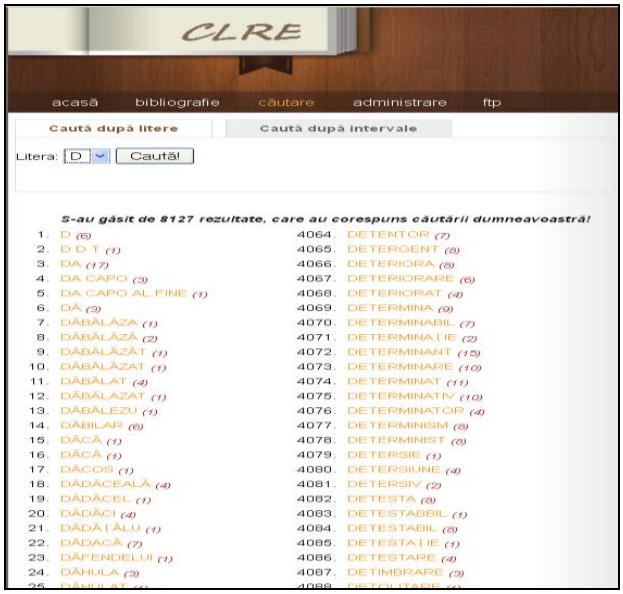

Afişarea rezultatelor pentru litera D

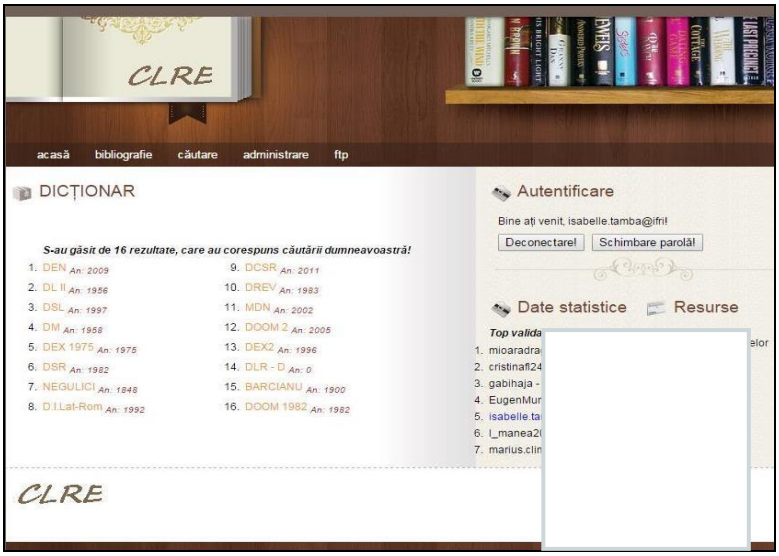

Afişarea rezultatelor pentru căutarea cuvântului DICŢIONAR

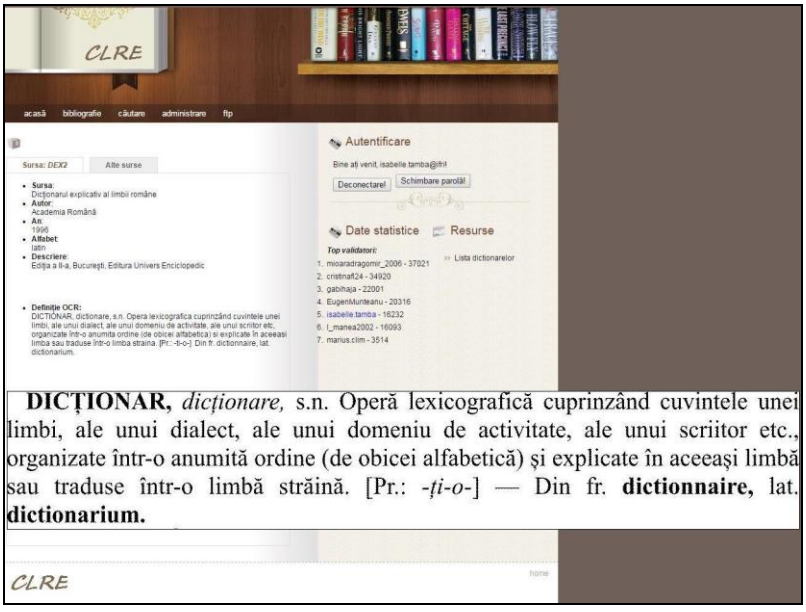
CLRE
acasă
bibliografie
căutare
administrare
ftp
Autentificare
Bine ați venit, isabelle.tamba@ifrl
Deconectare!
Schimbare parolă!
Date statistice
Resurse
DICȚIONAR, *dicționare,* s.n. Operă lexicografică cuprinzând cuvintele unei limbi, ale unui dialect, ale unui domeniu de activitate, ale unui scriitor etc., organizate într-o anumită ordine (de obicei alfabetică) și explicate în aceeași limbă sau traduse într-o limbă străină. [Pr.: *-ți-o-*] — Din fr. **dictionnaire,** lat. **dictionarium.**
CLRE

Cuvântul DICŢIONAR

Cuvântul DICŢIONAR

Interogările se aplică la nivelul formelor cuvintelor-titlu şi pot conţine expresii regulate. Rezultatul căutării permite vizualizarea intrării de dicţionar, în primul rând în format imagine. Pe aceeaşi pagină se poate vedea şi varianta recunoscută de OCR-izatorul Abbyy, dar aceasta nu poate fi utilizată în cazul dicţionarelor în alfabet chirilic sau de tranziţie.

Utilizatorul poate vedea, de asemenea, şi informaţii privitoare la dicţionarul care serveşte ca sursă pentru cuvântul vizat.

Respectarea legislaţiei în vigoare în ceea ce priveşte proprietatea intelectuală a reprezentat şi reprezintă o altă problemă de care se leagă posibilitatea accesării pe site-ul CLRE a materialelor obţinute prin proiect. De aceea, într-o primă fază, s-a optat pentru accesul doar al specialiştilor, pe bază de conturi create special. În măsura în care politica lingvistică din România va deveni mai fermă, se va putea oferi accesul liber la informaţii tuturor celor interesaţi de limba română.

Un alt obiectiv al proiectului a vizat studierea problemei alinierii la nivel de sens pentru intrările din anumite dicţionare (eDTLR, TDRG). Modelul de aliniere la nivel de sens se baza într-o primă etapă pe lematizarea câmpurilor definiţiei. Pe baza acestui rezultat intermediar se comparau sensurile din definiţiile-ţintă din cele două dicţionare. S-a observat că o rafinare a acestei metode ar fi folosirea alinierilor la nivel de intrare existente în proiectul CLRE, deoarece prin lematizare simplă se pot depăşi problemele legate de morfologie, sinonimie etc. Concret, fiecare termen din cadrul unui sens este adus la conceptul central al grupului de aliniere.

Un alt rezultat al proiectului este reprezentat de lista de cuvinte obţinută pe baza dicţionarelor cercetate şi care se poate consulta pe site-ul CLRE.

Rezultatele cercetărilor desfăşurate în cei trei ani de derulare a proiectului au fost diseminate prin 3 articole publicate într-o revistă indexată în baze de date internaţionale, prin 16 comunicări susţinute la manifestări ştiinţifice din ţară şi străinătate (dintre care unele sunt publicate).

În cadrul acestui proiect a fost iniţiat un Workshop anual al Departamentului de Lexicologie – Lexicografie de la Institutul ieşean, care se află în prezent la a 7-a ediţie.

Concluzii. Perspective pentru CLRE

O componentă extrem de importantă a proiectului a fost legată de crearea unei tinere echipe de lucru, acesta fiind unul dintre scopurile implicite ale grantului. Acest lucru s-a realizat pe deplin, la ora actuală putându-se vorbi de o veritabilă echipă, bine sudată şi bine pregătită, capabilă să propună proiecte viitoare în care să se continue direcţiile de cercetare din proiectul CLRE. De asemenea, prin implicarea unor voluntari în activităţile colaborative din proiect, am avut posibilitatea de a-i forma parţial şi pe aceştia, şi, ţinând cont de efortul şi pregătirea lor, am putut şi vom mai putea selecta dintre colaboratori noi membri în echipe de cercetare.

Proiectul CLRE a permis şi permite şi stabilirea de legături cu specialişti din alte centre / ţări, dar şi cu alte proiecte (pe de o parte, cu eDTLR sau a treia ediţie informatizată a dicţionarului TDRG, cu ENeL[4], cu *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom) (www.atilf.fr/DERom/). ş.a.). Astfel, graţie diseminării internaţionale a rezultatelor proiectului *CLRE*, România a devenit partener în acţiunea COST ENeL. *European Network of eLexicography* (2013-2017: http://www.cost.eu/COST_Actions/isch/IS1305?parties), care a fost o acţiune în cadrul liniei de finanţare COST, prin care s-a urmărit crearea unei reţele pan-europene de resurse lexicografice atât pentru uzul academic, cât şi pentru publicul larg. Aceste colaborări vin să confirme importanţa corpusului lexicografic creat prin proiectul CLRE pentru studiul limbii române.

Astfel, corpusul CLRE reprezintă un instrument de lucru indispensabil pentru cercetătorii lingvişti, lexicografi sau nu, prin care devin accesibile informaţiile cuprinse în diverse dicţionare, de la primele lucrări lexicografice scrise în limba română până la ultimele apariţii.

Rezultatele obţinute prin acest proiect conduc la dezvoltarea ulterioară de aplicaţii de anvergură privind dezambiguizarea semantică a cuvintelor, selecţii de tipuri de intrări în vederea elaborării de noi dicţionare specializate (tematice, etimologice etc.), corelarea cu alte resurse lingvistice ori multimedia,

[4] Pentru informaţii detaliate legate de proiectul ENeL, vezi prezentarea din volumul de faţă.

ceea ce permite lexicografiei româneşti să fie la un nivel comparabil cu lexicografia europeană. CLRE reprezintă, astfel, şi un punct de plecare pentru cercetări viitoare.

O componentă esenţială a fost legătura directă dintre CLRE şi procesul de realizare a *Dicţionarului limbii române*, realizat sub egida de Academia Română. Astfel, după încheierea finanţării din partea UEFISCDI, CLRE, devenit *Corpus lexicografic românesc electronic*, a intrat în Planul de cercetare al Academiei Române, ca al doilea proiect din programul *Tezaurul lexical al limbii române* pentru Departamentul de Lexicologie - Lexicografie de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi, în anul 2014. Colectivul de cercetare este format acum din lexicografii: Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Eugen Munteanu, Alina Pricop, Elena Isabelle Tamba, alături de informaticianul Mădălin-Ionel Patraşcu. Adresa de acces este: http://www.lexi.philippide.ro/clre.

Corpusul lexicografic românesc esenţial (CLRE) permite accesul specialiştilor la un instrument de lucru indispensabil, mult timp aşteptat, foarte util pentru studiul limbii române, în special, şi al studiilor comparative, în general.

Bibliografie

Catană-Spenchiu et al. 2014 = Ana Catană-Spenchiu, Marius-Radu Clim, Mădălin Patraşcu, Elena Tamba, *CLRE. Corpus lexicographique roumain essentiel. Résultats et perspectives* în Luminiţa Botoşineanu, Ofelia Ichim (eds)., *Integrare europeană / identitate naţională; plurilingvism / multiculturalitate – limba şi cultura română: evaluări, perspective (European Integration / National Identity; Plurilingualism / Multiculturality – Romanian Language and Culture: Evaluation, Perspectives)*, Roma, Italia, ARACNE Editrice, Colecţia „Danubiana", p. 323-332.

Clim 2015 = *La lexicografía rumana informatizada: tendencias, obstáculos y logros*, în volumul *Lexicografia de las lenguas románicas. Aproximaciones a la lexicografía moderna y contrastiva*, vol. II, coords.: María Dolores Sánchez Palomino y María José Domínguez Vázquez, eds.: María José Domínguez Vázquez, Xavier Gómez Guinovart y Carlos Valcárcel Riveiro, Editura De Gruyter, 2015, p. 95-110.

Clim et al. 2015 = Marius-Radu Clim, Elena Tamba, Ana-Veronica Catană-Spenchiu şi Mădălin Patraşcu, *CLRE. Corpus lexicographique roumain essentiel. 100 dictionnaires de la langue roumaine alignés au niveau de l'entrée et, partiellement, au niveau du sens*, în *Actes du XXVIIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes (Nancy, 15-20 juillet 2013)*, Strasbourg, ÉLiPhi, vol. 2, Section 16, p. 1611-1622 şi on-line: http://www.atilf.fr/cilpr2013/actes/section-16.html.

Dănilă 2013 = Elena Dănilă, *Corpus lexicographique roumain essentiel. Les dictionnaires de la langue roumaine alignés au niveau de l'entrée*, *in extenso* in *Actas del XXVI Congreso Internacional de Lingüística y de Filología Románicas 6-11 septiembre 2010, Valencia* (6-11 septembre 2010), Ed. by Casanova Herrero, Cesareo Calvo Rigual, La maison d'édition Walter de Gruyter, 2013, volum VIII, p. 125-134; (http://www.degruyter.com/view/books/9783110300031/9783110300031.125/9783110300031.125.xml?format=EBOK).

Dănilă 2010 = Elena Dănilă, *Despre necesitatea realizării unui corpus lexicografic românesc esențial*, în „Philologica Jassyensia", An VI, Nr. 2 (12), 2010, p. 41-50 şi on-line, la adresa http://www.philologica-jassyensia.ro/upload/VI_2_Danila.pdf.

Dănilă et al. 2011a = Elena Dănilă, Marius-Radu Clim, Ana Catană-Spenchiu, *Towards a Romanian Lexicographic Corpus*, în „Philologica Jassyensia", An VII, Nr. 2 (14), 2011, p. 191-198 şi on-line, la adresa http://www.philologica-jassyensia.ro/upload/VII_2_Danila.pdf.

Dănilă et al. 2011b = Elena Dănilă, Marius-Radu Clim, *Preliminarii în realizarea unui corpus lexicografic românesc*, în Rodica Zafiu, Camelia Uşurelu, Helga Bogdan Oprea (editori), *Limba română. Ipostaze ale variației lingvistice.* Actele celui de-al 10-lea colocviu al catedrei de limba română, Bucureşti, 3-4 decembrie 2010, vol. I, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2011, p. 225-232.

Patraşcu et al. 2013 = Mădălin Ionel Patraşcu, Elena Tamba, Marius-Radu Clim, Ana Catană-Spenchiu, *CLRE – Partial Results in the Development of a Romanian Lexicographic Corpus*, in *Proceedings of the 9th International Conference „Linguistic resources and tools for processing of the Romanian language" (16-17 mai 2013, Iasi)*, eds. Elena Mitocariu, Mihai Alex Moruz, Dan Cristea, Dan Tufiş, Marius Clim, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2013, p. 51-58; on-line la adresa: https://consilr.info.uaic.ro/2013/Consilr_2013.pdf.

Tamba 2014 = Elena Tamba, *La lexicografía Rumana. Historia y Actualidad*, in *Lexicografía de las lenguas románicas. Perspectiva histórica.* Volumen I, Edited by Félix Córdoba Rodríguez, Ernesto González Seoane, María Dolores Sánchez Palomino, De Gruyter, p. 265-282.

Tamba et al. 2012 = Elena Tamba, Marius-Radu Clim, Mădălin Ionel Patraşcu, Ana Catană-Spenchiu and Marius Răschip, *CLRE. The Essential Romanian Lexicographic Corpus*, in *Proceedings of the 8th International Conference „Linguistic resources and tools for processing of the Romanian language" (8-9 december 2011, 26-27 april 2012, Bucharest)*, eds. Mihai Alex Moruz, Dan Cristea, Dan Tufiş, Adrian Iftene, Horia-Nicolai Teodorescu, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", p. 157-162; on-line la adresa: https://consilr.info.uaic.ro/2013/index.php?list=editii.

Tamba Dănilă et al. 2012 = Elena Tamba Dănilă, Marius-Radu Clim, Ana Catană-Spenchiu, Mădălin Patraşcu, *The Evolution of the Romanian Digitalized Lexicography. The Essential Romanian Lexicographic Corpus*, rezumatul a fost publicat în *Proceedings of the 15th EURALEX International Congress*, 7-11 august 2012, Oslo, eds. Ruth Vatvedt Fjeld, Julie Matilde Torjusen, Press Reprosentrales, UiO, p. 225; lucrarea *in extenso* pe suport electronic (p. 1014-1017); on-line la adresa: http://www.euralex.org/proceedings-toc/euralex_2012/.

TDRG = Varianta electronică a ediţiei H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder. Band I–III. Cluj-Napoca, Clusium. I: 2000; II: 2003; III: 2005, realizată într-un proiect al Albert-Ludwigs-Universität, din Freiburg im Breisgau, Germania, după modelul eDTLR.

Terminologia românească meteorologică ştiinţifică şi populară a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic (2011-2016)

CRISTINA FLORESCU

Romanian meteorological scientific and popular terminology of the atmospheric phenomena. Linguistic approach

Abstract: *Linguistic analysis of the project is contrastively undertaken between two linguistical levels of the lexical group that is denoting, in Romanian, the atmospheric phenomena. The research focuses on both literary language – the scientific language, and that of the popular language (in the broadest sense, encompassing both dialectal and common elements). The project are investigating diastratic (socio-linguistic valences of the project are obvious), diatopic (dialectological analysis is required) and diachronic (etymologies, chronological structuring of senses and quotations, indication of the first attestation of lexemes belonging to each terminology series) boundaries. On one hand, the cultured nature of scientific terminologies, on the other hand, the regional / dialectal nature of popular terminologies give these two terminology categories distinctive specific features which are linguistically analysed and lexicographically marked as such. The contrastive nature of the study requires, whenever necessary, difficult isomorphic type correlations at semic level. Areas of extreme difficulty of the undertaking are represented by the elements of lexical overlapping between the two terminological categories. This area of overlap is specifically addressed in both* Atmospheric Phenomena Dictionary *and the linguistic study. The working system provides for the research alongside of both types of languages, out of the need to correlate scientific terms and dialectal terms from central terminological nucleus represented by words belonging to main lexical fund of Romanian language. Regardless of the direction of research, the Romanian meteorological language was never studied, the high originality nature of the approach being obvious. The main development of the project is the volume:* Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice. Ştiinţific *vs.* popular, *„Alexandru Ioan Cuza" Publishing House, Iaşi, 2015 (711 p.).*

Keywords: *lexicology*, *lexicography*, *Romanian meteorological terminology*, *atmospheric phenomena.*

Descriere

Finanţat: CNCSIS cod PN-II-ID-PCE-2011-3-0656, 2011-2016
Suma: 1 288 000 lei
Echipa: lexicologi – Cristina Florescu (director de proiect), Laura Manea, Elena Dănilă (Tamba), Alina Pricop (Bursuc), Cristina Cărăbuş; dialectolog – Florin-Teodor

Olariu; geografi – Liviu Apostol, Dan-Adrian Chelaru; informaticieni – Monica Corodeanu (2011), Mădălin Patraşcu (2012-2016).

Proiectul propune o analiză lingvistică, în cadru contrastiv, a unui grup lexical al limbii române disociat din perspectiva a două terminologii specializate (la nivelul limbajului ştiinţific şi la acela al limbajului popular) care aparţin aceluiaşi areal denominativ, cel al fenomenelor atmosferice.

Cercetarea are caracter de pionierat în domeniul lingvisticii româneşti şi a celei romanice, având ca obiect de studiu grupul lexical care desemnează, în limba română, fenomenele atmosferice. S-a urmărit atât nivelul limbii literare – limbajul ştiinţific, cât şi acela al limbii populare (în sens larg: elementul dialectal şi cel comun). Înaintea prezentului proiect, nu s-a mai făcut o analiză comparativă punctuală extinsă între o terminologie ştiinţifică şi terminologia populară echivalentă[1].

În urma documentării şi a disocierilor lexicologice, cercetarea a exclus termenii corespunzători elementelor acvatice, telurice, cosmologice etc., sau termenii din zona instrumentarului ori procedurilor fizico-inginereşti ale disciplinei. A fost utilizată tehnica lexicografică specializată (simplificată şi adaptată obiectului de studiu), bine-cunoscută echipei de cercetare din întreprinderile analitice anterioare şi experienţele lingvistice privind: a) redactarea articolelor DLR; b) desfăşurarea şi finalizarea proiectelor anterioare subvenţionate CNCS[2]; c) colaborarea la proiectul eDTLR[3]; d) redactarea şi revizia pe zona Romaniei de Sud-Est în cadrul DÉRom[4]. În felul acesta, membrii echipei, datorită specializărilor anterioare, au avut posibilitatea de a consulta permanent un corpus lexical relevant. Unul dintre elementele esenţiale de funcţionare a echipei a fost reprezentat de colaborarea strânsă dintre cercetătorii lingvişti şi cercetătorii geografi (specialişti în meteorologie). Lingviştii au gestionat, prin abordări interdisciplinare, fiecare grup lexical analizat. Implicarea specialiştilor

[1] În publicaţiile proiectului (25 de articole şi un volum de 711 p.) se citează cu minuţie toate analizele anterioare care au tangenţă cu analizele de acest tip. De exemplu, studiul lui Vasile Arvinte: *Terminologia exploatării lemnului şi a plutăritului* (în „Studii şi cercetări ştiinţifice. Filologie" Anul VIII (1957), Fasc. 1, p. 1-184), este avut de asemenea în vedere în bibliografia cercetării din proiect.

[2] Cf. *DTLRI. Bază lexicală informatizată. Derivate* (a. 2007-2008) şi *Dicţionarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziţionarea* (a. 2003-2005).

[3] eDTLR = *Dicţionarul tezaur al limbii române în format electronic*, grant CNMP, anii 2007-2010; director: prof. univ. dr. Dan Cristea, Facultatea de Informatică, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi.

[4] Proiectul internaţional *Dictionnaire Étymologique Roman* (DÉRom). (*Première phase: le noyau panroman*) subvenţionat ANR şi DFG (început în 2008, este în derulare) (cf. http://www.atilf.fr/DERom). Dintre membrii proiectului care a studiat terminologia meteorologică, au participat (între anii 2011 şi 2016) şi participă şi în prezent la DÉRom: Cristina Florescu, Elena Tamba, Alina Pricop şi Florin-Teodor Olariu.

meteorologi a fost utilă nu numai în studiul limbajului ştiinţific al meteorologiei, ci şi în analiza elementelor limbii populare, în ideea unor corelări referenţiale cu terminologia ştiinţifică.

Coeziunea şi desfăşurarea cercetării s-au realizat prin şedinţe directe de lucru şi prin dialog on-line.

Anul 2011 (octombrie-decembrie)

În perioada octombrie-decembrie 2011, au fost realizate, conform planului de lucru din aplicaţie, o sumă de activităţi pregătitoare în vederea desfăşurării optime a cercetării.

Au fost identificate categoriile lexico-gramaticale şi s-a stabilit lista de cuvinte a termenilor ştiinţifici, ceea ce a presupus:

1) selectarea textelor de specialitate;

2) stabilirea *Normelor de siglare* şi *Normelor de fişare* pentru redactarea *Dicţionarului fenomenelor atmosferice* (DFA) şi a studiilor lingvistice;

3) corelarea interdisciplinară lingvişti – meteorologi.

A urmat identificarea categoriilor lexico-gramaticale şi stabilirea listei de cuvinte a termenilor populari pe baza următoarelor activităţi:

1) au fost achiziţionate în format electronic primele articole, sensuri, sintagme etc. din DA+DLR;

2) s-au fişat Atlasele lingvistice ale limbii române cu ajutorul specialistului dialectolog, Florin-Teodor Olariu.

Pentru conturarea cadrului lexicografic, s-au stabilit norme stricte ale selecţiei lexemelor în scopul redactării unui lexicon specific de termeni meteorologici (ştiinţifici şi populari) care au format punctul de plecare (baza lexicală şi materialul exemplificator) al analizei linvistice.

Informaticianul echipei a început demersurile computaţionale pentru structurarea paginei web. a proiectului.

Anul 2012

A fost realizată o suită obligatorie de activităţi specifice tipologiei cercetării desfăşurate, conform celor propuse la iniţierea cercetării, pe parcursul anului avut în vedere.

1. A fost încheiată fişarea (în format electronic) a bibliografiei meteorologice obligatorii.

2. S-a redactat lista de cuvinte a terminologiei ştiinţifice a meteorologiei stărilor atmosferice.

3. Au fost redactate articole lexicografice corespunzătoare terminologiei ştiinţifice. Datorită particularităţilor specifice cercetării, s-a convenit realizarea, în primă fază, a articolelor care cuprind cele mai semnificative zone de suprapunere dintre sensurile ştiinţifice şi cele populare (şi regionale), respectiv a articolelor lexicografice numite ulterior *articole complexe*. Accentul a fost pus pe redactarea acestor termeni compleşi, cu structură mixtă, care circulă atât în

limbajul ştiinţific al meteorologiei, cât şi în terminologia populară şi limbajul uzual pentru că aceste cuvinte reprezintă zona de maximă dificultate lingvistică, lexicografică şi terminologică a cercetării.

4. Au fost alcătuite *Normele de redactare* a *Dicţionarului fenomenelor atmosferice* (siglat DFA).

5. A fost încheiată fişarea (în format electronic) a termenilor, sensurilor, sintagmelor etc. populare şi regionale din toate volumele DA+DLR şi din atlasele dialectale ale limbii române.

6. S-a realizat lista de cuvinte a termenilor populari şi regionali (faza 2, finală).

7. Au fost redactate (într-o primă formă, provizorie şi orientativă) o serie de articole lexicografice de probă, corespunzătoare termenilor, sensurilor, sintagmelor etc. populare.

8. S-a împărţit materialul de studiu (redactare a studiului lingvistic şi redactare a DFA) pe subgrupuri lexicale în funcţie de distribuţia şi categoria meteorologică a termenilor atât ştiinţifici, cât şi populari.

9. A fost stabilit cuprinsului provizoriu al viitorului volum (care a fost conceput ca obiectivul central al cercetării din proiect), din nevoia unei cât mai clare delimitări a obiectului de studiu.

Anul 2013

Etapele de lucru ale acestui al treilea an din cercetarea derulată în proiect au fost concepute în ideea redactării articolelor lexicografice din ceea ce urma să fie *Dicţionarul fenomenelro atmosferice* (DFA), baza de date lexicale care va reprezenta corpusul lexicografic de informaţii pe care se vor întemeia studiile lingvistice.

1. Redactarea integrală a articolelor lexicografice corespunzătoare terminologiei populare (A-Z) din DFA. Corelările termenilor populari şi regionali cu noţiunile ştiinţifice ale meteorologiei au putut fi făcute prin consultarea permanentă a specialistului meteorolog.

2. A început revizia articolelor lexicografice corespunzătoare termenilor, sensurilor, sintagmelor etc. ştiinţifice, ulterior a celor populare din DFA. S-au modificat definiţii ori scheme ale unor cuvinte, s-au eliminat citatele prea numeroase, s-au revăzut etimologiile unor termeni sau acelea ale unor sintagme.

3. De altfel o noutate a DFA a fost şi rămâne reprezentată de recuperarea (uneori parţială, acolo unde sursele lingvistice impun acest fapt) a etimologiei sintagmelor care circulă în limbajul meteorologic ştiinţific. Pentru stabilirea acestora lingvişţii au consultat:

– lucrări lexicografice de specialitate, cu rezonanţă în domeniu (ex. G.-Oscar Villeneuve, *Glossaire de météorologie et de climatologie*, Quebec, 1974 şi J. L. de Lucca, *Elsevier's dictionary of climatology and meteorlogy* in English,

French, Spanish, Portuguese and German, Elsevier, Amsterdam-Lausanne-New York-Oxford-Shannon-Tokyo, 1990.

– site-uri de specialitate ca:

http://www.meteoromania.ro/ = site-ul Administraţiei Nationale de Meteorologie

http://vremea.meteoromania.ro/ = un alt site, mai recent, al Administraţiei Naţionale de Meteorologie

http://www.meteo.ro/ = site care cuprinde starea vremii, informaţii meteo utile, articole explicative despre anumite fenomene de ordin meteorologic, precum şi un scurt dicţionar meteo.

www.vremea.ido.ro = site care prezintă ştiri, articole şi informaţii meteorologice privind starea vremii

4. S-a stabilit pentru articolele DFA sistemul de semnături şi acela al redactării notelor de subsol.

5. În urma confruntării şi corelării celor două categorii terminologice, ştiinţifice şi populare, s-au conturat obiectivele viitoarelor studii care au fost cuprinse în volumul care, conform planificării, urma să fie tipărit în 2015 (volum siglat TMFA = terminologia meteo a fenomenelor atmosferice).

6. Specialiştii lingvişti au început operaţia de documentare pe subgrupuri lexicale: precipitaţii (Cristina Florescu), vânturi (Alina Bursuc), nebulozităţi (Cristina Cărăbuş), depuneri (Elena Tamba), radiaţii (Laura Manea). Stabilirea subgrupurilor lexicale a fost făcută în funcţie de perspectiva ştiinţifică (meteorologică şi fizică) asupra obiectului de studiu.

7. Informaticianul echipei, Mădălin Patraşcu, ajutat de membrii echipei de cercetare, a reconfigurat şi actualizat pagina web a proiectului: http://dfa.philippide.ro/

Anul 2014 (ianuarie-iunie)

S-au realizat, conform planului de lucru, următoarele operaţii în vederea finalizării cercetării.

1. A fost încheiată operaţia de redactare a articolelor lexicografice corespunzătoare terminologiei ştiinţifice şi populare (A-Z) din *Dicţionarul fenomenelor atmosferice* (DFA), efectuându-se o serie de refaceri în urma unei prime revizii. Au avut loc şedinţe periodice de lucru în care problemele tehnice şi ştiinţifice au fost soluţionate în colectiv. Meteorologii şi dialectologul echipei au fost consultaţi în permanenţă.

2. A continuat revizia articolelor lexicografice redactate de lingvişti, corespunzătoare termenilor, sensurilor, sintagmelor etc. ştiinţifice şi populare din DFA. Zonele de suprapunere a acestor două universuri culturale au fost decelate cu acribie în cadrul întâlnirilor interdisciplinare de lucru; s-au discutat şi soluţionat diverse chestiuni neconcordante cu realitatea meteorologică ori articole lexicografice care au necesitat o abordare specială (s-au modificat

definiţii ori scheme ale unor cuvinte, s-au adăugat ori eliminat citate, s-au revăzut etimologiile unor termeni sau sintagme).

3. În urma confruntării şi corelării au fost refăcute listele de cuvinte ale grupurilor lexicale analizate în proiect reconfigurându-se obiectivele şi planul viitoarelor studii cuprinse în volumul TMFA.

4. S-a analizat cuprinsul viitorului volum, obiectivul final principal al proiectului, studiindu-se orientările specifice fiecărei categorii lexicale şi fiecărui studiu lingvistic corespunzător acestor categorii. Au fost discutate unele redirecţionări ale acestor materiale în funcţie de autorii lingvişti, membri în echipa de lucru a proiectului.

5. S-a conturat şi, apoi, s-a amănunţit structura studiului dialectologic care urma să cuprindă aspectele dialectale speciale ale tuturor grupurilor lexicale avute în vedere.

Anul 2015

A fost revizuit, finalizat şi predat la editură volumul: *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice. Ştiinţific* versus *popular*.

Operaţiile s-au derulat în funcţie de etapele de lucru prevăzute.

1. A fost finalizat *Dicţionarul fenomenelor atmosferice* (DFA). Au avut loc şedinţe periodice de lucru în care ultimele probleme tehnice şi ştiinţifice au fost soluţionate în colectiv. Meteorologii şi dialectologul echipei au fost consultaţi în permanenţă.

Zonele de suprapunere a acestor două universuri culturale (literar ştiinţific *versus* popular) au fost revizuite şi corelate cu acribie în cadrul întâlnirilor interdisciplinare de lucru.

În DFA, fiecare articol şi fiecare notă de subsol conţine semnătura autorului (conform unui normativ bine pus la punct) pentru a se individualiza contribuţia punctuală a tuturor membrilor echipei.

Normele DFA au fost finalizate. Dincolo de caracterul lor în mod necesar tehnic, aceste norme consemnează, sintetizând în acelaşi timp, o serie de aspecte conform cărora: etimologia sintagmelor este dată în note de subsol, precedate de un asterisc; numărul citatelor este limitat strict, dar semnificativ în privinţa diacroniei termenilor; este indicat (ori de câte ori există posibilitatea filologică) anul primei atestări; sunt citate dicţionare de specilitate care conţin elemente relevante pentru terminologia populară (Tp) şi pentru terminologia ştiinţifică (Ts) redate prin însemne speciale **(**Θ [theta] = Tp; Ξ [ksi] = Ts).

2. Au fost finalizate studiile lingvistice care înglobează analizele categoriilor lexicale stabilite conform decelărilor semantice şi meteorologice: nebulozităţile, vânturile, deplasările şi curenţii de aer, precipitaţiile, depunerile, fenomenele luminoase, sonore, electrice şi electro-luminoase, radiaţiile. Aspectele dialectale cuprinse în DFA au fost prezentate într-un studiu

corespunzător. De asemenea, lexemele româneşti analizate în aceste capitole au fost sistematizate într-un *Indice de cuvinte şi variante*.

3. Invitaţii externi ai *Atelierelor de lucru* organizate în anii de desfăşurare a proiectului au redactat şi predat studiile anexă concepute ca o structură editorială complementară în cuprinsul volumului. Invitaţii externi sunt lingvişti de prestigiu la nivel naţional şi internaţional, care, prin analizele lor, au dezvoltat contrastiv aspecte relevante pentru materialul lexical cuprins în studiile proiectului; s-au abordat fapte lexicale la nivel romanic, în cadrul dialectelor române sudice etc.

4. În luna decembrie a apărut la Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi volumul: *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice. Ştiinţific* versus *popular*, ISBN: 978-606-714-203-7 (712 p.). Editor Cristina Florescu. Autori: Cristina Florescu, Elena Tamba, Laura Manea, Alina Bursuc-Pricop, Cristina Cărăbuş, Liviu Apostol, Florin-Teodor Olariu, Dan-Adrian Chelaru. Colaboratori externi: Maria Iliescu, Rodica Zafiu, Nistor Bardu şi Mariana Neţ.

Cuprinsul volumului este semnificativ atât în privinţa alinierii lucrării la obiectivele propuse, cât şi în ceea ce priveşte extensia fiecărui subiect.

Cartea este structurată în două părţi. Prima parte conţine *Cuvântul autorilor,* urmat de o suită de studii lingvistice: *Introducere* (stabilirea cadrului teoretic şi argumentarea specificului cercetării) (Cristina Florescu), *Nebulozităţile* (Cristina Cărăbuş), *Vânturile, deplasările şi curenţii de aer* (Alina Bursuc-Pricop), *Precipitaţiile* (Cristina Florescu), *Depunerile* (Elena Tamba), *Fenomenele luminoase, sonore, electrice şi electro-luminoase* (Cristina Cărăbuş), *Radiaţiile* (Laura Manea), *Aspecte dialectale* (Florin-Teodor Olariu). Indicele de cuvinte şi variante (realizat de informaticianul Mădălin Patraşcu în strânsă colaborare cu lingviştii echipei) sistematizează lexemele tratate în aceste studii. Urmează *Consideraţii privind dezvoltarea meteorologiei în România* (Liviu Apostol), *Din istoria discursului meteorologic: „buletinul atmosferic"* (Rodica Zafiu), *Denotaţie şi conotaţie în termenii meteorologici din aromână* (Nistor Bardu), *Une caractéristique du roumain dans le champ lexical de la température* (Maria Iliescu), *Variante sincronice şi diacronice în vocabularul gastronomic românesc* (Mariana Neţ).

Cartea cuprinde, în a doua parte (cea mai extinsă – 375 de pagini): *Dicţionarul fenomenelor atmosferice* (DFA), precedat de *Normele* DFA şi urmat de o *Bibliografie* amplă.

5. Informaticianul Mădălin Patraşcu a ajutat membrii echipei de cercetare: a) să gestioneze materialul lexicografic DFA şi să alinieze corelativ întregul volum; b) să actualizeze pagina web a proiectului: http://dfa.philippide.ro/.

Anul 2016

Conform celor propuse, s-a pus accentul pe diseminarea rezultatelor obţinute pe parcursul derulării proiectului. Astfel, au avut loc trei lansări şi două prezentări ample ale volumului publicat, la târguri de carte, la Academia Română Filiala Iaşi, la Universitatea Bucureşti, la a XXVIII-a ediţie a Congresului inernaţional de lingvistică şi filologie romanică (Roma, 2016).

Au fost stabilite contacte cu specialişti români (din Iaşi, Bucureşti, Cluj) şi străini (francezi, italieni, spanioli, austrieci) din centre universitare şi academice. Aceste legături, dincolo de interesul deosebit, exprimat explicit, pentru cercetarea de pionierat cuprinsă în volum (şi în proiect), au dus la realizarea unor proiecte conexe, concrete, de colaborare cu conf. univ. Stella Medori (Universitatea din Corsica), cu prof. univ. Maria Dolores Sancez Palomino (Universitatea din Coruña – Spania), prof. univ. Michela Russo (Universitatea Jean Moulin Lyon 3 – Franţa), prof. univ. Paul Videsott (Universitatea din Bolzano – Italia).

Pe baza cercetărilor întreprinse în cadrul proiectului, în perioada ianuarie – octombrie 2016, au fost realizate articole şi studii (7), colaborări la volume colective (2), au fost susţinute 23 de comunicări şi conferinţe. Tematica acestor analize marchează aspecte care valorifică materialul lingvistic înglobat în cercetarea întreprinsă.

Concluzii

Obiectivele proiectului: *Terminologia românească meteorologică ştiinţifică şi populară a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic* (indicativ PN-II-ID-PCE-2011-3-0656) (octombrie 2011 – octombrie 2016) (director de proiect: CS I Dr. Cristina Florescu) au fost realizate conform planului de lucru prevăzut:

– prin publicarea volumului: Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Tamba, Alina Pricop, Cristina Cărăbuş, Florin-Teodor Olariu, Mădălin Patraşcu, Liviu Apostol şi Nistor Bardu, Maria Iliescu, Mariana Neţ, Rodica Zafiu, *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice. Ştiinţific* versus *popular*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2015 (ISBN: 978-606-714-203-7) (711 p., dintre care 375 pagini reprezintă DFA = baza lexicală şi lexicografică de date, restul paginilor cuprinzând studiile lingvistice);

– prin 25 de articole publicate (sau aprobate spre publicare);

– prin peste 40 de comunicări şi conferinţe;

– prin 7 Ateliere de lucru, două Mese rotunde şi 3 lansări ale volumului publicat.

Ţinându-se cont de caracterul inedit al analizelor desfăşurate în proiect şi de amploarea deosebită a materialului cuprins în volum, am considerat necesară o prezentare extinsă a diseminării rezultatelor cercetării însumate, mai ales, în volumul publicat; am indicat în cele ce urmează nu numai articolele publicate, conferinţele şi comunicările susţinute, ci şi atelierele de lexicologie,

mesele rotunde, lansările de carte care au evidenţiat şi au exemplificat punctele de vedere şi rezultatele obţinute în cadrul cercetării din proiect.

Rezultate

V o l u m

Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Tamba, Alina Pricop, Cristina Cărăbuş, Liviu Apostol, Florin-Teodor Olariu, Mădălin Patraşcu şi Maria Iliescu, Rodica Zafiu, Mariana Neţ, Nistor Bardu:*Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (ştiinţific* versus *popular)*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2015 (ISBN: 978-606-714-203-7) (711 p.).

S t u d i i

Cristina Florescu, *Limbajul meteo al fenomenelor atmosferice. Premise analitice*, în vol. *Studii de lingvistică. Omagiu doamnei profesoare Angela Bidu-Vrănceanu* (p. 190-199), 2011, Editura Universităţii din Bucureşti, 2011.

Cristina Florescu, *Prezentarea proiectului „Terminologia românească meteorologică (ştiinţific* vs *popular) a stărilor atmosferice. Studiu lingvistic"*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»", nr. 2, 2012, p. 5-7.

Cristina Florescu, *Terminologia românească meteorologică (ştiinţific* vs *popular) a stărilor atmosferice. Coordonate ale studiului lingvistic. Studii de caz* (cu participarea întregului colectiv de lucru), în volumul colocviului internaţional: *G. Ivănescu – 100 de ani de la naştere* (Iaşi, 1-2 noiembrie 2012).

Cristina Florescu, *Eugeniu Coşeriu şi chestiunea relaţiei dintre terminologiile ştiinţifice şi cele populare*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. LI, p. 187-196, Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi, 2012.

Elena Tamba, *Situaţia lexicografiei româneşti în context european*, în „Philologica Jassyensia", An VIII, Nr. 2 (16), 2012, p. 259-269.

Cristina Florescu, *G. Ivănescu: etimologia cuvintelor din* Istoria limbii române *în context romanic* (*DÉRom*), în volumul *Gheorghe Ivănescu – 100 de ani de la naştere*, număr special al revistei „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. LIII, nr. 1, Bucureşti, Editura Academiei, 2013, p. 109-120.

Alina Bursuc, *Denumiri ale vânturilor din perspectiva proiectului „Terminologia românească meteorologică (ştiinţific* vs *popular). Studiu lingvistic"*, în volumul Simpozionului internaţional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", ediţia a XI-a, *Tradiţie / inovaţie – identitate / alteritate: paradigme în evoluţia limbii şi culturii române*, volum îngrijit de Ofelia Ichim (coord.), Luminiţa Botoşineanu, Cecilia Maticiuc, Dinu Moscal, Elena Tamba, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2013.

Alina Bursuc, *Terminologia românească meteorologică (ştiinţific* vs *popular) a stărilor atmosferice. Coordonate ale studiului lingvistic*, în volumul

Colocviului internaţional al Departamentului de Lingvistică „Limba română: variaţie sincronică, variaţie diacronică”, Editura Universităţii din Bucureşti, 2013.

Cristina Florescu, Liviu Apostol, Laura Manea, Elena Tamba, Alina Bursuc, Cristina Cărăbuş, Florin-Teodor Olariu, Dan-Adrian Chelaru, *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (ştiinţific* vs *popular). Studiu lingvistic. Anul I (oct. 2011 – oct. 2012). Realizări*, în volumul *Gheorghe Ivănescu – 100 de ani de la naştere*, număr special al revistei „Anuar de lingvistică şi istorie literară”, t. LIII, nr. 1, 2013, Bucureşti, Editura Academiei, p. 429-436.

Cristina Florescu, colaborare la revizia zonei Romania de Sud-Est (limba română) privind articolele */'ton-a-/ (cf. rom. *tuna*), */'lumen/ (cf. rom. *lume* „lumină”), */'lun-a/ (cf. rom. *lună* „lumina lunii”) în cadrul volumului *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom). Genèse, mêthodes et résultats*, ed. Eva Buchi, Wolfgang Schweickard. Series: Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie. Berlin, De Gruyter, 2014. ISBN: 978-3-11-031348-2. (cf. şi http://www.atilf.fr/DERom rubrica Actualités).

Cristina Florescu, *Terminologii ştiinţifice şi populare. Consideraţii contrastive*, în numărul omagial Petar Atanasov din „Romanistika i balkanistika”, Skopje, 2014, p. 227-235; ISBN 978-608-234-025-8.

Elena Tamba, *La lexicografía Rumana. Historia y Actualidad*, in *Lexicografía de las lenguas románicas. Perspectiva histórica.* Volumen I, Edited by Félix Córdoba Rodríguez, Ernesto González Seoane, María Dolores Sánchez Palomino, De Gruyter, 2014, ISBN 978-311-031-0313, p. 265-282.

Laura Manea, *Terminologia românească meteorologică* (*ştiinţific* vs *popular*) *a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic. Anul III (2011-2013). Realizări*, în revista „Philologica Jassyensia”, An IX, Nr. 2 (18), 2013 (apărută în 2014), p. 199-206 şi on-line.

Alina-Mihaela Pricop, *Termenul vânt în Dicţionarul fenomenelor atmosferice (DFA)*, în „Philologica Jassyensia”, An XI, Nr. 1 (21), 2015, p. 93-102.

Liviu I. Pelin, Liviu Apostol, *Old romanian meteorological terms*, „Present Environment and Sustainable Development”, vol. 10, no 2, Iaşi, Editura „Alexandru Ioan Cuza” – Warszawa-Berlin, De Gruyter Open, 2016.

Cristina Cărăbuş, *Aspecte lexicale ale nebulozităţii*, în volumul Simpozionului internaţional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, ediţia a XIV-a, „Contacte lingvistice şi culturale în spaţiul românesc – contacte lingvistice şi culturale româneşti în spaţiul european” (16-18 septembrie 2015), *Linguistic and Cultural Contacts in the Romanian Space. Romanian Linguistic and Cultural Contacts in the European Space*, Roma, Aracne, 2016.

Cristina Florescu, articolul publicat pe site-ul DÉRom */laks-a-/ (*/daks-a-) (cf. http://www.atilf.fr/DERom), 1 septembrie 2016.

Cristina Florescu, *Mots désignant les phénomènes atmosphériques dans le DÉRom. Terminologie protoromane?*, în *Actes du 27e Congrès international de linguistique et de philologie romanes (Nancy, 15-20 juillet 2013). Section 6 : Étymologie*. Nancy, ATILF, 2016, 63-73.

Cristina Florescu, *Comunicare şi prejudecată*, în vol. *Arta discursului public şi discursul public al artei*, Dan Stoica (editor), Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", p. 93–105.

Florin-Teodor Olariu, *Coordonnées dialectales de la terminologie météorologique roumaine*, in *Actes du colloque de lexicographie dialectale et étymologique en l'honneur de Francesco Domenico Falcucci* (Corte – Rogliano, 28-30 Octobre 2016). Edizioni dell'Orso (acceptat).

Alina Pricop, *Foreign Winds în Romanian Language*, în *Proceedings of the 3rd International Conference Perspectives in the Humanities and Social Sciences: Hinting at Interdisciplinarity*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2016, p. 361-368.

Elena Tamba, articolul publicat pe site-ul DÉRom */'βɛnt-u/ (+*/vent-u-) (cf. http://www.atilf.fr/DERom), 2 august 2016.

Cristina Florescu, articolul (în curs de apariţie): *Les dictionnaires roumains des terminologies spécialisées*, in Meike Meliss, María Dolores Sánchez Palomino e María Teresa Sanmarco Bande (eds.), *A lexicografía románica do século XXI*, München, Iudicium Verlag, p. 360-371.

C o m u n i c ă r i

Cristina Florescu, *Terminologie ştiinţifică şi terminologie populară*, la Simpozionul internaţional anual al Catedrei de Limba Română a Universităţii Bucureşti, 9 decembrie 2011.

Cristina Florescu (cu participarea întregului colectiv de lucru), *Terminologia meteorologică a fenomenelor atmosferice*, la Simpozionul internaţional „Present Environment and Sustainable Development", organizat la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, Facultatea de Geografie şi Geologie, 1 iunie 2012.

Laura Manea (cu participarea întregului colectiv de lucru): *Terminologia meteo a stărilor atmosferice. Proiect în desfăşurare*, în cadrul workshopului naţional „Situaţia lexicografiei academice româneşti actuale", 17 mai 2012.

10 comunicări în cadrul celor două ateliere din 30 iunie şi 2 noiembrie 2012 (cf. infra, A t e l i e r e d e l u c r u).

Alina Bursuc, *Sur la terminologie populaire des vents en roumain et en français*, la Le XXVIIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes, Laboratoire ATILF, CNRS & Université de Lorraine, Société de linguistique romane, Nancy (Franţa), 15-20 iulie 2013.

Cristina Cărăbuş, *Terminologia meteorologică românească (ştiinţific* vs *popular) a stărilor atmosferice. Studiu lingvistic*, la Universitatea „Friedrich Schiller", Institutul de Romanistică, Jena, Germania, 28 iunie 2013.

Dan-Andrian Chelaru (în colaborare cu membrii echipei), *Terminologia meteorologică românească (ştiinţific* vs *popular) a stărilor atmosferice. Studiu lingvistic – perspectiva meteorologică*, la Simpozionul internaţional „Present Environment and Sustainable Development", ediţia a VIII-a, 31 mai – 2 iunie 2013, Iaşi.

Cristina Florescu, *Mots désignant les phénomènes athmosphériques en DÉRom. Terminologie protoromane?*, la Le XXVIIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes, Laboratoire ATILF, CNRS & Université de Lorraine, Société de linguistique romane, Nancy (Franţa), 15–20 iulie 2013.

Cristina Florescu, *Ploaia şi ninsoarea: manifestări diastratice şi diacronice ale grupului lexical*, la al cincilea Simpozion internaţional de lingvistică, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" al Academiei Române, Bucureşti, 25-27 septembrie 2013.

Cristina Florescu, *La terminologie des phénomènes atmosphériques. Le dictionnaire DFA*, I Simposio Internacional Relex, *Lexicografía románica*, Facultatea de Filologie, Coruña, Spania, 15 octombrie 2013.

Cristina Florescu, Alina Bursuc, *Terminologia românească meteorologică (ştiinţific* vs *popular) a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic*, la Conferinţa Resurse lingvistice şi instrumente pentru prelucrarea limbii române (ConsILR), ediţia a IX-a, Castelul Sturdza, Miclăuşeni, Iaşi, 16-17 mai 2013.

Laura Manea, *Terminologia românească meteorologică* (*ştiinţific* vs *popular*) *a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic. Prezentarea proiectului (realizări 2011-2013)*, la Simpozionul internaţional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", ediţia a XII-a, „Integrare europeană / identitate naţională; plurilingvism / multiculturalitate – limba şi cultura română: evaluări, perspective", 25 septembrie 2013, Iaşi.

Alina Bursuc (Pricop), *Le va-et-vient des ressources pour la rédaction de l'article VÂNT*, workshopul „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării", Departamentul de Lexicologie – Lexicografie, Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi, 15-16 mai 2014.

Cristina Florescu, *Terminologii ştiinţifice şi terminologii populare* la workshopul proiectului *Terminologie meteorologică ştiinţifică şi populară*, în cadrul Seminarului de semantică şi lexicologie desfăşurat în Sala de conferinţe a Institutului de Filologie Română (moderator Cristina Florescu, organizator Laura Manea). Iaşi, 16 ianuarie 2014.

Cristina Florescu, conferinţa *Le Roumain* (la a doua Şcoală de vară franco-germană în domeniul etimologiei romanice 30 iunie – 4 iulie 2014, ATILF, Nancy, Franţa), cu unele referiri punctuale la articole DÉRom

desemnând fenomene atmosferice (*vânt*, *aer*, *cer*, *brumă* cf. http://www.atilf.fr/DERom rubrica *Actualités et historiques*.).

Cristina Florescu, *Precipitaţiile atmosferice în română. Contur lexicologic,* la Simpozionul internaţional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", ediţia a XIII-a, „Limba şi cultura română: abordări interne şi perspective externe", Iaşi, 17 septembrie 2014.

Cristina Florescu, *Terminologia meteorologică (ştiinţific* versus *popular) a fenomenelor atmosferice. Disocieri lexicale*, la al 14-lea Colocviu internaţional al Departamentului de lingvistică *Variaţia lingvistică: probleme actuale*. Bucureşti, 28–29 noiembrie 2014.

Cristina Florescu, Elena Tamba, *Reconstrucţia vorbei protoromane în DÉRom: cazul lexemului */'βɛnt-u/*, la Simpozionul internaţional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", ediţia a XIII-a, „Limba şi cultura română: abordări interne şi perspective externe", Iaşi, 17 septembrie 2014.

Elena Tamba, *DÉRom Dictionnaire Étymologique Roman* (*Première phase: le noyau panroman*), redactare/prezentare a articolului lexicografic /'βɛnt-u/ (rom. *vânt*) în cadrul Şcolii de vară franco-germane în domeniul etimologiei romanice (2e École d'été francoallemande en étymologie romane) – ATILF, Nancy, 30 iunie–4 iulie 2014.

Elena Tamba, *Termeni atmosferici în îmbinări stabile în limba română*, la al 14-lea Colocviu internaţional al Departamentului de lingvistică *Variaţia lingvistică: probleme actuale*, Bucureşti, 28–29 noiembrie 2014.

Cristina Florescu, 31 martie 2015, *Limbajul meteorologic – indice de cultură*, prelegere în cadrul seriei: Prelegerile Academiei Române – Filiala Iaşi.

Florin-Teodor Olariu, *Coordonnées dialectales de la terminologie météorologique roumaine*, la Colocviul internaţional „Lexicographie dialectale et étymologique: colloque en l'honneur de F. D. Falcucci", Corte, Franţa, 28–30 octombrie 2015.

Alina Pricop, *The Dictionary of the Atmospheric Phenomena (DFA) – A Result of the Project: Romanian Meteorological Scientific and Popular Terminology of the Atmospheric Phenomena. Linguistic Study*, la conferinţa „Perspectives In The Humanities And Social Sciences: Hinting At Interdisciplinarity", ediţia a II-a, „From Manuscript to E-book", Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 29-30 mai 2015.

Dan-Adrian Chelaru, Liviu Apostol, *Prezentarea volumului Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (ştiinţific* vs *popular)*, la Simpozionul internaţional „Present Environment and Sustainable Development", ediţia a XI-a, Facultatea de Geografie şi Geologie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 3-5 iunie 2016.

Inga Druţă (Institutul de Filologie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, Chişinău, Republica Moldova), *Termeni meteorologici în presa românească din secolul al XIX-lea*, la workshopul „Denumirile româneşti ale fenomenelor atmosferice

– deschideri exegetice", organizat ca diseminare a proiectului *Terminologia meteorologică românească (ştiinţific* vs *popular) a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic (PN-II-ID-PCE-2011-3-0656)*, în cadrul Simpozionului internaţional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", ediţia a XV-a, „Valenţe europene ale românisticii actuale", Iaşi (21-23 septembrie 2016).

Cristina Florescu, conferinţa *Denumirile româneşti ale fenomenelor atmosferice. Distribuţie diastratică*. Catedra de Limba română, Universitatea Bucureşti – 2 iunie 2016.

Cristina Florescu, *Les noms des précipitations en roumain: taxinomie, contexte roman:* 20 iulie 2016, la Le XXVIIIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes (Roma) (17-25 iulie 2016).

Cristina Florescu, *Termenii româneşti prototipali ai precipitaţiilor în context romanic*, la workshopul „Denumirile româneşti ale fenomenelor atmosferice – deschideri exegetice", organizat ca diseminare a proiectului *Terminologia meteorologică românească (ştiinţific* vs *popular) a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic (PN-II-ID-PCE-2011-3-0656)*, în cadrul Simpozionului internaţional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", ediţia a XV-a, „Valenţe europene ale românisticii actuale", Iaşi (21-23 septembrie 2016).

Cristina Florescu, moderarea şi (co)prezentarea volumului *Terminologia românească meteorologică a fenomenelor atmosferice (ştiinţific* vs *popular*) (Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, 2015) în cadrul unui curs de masterat la Facultatea de Litere, Departamentul de Limba Română şi Lingvistică Generală, organizat de conf. univ. Ioan Milică (8 aprilie 2016, sala de conferinţe „Gh. Zane").

Cristina Florescu, *Terminologia fenomenelor atmosferice: dicţionar şi/sau studiu lingvistic*, la workshopul „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării", Departamentul de Lexicologie – Lexicografie, Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi (13 mai 2016).

Cristina Florescu, Laura Manea, *Termeni care desemnează fenomene atmosferice în texte vechi româneşti*, la Simpozionul internaţional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", ediţia a XV-a, „Valenţe europene ale românisticii actuale", Iaşi, 21-23 septembrie 2016.

Mădălin Patraşcu, *O privire statistică asupra Dicţionarului fenomenelor atmosferice (DFA)*, la workshopul „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării", Departamentul de Lexicologie – Lexicografie, Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi (13 mai 2016).

Liviu I. Pelin, Liviu Apostol, *Old romanian meteorological terms*, la Simpozionul internaţional „Present Environment and Sustainable Development", ediţia a XI-a, Facultatea de Geografie şi Geologie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 3-5 iunie 2016.

Alina-Mihaela Pricop, *Nume de vânturi străine în Dicţionarul limbii române (DLR)*, la workshopul „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării", Departamentul de Lexicologie – Lexicografie, Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi (13 mai 2016).

Alina-Mihaela Pricop, *Foreign Winds în Romanian Language*, la conferinţa „Perspectives în the Humanities and Social Sciences: Hinting at Interdisciplinarity" – 3rd Edition: „Figures of Migration", Departamentul de Cercetare Interdisciplinar – Domeniul Socio-Uman, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi (19-20 mai 2016).

Alina-Mihaela Pricop, *Probleme ale definirii numelor de vânturi şi soluţii în Dicţionarul fenomenelor atmosferice*, la workshopul „Denumirile româneşti ale fenomenelor atmosferice – deschideri exegetice", organizat ca diseminare a proiectului *Terminologia meteorologică românească (ştiinţific* vs *popular) a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic (PN-II-ID-PCE-2011-3-0656)*, în cadrul Simpozionului internaţional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", ediţia a XV-a, „Valenţe europene ale românisticii actuale", Iaşi (21-23 septembrie 2016).

Stella Retali-Medori (Universitatea din Corsica, Franţa), *Le lexique de la météorologie en Corse: état des lieux et perspectives*, la workshopul „Denumirile româneşti ale fenomenelor atmosferice – deschideri exegetice", organizat ca diseminare a proiectului *Terminologia meteorologică românească (ştiinţific* vs *popular) a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic (PN-II-ID-PCE-2011-3-0656)*, în cadrul Simpozionului internaţional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", ediţia a XV-a, „Valenţe europene ale românisticii actuale", Iaşi, 21-23 septembrie 2016.

Elena Tamba, *Subcâmpul lexical al depunerilor în limbajul meteorologic*, la workshopul „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării", la Departamentul de Lexicologie – Lexicografie, Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi (13 mai 2016).

Elena Isabelle Tamba, *Depunerile în limbajul meteorologic*, la masa rotundă din cadrul proiectului *Terminologia românească meteorologică* (*ştiinţific* vs *popular*) *a stărilor atmosferice. Studiu lingvistic* (Iaşi, 10 iunie 2016).

Elena Tamba, *Taxinomie et étimologie des termes météorologiques désignant les dépôts en roumain et en français*, la Le XVIIIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes, organizat de Société de Linguistique Romane, Sapienza Università di Roma, Facultatea de Litere şi Filozofie, Departamentul de Studii Europene, Americane şi Interculturale, Accademia Nazionale dei Lincei, Consiglio Nazionale delle Ricerche, Roma, 18–23 iulie 2016 (http://www.cilfr2016roma.it/).

Elena Tamba, *Conotaţie şi denotaţie în cazul termenilor meteorologici în îmbinări stabile din limba română*, la workshopul organizat în cadrul proiectului *Terminologia meteorologică românească (ştiinţific* vs *popular) a fenomenelor*

atmosferice. Studiu lingvistic (PN-II-ID-PCE-2011-3-0656), la Simpozionul internaţional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", ediţia a XV-a, „Valenţe europene ale românisticii actuale", Iaşi (21–23 septembrie 2016).

Ateliere de lucru (workshopuri)

Atelier de lexicologie (nivel naţional): *Desfăşurarea proiectului „Terminologia românească meteorologică* (*ştiinţific* vs *popular*) *a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic"*. Materiale prezentate: CS I dr. Cristina Florescu, *Desfăşurarea proiectului. Stadiul 1.* (cu participarea întregului colectiv de lucru); Prof. univ. dr. Liviu Apostol, *Punct de vedere asupra unui potenţial impact în meteorologia românească a cunoaşterii relaţiilor între limbajul popular şi cel specializat ştiinţific*; CS III dr Elena Tamba, *Probleme şi soluţii legate de documentarea pentru DFA. Termeni cu iniţiala S*; CS dr. Alina Bursuc, *Denumiri ale vânturilor în Dicţionarul limbii române* (DA+DLR), 30 iunie 2012.

Atelier de lexicologie (cu participarea întregului colectiv de lucru şi cu două lingviste invitate din Austria şi din Spania), 2 noiembrie 2012. Au avut loc intervenţiile: CS I dr. Florescu Cristina: *Terminologia românească meteorologică* (*ştiinţific* vs *popular*) *a stărilor atmosferice. Coordonate ale studiului lingvistic*; CS II dr. Laura Manea: *Studiu de caz, articolul DFA* căldură; CS III dr. Elena Tamba: *Studiu de caz, articolul DFA* zăpadă; CS dr. Cristina Cărăbuş: *Studiu de caz, articolul DFA* nor; prof. dr. Maria Iliescu (invitat) (Institut für Romanistik, Universität Innsbruck, Austria), *Etimologia cuvântului* lună *în limba română*; prof. dr. María Dolores Sánchez Palomino (invitat) (Universidade da Coruña, Spania), *De 'calmazos' et 'bochornos': dénominations en espagnol et galicien.* [Despre „acalmie" şi „zăduf": denumiri în spaniolă şi galiciană]

Atelier de lexicologie (nivel naţional), 5 aprilie 2013: *Terminologia românească meteorologică a fenomenelor atmosferice: disocieri, perspective, implicaţii lexicologice.* Materiale prezentate: CS III dr. Elena Tamba, CS dr. Cristina Cărăbuş, *Terminologia românească meteorologică (ştiinţific* vs *popular) a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic – prezentarea proiectului*; CS I dr. Cristina Florescu, *Aspecte ale tratării terminologiilor specializate în DLR.* Rodica Zafiu (Universitatea din Bucureşti; invitat), *Variaţie şi continuitate în discursul meteorologic: „Buletinul atmosferic" în presa românească*; Nistor Bardu (Universitatea „Ovidius" din Constanţa; invitat), *Denotaţie şi conotaţie în termenii meteorologici în aromână*; Mariana Neţ (Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" din Bucureşti; invitat), *Timpul probabil în cărţile de bucate.*

Workshop de diseminare a proiectului *Terminologia românească meteorologică* (*ştiinţific* vs *popular*) *a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic*, în cadrul „Seminarului de semantică şi lexicologie", 16 ianuarie 2014, sub egida

Departamentul de Lexicologie - Lexicografie, Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi. Prezentare şi discuţii privind realizările colectivului de cercetători din cadrul proiectului în anul 2013.

Al şaselea atelier de lexicologie: *Terminologia românească meteorologică (ştiinţific* vs *popular) a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic*, 30 aprilie 2015, Sala de Festivităţi a Institutului de Filologie Română „A. Philippide". Prezentarea proiectului şi intervenţii: Florescu, Cristina, Apostol, Liviu, Manea, Laura, Pricop, Alina, Cărăbuş, Cristina, Chelaru, Dan, Tamba, Elena, Pătraşcu, Mădălin: *Terminologia românească meteorologică (ştiinţific* vs *popular) a stărilor atmosferice. Studiile lingvistice.*

Al şaptelea atelier de lexicologie: *Aspecte etimologice în terminologia românească ştiinţifică şi populară a fenomenelor atmosferice*, 2 iunie 2015, Sala de Conferinţe, Academia Română, Filiala Iaşi. Prezentarea proiectului şi prelegeri individuale ale echipei proiectului: Florescu, Cristina, Apostol, Liviu, Manea, Laura, Pricop, Alina, Cărăbuş, Cristina, Chelaru, Dan, Tamba, Elena, Patraşcu, Mădălin: *Terminologia românească meteorologică (ştiinţific* vs *popular) a stărilor atmosferice. Probleme etimologice ale studiilor lingvistice.* Comunicarea invitatei: Iliescu, Maria, Institut für Romanistik, Universität Innsbruck, Austria, *O caracteristică a limbii române în câmpul lexical al temperaturii.*

Workshopul „Denumirile româneşti ale fenomenelor atmosferice – deschideri exegetice", organizat ca diseminare a proiectului *Terminologia meteorologică românească (ştiinţific* vs *popular) a fenomenelor atmosferice. Studiu lingvistic (PN-II-ID-PCE-2011-3-0656)*, în cadrul Simpozionului internaţional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", ediţia a XV-a, „Valenţe europene ale românisticii actuale", Iaşi (21-23 septembrie 2016).

În cadrul unui Curs de masterat la Facultatea de Litere, Departamentul de Limba Română şi Lingvistică Generală, organizat de conf. univ. Ioan Milică (13 mai 2016, sala de conferinţe „Gh. Zane") prezentarea volumului *Terminologia românească meteorologică a fenomenelor atmosferice (ştiinţific* vs *popular*) (Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, 2015).

Masa rotundă cu tema *Tratarea terminologiilor în Dicţionarul limbii române. Chestiuni lexicografice*, Institutul de Lingvistică Bucureşti – 2 iunie 2016. Au participat: acad. Marius Sala, colegii de la departamentele de lexicografie de la institutele academice „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" din Bucureşti, „Alexandru Philippide" din Iaşi şi „Sextil Puşcariu" din Cluj.

Masa rotundă cu tema *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice. Disocieri diastratice*, IFRI – 10 iunie 2016. Au participat acad. Gh. Chivu, prof. univ. Al. Gafton, conf. univ. Ana-Maria Minuţ, conf. univ. Ioan Milică.

Lansări ale volumului *Terminologia românească meteorologică a fenomenelor atmosferice (ştiinţific* vs *popular*) (Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2015):

– Cristina Florescu, prezentare la târgul naţional de carte LIBREX, 12 martie 2016 (Agora EX LIBRIS I). Au participat la lansarea volumului: prof. univ. CS I. Stelian Dumistrăcel, conf. univ. Ioan Milică, director IFRI conf. univ. Bogdan Creţu.

– Cristina Florescu, prezentare la Bookfest, Bucureşti – 1 iunie 2016. Au participat la lansarea volumului: acad. Marius Sala, prof. univ. Rodica Zafiu, director IFRI conf. univ. Bogdan Creţu.

– Cristina Florescu, prezentare la Librăria Tafrali, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi – 9 iunie 2016. Au participat la lansarea volumului: acad. Gh. Chivu, prof. univ. Rodica Zafiu, prof. univ. Alexandru Gafton şi directorul Editurii UAIC, prof. univ. Andrei Corbea-Hoişie.

ENeL – European Network of e-Lexicography (2013-2017)

MARIUS-RADU CLIM

Abstract: *The European project ENeL – European Network of e-Lexicography was supported by the European Union Governments, through the COST funding line, between 11 October 2013 – 10 October 2017. The main purposes of this project were: establishing common standards for the printed and electronic dictionaries and the creation of an European portal with information concerning the dictionaries from the European languages that would allow the access to these dictionaries. To fulfil these ideas more than 230 researchers were involved in four working groups: Working Group 1 Integrated interface to European dictionary content; Working Group 2 Retro-digitized dictionaries; Working Group 3: Innovative e-dictionaries; Working Group 4 Lexicography and lexicology from a pan-European perspective. Until now more than 240 titles of dictionaries were proposed and a part of them are already included in the portal. Through this portal, the stage of the process of digitization of the lexicographic academic resources from the European countries is shown very clearly; this way, it will be possible to make decisions in terms of European politics, that would permit surpassing the cultural differences. Yet, maybe the most obvious gain offered by this portal is the inter-connection of European digital resources concerning dictionaries.*

Keywords: *thesaurus, European lexicography, multilingual dictionary, research project, European portal, digitization, e-dictionaries.*

Acest proiect a fost susţinut de guvernele Uniunii Europene, prin linia de finanţare COST (European Cooperation in Science and Technology), în cadrul programului *Individuals, Societies, Cultures and Health* – ISCH (http://www.cost.eu/COST_Actions/isch/IS1305), prin care s-a urmărit promovarea şi susţinerea cooperării între cercetătorii europeni. Bugetul alocat a fost de peste 650.000 de euro, pentru perioada 11 octombrie 2013 – 10 octombrie 2017. Detalii despre proiect, persoanele şi instituţiile implicate, precum şi activităţile întreprinse sunt prezentate în amănunt pe site-ul proiectului http://www.elexicography.eu/.

Proiectul a fost coordonat de Martin Everaert, profesor în cadrul Universităţii Utrecht din Leiden, Olanda şi director al Instituut voor de Nederlandse Taal, o instituţie care are ca obiect de cercetare vocabularul olandez din secolul al V-lea până în prezent şi analiza neologismelor din limba actuală. Vicepreşedinte a fost Iztok Kosem de la Institute for Applied Slovene Studies, Ljubljana, din Slovenia. Membri în proiect au fost 230 de cercetători din 30 de ţări (Austria, Belgia, Bulgaria, Croaţia, Cehia, Danemarca, Elveţia, Estonia, Finlanda, Franţa, Germania, Grecia, Islanda, Irlanda, Israel, Italia,

Letonia, Macedonia, Marea Britanie, Norvegia, Olanda, Polonia, Portugalia, România, Serbia, Slovacia, Slovenia, Spania, Suedia şi Ungaria). Echipa românească a proiectului a fost formată din 15 membri şi a fost coordonată de Marius-Radu Clim de la Institutul de Filologie Română „A. Philippide" al Academiei Române – Filiala Iaşi şi de profesorul Dan Cristea, membru corespondent al Academiei Române şi director al departamentului de cercetare din cadrul Facultăţii de Informatică a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. Ceilalţi membri sunt cercetători în cadrul Institutul de Filologie Română „A. Philippide" al Academiei Române – Filiala Iaşi (Gabriela Haja, Mădălin Ionel Patraşcu şi Elena Tamba), cercetători şi profesori din cadrul Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi (Ana Catană-Spenchiu, Ana-Maria Minuţ, Mihai-Alex Moruz), cercetători în cadrul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" al Academiei Române din Bucureşti (Mihaela-Rodica Marin, Nicoleta Mihai, Monica Vasileanu, Florin Vasilescu), cercetători din cadrul Institutului de Lingvistică şi Istorie literară „Sextil Puşcariu" al Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca (Mircea Minică, Maria Ştefănescu) şi un profesor din cadrul Facultăţii de Limbi Străine a Universităţii din Bucureşti (Ruxandra Cosma).

Proiectul ENeL – *European Network of e-Lexicography* şi-a propus realizarea următoarelor obiective:

a. stabilirea de standarde comune pentru dicţionarele în format clasic, tipărit şi în format electronic;

b. crearea unui portal european care să conţină informaţii despre dicţionarele din limbile europene şi care să permită accesul la aceste dicţionare;

c. realizarea unui schimb de informaţii şi de tehnologie în domeniul dicţionarelor on-line pentru a crea standarde comune şi pentru a oferi suport altor autori de dicţionare electronice. Prin acest proiect se vor urmări descrierea standardelor pentru realizarea dicţionarelor, a interfeţei de consultare atât pentru dicţionarele academice, cât şi pentru cele uzuale, dar şi realizarea de conexiuni între informaţiile din dicţionare pentru oferirea de noi oportunităţi de cercetare comparativă între limbile europene;

d. publicarea de articole de promovare a moştenirii lexicografice europene;

e. oferirea de suport pentru tinerii cercetători în cadrul programelor special concepute în proiect. În fiecare an au fost organizate Short-Time Scientific Missions (STSMs), deplasări ştiinţifice de scurtă durată al căror obiectiv l-a reprezentat finanţarea unor schimburi de experienţă, dedicate mai ales tinerilor cercetători, prin vizite în institute ori laboratoare din ţări COST, în vederea colaborării la proiecte ştiinţifice ori a învăţării unor tehnici noi de cercetare. Durata unei vizite STSM a fost de minimum o săptămână (5 zile lucrătoare) şi de maximum 3 luni, care putea fi extinsă la 6 luni pentru tinerii

cercetători în formare (precum doctoranzii ori cercetătorii care nu au mai mult de 8 ani de experienţă de la obţinerea titlului de doctor).

Pentru îndeplinirea acestor obiective activitatea membrilor reţelei a fost organizată în patru grupuri de lucru care să cuprindă cât mai mult din diversitatea de dicţionare europene: Working Group 1 *Integrated interface to European dictionary content*; Working Group 2 *Retro-digitized dictionaries*; Working Group 3: *Innovative e-dictionaries*; Working Group 4 *Lexicography and lexicology from a pan-European perspective.*

Working Group 1 şi-a propus realizarea unui portal european care să conţină informaţii despre dicţionarele din limbile europene (tipul de dicţionar, limba în care a fost scris etc.) şi care să permită accesul la aceste dicţionare; acest demers va respecta drepturile de autor, în funcţie de fiecare caz în parte. Working Group 2 a avut ca scop digitalizarea dicţionarelor tipărite, urmărind aplicarea anumitor standarde pentru realizarea acestui obiectiv. Acest proces a presupus realizarea de standarde pentru codarea şi delimitarea tipurilor de informaţii din dicţionare, posibilitatea introducerii de noi categorii de informaţii pentru a face dicţionarele mai accesibile şi interoperabile, dezvoltarea unui plan de digitalizare care să includă parametrii necesari şi costurile estimate, analiza posibilităţii utilizării informaţiilor din dicţionare pentru aplicaţii de lingvistică computaţională. Working Group 3 a urmărit dezvoltarea dicţionarelor realizate în format electronic prin analiza ultimelor evoluţii în domeniul lexicografiei electronice şi a legăturilor dintre lexicografie şi lingvistica computaţională. În acest grup de lucru au fost prezentate programele existente pentru realizarea dicţionarelor electronice, a fost analizată posibilitatea achiziţionării automate a informaţiilor lexicografice şi interconectarea dintre aceste dicţionare şi alte baze de date adnotate morfologic, sintactic şi semantic. În Working Group 4 s-a urmărit posibilitatea corelării informaţiilor din dicţionarele europene pentru studiul împrumuturilor lexicale din spaţiul european, migraţiei cuvintelor şi a sensurilor între limbile europene, analiza etimologiei multiple. De asemenea, s-a avut în vedere interconectarea informaţiilor existente în dicţionarele tezaur din limbile europene atât pentru reprezentarea în mod cât mai elocvent a patrimoniului lingvistic european, cât şi pentru crearea de aplicaţii necesare adaptării şi utilizării informaţiilor din diferite dicţionare.

Membrii proiectului s-au întâlnit de cel puţin două ori pe an, în majoritatea cazurilor în preajma altor conferinţe internaţionale, pentru a permite participarea cât mai multor persoane. După deschiderea de la Bruxelles (11 octombrie 2013) au urmat întâlnirile de la Leiden (15-16 ianuarie 2014), Bolzano (19-20 iulie 2014, cu ocazia conferinţei EURALEX), Viena (11-13 februarie 2015), Herstmonceux Castle, Anglia (13-14 august 2015, cu ocazia conferinţei eLex – Electronic Lexicography in the 21st Century), Barcelona (31 martie – 1 aprilie 2016), Budapesta (25 februarie 2017) şi Leiden (18 septembrie

2017, înaintea conferinţei eLex). Acestea au fost dublate de alte două întâlniri anuale ale grupului de conducere (Steering Group), din care fac parte coordonatorii celor patru grupuri de lucru, pentru eficientizarea şi coordonarea activităţilor din proiect.

Au fost organizate trei şcoli de vară a căror scop a fost de a aduna împreună cât mai mulţi cercetători tineri şi de a-i instrui în domeniul lexicografiei digitale. Astfel în 2015, la Lisabona a avut loc şcoala de vară, organizată de Working Group 2, intitulată *Standard tools and methods for retro-digitising dictionaries*, în perioada 6-10 iulie 2015. Au participat 28 de tineri doctoranzi cu preocupări în domeniul digitizării dicţionarelor academice. Următoarea astfel de întâlnire a fost organizată de WG 3, în perioada 17-20 mai 2016 şi intitulată *Tools and methods for creating innovative e-dictionaries*. Întâlnirea a avut loc la Ljubljana, în Slovenia şi au participat 30 de cercetători. Ultima şcoală de vară a fost organizată la Waterford, în Irlanda, în perioada 7-9 iunie 2017, având ca tematică *The Lexical and Phraseological Landscape: Old Boundaries, New Beginnings*.

În cadrul proiectului au fost organizate şi patru workshopuri prin care s-a urmărit colaborarea cu cercetători din cadrul altor proiecte COST. Primul a avut loc în Bled, Slovenia în perioada 29-30 septembrie 2014. Cel de-al doilea a avut loc la Österreichische Akademie der Wissenschaften din Viena, în data de 12 februarie 2015 şi s-a intitulat *Automatic Extraction of Good Dictionary Examples*. Al treilea a fost organizat la Skopje, Macedonia, în perioada 5-6 aprilie 2016 şi a adus împreună 20 de cercetători din proiectele ENeL şi PARSEME. Tema întâlnirii a fost *PARSEME/ENeL workshop on MWE (Multi-word Expressions) e-lexicons*. Ultimul workshop, intitulat *Toward Best Practice Guidelines for Encoding Legacy Dictionaries*, a avut loc la Berlin, în perioada 17-19 noiembrie 2016 şi a fost organizat de WG2 din cadrul ENeL împreună cu DARIAH-EU (Digital Research Infrastructure for the Arts and Humanities) şi PARTHENOS (un proiect finanţat prin linia H2020 "Pooling Activities, Resources and Tools for Heritage e-Research Networking Optimization and Synergies").

Prin toate aceste întâlniri au fost urmărite nu doar împlinirea obiectivelor propuse, ci şi colaborarea cu alte proiecte care să genereze noi direcţii de cercetare. Astfel, au fost stabilite contacte şi activităţi comune cu proiectele:

a. PARSEME (Parsing and multi-word expressions. Towards linguistic precision and computational efficiency in natural language processing),

b. CLARIN-ERIC (Common Language Resources and Technology Infrastructure - European Research Infrastructure Consortium),

c. DARIAH (Digital Research Infrastructure for the Arts and Humanities),

d. Academic Network of Internet Lexicography.

În cadrul Working Group 2 a fost realizat un blog în care să fie diseminate cercetările din domeniul digitizării dicţionarelor şi pentru a facilita rezolvarea diverselor probleme apărute, precum şi schimbul de idei: http://digilex. hypotheses.org/.

Poate cea mai mare realizare a acestui proiect o reprezintă realizarea portalului european de dicţionare academice sau de prestigiu naţional: dictionaryportal.eu. Membrii proiectului au adunat informaţiile necesare despre dicţionarele academice din toate ţările implicate şi au fost propuse aproximativ 240 de titluri. Prin acest demers s-a urmărit ca să existe cât mai multe informaţii despre dicţionarele de prestigiu din limbile europene, iar aceste lucrări lexicografice normative să fie accesibile atât publicului larg, cât şi realizatorilor de dicţionare, prin intermediul acestui portal. S-au urmărit în special dicţionarele monolingve, care oferă cât mai multe informaţii despre o anumită limbă şi care sunt deja on-line sau în curs de digitizare. Pentru selectarea şi sortarea acestor dicţionare s-au folosit 22 de parametri, şi anume:

- Language[limba în care a fost redactat dicţionarul],
- Country,
- Original Title (and subtitle),
- Translated Title (in English),
- Abbreviation,
- URL,
- Organization / Publisher, Editor,
- Accessibility (not on-line, partly on-line, on-line, paywall partly accesible, paywall not accesible),
- Digitization and mark-up language (HTML full text digitization, page image scan with OCR, page image scan),
- Search on (lemma, lemma and meaning, not possible to search because of no OCR),
- Form (audio, no audio),
- Grammatical Characterization (Y/N),
- Meaning/definition (in what way does the dictionary provide meaning and definition: no definition or meaning given, synonymes, paraphrases, translation into other languages, images –depicting the meaning–),
- Etymology (does the dictionary provide etimological information: Y/N),
- Examples (no, given with source, given without source),
- Usage information (does the dictionary provide usage information: Y/N),
- Cross-references (no, other entries, other dictionaries),
- Dictionary Portal (Y/N),
- Metalanguage [limba folosită pentru descrierea limbii analizate],
- Etymological [daca este un dicţionar etimologic] (Y/N),
- Dialectal information (Y/N).

Prin acest portal vor fi difuzate adresele acestor dicţionare şi se va putea astfel lesne observa care este stadiul digitizării lucrărilor lexicografice academice din fiecare ţară europeană în parte. De asemenea, portalul permite adăugarea permanentă de noi dicţionare, cu condiţia ca acestea să respecte condiţiile cerute. Vom prezenta aici toate cele nouă criterii aşa cum sunt ele descrise pe site, cu tot cu explicaţiile oferite:

a. „*trustworthy*: the dictionary does not contain errors, inaccuracies or misunderstandings;

b. *authoritative*: the dictionary has been written by somebody whose judgment on questions of language is respected by the language community;

c. *large*: the dictionary is considerable in size and coverage. Dictionaries of general (non-specialized) vocabulary should normally count their entries upwards of 10,000;

d. *detailed*: The dictionary does not skim over important details. Dictionaries and glossaries which merely list things off, as opposed to explaining things, are excluded;

e. *original*: the dictionary is an original artefact. This definition does not exclude newer or reworked editions of older dictionaries, but does exclude dictionary aggregator websites and glossaries based on harvested data from the Internet;

f. *intended for humans*: in other words, it is not primarily a machine-readable lexical resource for computational linguistics. This means that various lexical databases such as WordNet and FrameNet are excluded, and so are lexical databases extracted automatically from a corpus.

g. *focused on a single language*: the dictionary must be intended to describe one particular language. Monolingual dictionaries meet this criterion by default, but bilingual or plurilingual dictionaries must make a clear distinction between the language they are describing – the *object language* – and the language(s) they are using to describe it – the *metalanguage(s)*.

h. *identifiable*: the dictionary has a name (as opposed to merely a description) and has its own identity which makes it distinct from other dictionaries. In practical terms this means that the dictionary has its own website, or its own section in a larger website, where it can be found and consulted in isolation from others;

i. *usable*: the dictionary can be searched and consulted online and offers a reasonably pleasant user experience. Superficially digitized dictionaries which only have static facsimiles and no significant additional features are excluded by this definition. Dictionaries which require login or are behind paywalls are not excluded but are labelled as such" (http://www.dictionaryportal.eu/en/crit/).

Aceste condiţii nu vizează doar criteriile lexicografice, ci şi pe cele prin care aceste dicţionare să fie accesibile în mod gratuit pentru consultare de către

utilizatorii interesaţi. Se urmăreşte însă ca fiecare limba europeană să aibă măcar un dicţionar pe acest portal.

Lista cu dicţionare româneşti propuse pentru acest portal cuprinde următoarele titluri:

1. *Corpus lexicografic românesc în format electronic* (CLRE, http://clre.philippide.ro),
2. *Dicţionare ale limbii române* (http://dexonline.ro/),
3. *Dicţionarul limbii române* (DLR),
4. *Dicţionarul limbii române în format electronic* (eDTLR, http://edtlr.philippide.ro/),
5. *Lesicon romanescu-latinescu-ungurescu-menţescu* (LB, http://www.bcucluj.ro/lexiconuldelabuda/site/login.php).

Prin acest portal se evidenţiază cât se poate de clar stadiul digitizării resurselor lexicografice academice din ţările europene şi se vor putea astfel lua decizii, la nivel de politică europeană, care să permită recuperarea diferenţelor culturale. Dar poate cel mai evident câştig pe care îl poate oferi acest portal îl reprezintă acela al interconectării resurselor digitale pentru a oferi o imagine cât mai clară, din punct de vedere lexical, asupra unui termen. Un asemenea portal va oferi idei pentru viitoare proiecte lexicografice şi va favoriza contactul dintre lexicografii europeni. Prin alinierea diverselor dicţionare europene vor putea fi oferite răspunsuri la multe probleme etimologice şi de evoluţie semantică.

Membrii proiectului şi-au propus continuarea activităţii la portal prin corectarea informaţiilor de pe site, prin introducerea de noi dicţionare şi prin promovarea portalului.

Un alt demers important care va continua şi după terminarea proiectului îl reprezintă *European survey on dictionary use*, o iniţiativă începută în 8 mai 2017 şi care urmăreşte ca, printr-un chestionar, să realizeze un studiu privitor la utilizarea dicţionarelor. Chestionarul a fost realizat în 26 de limbi din 29 de ţări (28 de ţări membre în proiectul ENeL şi Brazilia). Studiul este condus de către Iztok Kosem (Universitatea din Ljubljana şi Institutul Trojina), Carolin-Müller Spitzer (Institut für Deutsche Sprache), Robert Lew (Universitatea Adam Mickiewicz) şi Sascha Wolfer (Institut für Deutsche Sprache) şi implică 58 de cercetători (lista completă poate fi urmărită la această adresă: http://www.elexicography.eu/events/european-survey-on-dictionary-use/). Sondajul vizează explorarea atitudinii utilizatorilor faţă de dicţionarele monolingve generale ale limbilor lor materne. Sondajul se adresează nu numai utilizatorilor frecvenţi ai dicţionarelor, ci şi celor care ar putea să nu utilizeze în mod regulat dicţionare, dar să aibă o părere despre acestea. În urma aplicării acestui chestionar limba română a avut cel mai mare număr de respondenţi, împărţiţi pe trei categorii, aşa cum se poate observa în figura următoare:

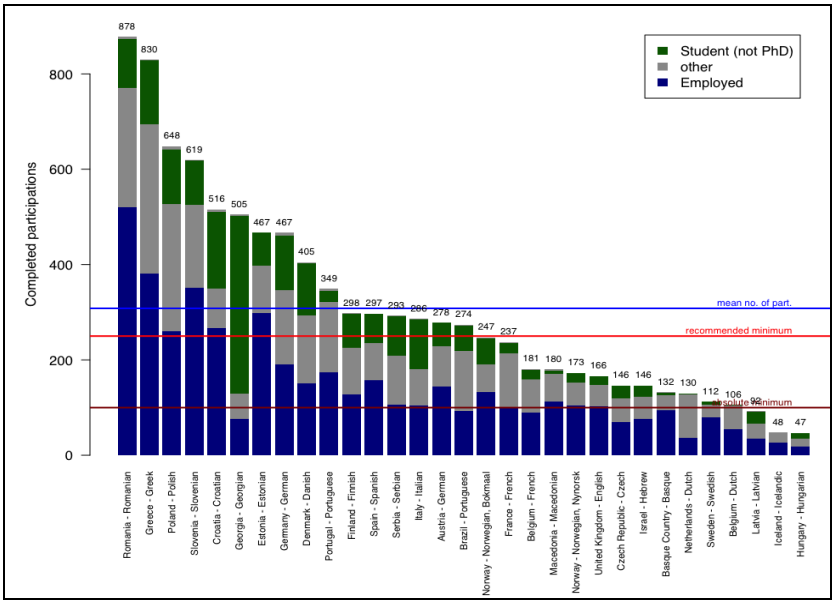

Figura 1: Grafic privind numărul chestionarelor completate şi categoriile de respondenţi (studenţi fără doctorat, angajaţi sau alte categorii)

La sfârşitul proiectului ENeL a fost propus un alt proiect pe linia de finanţare H2020, în cadrul secţiunii: Integrating Activities for Starting Communities intitulat *ELEXIS – European Lexicographic Infrastructure*. Prin acest nou proiect, care va începe din 2018, şi va dura 4 ani se urmăreşte conectarea, integrarea şi îmbogăţirea resurselor lexicografice moderne şi istorice neintegrate, disponibile ca date izolate incompatibile. Scopul ELEXIS este acela de a crea un registru sau o reţea de relaţii semantice universale (integrate şi îmbogăţite), folosite ca limbaj semantic intermediar pentru schimbul de cunoştinţe la nivel global, axat pe vocabularul polisemic general (cuvinte mono şi plurisemantice), modern şi istoric. În cele din urmă, prin acest demers se are în vedere realizarea unei metastructuri lexicografice universale sau a unui „dicţionar de matrici" care să cuprindă toate limbile de-a lungul timpului. În acest proiect sunt implicaţi mulţi cercetători şi resurse din cadrul proiectelor ENeL, DARIAH şi CLARIN, conform fig. 2. Prin acest proiect, se continuă cercetarea din cadrul ENeL, iar resursele dobândite sunt integrate, dezvoltate şi făcute cunoscute publicului larg.

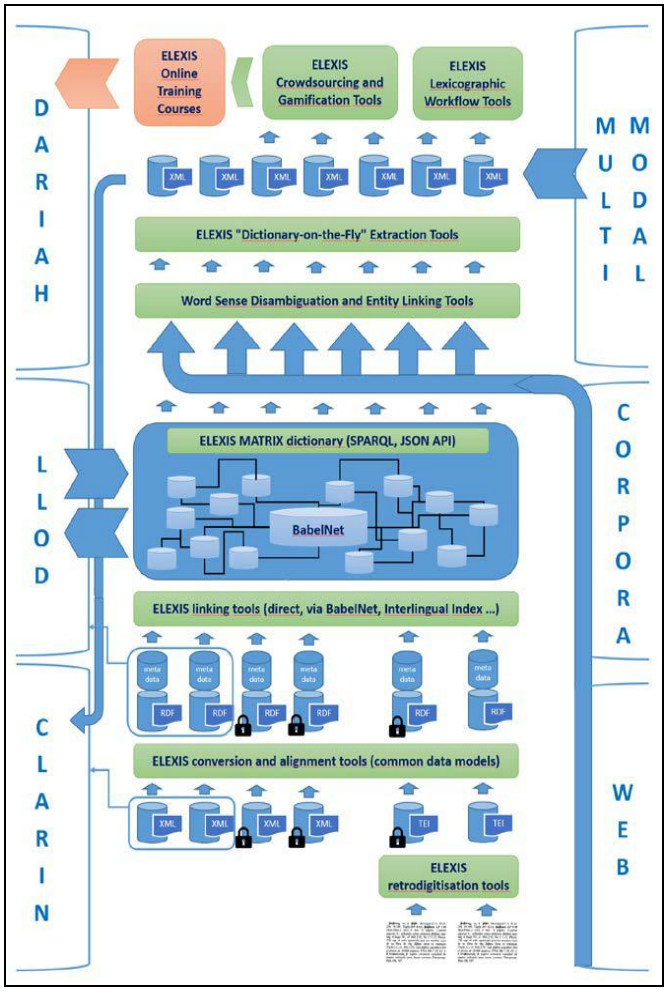

Figura 2: Partenerii şi relaţiile dintre aceştia în cadrul proiectului ELEXIS (https://www.youtube.com/watch?v=JYy4a3Ff1nY)

Aşadar, proiectul ENeL – European Network of e Lexicography a permis cercetătorilor români implicaţi să promoveze realizările lexicografice din ţara noastră şi să compare stadiul lexicografiei româneşti cu cel al celorlalte limbi europene. De asemenea, proiectul a oferit o imagine de ansamblu asupra lexicografiei europene – atât a celei tipărite, cât şi a celei digitale.

DMRIT. Dicţionarele multilingve româneşti. Istoric şi tipologie (2016-2017)

ALINA-MIHAELA PRICOP*

Romanian Multilingual Dictionaries. History and Typology

Abstract: *The multilingual dictionaries containing Romanian language were only partially and incompletely inventoried before the project "Romanian Multilingual Dictionaries. History and Typology". This article aims to briefly outline the project type, purpose, objectives and general methodology, stages and modalities, partial and final results. The TE („Young Teams")-type project was implemented over two years at the "A. Philippide" Institute of Romanian Philology, by an interdisciplinary team. The reason of the project is to inventory the multilingual dictionaries containing the Romanian language and to study some historical and typological aspects, based on a representative corpus of sources. The main stages are: establishing the signaling and general bibliographies, extracting the relevant information, drafting the micro monographs and editing the volume with the semi analytical and critical bibliography. The results of the project are: communications at scientific events, articles in scientific journals, workshops and editing the bibliographic volume.*

Keywords: *multilingual dictionary*, *research project*, *bibliography*.

Introducere

Proiectul *Dicţionarele multilingve româneşti. Istoric şi tipologie* (cod: PN-II-RU-TE-2014-4-0195), depus în competiţia organizată, în 2014, de către Unitatea Executivă pentru Finanţarea Învăţământului Superior, a Cercetării Dezvoltării şi Inovării, Programul „Resurse Umane", Proiecte de cercetare pentru stimularea constituirii de tinere echipe de cercetare independente – tip TE, a fost selectat spre finanţare şi finanţat prin Contractul cu nr. 382/01/10/2015. Proiectul a fost implementat în perioada 1 ianuarie 2016 – 30 noiembrie 2017, în cadrul Departamentului de Lexicologie - Lexicografie, Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Academia Română – Filiala Iaşi. Din echipa interdisciplinară fac parte: director de proiect – CS dr. Alina-Mihaela Pricop, patru cercetători postdoctorali – Anca-Diana Bibiri (filologie, 2016), Marius-Radu Clim (filologie, 2017), Mihaela Mocanu (filologie, filosofie şi

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2, România, .http://www.philippide.ro/persoane/alina_pricop.htm

ştiinţe ale comunicării), Emilian Pricop (biologie), doi studenţi-doctoranzi – Andreea-Giorgiana Marcu şi Oana Zamfirescu (filologie), doi voluntari – Mădălin Ionel Patraşcu (informatică, administrare site), Roxana-Petronela Bursuc (administraţie publică, documentare) şi cercetătorul senior – prof. dr. Eugen Munteanu. Scopul proiectului constă în studiul aspectelor istorice şi tipologice relevante ale dicţionarelor multilingve româneşti de la origini până în prezent. Pentru atingerea acestuia, s-a urmărit îndeplinirea următoarelor obiective: inventarierea dicţionarelor multilingve care conţin limba română dintr-un corpus reprezentativ de surse; descrierea succintă a dicţionarelor identificate; stabilirea etapelor de dezvoltare a domeniului; determinarea principalelor tipuri.

1. Metodologie generală

Cadrul cercetării vizează lucrările lexicografice în care limba română este pusă în relaţie cu cel puţin două limbi străine şi care au fost elaborate începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea până în prezent, păstrate în manuscris sau tipărite. Pe de o parte, folosim termenul *dicţionar*, aplicat la dicţionarele multilingve româneşti, într-o accepţie largă, generică, de lucru, şi avem în vedere: liste de cuvinte, glosare, dicţionare, lexicoane, tezaure, lexicuri şi vocabulare. Pe de altă parte, folosim sintagma *dicţionar multilingv* în accepţie restrânsă şi avem în vedere lucrările care prezintă cel puţin trei limbi. Delimitarea obiectului de studiu presupune excluderea dicţionarelor bilingve (considerate multilingve în accepţie largă), a vocabularelor poliglote pentru copii, a ghidurilor şi a manualelor de conversaţie, precum şi a bazelor terminologice multilingve în format electronic. Resursele avute în vedere pentru identificarea acestor lucrări sunt: cataloagele electronice ale bibliotecilor universitare şi academice din ţară[1], bibliografii româneşti de referinţă (bibliografia românească de lingvistică[2] şi bibliografia actualizată a dicţionarului tezaur al limbii române), monografii[3], studii, eseuri dedicate lexicografiei româneşti. Echipa interdisciplinară formată din lingvişti şi un biolog este motivată de: necesitatea colaborării dintre lexicografi (lingvişti) şi specialişti din diferite domenii pe parcursul atât al elaborării, cât şi al analizei dicţionarelor de specialitate; numărul mare de dicţionare multilingve de biologie; interesul constant începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea pentru listele de nume de plante în mai multe limbi.

---

1 Accesibile simultan prin intermediul portalului ROLiNeST (http://rolinest. edu.ro/).

2 Publicată anual în revista „Limba română" (1959-2015).

3 Seche 1966, 1969; Ana Canarache, *Lexicografia de-a lungul veacurilor. De când există dicţionare?*, 1970; Coman Lupu, *Lexicografia românească în procesul de occidentalizare latino-romanică a limbii române moderne (1780-1860)*, 1999.

2. Etape şi modalităţi de lucru

2.1. Stabilirea bibliografiei de lucru (signaletică şi generală)

Punctul de pornire al proiectului îl constituie o listă cu 330 de titluri, alcătuită în perioada 2011-2013[4], cu scopul de a identifica lexicoanele care conţin limbi romanice. La începutul proiectului, lista a fost reluată şi completată cu titluri şi date tehnice neidentificate iniţial sau greşit identificate. În acest scop, au fost reinterogate cataloagele electronice ale bibliotecilor academice şi universitare din ţară, dată fiind actualizarea periodică a acestora. În urma acestei operaţii, realizată de membrii lingvişti ai echipei, numărul intrărilor din bibliografia signaletică a ajuns la 393 (în unele situaţii o intrare conţinând mai multe ediţii ale aceleiaşi lucrări). Pentru multe dintre aceste lucrări s-au identificat studii şi recenzii care vor servi la alcătuirea aparatului critic corespunzător. Au fost identificate modalităţile de achiziţie a lucrărilor, în vederea documentării: împrumut bibliotecar, planificarea stagiilor de documentare la bibliotecile din ţară, descărcarea dicţionarelor în format electronic, multiplicarea lor (prin scanare, fotografiere sau copiere). În aceeaşi perioadă a fost stabilită bibliografia generală a proiectului. Deşi limitat temporal, studiul acestor dicţionare presupune parcurgerea unei bibliografii variate care să conţină lucrări reprezentative de lexicografie, traductologie, terminologie şi terminologii, dar şi bibliografii.

2.2. Extragerea informaţiilor relevante

În prima fază, au fost stabilite indicaţiile de fişare şi a fost alcătuită fişa model. Obiectivele operaţiei de fişare vizează: selectarea din părţile introductive a informaţiilor relevante referitoare la procesul de elaborare şi redactare a respectivului dicţionar; excerptarea intrărilor ilustrative pentru anumite aspecte lingvistice şi lexicografice; formularea observaţiilor privitoare la dicţionarul respectiv. Pentru îndeplinirea obiectivelor sunt alcătuite pentru fiecare dicţionar în parte: fişa de semnalare, fişa rezumat, fişa de extras şi fişa de observaţii. Pentru a evita dispersia informaţiilor şi a datelor, cele patru fişe sunt grupate într-un singur document (o fişă complexă) intitulat cu sigla lucrării respective. Corpusul de fişe obţinut constituie o bază de date necesară membrilor echipei pentru elaborarea de comunicări şi articole în care să fie analizat tratamentul lingvistic şi lexicografic al materialului lexical din lucrările fişate. După stabilirea indicaţiilor de fişare, a fost realizată fişarea de probă. În perioada următoare, până la finele anului 2016, s-a realizat fişarea propriu-zisă. Pe parcursul fişării s-a constatat că o serie de dicţionare pun probleme de

[4] În cadrul proiectului postodoctoral „Analiza lexicologică şi lexicografică a numelor de rudenie în limbile romanice. Lexicon poliglot al numelor de rudenie grupat pe câmpuri" (program POSDRU/ 89/1.5/S/49944, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi).

încadrare, fapt ce determină regândirea limitelor cercetării şi recuperarea, după caz, a acelor lucrări care aparent nu fac parte din categoria studiată. Pot fi punctate următoarele aspecte problematice: criteriul prezenţei formale a echivalenţelor în limbile ţintă, locul de apariţie, modalitatea de punere în relaţie a limbilor şi, nu în cele din urmă, noţiunea de „lexicon".

2.3. Redactarea micromonografiilor

În prima fază din cea de-a doua etapă a proiectului, a avut loc redactarea de probă a primelor micromonografii, concepute sub forma unor scurte prezentări sau a unor recenzii succinte. Ca urmare a angajării temporale diferite, s-a stabilit ca membrii lingvişti ai echipei să se ocupe de redactarea propriu-zisă. Concomitent a fost continuată operaţia de documentare, s-au identificat noi referinţe (pe internet cu verificarea ulterioară a surselor), dar şi titluri, au fost reluate fişe şi (unde nu erau, după caz) s-au întocmit fişe. Operaţia de redactare s-a realizat în două faze: de probă şi propriu-zisă, realizându-se scurte prezentări pentru lucrările identificate. Articolele bibliografice sunt concepute cu structură tripartită: intrare bibliografică (datele tehnice ale lucrării), un scurt paragraf descriptiv (note despre istoricul, conţinutul şi structura lucrării) şi o rubrică (selectivă) de referinţe. O intrare din bibliografie conţine următoarele date tehnice: autori (inclusiv coordonatori, revizori, traducători etc.), titlu (preluat de pe copertă, foaia de titlu, cotor sau, după caz, aproximat în funcţie de informaţiile avute la dispoziţie), informaţii despre volume (după caz), colecţie, editură, loc, an, ISBN şi număr de pagini/ foi. După caz, sunt inserate paranteze (pătrate) în care sunt indicate: biblioteca în care se află manuscrisul, iniţiative, foruri, organisme, instituţii implicate, aprobări, proiecte, dedicaţii oficiale, eventuali colaboratori sau consultanţi care nu sunt trecuţi pe pagina de gardă etc. Scurta prezentare a unui dicţionar include: informaţii succinte despre autor şi despre contextul elaborării (dacă este cazul), limbile componente, informaţii despre inventarul lexical şi despre natura lexicului (comun sau specializat, cu indicarea domeniului), note despre structura generală a lucrării, precum şi despre elementele macro- şi microstructurale, scurte aprecieri (în măsura în care au putut fi recuperate din referinţe), eventuale ediţii (prin trimiteri, situate la finalul paragrafului, sau note de subsol, în măsura în care au fost identificate pe parcursul derulării proiectului). Ediţiile anterioare şi ulterioare monolingve (ex.: a doua ediţie a unui dicţionar de muzică, prima ediţie a unui dicţionar de statistică, prima ediţie a unui dicţionar de genetică, ediţia a doua a *Lexiconului Tehnic Român*), bilingve sau multilingve, care însă nu conţin limba română (ex.: alte ediţii ale unui dicţionar de apicultură, traducerea ori ediţia românească a unor dicţionare străine), cu datele complete, sunt indicate separat în note de subsol (originalele străine sunt de obicei notate într-o paranteză la titlu). Referinţele cuprind o selecţie de: studii, recenzii şi menţiuni bibliografice (acolo unde există şi au putut fi identificate).

3. Rezultate obținute

Pentru identificarea, consultarea și fișarea dicționarelor multilingve care conțin limba română, documentarea efectuată la bibliotecile din Iași a fost completată cu stagii de documentare de scurtă durată la biblioteci academice și universitare din țară (București, Cluj, Timișoara). O parte dintre membrii echipei au efectuat stagii de documentare de scurtă durată la o serie de biblioteci din străinătate în vederea pregătirii și redactării de comunicări științifice și de articole de specialitate: Andreea-Giorgiana Marcu – Institut für Romanistik, Thüringer Universitäts und Landesbibliothek, Friedrich Schiller Universität (Jena, Germania) și Institut für Romanistik der Universität Wien (Viena, Austria), Anca-Diana Bibiri – University College London School of Slavonic and East European Studies Library (Londra, Anglia), Emilian Pricop – Natural History Museum Vienna – Library (Viena, Austria), Mihaela Mocanu – Bibliothèque Interuniversitaire Sorbonne (Paris, Franța).

3.1. În cadrul mai multor manifestări științifice naționale și internaționale, organizate în țară și în străinătate, au fost prezentate comunicări individuale și colective. Indicăm autorii și titlurile comunicărilor individuale: Marius-Radu Clim, *Dicționarele între tradiție și era digitală*; Andreea-Giorgiana Marcu, *Observații privind gradul de specializare al definițiilor în dicționarele multilingve românești*; Mihaela Mocanu, *Particular Features of the First Romanian Multilingual Dictionaries* (publicată în volumul conferinței); Eugen Munteanu, *Les débuts de la lexicographie plurilingue en Roumanie*; Alina-Mihaela Pricop, *Proiectul „Dicționarele multilingve românești. Istoric și tipologie”*; *Despre terminologia media din limbile romanice*; *Proiectul „Dicționarele multilingve românești. Istoric și tipologie”. Etapa a II-a; Despre componenta multilingvă din Dicționarul limbii române al lui A. Philippide*; Emilian Pricop, *Preliminary literature review on the Romanian multilingual dictionaries of biology and related sciences*; Oana Zamfirescu, *Tratamentul lexicografic al denumirilor românești de plante în dicționarele multilingve*; și colective: Alina-Mihaela Pricop, Anca-Diana Bibiri, Andreea-Giorgiana Marcu, Mihaela Mocanu, Emilian Pricop, Oana Zamfirescu, *About the Basic Vocabulary of Multilingual Explanatory Dictionaries for Science and Technology* (publicată în volumul conferinței); Alina-Mihaela Pricop, Oana Zamfirescu, *Proiectul „Dicționarele multilingve românești. Istoric și tipologie” – rezultate parțiale*; Mihaela Mocanu, Andreea-Giorgiana Marcu, Alina-Mihaela Pricop, Emilian Pricop, Oana Zamfirescu, *Lexicografia multilingvă românească, înainte și după 1989*; Andreea-Giorgiana Marcu, Oana Zamfirescu, *Femeia în câteva proverbe din limbile română, franceză și engleză.*

3.2. Aspecte relevante privind istoricul și tipologia dicționarelor multilingve au fost dezvoltate și publicate sau se află în curs de publicare într-o serie de reviste de specialitate indexate în baze de date internaționale. În articolul *Preliminaries to a Typology of Romanian Multilingual Dictionaries*,

Alina-Mihaela Pricop face o sinteză a etapelor de dezvoltare a lexicografiei poliglote româneşti, pe baza informaţiilor din monografia lingvistului M. Seche, şi remarcă configurarea a două prototipuri care se delimitează istoric: dicţionarul poliglot şi dicţionarul de specialitate multilingv. În articolul *Nomenclatura botanică populară – între lexic structurat şi lexic nestructurat*, Oana Zamfirescu demonstrează, din perspectiva lexematicii coşeriene şi pe baza mai multor surse, inclusiv dicţionare multilingve de nume de plante, faptul că fitonimele, pe de o parte, se încadrează atât în lexicul structurat, cât şi în cel nestructurat, iar, pe de altă parte, se află la graniţa dintre limbajul comun şi cel ştiinţific. În articolul *A concise literature review on the Romanian multilingual dictionaries of biology and related sciences*, Emilian Pricop furnizează o revizie şi câteva observaţii asupra dicţionarelor multilingve de biologie şi ale ştiinţelor conexe, cu focus pe dicţionarele în mai mult de două limbi şi în care limba română este limbă sursă sau limbă ţintă. În articolul *Romanian Multilingual Dictionaries. A Comparative Approach*, Mihaela Mocanu analizează comparativ o serie de dicţionare multilingve apărute înainte şi după Revoluţia din 1989, eveniment important în evoluţia societăţii româneşti. De asemenea, au fost acceptate spre publicare sau se află în faza de evaluare alte câteva contribuţii: Andreea-Giorgiana Marcu, *Practici de traducere în unele dicţionare multilingve româneşti din prima jumătate a secolului al XIX-lea* (în evaluare); Mihaela Mocanu, *Observaţii privind tratamentul relaţiilor semantice în dicţionarele multilingve româneşti* („Studii şi cercetări lingvistice", acceptat); Eugen Munteanu, *Les débuts de la lexicographie plurilingue en Roumanie* („Anuar de lingvistică şi istorie literară", acceptat); Marius-Radu Clim, *Dicţionarele multilingve între tradiţie şi era digitală* („Philologica Jassyensia", acceptat).

3.3. Proiectul depus în competiţie prevedea organizarea a trei ateliere pentru diseminarea rezultatelor parţiale şi pentru calibrarea deciziilor de urmat în continuare în proiect. În prima etapă, desfăşurată pe parcursul anului 2016, a fost organizat primul atelier în cadrul căruia membrii echipei au prezentat o serie de observaţii formulate în urma fişării unui număr considerabil de lucrări identificate. În cea de-a doua etapă, desfăşurată pe parcursul anului 2017, au fost organizate alte două ateliere. După menţionarea fazelor parcurse în proiect, în cadrul primului atelier (din 2017) au fost prezentate critic, după modelul recenziilor şi al micromonografiilor în curs de redactare în proiect, trei dicţionare din secole diferite. În cadrul ultimului atelier, intitulat *Dicţionarele multilingve: evoluţie şi perspective*, organizat în cadrul Simpozionului internaţional „Clasic şi modern şi cercetarea filologică românească actuală" (Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Academia Română – Filiala Iaşi), au fost prezentate comunicări privind aspecte precum: componenta multilingvă a unui dicţionar general al limbii, elemente micro- şi macrostructurale, analiza comparativă a imaginii femeii în proverbe din trei limbi, dicţionarele multilingve în era digitală.

3.4. Principalul rezultat al cercetării îl constituie editarea volumului care conține bibliografia la care s-a lucrat. Volumul *Lexicografia poliglotă în secolele al XVII-lea – al XXI-lea: liste, lexicuri, glosare, dicționare, lexicoane, tezaure care conțin limba română. Bibliografie* cuprinde: *Mulțumiri*, *Sigle și abreviri*, *Introducere*, *Bibliografie ordonată alfabetic*, *Bibliografie adnotată și ordonată cronologic*, sinteza în limbile engleză și franceză, *Articole din proiect* și *Cuprins*. Volumul propune inventarul dicționarelor multilingve (liste, glosare, vocabulare, lexicoane, dicționare sau tezaure), imprimate pe hârtie, în care limba română este pusă în relație cu cel puțin două limbi străine (limbi oficiale, dialecte și graiuri, idiomuri științifice sau limbi artificiale). Pe baza unui corpus alcătuit din cataloage și bibliografii reprezentative pentru cartea românească, a fost alcătuită o listă de cca 450 de titluri care acoperă o perioadă cuprinsă între sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XXI-lea. Bibliografia tematică, deoarece vizează dicționare multilingve, ordonată cronologic și adnotată, semi-analitică și critică, este însoțită de lista alfabetică a lucrărilor vizate și de un triplu indice (de autori, de limbi componente și de materii). Articolele bibliografice au structură tripartită: intrarea bibliografică, un scurt paragraf descriptiv și o rubrică de referințe. Structural, dicționarul multilingv are două părți sau secțiuni: dicționarul propriu-zis și indexurile. Majoritatea lucrărilor înregistrate în bibliografie au structură bipartită. Sunt înregistrate însă și lucrări care nu sunt construite după acest tipar, dar a căror componentă multilingvă determină considerarea lor alături de realizările categoriei tipice de dicționare multilingve. Inventarierea adecvată a realizărilor din cadrul lexicografiei poliglote presupune aplicarea teoriei prototipului și asta datorită mai ales lucrărilor atipice.

Concluzii

Bibliografia, la care s-a lucrat în proiect, reprezintă o listă completă a dicționarelor multilingve românești, cu precizarea că documentarea s-a făcut pe baza unui corpus reprezentativ, dar limitat de surse. Aceasta vine să continue pentru a doua jumătate a secolului al XX-lea și pentru începutul secolului al XXI-lea, dar și să completeze golurile din lista realizată de Mircea Seche. Este vorba nu de o simplă bibliografie, deși lista ordonată alfabetic este considerabilă, numărând peste 450 de titluri, ci de o bibliografie cu note despre autorii, conținutul și structura lucrărilor respective, însoțită de o selecție de referințe. În plus, bibliografia adnotată este ordonată cronologic pentru a putea urmări evoluția domeniului, aspect ce îi conferă un caracter monografic. Au fost identificate mai multe direcții de dezvoltare a acestui proiect, dintre care se evidențiază două: studiul evoluției terminologiilor pe baza acestor dicționare, respectiv digitizarea acestor lucrări.

Mulţumiri: Acest articol a fost realizat în cadrul unui proiect finanţat de Unitatea Executivă pentru Finanţarea Învăţământului Superior, a Cercetării Dezvoltării şi Inovării, CNCS – UEFISCDI, cod proiect: PN-II-RU-TE-2014-4-0195.

Bibliografie

Mocanu 2017 = Mihaela Mocanu, *Romanian Multilingual Dictionaries. A Comparative Approach*, „Studii de Ştiinţă şi Cultură", Vol. XIII, Nr. 13(50), 2017, ISSN 2067-5135, p. 51-60.

Pricop 2016 = Alina-Mihaela Pricop, *Preliminaries to a Typology of Romanian Multilingual Dictionaries*, „Philologica Jassyensia", An XII, Nr. 2 (24), 2016, ISSN: 1841-5377, p. 159-166.

Pricop 2017 = Emilian Pricop, *A concise literature review on the Romanian multilingual dictionaries of biology and related sciences*, „Extreme Life, Biospeology & Astrobiology – International Journal of the Bioflux Society", 9(1)/2017, ISSN 2067-6360, p. 9-21.

Seche 1966, 1969 = Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, 2 vol., Bucureşti, Editura Ştiinţifică. I: *De la origini până la 1880*, 1966; II: *De la 1880 până astăzi*, 1969.

Zamfirescu 2017 = Oana Zamfirescu, *Nomenclatura botanică populară – între lexic structurat şi lexic nestructurat*, „Diacronia", 5, 23 martie 2017, ISSN: 2393-1140, p. 1-11.